

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Necmiye Alpay Dil Meseleleri

UYGULAMA ÜZERİNE YAZILAR II

a X â “ b c A
ç K ; d ‘ e Y f
Q / g ... V ğ
h ı . Z i F -
î j O : k T l m n i
o B – ö R p r , s ş
Ü t Ç u [F] ü L v
w * L y (K z P)
x Ğ q ! ?

metis

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Necmiye Alpay

Dil Meseleleri

Uygulama Üzerine Yazılar II

Necmiye Alpay (d. 1946, Balıkesir). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu (1969). Doktorasını uluslararası iktisat alanında yaptı (Paris-Nanterre Üniversitesi, 1978). Kısa süreli öğretim üyelikleri dışında, çevirmen, dil danışmanı ve yazar olarak çalıştı. 2001-11 yılları arasında *Radikal* gazetesinde yazdı. 2008-16 arasında *Milliyet* gazetesinin aylık *Kitap* ekinde şiir konulu yazılan yayımlandı.

Çevirdiği kitaplar: V.I. Lenin, *Aydın Kesimi Üzerine* (Başak, 1988), Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm* (Metis, 1992), Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm* (Hil, 1998), Madeleine Zilfi (haz.), *Modernliğin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* (Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000), René Girard, *Şiddet ve Kutsal* (Kanat, 2003), Paul Ricoeur, *Yoruma Dair: Freud ve Felsefe* (Metis, 2007). Ayrıca Metis Küçük Filozoflar dizisinde üç çevirisi bulunuyor: Jean Paul Mongin, *Bilge Sokrates'in Ölümü* (2011), Jan Marchand, *Martin Heidegger'in Böceği* (2012) ve *Diyojen: Köpek Adam* (2012).

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Dil Meseleleri
Uygulama Üzerine Yazılar II
Necmiye Alpay

© Necmiye Alpay, 2018
© Metis Yayınları, 2018

İlk Basım: Nisan 2018

Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-131-8

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Çoklu Erişim ve Erişim Arşivi - <https://rantey.org>

Necmiye Alpay

Dil Meseleleri

UYGULAMA ÜZERİNE YAZILAR II

metis

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İçindekiler

Sunuş 11

Teşekkür 13

1 GENEL BAKIŞ 15

Ezberci Türkçeciler 11

"Dilde bozulma" 17

Ayinleşme 20

Dilin taşıdıkları 22

Latin alfabesine geçiş ve okuma kültürü 24

2 SÖYLEM BİLMECELERİ

"Dilin cinsiyeti" üzerine 28

Dile bakış, topluma bakış 31

Toptancı kavramlar, dışlayıcı sloganlar 34

Kırıcı deyimler ve eğretilemeler 36

Kavramda boşluk 42

Sözlüklerdeki ırkçılık 44

Söylem bilmeceleri 47

Gösterge, derin yapı, üstdil... 54

3 ANLATIM SORU(N)LARI 57

Neden "Dil Meseleleri"? 59

Vazgeçilen ekler, geri alınan sesler 60

Soru ekinin serüvenleri 69

Çoğul eki sorunları 71

Birbirine karıştırılanlar 72

Uzun lafın kıyası 93

Klişeler 97

Jokerler ve dolgu maddeleri 99

4 İMLA SORUNLARI

A'laşma	102
Ayn mı bitişik mi?	102
Büyük harf / küçük harf	104
Cami, sanayi, zayi...	106
"De" bağlacı	108
Dizinlerdeki sorunlar	109
Eğik çizgi (/)	109
Ek sorunları	110
E'leşme	112
Kesme işareti	113
Özel ad, yan özel ad	114
Saatlerin ekleri	114
Tek mi çift mi?	115
"-ua / -uva"	115
Virgül	115
Yabancı özel adlar	116
Dil Derneği'nin <i>Yazım Kılavuzu</i>	118
AKDYYKTDK üzerine, kısa kısa	130
Bir dilcinin yazılan üzerine	134

5 İNGİLİZCEDEN GELENLER 144

a) Türkçe söylenişe uyarlanarak gelenler	145
b) "Ödünçlemeli" çeviri yoluyla gelenler	151
c) "Oldukları gibi" gelenler	163

6 KİTAPLARLA DİL MESELELERİ

<i>Diyarbakır Türkçesi</i>	171
Modern bir cönk	173
Akademi ve dil tartışmaları	175
Dil devrimi kitapları	180

7 DİL VE EDEBİYAT

Öykü ve dil	183
<i>Bir Şey Oldu</i> üzerine notlar	187
Anı-öyküler	189
Anı-roman, anı-öykü	192

Yasaklama?	196
Margos'un tatlı dili	198
Bir dilin olağanüstülüğü	200
Orhan Pamuk'un Nobel konuşması	205
<i>Eşsiz Olana Yakınlık</i>	207
<i>Korkunun Irmağında</i>	209
Acı anne	211
Murat Belge ve dil	213
Metne bilgi anlayışı açısından da bakmak	215
"Dünya düşüncesi"nin içinde	217
Eleştirel mesafeler	219
Bir göstergebilimci	221
Berrak ve bereketli	223

8 ANADILI, YENİDEN

Dil, ulus, toplum...	226
İkidiillilik	229
Nahoşem	231
İkidiilli eğitim modellerine genel bakış	233
Anadili söylemleri	235
Prof. Dr. Aydın Köksal	237

"Dil Meseleleri" Üzerine Sorular

Sonsöz	247
Kaynakça	249
Dizin	253

Sunuş

Güncel Türkçe konusunda benim payıma düşen işler, bir yandan standartlaşma sorunlarına dikkat çekmek, bir yandan da standart dilin neden her yerde deva olmadığı dahil, daha genel dil ve anadili meselelerini anlamaya çalışmak oldu. Bu yöndeki ihtiyaçları en dar anlamıyla karşılamaya çalıştığım kitap *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'dur (2000). Belirli soruları az çok açan çalışmaların ilk cildi ise, *Dilimiz, Dillerimiz: Uygulama Üzerine Yazılar* (2004a).

Bu ilk cildin dokusunda dil alanındaki yazı ve notlarımın Ekim 2003'e kadar olanları yer almıştı. Elinizdeki cildin dokusunda ise daha sonra yazılmış olanlar yer alıyor. Sonuçta ikisi birbirini tamamlıyor, daha doğrusu devam ettiriyor. Bu ikinci cildin adı, *Radikal* gazetesinin haftalık *Kitap* ekinde yedi yıl boyunca (2001-2007) yazdığım "Dil Meseleleri" sütunundan alınmadır, ancak kitap o sütundan ibaret değil.

İlk ciltteki gibi burada da başlıkların büyük bir bölümü, güncel Türkçe metinlerde dil ve anlatım yönünden tartışmak, doğrulamak ya da sorgulamak ihtiyacını duyduğumuz noktalardan oluşuyor: Dilbilgisinin, imlanın, İngilizce ile Türkçe arasındaki ilişkinin, dil-toplum ilişkisinin, ayrıca terim ve kavramların uygulamada içebakış ve tartışma gerektiren bazı yönleri; "söylem" adını verdiğimiz boyut dahil. Her iki cildin de dizinleri sayesinde birer başvuru kaynağı ve çalışma malzemesi olarak işlev görebileceğini umuyorum.

Ancak, bence en önemlisi her iki ciltte de yer alan "Genel Bakış" yazıları başta olmak üzere, dil meselelerine bakış tarzıdır. Dilin "doğru"su "yanlış"ı, hayatın bin bir hâlinde ve toplumun bin bir oluşumunda dilin aldığı biçimler, bunların bir süreç halindeki ince-likleri... "Genel bakış" derken, dil olgularıyla ilgili sezgiler oluşturun-

maktan söz ediyorum. *Dilimiz, Dillerimiz ve Dil Meseleleri* bu sevgilere ne ölçüde katkıda bulunabilirse, amacına da o ölçüde ulaşmış olacak.

Okullardaki “Kompozisyon” derslerinin eski adı “Tahrir”di. Bir arkadaşım dikkatimi çekmişti: Arapçadan Osmanlıcaya geçmiş olan “tahrir” sözcüğü hem “yazmak”, hem de “hür kılmak, azat etmek” anlamına geliyor. Başka bir deyişle Arapçada, yazmak ile özgürlük arasında kökensel bir bağlantı var. Latincedeki *liber* sözcüğünün hem “kitap, kütük”, hem de “özgür, serbest” anlamına gelmesi dolayısıyla, aynı bağlantı Batı dillerinde de var diyebiliriz.

Bu bağlantının yalnızca kökensel olduğunu kim söyleyebilir?

*Necmiye Alpay
İstanbul, Şubat 2018*

Eleştiri ve önerileriniz için:
necmiyealpay@gmail.com

Teşekkür

Çabaları için, gelmiş geçmiş tüm dilcilere, soruları ve katkıları için Adnan Algın, Alişan Özdemir, Aliye Uçar, Avniye Tansuğ, B. Çolak, Cansu Özer, Cem Akaş, Engin Satılmış, Ergün Çelik, Erkan Yıldız, Fatma Okumuş, Haluk Erdemol, Hande Demirtaş, Hanife Türkseven, Joshua Bear, Kaan Demiralp, M. Cahit Bindak, Margarete I. Ersen, Mehmet Atilla, Murat B. Küçük, Murat Hepdurluk, Mustafa Çallı, Neval Kuday, Özden Tunç, Özge Özden, Pınar Beker, Recai Ataseven, Selim Bayanoğlu, Servet Yeşilyurt, Seyhan Erözçelik, Sibel Yücel, Tülay Üstündağ, Utku A., Yılmaz Uyar ve Zarife Öztürk'e, ayrıca başlı başına bir esin kaynağı olan Metis çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimle.

Necmiye Alpay

GENEL BAKIŞ

Ezberci Türkçeciler

Ezbercilik: İlgili konuda bilgi edinmeye, yeni bilgileri izlemeye ve kendi kafamızla düşünmeye çalışmak yerine, hazır kalıpları yinelemek.

Türkçe konusunda yinelenen kalıp, beş aşağı beş yukarı şu:

“Dilimiz kirlenip yozlaştırılıyor, yanlış ve kötü kullanılıyor, yabancı sözcüklerle dolduruluyor, radyo ve televizyonlarla tabelalar bu kirlenme ve yozlaşmada başrolü oynuyor, anadilimize sahip çıkmazsak dilimiz elden gidiyor.”

Savunması kolay ve tehlikesiz bir sav, iyi yurttaş görüntüsü veren bir söylem, popüler bir ilgi konusu arayan herkese uyan bir kalıp. Üstelik, çoğu kalıp gibi bu da ilk bakışta doğru gibi görünüyor.

Gelgelelim, dilin hayatımızdaki bin bir yönle ilgili yaşantılarını örten, dil ile kültürün etle tırnak gibi birbirini besleyerek yaşadığını dikkate almayan bir kalıp bu. Yaratıcı kullanıma, eskilerin “üslup”, yenilerin “biçem” dediği şeye yer yok bu kalıpta. Resmîsi, ciddisi, samimisi, jargonu, argosu, sanatıyla dilin farklı düzeylerine/düzlemlerine/türlerine de yer yok. Bu kalıba göre Türkçenin başka dillerle, kirlenme dışında bir ilişkisi yoktur ve olamaz. Dil dediğin öyle sağa sola bakmamalı. Yabancılarla konuşmamalı. Kimseyle doluşmamalı. Sizi gördüğü yerde selam çakmalı. Her an teftişe ya da görücüye çıkmaya hazır olmalı.

Ezbercilere kalsa Türkçenin son yıllarda çıkardığı en yaratıcı biçem sahiplerinin dilini “yozlaşma” ya da “histeri”ye indirgemek gerekecek, mizahı ve gençlik argosunu da “Türkçe yanlış”na. İnsan dediğimiz varlığı da robota indirgemek diye ekleyecektim ama, ek-

leyemiyorum, iyi bilimkurgu yapıtları aklıma geliyor. Onlar yıllardır bize robotların geliştirilip insanın karmaşıklığına birazcık yaklaştırılması durumunda işlerin nasıl da karıştığını anlatmaya çalışmıyor mu? Yukarıdaki klişe de, her biri ayrı ayrı sorgulamayı gerektiren birkaç örtü içeriyor. Bir başına “anadilimiz” sözcüğü bile, 2000’lerin ilk yıllarına kadar yalnızca Türkçe olarak anlaşılırken, bugün dilbilimin tanımladığı anlamına kavuşmuş ya da yaklaşmış durumda. Ve neler pahasına.

Ahmet Cemal’in “iletişim yanılması” diye bir sözü, Orhan Alkaya’nın da “artık anlamayın beni” diye bir dizesi var. Ezbercilik örnekleri karşısında son derece aydınlatıcı iki söz. Galiba, “anladım” kararına biraz fazla kolay, fazla çabuk varıyoruz, belki acelecilikten, belki anlamaktan duyduğumuz korku ya da düşünme korkusu nedeniyle. Anladığımızı sandığımız yazının yerinde çoğu kez yazının kendisini değil de tanıdık hazır kalıpları görüyoruz; yazıdaki sözcükler ve biçimler bize hangi kalıpları çağırıyorsa, onları. Eğer öğrenmeye devam eden bir insansak, bundan on yıl yirmi yıl otuz yıl önce “anladığımız” önemli bir metni yeniden okuduğumuzda mutlaka yeniden anlarız.

Sözgelimi, yukarıdaki başlıkta “ezberci” sözcüğünü görür görmez yazıyı anladığına karar verenler çıkabilir. Böyle biri “ezbercilik” sözünden, büyük olasılıkla, ezberleme ediminde bulunmayı anlamaktadır. Eskilerin deyişiyle, hafızlamayı. Gerçekten de çoğu kişi “ezbercilik”ten bunu anlıyor.

Bu nedenle olmalı, “ezbersiz eğitim” önerisinde bulunanlara da rastlanıyor. Yanlış anlamaya son derece elverişli bir öneri bu. Ezbersiz eğitim olur mu hiç? En azından, şiir, şarkı, tiyatro oyunu gibi metinler ezberlenecektir. Bunlar insan ruhunda nefis yankılar bırakır. Başka dilleri öğrenirken de yararlı bir yöntem, metin ezberlemek. Ezbercilik derken reddetmemiz gereken şey her tür ezber değil, anlamadan, sorgulamadan ezberlemek, sunulan her bilgiyi ezberlemek, kendi sözcüklerimizle, kendi cümlelerimizle düşünmemektir.

Bu açıdan öğrencilerin durumu hayli belirtisel. İzleyebildiğim kadarıyla üniversite öğrencileri ezbercilik açısından kabaca üçe ayrılıyor:

Birincisi, ezberci olmayan öğrenciler. Her derste kendi kafasını kullanmaya çalışan, merak eden, bilgi isteyen, hazırla yetinmeyen öğrenciler. Bu öğrencilerin oranının yüksek olmadığını belirtmeme herhalde gerek yoktur, özellikle, yalnızca resmî bilgileri değil, muhalif söylemin kalıplarını da sorgulayanlar diye baktığımızda.

İkincisi, hocalarının kendilerinden ezbercilik beklediğine, soru sorarlarsa her tür başarı şanslarını yitireceklerine inanan ve bu nedenle bilerek ezbercilik eden öğrenciler.

Üçüncüsü ise, farkına bile varmadan ezberci olanlar.

Bütün bu sorunların ilköğretimden başladığını eklemek fazla olur. Buna karşılık, şunu eklemek zorundayım: “Öğrenci odaklı eğitim”, “öğrenmeyi öğreten eğitim” gibi, ezberciliğin tersini anlatan güzel kavramlar da içinde olmak üzere bütün bunları biz “büyük”ler kendimiz için de düşünsük iyi olacak.

“Dilde bozulma”¹

Dilin bozulması kavramı bizim toplumumuzda biraz fazla rahat kullanılıyor. Bununla kastedilen, daha çok, dilbilimcilerin “dil düzeyleri, değişkeler, türler”² gibi terimlerle adlandırdıkları dil olgularının birbirine karışması ve standart dilden sapmalardır. Bunlar her zaman dilde bozulma yaratan olgular değil. Bunu biraz açmalıyım.

Toplumsal yaşam gereği içinde bulunduğumuz birbirinden farklı ortamlarda farklı dil değişkeleri geçerlidir. Kullandığımız dilin bazı özellikleri coğrafi bölgeye göre de değişebilir; bunlara ağız ve şive farklılığı diyoruz: Rumeli şivesi, Doğu Anadolu şivesi, Kayseri ağız vb. Ancak, bunlardan başka değişkeler de var. Sözgelimi, tanıma-

1. “Medyatizm ve dil” başlıklı yazımdan, *Evrensel Kültür* dergisi, Aralık 2004.

2. Buradaki “düzey” sözcüğü, yükseklik-düşüklük fikriyle değil, “düzlem” fikriyle ilgili. Dilbilim alanındaki terim sorunlarından biri de bu kavramda tanım ve terim netliğinin sağlanamamış olması. Kanımca söz konusu kavrama en uygun terim “dil değişkeleri”dir. Kastedilen, farklı toplumsal düzlemlere özgü değişkelerdir çünkü.

dığımız ya da az tanıdığımız insanlarla daha temkinli, mesafeli, sizli bizli konuşuruz. Resmî yazışmalar, “-dir, -miştir” kipinde belirli cümle yapıları ve belirli kalıplar kullanılarak yazılır. Duruşmaların dışında “gereği düşünüldü” dersiniz, bir eğretilen kullanmış olursunuz, çünkü bu söze yalnızca yargıçların dilinde rastlanır, duruşmada kararı okuyacakları zaman söyler yargıçlar bu sözü. Duygusal yakınlığın da kendine ait sözleri ve tonları olduğunu biliriz. Türkçe, Kürtçe, Fransızca, her doğal dilde, farklı toplumsal sınıfların, farklı konumların, giderek mesleklerin getirdiği farklı “diller” (daha doğrusu, jargonlar) oluşmuştur. Soyluların, orta sınıfın, işçi sınıfının, köylülerin, kenar mahallelerin dilleri ayrıdır. Kişinin konuşması genellikle, hangi çağa ait olduğundan başka, hangi toplumsal sınıfa, tabakaya, çevreye, hatta mesleğe mensup olduğunu ele verir. Her dilde, asker argosu, öğrenci argosu, kadın argosu gibi çeşitlemelere de rastlanır. Bu çeşitlemeleri “dilde bozulma” sayamayız. Dilin bozulmakta ve yozlaşmakta olduğu hükmüne varmadan önce, bütün bu doğal dil olgularını dikkate almak gerekir. Diller hiçbir zaman kendi standartlarından ibaret olmuyor. Değişkeler de dilin söz varlığında yeri olan kullanımlar. Standart (ölçünlü) dil ise, aynı doğal dil içinde (konumuz açısından, Türkçe içinde), toplumun bütünü için ortak paydayı oluşturan ve kuralları sözlüklerle, dilbilgisi kitaplarıyla, kılavuzlarla saptanıp gösterilmeye çalışılan düzlemdir.

Farklı değişkeleri “dilde bozulma” sayma eğilimi genellikle benim “ezberci Türkçecilik” dediğim anlayışa dahil. Ancak, standart dilden olan meşru sapmaların yanında, sorun yaratan, bilincinde olmamızda yarar bulunan kullanımlar da oluyor. Bunlar genellikle zaten en kusursuz biçimiyle bile ancak kusurlu bir iletişim sağlayabilen doğal dillerle anlaşmayı daha da zorlaştırdıkları için önemli.

Verili dili Ece Ayhan gibi “külliye ret” etmek sonsuzca zor, zorluğu ölçüsünde de saygıdeğer bir karar sayılmalı. Ama yine Ece Ayhan gibi, neyi reddettiğinizi, anlatımı kadar içeriğiyle de sorgulayabilmek kaydıyla. Ece A.’nın, bildiğimiz dille hiç ilgisi yokmuş gibi duran o metinleri yeğenine kaydettirdiği son yıllarındaki bir ziyaretim sırasında, kalemi eline alıp kayda geçmiş metninde hepimizin yapacağı türden düzeltmeler yaptığının tanığını...

Gerçekte siz ne kadar düzeltmeye çalışırsanız çalışın, dilin her

zaman kendiliğinden işleyen bir yanından söz edilebilir. Psikanalizin ve edebiyatın mümkün olması biraz da bu sayede değil mi? Bununla birlikte, bütün doğallığı, belirsizliği ve yetmezliği içinde dilin bir tarihsel boyutu var ve bu boyut pekâlâ ortaya bazı başvuru kaynakları konulmasını, bunlara da az çok uyulmasını olanaklı kılmış. Bu durum, karmaşık dil olgusunun içinde, düzene sokulabilen, “standart” adı verilen bir dil düzlemi kurulabildiğini gösteriyor: Temelde, dilin iletişim aracı olmasını sağlayan başlıca özelliği, standartlaşabilmesi.

Ne kadar aldırışsız olursanız olun, en yaşamsal durumlarda standart dile başvurmak zorundasınız. Yaşamsal durumlarda, “herkes yere yatsın!” ya da “yangın var!” türünden sözleri zor anlaşılır bir dille bağırsanız, vahim sonuçlara yol açabilirsiniz. Benzer örnekler, yazılı dilden de verilebilir.

Buna karşılık, yaşamsal olandan uzaklaşıldığı ölçüde karmaşıklaşan gerçekliği, klişelere dayalı, biktırıcı ve indirgenmiş bir standart dille anlatmak da uzun erimde aynı ölçüde vahim sonuçlara, birbirimizi ya da gerçekliği yanlış anlamamıza yol açabilir. Bıçem farklılıklarının, sanatsal alanın ve argonun varoluş nedenlerinden biri yasaklar ve dışlamalarsa, diğeri de standart dilin olumsuz özellikleri değil midir?

Standart dile ihtiyaç duyan “modern” insanlar olarak meşru sayamayacağımız sapmalara gelince. Bu konuda, Türkçeyle ilgili başlıca iki sorundan söz edebiliriz:

1) Türkçenin standartlaşma düzeyi Batının egemen dillerine oranla yeterince yükselmediği için, neyin “yanlış” neyin “doğru” olduğunu gösterecek ölçütler de aynı oranda gelişkin değil;

2) Bu “yanlış/doğru” sıfatlarının kendileri de sorunlu, çünkü bu sıfatları özellikle yaygın kullanımlarıyla incelediğimizde, her birimizin belirli bir kullanımı mutlak doğru olarak kabul ettiği ortaya çıkıyor. Oysa dil dediğimiz olgunun genel varoluş koşulları, böyle bir mutlaklığın olanaksızlığını gösteriyor. Çok bilinen ama o ölçüde de unutulan bir olgu, dillerin sürekli olarak değiştiğidir. En düzenli düzlem olan standart dil bile değişkendir, tarihseldir ve “yanlış/doğru” hükmünü verebileceğimiz durumları sınırlandırmaktadır.

Ayinleşme³

Ayinler inanç temeline dayalı, belirli söz ve davranış kalıplarının yinelenildiği toplu törensel edimler. Öyle anlaşıyor ki ayin geleneklerinin toplumlarda her zaman vazgeçilmez bir yeri olmuş; en azından, geleneğe kaynaklık eden ilk olgunun haklılığı, düzenleyiciliği ya da tazeleyiciliği ölçüsünde. Ayinin yinelenmesine belirli toplumsal ve ruhsal beklentiler neden oluyor; belirli bir edim, ilk seferindeki olumlu sonuçları yine verir beklentisiyle, sonuçta geleneğe dönüşüyor. Gelgelelim, yinelenen edimin getirileri sürgit aynı kalmıyor. Başlangıçtan uzaklaşıldığı oranda ayinler de artık başlangıçtaki yararı sağlamayıp verimsizleşiyor, tavşanın suyunun suyuna dönüşüyor ya da tek “verim”i, belirli sadakatlerin gösterilmesinden ibaret kalıyor.

Ayin kavramıyla tören kavramı arasında epey ortak nokta var.⁴ Ayin kavramı daha çok din ve inanç alanlarında kullanılırken, diğer alanlar için kullanılan terim, “tören”dir. Yine de, iki tür alan arasında geçişmeler yok değil. Sözgelimi, “cenaze töreni” diyoruz; belki salt inançla ilgili bir edim olmadığından. Salt inancın öne çıkma süreçleri için uygun kavram “törenleşme”den çok, “ayinleşme” oluyor.

Bu uzunca girişten muradım, Türkçeyle ilgilenmenin “ayinleşen Türkçecilik” diye adlandırmak istediğim türüdür. Ayinin biçimlerinden biri, adının başına değişmeyen “Ulu Önder” sıfatı getirilmek kaydıyla Atatürk’ün on-on beş kez anıldığı, klişelerle doldurulmuş “gün”ler ve söylemlerdir. Ya da, Konfüçyüs’e atfedilen sakızlaşmış anekdotla süslenen yakınma sözleri. Resmî bayramların o ağırlaşmış yasak savma atmosferinde Türkçenin konu mankenine dönüşürdüğü sosyallikler. Bugün bu ayinler devleti ve muhalefetiyle alabildiğine çeşitlenmiş biçimlerde devam ediyor.⁵ “2017 Türk Dili

3. Yazının ilk hali: *Radikal Kitap*, 25.2.2005.

4. Konunun insanbilimsel ve siyasal yönüyle ilgili iyi bir tartışma için, Sibel Özbudun’un şu kitabına bakılabilir: *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri* (1997). www.yayin.org

5. Yeni kuşaklar bilmeyebilir: Türk Dil Kurumu cumhuriyetin dil devrimi çer-

Yılı” da ayinler eksilmesin diye düşünülmüşse benziyor.⁶ Buradaki “dili yılı” kakışmasını kimse fark etmemiş miydi, neden “Türkçe yılı” denmemişti, bilmiyorum. İdeolojik kamplaşma, kesimleri fanatikleştiriyor.

Diğer bir ayin türü olarak, birbirini yineleyen kampanyalar var: “Medyanın dilini denetleyecek kurumlar oluşturulsun, cezalar kesilsin, başka dilde tabela yasağı getirilsin, yasak getiren belediyeler kutlansın” vb. Bir ara tartışılıp sonra gündemden çekilmiş olan “Türk Dilini Koruma Kanun Tasarısı”nın meclis gündemine alınması için yürütülen kampanyada, meclis grubundan söz edilirken “grup” sözcüğünün art arda üç satırda üç kez “gurup” biçiminde yazıldığı bir ileti dolaşıyordu; önerilen yasa yürürlüğe girmiş olsa bu kampanya da Türkçeyi yanlış kullanmaktan ceza alacak!

Aynı enerji neden eğitim bütçesinin üç misline çıkarılması, eğitimin içeriğinde demokratikleşme, dil konusunun her derste birinci öncelik olması, imla, dilbilgisi ve ikidillilik konularında tüm kesimlerin katılacağı ortak girişim gibi, dil alanında gerçekten sonuç verebilecek yaşamsal taleplerde yoğunlaştırılmaz?

Dili bir insana benzetelim: Ona zihinsel yaşamını besleyecek olanaklar sunmak yerine yasaklar ve teranelerle üstüne gidersek nasıl sonuçlara ulaşırız? Herhalde şimdiye değin ulaşılan sonuçlara. Olsa olsa bazen mahalleye yeni bir vaiz gelir.

Neyse ki dil babında her şey kurumlardan ibaret değil.

çevesinde devlet eliyle, ancak hukuken özerk olarak kurulmuştu. Dil anlayışında köklü bir değişiklik arzu eden 12 Eylül 1980 darbesinin iktidarı, özerkliği tehlikeli bulup kurumu hukuken devlete bağlamıştı. O devlet kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu’dur (AKDITYKTDK).

6. AKDITYKTDK internet sitesinde konuyla ilgili sayfalara bakınız: tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=840&catid=34&Itemid=1 (Erişim tarihi: Ekim 2017)

Dilin taşıdıkları

“2017 Türk Dili Yılı” törenlerine “Ayinleşme” başlığı altında değinmiştim. Aynı süreçte geleneğe yeni eklenen bir bakış açısından da söz etmek gerekiyor: İngilizceye bir tür “Hristiyanlığın dili” özelliğinin atfedilmesi.

Bu bakış açısının tipik bir anlatımını, tarih profesörü Ebubekir Sofuoğlu’nun bir yazısında buluyoruz (2017). “Tasfiye” sözcüğünü herhalde dizgi hatası sonucu iki yerde “tasviye” biçiminde yazan sayın profesörün bu yazıdaki konusu, Türkçenin Arapça ve İngilizceyle olan ilişkileridir. Yazıda, “Öz Türkçe” hareketinin, hatta bugünkü İngilizleşmenin nedeni olarak “Arapça kelime düşmanlığı” gösteriliyor ve başka nedenlerin de olabileceğine dair herhangi bir işarete rastlanmıyor. Yazının anahtarı ise şu cümle: “İngilizce, Hristiyan kültüründen beslenirken, Arapça ise Türklerin de mensup olduğu İslam kültüründen beslenen bir dildir.” Bu cümle çok başka bir bağlamda isabetli sayılabilirdi, sözgelimi, bu iki dilin tarihlerindeki belirli dönemler inceleniyor olsaydı. Oysa yazı bu saptamayı bugünün gerçekliği çerçevesinde öne çıkarıyor. Öyle bir yönelimle ki, önümüzde iki seçenek var gibi: Hristiyanlığın dili olan İngilizce ile, Müslümanlığın dili olan Arapça ve Müslümanlığın ikinci dili olan Türkçe: ya birini seçeceksiniz ya diğerini.

Yazının uyandırdığı soru şu: Türkçe, Arapçayı ve Farsçayı geride bırakıp kendi köklerini çalıştırma dönemini başlatmış olmasaydı bugün İngilizcenin istilasına uğramayacak mıydı? Arap ülkeleri de tıpkı Türkiye ve diğer çeper ülkeler gibi İngilizce görüngüsüyle cembelleşmiyor mu? Dünyanın öbür ucundaki Çince ile Japonca da en az Arapça ve Türkçe kadar İngilizce ile olan ilişkilerini analiz edip bir yol bulmaya çalışmıyor mu?

Günümüz gerçekliğinde kraliçenin var olması Britanya’yı ne kadar krallık yapıyorsa, papanın ve Vatikan’ın var olması da Batı dünyasını o kadar Hristiyan yapıyor. Batı toplumlarının güncel kültürel belirleyeni epeydir ne krallıktır ne de din. Aynı durum İngilizce için de geçerli.

Avrupa'da hayatın ve kültürün bütün boyutlarını dinin belirlediği yüzyıllar, mezhepler arası savaşın ve vahşetin yüzyılları olmuştur. Bugünkü Avrupa ülkeleri o savaşçıların ve farklı mezheplerin mirasçıları. Bizim buradan bakılınca haşmetinden ötürü Katolikliğin papası tek üst makam gibi görünse de, Hristiyanlığın gerçekliği bölük pörçük olmaktır, tıpkı Müslümanlık gibi. Ancak Hristiyan mezheplerinin ortak gerçeği, sanayi devrimi ve bilimsel-teknolojik devrimle birlikte egemenliklerinin büyük ölçüde sınırlandırılmış, dünyevi işlerde yerini modern bilim ve demokrasi idealine terk etmiş olması. Şurada burada "dine dayalı devlet" fikrini savunanlara ya da kralcı gruplara rastlansa da, bunlar topluma önerdikleri bir hayatîyetleri bulunmayan öğeler. Modern toplumlar sanayileri, teknolojileri, felsefeleri ve kültürleriyle varlıklarını modern bilimin kuşukculuk ilkesi temelinde yenilenme yetisine borçlu olduklarını biliyor ya da seziyorlar. Bütün bunlar henüz/hâlâ emperyal mekanizmalar içinde olup bitmekle birlikte, aynı mekanizma kendi içinde ve dünyada, karşıtlarını da barındırıyor, İngilizce konuşan karşıtlarını da üstelik!

İngilizce derken bu gerçekleri görmezden gelmek insana belli bir rahatlık sağlayabilir, ne de olsa tek boyut her zaman kolaylık getirir. Ancak, tek boyuta tutunarak ne İngilizce açısından bir şey görebiliriz, ne de Arapça ya da Türkçe açısından. Güncel ve tarihsel hayatlarımızın ne kadar boyutu varsa dillerimizin de o kadar boyutu var.

Yeri gelmişken, Sofuoğlu'nun şu savına da dikkat çekmeliyim: "Arapça diye tasfiye edilen 'ahlak' kelimesi yerine getirilen 'etik' kelimesi..." diye yazıyor. Oysa "ahlak kelimesi" tasfiye edilmiş olmadığı gibi, "'etik' kelimesi" de "ahlak"ın yerini tutsun diye getirilmedi. Zaten getirilemezdi de, çünkü etik kavramı ahlaktan ibaret değil; onun çok ötesinde, esas olarak "ahlak felsefesi (eski adıyla, *ilm-i ahlâk*)" anlamına geliyor ve gerek kavram gerek sözcük olarak dünya ortak kültür sözlüğüne mal olmuş durumda. Etiğin, yani ahlak felsefesinin kapsamında bilgi, birikim ve düşünme/sorgulama konusu olarak, dinsel/geleneksel ahlak kadar, dinsel olmayan güçlü ahlak anlayışları da var.

Latin alfabesine geçiş ve okuma kültürü⁷

“Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun”, 1 Kasım 1928’de kabul edilip 3 Kasım 1928’de yürürlüğe girmiştir.

Alfabe değiştirmenin, bir çizelgeyi iptal edip yerine yenisini koymak gibi bir jestten ibaret olmadığı ve olamayacağı herhalde açıktır. Bu açıdan, Türkçeyle ilgili olarak tarihsel adı “Harf İnkılabı” olan uygulamaya “devrim” adının verilmesi son derece yerindedir bence, çünkü “harf devrimi”, çoğu zaman öyle sunulmasa bile, bütün bir kültür ve anlayış devrimini simgelemektedir.

Dünyada yükselen kültür, modern ve laik Batı kültürü. Türkiye için, bu kültüre açılmak devrimsel bir değişimdi. Atatürk ve arkadaşları, alfabe değişikliğini ülkenin bu konudaki iradesini beyan etmenin bir anahtarı olarak uyguladılar. Gerek Mustafa Kemal’in gerekse Batılılaşma yanlısı diğer Osmanlı aydınlarının esin ve bilgi kaynağı zaten uzun süredir Batı’ydı ve hepsi de Fransızca ya da Almanca biliyorlardı.

Alfabe değişikliği, Osmanlı kültürü kadar, Arap ve Fars uygarlıklarına da önemli ölçüde yabancılaşmayı göze almak anlamına geliyordu, o bin bir kollu Batı kültürüne açılabilmek için.

Alfabe değişikliği kaçınılmaz mıydı?

Avrupa’nın batısından doğusuna doğru gittiğinizde farklı alfabelerle karşılaşsınız: Yunanistan, Bulgaristan, Rusya... Bu sınır ülkeler hep Latin alfabesinden farklı alfabeler kullanır. Bugün hâlâ öyle; Avrupa Birliği, alfabe birliği anlamına gelmiyor. Sözelimi Yunanlıların neden Latin alfabesine geçmedikleri sorusunun yanıtı, İ.Ö. 8. yüzyıldan bu yana hem kendi dillerini ve kültürlerini taşımış, hem de Latin alfabesi, Kiril alfabesi gibi yakın ülke alfabelerini etkilemiş olan alfabeyi terk etmek istememeleridir.

7. Türkiye Yazarlar Sendikası’nın katılımıyla 31/10/2008 tarihinde Kadir Has Üniversitesi’nde düzenlenen “Harf Devrimi’nin 80. Yılı Sempozyumu”na bildiri.

Türkçenin 1928 harf devrimine ne kadar ihtiyacı olduğu konusu, her 1 Kasım'da yeniden ve yeniden anlatılmalı ve anlatılmalıdır; dolayısıyla, hepimizin ezberindedir. Eski alfabeye Türkçe seslerin karşılanmadığı, ünlü sesler yönünden zengin olan Türk diline ait pek çok sesin boşlukta kaldığı, Osmanlıda okuma kültürünün bu nedenle gelişmemiş olduğu vb. her fırsatta yinelenir. Bütün bunlarda belirli bir doğruluk payı da vardır.

Yine de sorabiliriz: Tıpkı standart Latin alfabesinin yirmi bir harfini alıp üzerine gerekli harf ve işaretleri ekleyerek yirmi dokuz harfli Türkçe alfabeyi oluşturduğumuz gibi, eski alfabeyi de bazı reformlarla daha kullanışlı bir duruma getiremez miydik? Ayrıca, hiçbir alfabenin bir dildeki tüm sesleri tam olarak karşılamadığı, dillerin yakından incelenmesi için sesçil (fonetik) diye adlandırılan özel alfabelerin gerekli olduğu, bilinen bir gerçek değil midir? Kaldı ki, bugünkü Türkçe alfabenin de, uzun ve kısa, kalın ve ince seslerin yazılması başta olmak üzere çeşitli sorunları vardır. Üstelik, Türkçenin 1928 öncesine ait kütüphanesinden vazgeçmek istemiyorsak, eski alfabeyi de uzun süre bırakamayacaktık.

Bunlar doğru. Gerçekte cumhuriyetten önce 19. yüzyıl boyunca bu yönde epey girişimde bulunulduğu, ancak bunların başarılamadığı anlaşıyor. Harf devriminin başarılı olmasını sağlayan, biraz da onun çok daha geniş bir düzlemdeki amacıdır diyebiliriz: Yukarıda da belirttiğim gibi asıl amaç, bir kültür devrimini kolaylaştırmaktı. Az önce Yunanistan-Rusya hattındaki ülkelerden söz etmiştim. O ülkelerle ilgili önemli bir nokta, zaten Batı kültürünün belki hayli farklı, ancak ayrılmaz birer parçası olmalarıydı. Bizim konumuz ise çok daha köklü farklılıklar gösteriyordu ve cumhuriyet devrimi “modern dünya”ya dahil olmak için kendi açısından gerekeni yapıyordu.

Bu noktada, alfabe dediğimiz kodlama sistemlerine biraz daha bakmaya çalışalım.

Alfabe ve okuma kültürü

Alfabe değişikliğinin, ilk yıllarda halkın büyük bir bölümü üzerinde dolaysız bir etkiye bulunduğunu söyleyemeyiz, çünkü çoğunluk za-

ten okuma yazma bilmiyordu. Dolaylı etki ise, büyük kültürel değişiklikler yoluyla olacaktı. Batılı ve laik bir kültür, devletle olan her tür ilişki kanalıyla insanların yaşamına girecekti artık; en çok da, askere giden gençler ve mahalleye ya da köye gelen öğretmenler aracılığıyla.

Belirli bir geçiş sürecinin sonucunda, Arap alfabesiyle olan ilişkimiz iki okuma türü ve bir okuma/yazma türü ile sınırlanmış oldu:

- 1) Kuran başta olmak üzere dinsel metinlerin okunması;
- 2) Harf devrimi öncesine ait metinlerin okunması;
- 3) Arap ve Fars filolojileri çerçevesindeki okuma/yazma edimleri.

Harf devrimi sonrasında genel okuryazarlık oranının zaman içerisinde hızla arttığını biliyoruz. Arap alfabesiyle yazılmış metinlerle ilgili olarak yukarıda saydığım türlerle sınırlanan okuma oranının aynı hızla artmadığını tahmin edebiliriz. Arap alfabesi artık tüm okullarda değil, yalnızca üniversitelerin türkoloji ve filoloji bölümlerinde bir uzmanlık bilgisi olarak, Kuran kurslarında ve derslerinde de özel bir kullanımıyla öğretilmektedir. Okuma kültürü, harf devrimiyle birlikte gitgide hızlanan bir yazısal birikim ve gerek diğer dillerden yapılan, gerekse dil içi (Osmanlıcadan) çevirilerle içerik kazanmıştır.

Bugün bu içeriğin yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Pek çok yönü var bu yetersizliğin. Öyle sanıyorum ki, alfabeyle ilişkili olan başlıca yön, dil içi çeviri ihtiyaçlarının büyüklüğüyle ve yapılan çevirilerin sunuluşundaki sorunlarla ilgilidir.

Türkçe kültürde Latin alfabesinin artık geri dönülmez bir biçimde benimsenip yerleşmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, henüz giderilememiş olan eksikliklere, hepimizin bildiği bazı yeni sorunların eklendiğine dikkat çekmeden bitirmeyeyim.

Bunlardan biri, Osmanlıcanın bugünkü Türkçede de yaşayan, her okuryazarın bilmesi gereken kısmına ilişkin genel bilgilerin müfredata alınmamış olmasıdır. Bunun bugünkü Türkçe alfabeyle Türkçe dersleri çerçevesinde verilecek temel bilgiler düzeyindeki bir Osmanlıcaya giriş dersiyle mümkün olabileceği fikrindeyim. Böylelikle öğrencinin zihninde güncel Türkçeyle Osmanlıcanın ilişkisi

kurulabilir ve edebiyat derslerinde Divan Edebiyatı'na asgari de olsa bir bakış geliştirilebilir.⁸ Yaygın öğretim müfredatında bu genel bilgilerin bulunması yerinde olur. Kanımca bundan ötesi herkesin kendi seçimine ve yerine göre düzenlenecek seçimlik derslere bırakılabilir.⁹

8. Mustafa Nihat Özön'ün *Osmanlıca Türkçe Sözlük*'ünün "Birkaç Söz" başlıklı sunuş yazıları ve ardından gelen çizelgeler bile temel bazı bilgilerin edinilmesine yetebilir. Ancak, Osmanlıca yazılışları da görebilmek isteyen okurlar Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ını da edinmelidirler.

9. Osmanlıcanın bütünüyle öğrenilmesi gerçekten büyük iş. En iyi uzmanlar bile 500-600 yıllık Osmanlıcanın bütününe bilemiyor, çünkü her lehçe gibi Osmanlıca da durmadan değişmiş. Üstelik, tabanı Türkçe olsa bile, sonuçta üç dilin karması haline gelmiş bir dilden söz ediyoruz. Kuran okuma yetisi de sorunu çöz-müyor, çünkü Kuran yazısı ile gündelik eski yazı birbirinden farklı. İkincisi, Ku-ran'ın dili Osmanlıca değil, Arapça. Osmanlıca ise //Arapçadan epey birim almış olmakla birlikte, sonuçta ne Arapçadır ne de aynı alfabeyi kullanan Farsçadır.

SÖYLEM BİLMECELERİ

“Dilin cinsiyeti” üzerine¹

“Dilin cinsiyeti” denince benim aklıma iki ayrı düzlem geliyor: yapısal düzlem ve söylem düzlemi.

Yapısal düzlemde daha çok cins ayrımları ile cins ayrımcılığı yer alıyor. – Sözü’n hemen burasında, bu iki terim arasındaki farkın yaşamsallığına dikkat çekmeliyim: İlki (cins ayrımları) bedenlerimiz temelinde ve az çok masum olabilirken, ikincisi, yani cins(iyet) ayrımcılığı, diğer adıyla cinsiyetçilik, tamamen ideolojik, edinilmiş bir kategori oluyor ve erk-ek egemenliğine dayanıyor. Benzer bir biçimde, “cinsiyetli/cinsiyetçi” ayrımı arasındaki fark da temel önemde. Bu iki kavramdan da birincisi bedensel ve bünyesel, ikincisi ideolojik.²

Söylem düzleminde ise, cins ayrımcılığını da içeren, “kadın dili”, “dişil dil”, “eril dil”, “erkek dili”, *écriture féminine* (kadın yazısı/dişil yazı) gibi bir dizi kategori ve kavramdan söz edilebilir.

Bu bakış açısını 20. yüzyılın ortalarından itibaren yazmaya başlayan feminist düşünürlere borçluyuz. Feministler toplumlardaki cins ayrımcılığını hayatın bütün alanlarında keşfetme çabası içinde, dildeki cinsiyetçiliği de deyim yerindeyse suçüstü yakaladılar. Dilciler bazı dillerdeki yapısal cinsiyetliliği (dişil/eril ayrımını; İng.

1. *F Dergi*’nin soruşturmasına yanıt, Haziran 2016.

2. Geniş bir okuma için, Zeynep Direk’in derlediği *Cinsiyetli Olmak* adlı kitaba bakılabilir (2007).

gender) çoktan saptamışlardı ama, o yapıdaki ayrımcılığı saptamaktan uzaktılar, tıpkı Marx öncesi iktisatçıların, sınıfları Marx'tan önce keşfettikleri halde sömürü mekanizmalarını saptamaktan uzak olmaları gibi.

Dillerde yapısal düzlemde görülebilen cins ayrımına ilişkin en bilinen örnek, Fransızca vb. dillerde cins adları ile adılarda yerleşik olan “dişil/eril” ayrımıdır. Bu ayrım saptanali yüzyıllar olmuş. Buradaki “cins” ayrımının biyolojik cinsiyetlerimizle olan bağıntısının mutlak olmayışı da var. Sözelimi “dil” sözcüğü dişil (Fr. *la langue*) iken, doğal dillerin adları eril (*le français, le turc* vb.).

Feministlerin keşfettiği yapısal cinsiyetçilik ise, yine Fransızca'dan örnek verirse, çoğul adılların bünyesinde iş görüyor: Tıpkı tekil kadın ve erkek için kullanılan adılların farklılığı gibi, kadınlardan oluşan bir topluluktan söz ederken kullanılan adıl ile erkeklerden oluşan bir topluluktan söz ederken kullanılan adıllar da farklı. Peki, ya karma bir topluluktan söz ediyorsak, bunun için kullanılan üçüncü bir adıl var mı? Hayır! Karma topluluklar için kullanılan adıl, erkekler için kullanılanın aynısı. Başka bir deyişle, erkek sayısı bir, kadın sayısı bin, yüz, milyon bile olsa kadınların varlığı görmezden gelinip erkek adılı kullanılıyor. Bir erkek, dünya kadar kadına bedel! Çoğul adıl yapısını da dilciler keşfetmiş, ancak bu yapının mantığındaki cinsiyetçiliği keşfeden, feministler. Almanca ve daha başka cinsiyetli dillerde de aynı eril egemenliğin geçerli olması, İngilizcede erkek anlamına gelen *-man* son ekiyle türetilen adların kadınları da kapsaması, Arapçada “insanlık” anlamına gelen “âdemiyyet” sözcüğünün Havva'dan değil Âdem'in adından türetilmiş olması gibi daha epey örneği var bu keşiflerin.³ Günümüzde ayrımcılık karşıtı bilincin yükselmesiyle birlikte bu yapısal hallerde düzelmeye doğru bir gidiş olduğu söyleniyor.

Dillerde yapısal olmayan cinsiyetçilik göstergeleri ise “söylem düzlemi”nde ortaya çıkıyor. Ancak, bu bağlamda “dil” sözcüğü ile “söylem” sözcüğünün anlam alanlarını ayırt etmek pek kolay değil.

3. Türkçe dahil bazı dillerde yapısal cins ayrımı yok, ancak diğer dillerden alınan sözcük ve yapılarla birlikte cins ayrımı da görülebiliyor, sefir/sefire, muallim/muallime örneklerindeki gibi.

Hande Ögüt'ün, dilin cinsiyeti açısından okunması gereken başlıca kaynaklardan biri olarak gösterebileceğim bir yazısında “ataerkil dil” ve “ataerkil söylem” terimlerini bir arada kullandığını fark etmiştim. Giderek “ataerkil dilin söylem kalıpları”ndan söz ediyordu (2011). İki kavram temsilcilik konusunda birbirinden rol çaldığından, “kadın dili”, “dişil dil”, “eril dil”, “erkek dili” gibi kullanımlar artık hayli yerleşik. Toplumsal sorunların çözümü bağlamında “yeni bir dil”, “barış dili” dileyenler ise sanıyorum daha geniş bir ayrımcılık yelpazesinden arındırılmış bir “dil” istiyorlar. Bu arada “söylem” sözcüğünün de giderek isabetli kullanımlarla yaygınlaştığını söyleyebilirim: “nefret söylemi, milliyetçi söylem, mezhepçi söylem, dinci söylem, ırkçı söylem, sınıfçı söylem, ataerkil söylem” vb.

Bunların ötesinde, “kadın dili”, “erkek dili” gibi sınıflandırmalardan ne anlamak gerektiği konusunda epey problem olduğu kanısındayım. Eril egemenliğin neredeyse mutlak olduğu askerlik, hukuk, devlet, resmî eğitim, resmî bilim, futbol, mafya, erkek argosu gibi alanlara özgü, kestirip atan, tekanlamlı, sert sesli, dayatıcı, yer yer otoriter ve şiddete dayalı söylem alanlarının “erkek dili/eril dil” damgasını hak ettikleri açıktır. Yine de, “eril dil” dahil, bu kategorileri klişeleştirmekten çok, içerikle birlikte düşünmemizi ve uzun erimde altında yatanın ne olduğuna ilişkin sorular sormamızı yeğlerim. “Erkek” dediğimiz varlıklar ile “dişi” ve “kadın” dediğimiz varlıkların bireysel ve toplumsal belirlenimi, standart bireylerden oluşmadığımız, “dişi” ve “erkek” denen iki kategoriden ibaret olmayıp, müzikteki gam gibi bütün bir gam oluşturduğumuz, üstelik her an oluşmaya devam ettiğimiz gibi olguları dikkate almadığımızda, klişecilik, toptancılık tehlikeleri doğuyor. Çoğu kategori gibi dillerdeki cinsiyet kategorileri de başlangıçta soyutlanmış ve yönlemseller.⁴ Klişeye dönüştükleri andan itibaren artık gerçek bir sor-

4. İlginç bir örnek, Gülenay Börekçi'nin, Gezi olayları ertesinde (8 Aralık 2013) Müge İplikçi'yle yaptığı söyleşidir. İplikçi bu söyleşide “dişil dil” kavramını kullanıyor ve Börekçi'nin sorması üzerine kavramdan ne anladığını şöyle açıklıyor: “Evet dişil dil! Birleştirici, onarıcı, gücünü çoğulculuğu, kuşatıcılığı ve renkliliğinden alan çok sesli dil. Çok sesli dilin bulduğu Devlet dili ne kadar şiddet içeriyorsa o dil o kadar barışçıl ama aynı oranda da dirençliydi” (İplikçi 2013).

gulamayı öldüren kalıpsözler kalıyor elimizde. Ya da, gerçek sorgulamanın öldüğü yerde yerinde yeller esmeyip klişeler hüküm sürüyor. Böyle bir süreç, kadın cinayetlerini ve kadına yönelik şiddeti bile fark edilmez kılabilir. Olumlu yükü “kadın dili”ni övdüğünü düşünen, ancak bunu temellendirmeyip sözgelimi nazik, kibar ya da sevecen, anaç olmayı kasteden biri, belki de istemeden, cinsiyetçiliği yeniden üretiyordur.

Feminist düşünürler bir yandan cinsiyetçi eril söylemi suçüstü yakalarken bir yandan da içimizdeki dişilin söz aldığı bir “dil” yaratmayı hedeflediler. Psikanaliz ve edebiyat eleştirisi, dilin cinsiyetini özellikle didikleyen alanlar. Kişisel olarak bu alanlarda en çok, keskin vargılar yerine, kesintisiz düşünme ve davranma süreçlerini önemsiyorum.⁵

Dile bakış, topluma bakış⁶

İnsanların dile bakışları, topluma bakışlarıyla koşut. Terside de doğru: İnsanların dile nasıl baktıkları, topluma nasıl baktıklarının göstergesi. Dil konulu yazıların bir bölümünde, toptancılık eğiliminin belirtileri var. Toptancılık dediğim, sorgulanmamış ad ve kavramlarla idare etmek.

Bu eğilim esas olarak devletlere ait olmakla birlikte, “devlet dışı”nda da yaygın. Kastımı en iyi anlatacak, en tipik örnek “Türkiye düşmanları” sözüdür sanıyorum. Etki gücü yüksek bir söz. Bununla

İlginç olan, İplikçi’nin aynı söyleşide aynı “dil”i kastederek, Gezicilerin “gençliğin o içten dilini taşıyor” olduklarını da söylemesi, coşkuyla söz ettiği bir söylemi önce “dişil”, daha sonra “genç” diye nitelemesi. Onun bu izlenimi, ne yalnızca “dil”i düşündürüyor, ne de yalnızca “söylem”i. İzlenimleri birleştirdiğimizde burada söz konusu edilenin, bence sonuçta gerektiği üzere, dişil cinse özgü olmaması önemli.

5. Okuma listemiz için, yukarıda andıklarımın yanı sıra, Zeynep Direk’in *Başkalık Deneyimi* adlı kitabındaki “Feminizm ve Felsefe” bölümünü (2005), Elda Abrevaya’nın *Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu*’nu (2013) ve Kübra Arslan Öçal’ın (2011) “Dişil Dil ve Eko-Feminist Bağlamda Latife Tekin ve Muinar” adlı yüksek lisans tezini önermek istiyorum. Bize yeni kapılar açan türden kaynaklar bunlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

6. *BirGün*, 29.5.2004. Gazetede yayımlanan dil konulu forum yazılarına dair.

işaret edilenler gerçekte çoğu kez Türkiye'nin değil, belirli bir uygulamanın karşıtı olan kişilerdir. Ama toptancı bir adlandırmayla, sözgelimi, "filanca hükümetin/politikanın/uygulamanın" gibi sözcükler yerine "Türkiye'nin" sözcüğü kullanılmakta, "karşıt" yerine de "düşman" denmektedir. Burada kimsenin bir söz sanatı gördüğünü sanmıyorum, ne söyleyenlerin ne de dinleyen konumundakilerin: Söz, farkında bile olunmadan, bire bir algılanmaktadır.

Dünyada gerçekten "Türkiye düşmanı" yok mudur? Herhalde vardır, ırkçılığın ya da önyargının en uç noktasında bulunan birileri. Ama bu sözü kullananların kastı genellikle öyleleri değildir. Örtbas etmek istedikleri her neyse oraya yöneltirler böyle kalıpları.

Örneğimizdeki "Türkiye" adlandırmasının gördüğü toptancılık işlevini, "AB, ABD, Müslümanlar, küreselleşme, Batı, Doğu, Batılılar, Doğulular" gibi havada uçuşan bazı adlar da görüyor; bu kez devletin değil, çok sayıda kimsenin ağzından söylenmek üzere. Bir bilinç yükseltme yöntemi olarak, bu tür adları her okuduğumuzda ya da kullandığımızda, "hangi" sorusunu sormamızı öneriyorum: Hangi AB? Hangi ABD? Hangi Müslümanlar? vb.

Örnek olarak, *BirGün*'de yayımlanan, dil konulu bazı forum yazılarına bakalım. Önce Toprak Işık'ın yazısı (6.5.2004 tarihli *BirGün*): "İngilizce konuşanlar bizden daha iyi romanlar, öyküler ve şiirler yazıyorlar."

Soralım: Hangi "İngilizce konuşanlar"? Kimin belirlediği ölçülere göre "daha iyi"? Yanıtın peşine düşsek, "kanon" kavramına ve ilgili tartışmalara ulaşacağız. Oradan da, "egemen ideoloji" meselelerine.

Toprak Işık: "Bilimde de felsefede de bizden ilerideler."

Şu aralar öyleler, evet. Ama buradaki "onlar" ve "biz" toptancılığına da dikkat edilmeli. Hangi "onlar"? Hangi "biz"? Yine, hangi ölçütlere göre? En çok gördüğümüz "İngilizce konuşan"lardan biri olarak George W. Bush mu bilimde ve felsefede ileridedir? "Biz"e gelince, bana kalırsa, İngilizce konuşan Arthur Miller, Angela Davis, Marlon Brando "biz"dendir ve sevilesi bir ABD'nin varlığına işaretlerler. Buna karşılık, "onlar"ın olsun diyeceğim epey "Türkçe konuşan" çıkar.

“Biz” derken içinde yaşadığımız toplumu kastediyorsak bunun belirgin olması gerekir. Bana öyle geliyor ki önümüzdeki zamanlarda bu tür netliklere gitgide daha çok gerek duyulacak.

BirGün’deki dil yazıları içinde toptancılık açısından en bereketli ve irkiltici olanı, Hidayet Karakuş’un “Dil Tartışması: Kafamız Neden Karışık?” başlıklı yazısı (22.5.2004). Bir alıntı:

“Hangi düşüncede, inançta olursak olalım hepimizin buluşacağı en sağlam düzlem Türkçe olmalıdır. Türkçeyi yeterince bilemediğimiz zaman, baskın dillerin etkisi yalnızca yabancı sözcükler, yabancı dil kuralları değil yabancı anlayışlar, yaşama bakış, kendi kültür değerlerinden kaçış, onu küçümseme, kendini küçümsemediğini ayırımsamama gibi sonuçlar doğurur.”

Böyle diyor Karakuş. Hangi niyetle hareket etmiş olursa olsun, kullandığı “hepimiz” sözcüğünün içeriğini yeterince düşünmemiş belli ki. Yazısındaki “hepimiz” kavramı toplumumuzun tüm mensuplarını kapsıyor olsa, “yabancı sözcük” derken bazı yurttaşlarımız açısından buna Türkçe sözcüklerin de dahil olabileceği gerçekliğini hesaba (yazıya) katması beklenirdi. Katmıyor oysa. Böylelikle, toplumumuzda anadili Türkçe olmayanları dışlamış oluyor.

“Kendi gerçeği”, “anadil bilinci”, “yabancı dil”, “ulusal varlığımız”, “ulusal dil”, “ulusal bilinç”, “yabancılar”, “onlar”, “kendimiz”... Karakuş’un kavramları bunlar ve günümüzde yazılan pek çok yazıdaki gibi Karakuş’un yazısında da karşılıksızlar. Tıpkı “yabancı anlayışlar” sözü gibi. Soralım: Hangi “yabancı anlayış”? Günümüz dünyasında “yabancı anlayış” içermeyen kültür bulunabilir mi? Karakuş’un yazısında, yanıtın ne olabileceğine ilişkin en küçük bir işaret yok. Öyle bir genellik düzeyi ki, yabancı düşmanlığı neydi sorusu çıkıp geliyor: Yabancı hayranlığına duyulan haklı tepki, yeterince sorgulanmayınca yabancı düşmanlığına mı yol açıyor?

“Kendi kültür değerleri...” Karakuş’un bundan kastı da bütünüyle belirsiz. Herhalde Yunus’tur, Nâzım’dır, Ahmed Arif’tir deyip geçeceğim ama, yazısı buna yetecek zemini sağlamıyor, “değer” deyince kimlerin neler, ne “örf ve âdetler” sayabildiğini unutmakta güçlük çekiyorum, çünkü son dönemlerde Karakuş’un kullandığı kavramlar temelinde fazlasıyla ırkçı ve köleci koalisyonlara tanık oluyoruz.

Toptancı kavramlar, dışlayıcı sloganlar⁷

Ulusallık

Hidayet Karakuş 22 Haziran 2004 tarihli *BirGün*'de, benim bir eleştirimi yanıtlamaya çalışırken şöyle demiş: “yazısının bütününden anladığıma göre ‘ulusallık’ kavramı onun tüylerini diken diken ediyor.”

Karakuş, yarı yarıya doğru anlamış. Ulusallık kavramı, emperyal zihniyetle kullanıldığında gerçekten de tüylerimi diken diken ediyor. Örneğin, Bush'un, “ne yapıyorsak ulusal çıkarlarımız için yapıyoruz” dediğini duyduğumda. Hele ardından, “elbette barış ve demokrasi için” diye eklediğinde.

Bush zihniyetinin her yerde, İngiltere’de, İtalya’da, bu arada bizim toplumumuzda uzantılarının olduğu, üstelik bunların Susurluk’ta açığa çıkanlardan ibaret olmadıkları biliniyor.

Ama eskiden, kendini solcu sayanlar arasında bulunmazlardı hiç değilse. Artık bulunuyorlar: “Ulusal” çerçevede, emperyal olanla emperyalizme karşı olanı birbirinden ayırmamakta ayak diriyorlar.

Ulusal olan, benim gözümde, emperyalizme karşı ise iyidir, kendisi emperyalse değil. Emperyalizme karşı olmak ise ille de ulusal düzlemde hareket etmek anlamına gelmiyor. Bireyselden tutun, çok çeşitli düzlemlerde hareket edilebilir; ulusallık bunlardan yalnızca biridir.

Karakuş, “Ne pahasına olursa olsun küreselleşmecî olan dostlar” diyor. Benim mesela, öyle dostlarım yok. Ne pahasına olursa olsun küreselleşmecî olanlar, küreselleşmenin emperyalist cenahındandır.

Ne pahasına olursa olsun ulusalcı olanlarsa, belirli bağlamlarda emperyalizme karşı, başka belirli ve tarihsel bağlamlarda da kendi ülkesinin emperyal politikalarına sahip çıkan ya da göz yumanlardır. Onlardan da “dostlar” diye söz etmek istemem.

Karakuş'un bu seferki yazısının tek iyi yanı, "yabancı anlayışlar" a cephe almadığını söylemesi: "Kim böyle bir şey dedi ki?" diye soruyor. Kendini öyle dememiş saydığına sevindim.⁸

"Kahrolsun ABDİ"

"Kahrolsun ABD" ve "Katil ABD Ortadoğu'dan defol" gibi sloganlar, "ABD" kavramının içeriği düşünülmeden kullanılıyor.

Bu sloganları böyle biçimlendirdiğiniz zaman, ABD'yi emperyalistlere armağan etmiş oluyorsunuz. ABD egemenleri ile halkı arasındaki ayrım siliniyor. Slogan, "kahrolsun ABD" değil, "kahrolsun ABD emperyalizmi" olmalı.

Ayetullah Humeyni ve yandaşları gibi "ABD karşıtları" bizim toplumumuzda da vardır herhalde ama, sayıları pek fazla değildir. Oysa bu söz, "ABD karşıtı" sözü, çoğunlukla ABD yönetimine ya da emperyalizmine karşı olanlar kastedilerek kullanılıyor. Arada kaynayan, dışlanan ise ABD halkı oluyor. Tıpkı İsrail halkı gibi.

"Filistin halkı yalnız değildir"

Gündüz Aktan'ın kullandığı önemli bir kavram vardı: "beka içgüdü" (bkz. 26 Haziran 2004 tarihli *Radikal*'deki yazısı). Hayatta kalma, varlığını sürdürme içgüdü" anlamına gelen bir kavram. Aktan bu kavramı İsrail için kullanıyor. Ben aynı içgüdünün, Ortadoğu'da yaşayan iki halkta daha oluştuğunu sanıyorum: Filistinliler ve Kürtler. Oysa, ülkemizde şimdiye değin dayanışma sloganı yöneltilen tek halk Filistin halkı oldu. Kimsenin "Kürt halkı yalnız değildir" ya da "İsrail halkı yalnız değildir" diye seslendiğini duymadım. Bu durumun nedenleri arasında, yasaklar, korkular ve egemen ideolojiler kadar, toptancı zihniyet de yok mudur?

Gerçi, "yaşasın halkların kardeşliği" sloganı var, daha çok Türkiye Kürtlerine yönelen bir slogan olarak. Ama ne de olsa Filistin halkıyla olan dayanışma sloganı kadar açık değil o.

8. İlgilenebilecekler için: Karakuş'un ilk yazısı 22 Mayıs 2004 tarihli *BirGün*'ün Forum sayfasında, benim eleştirim ise 29 Mayıs 2004 tarihli *BirGün*'ün aynı sayfasında.

Peki ya askerlik yapmayı reddeden İsraili gençler, işgale son verilmesi için çalışan barış eylemcisi kadınlar, İsrail halkı? Onların dayanışmaya ihtiyacı yok mu? İsrail'in kendi içinde demokratik olmasına karşın, hain sayılma tehlikesiyle, Vanunu gibi yıllarca hapiste yatma tehlikesiyle, bir intihar saldırısına kurban gitme tehlikesiyle yüz yüze olan o insanlar yalnız mı kalmalı? Çoğunluğun Şaron [ve sonra Netanyahu] saldırganına oy vermesi ise biraz da İsrail halkının yalnız bırakılmasından, dışlanmasından kaynaklanmıyor mu?

Slogansız kavramsız konuşmak zor. O zaman, sorgulayalım kavramları. Ya “halklar yalnız değildir” diyelim yalnızca, ya da, dışlayıcı olmak istemiyorsak, sırası geleni adıyla analım: “Kürt halkı yalnız değildir”, “Türkmen halkı yalnız değildir”, “Irak halkı yalnız değildir”, “Filistin halkı yalnız değildir”, “İsrail halkı yalnız değildir”, [Ve evet, “Suriye halkı yalnız değildir”] gibi.

“ABD halkı yalnız değildir” dahil: Şu sıralar onların işi de zor.

Kırıcı deyimler ve eğretilmeler⁹

Almancadan ve Türkçeden örneklerle dildeki ırkçılık ve ayrımcılıktan söz ettiğim bir yazıda (2004b), Almanların “Getürkt” sözcüğünü “sahtesini yapmak” anlamında, “Du Türke, Türkenmischling” gibi sözcükleri küfür makamında kullanmasının Türkleri incittiği kadar, Türkçedeki “Çingene çalar Kürt oynar”, “Ermeni dölü” gibi deyimlerin de Çingeneleri, Kürtleri ve Ermenileri rencide ettiğine dikkat çekmiştim. Yazının sonunda ise Nazmiye Güçlü’nün *araba aldım kadın oldum* (2004) adlı kitabına değinerek, elimizde artık sakatlara karşı ayrımcılık konusunda gözümüzü açacak yepyeni bir kaynak var diyordum.

“Gözümüzü açacak bir kaynak!” Böyle diyerek, Nazmiye Güçlü’nün anlatmaya çalıştığı ayrımcılık olgularından birini yeniden üretmiş olduğumun farkına varmam için Güçlü’den uyarı gelmesi

gerekti. Dildeki ayrımcılıktan dem vururken bir ayrımcılık da ben yapmıştım.

Oysa dilin olanaklarından yararlanıp “bilincimizi yükseltecek”, “farkına varmamızı sağlayacak” gibi başka bir sözle anlatabilirdim derdimi. Neden öyle yapmamış olduğum sorusunun yanıtı belli: Alışkanlık, sorgulamama, kendini gözü açılmayan insanların yerine koymama. Deyimlerin ve eğretilmelerin çekiciliği de var elbette.

Tahmin edileceği üzere başka okur uyarısı da almadım o konuda. Gerçekte hayli tartışmalı bir konudan söz ediyoruz.

Olumsuzlayıcı niteleme sıfatı olarak “sakat, kör, sağır, hasta” gibi belirli insan durumlarını anlatan sözcüklerin o durumlardaki insanlar için incitici olabileceğini Nazmiye Güçlü’den öğrendim ben, birkaç yıl önce. Daha önce konuyu sakat arkadaşlarıma sormuşluğum vardı ama bu tür sözlerden rahatsızlık duymadıkları, alışkın oldukları yanıtını almış ve her seferinde inanmayı seçmiştim. Bu dediklerim yıllar önceydi. Yıllar önce deyince, ayrımcılık türlerinin çok az bilince çıkmış olduğu zamanlardan söz etmiş oluyorum.

Aradan geçen sürede “sakat” sözcüğünün olumsuzluk yükü fazla kaçmaya başlayınca onun yerine “özürlü” terimine, onun olumsuzluk yükü fazla gelince de “engelli” terimine başvuruldu. Nazmiye Güçlü’nün ve onun gibi düşünenlerin tezi ise bunun çıkar yol olmadığıdır. Ayrımcılık tüm yönleriyle bilince çıkarılmadıkça, “sakat” sözcüğünün başına gelenler her seferinde dolaşıma sokulan yeni sözcüğün başına da gelecektir. Tıpkı “özürlü” teriminin başına geldiği gibi: “İmla özürlü”, “anlayış özürlü”, hatta “özür özürlü” gibi buluşlar ortaya çıkmadı mı? Yakında “engelli” de aynı yazgıya uğrayacaktır.

Dildeki ayrımcılık basit bir sapma değil; uygulamadaki ve zihinlerdeki ayrımcılığın anlatımı. Uygulamadaki ve zihniyetimizdeki ayrımcılık son bulmadıkça istediğimiz kadar farklı adlandırmalara başvuralım, dilde de yeni ayrımcılıklar ortaya çıkacaktır.

Dilde “gözünü açmak” gibi dolaylı ayrımcılıklardan epey bulunuyor. Fazlasıyla yerleşik sözler bunlar: “eli yüzü düzgün”, “geri zekâlı”, “hastalıklı eğilimler”, “toplumu bir kanser gibi saran...”, “körlerle sağırılar birbirini ağırlar” vb. Üstelik, bunları kötü bir niyet

ya da kasıtlı kullanmadığımız inancı esaslı bir direnç de yaratıyor, konuyla ilgili tartışmayı zorlaştıran bir inanç.

Bu inanç ilk bakışta çok da yersiz değil. “Bu iş sakat” diyen bir kimsenin sakatları incitmek gibi bir kastı olduğunu ileri süremeyiz. Ben sözgelimi, Güçlü’nün kitabının gözümüzü açacağından söz ederken, görmeyen insanları aklımın ucundan bile geçirmiyordum.

Galiba sorun tam da burada. Aklımızın ucundan bile geçirmiyor olmamızda. Aklımızın, dolayısıyla da dilimizin sınırlarını bazı standartların belirlemiş olmasında. Verili standartlar, sakatları, sağırları, körleri, hastaları dışlıyor. Ayrımcılık da tam böyle dışlamalara (dolayısıyla değersizleştirmelere) verilen ad. Standartların dışında kalan, dilimizin de dışında kalıyor. Sözcüklerimizi seçerken, standart dışı kimselerin konumunu, incinip incinmeyeceklerini gözetmiyoruz. Dolayısıyla, standartları sorgulamayı da akıl etmiyoruz. Çoğu kadının ikincilliği içselleştirmiş olması gibi, çoğu sakat da standart dışı bırakılmayı içselleştiriyor belki de.

*

Yukarıdaki yazıda, “sakat, kör, sağır, hasta” gibi belirli insan durumlarını anlatan sözcükleri düz anlamları dışında, olumsuzlayıcı sıfat olarak kullanma alışkanlığının o durumlardaki insanlar için incitici olabileceğinden söz ederek, “gözünü açmak” fiilini “farkına varmasını sağlamak” anlamında kullanmanın da bu tür bir etkisi olabilir demiştim. Bu fikre itirazlar geldi.

İtirazlar, bu tür deyimsel kullanımların anlambilim çerçevesindeki açıklamasına dikkat çekiyor: “Gözümüzü açan bir kitap” ya da “bu iş sakat” dediğimizde bu sözlerin anlamını belirleyen, bağlamdır. Bağlam, aklımıza ilk gelenin sakat ya da gözünü açamayan kimseler olmasını önler.

Elbette öyle. Gelgelelim, “bağlam” ve “anlam”, birer terim değil, kavram. Başka bir deyişle, içerikleri tekil durumlara göre farklılık gösterebiliyor. “Alınmak” fiili de bu farklılıkların sonucunda ortaya çıkmıyor mu?

Murat Mentese ise “sakat” sözcüğü yerine önce “özürlü”, sonra “engelli” gibi sıfatların kullanılmasında, yumuşatma isteğinin, bize

sert gelen gerçeklikleri törpüleme eğiliminin payı olabileceğine dikkat çekiyor.

Bütünüyle katılıyorum. Modern yaşam tarzının yarattığı gerçeklik örtülerinden, bu da. İnsan ilişkilerine sinai mantığın vurduğu damgalardan. Hitler'in insan haralarında uçlarına götürdüğü mantık.

Hastalar aklımızda göstermelik olarak değil de gerçekten yer alsa, TV programlarında lösemili çocukların görüntülerine her zaman ağıtımsı müzikler eşlik eder mi? Üstelik, rengârenk balonlar, yıldızlar ve oyuncaklarla süslenmiş bir çocuk odası görüntüdeyken? Her seferinde, o çocuklar TV'de kendilerini izlerken biri akıl edip televizyonun sesini kısma diye geçiririm içimden.

Bağlam konusunda tartışmalı olan başka noktalar da var: Tıpkı hayvan adları gibi, sanat dalı adlarından da bazılarını olumlayıcı, bazılarını olumsuzlayıcı benzetmeler için kullanabiliyoruz örneğin. “Şiir gibi” benzetmesi sanıyorum bütün dillerde olumlayıcıdır. “Resim gibi” de öyle. Heykel benzetmesini hem olumlu hem olumsuz içerikle kullanabiliyoruz: “Heykel gibi vücut” sözü bir güzellemedir ama, “heykel gibi dikilmek” her zaman iyi bir durum değildir.

Ya sinema? Türkçede değilse bile, Fransızcada bir edimin göstermelik olduğunu anlatmak için “sinema bu” denebiliyor. Müziğe gelince, “gazel okumak”, hariçten olduğunda olumsuz değil midir?

“Karikatür” benzetmesi ise sanıyorum her zaman olumsuzdur. Hatta, fiil biçimi de var: karikatürleştirmek. Övmek istediğimiz bir şey için “karikatür gibi” demeyiz. Karikatürcülerin alınıp alınmadıkları konusunda bilgim yok.

Bu sayıp döktüklerimden amacım, sakatlar konusundaki söylemle ilgili tartışmayı geliştirmek. Burada her zaman gelip dayandığımız bir niyet/kasıt meselesi var. Bir görüşe göre, sakatlar “bu iş sakat” gibi deyimlerin hiçbir biçimde kendilerini incitme kastı taşımadığını bilir ve alınmazlar.

Modern toplumların tektipleştirici eğilimi olmasa, sakatlara karşı ayrımcılık en az cinsiyetçilik kadar içimize işlemiş olmasa, bu görüş haklı bulunabilir. Ama şu koşullarda, söz konusu alınmama durumunun zorlama olabileceği dikkate alınmalı bence.

İncitici olabilecek çağrışımlar bunlardan ibaret değil elbette. Başka bir yazıda da belirli bir tür Türkçecilik için kullandığım

“ayınleşme” kavramının, gayrimüslimler, mevlithanlar, mutasavvıflar ve müzisyenler için incitici olabileceğini sonradan fark ettim örneğin. Tıpkı sağlık eğretilmeleri gibi ayin eğretilmesinin de ilk andaki çekiciliğine kapıldığım anlaşıyor. İlk andaki çekicilik, dinsel inanç dışı olma savındaki edimlerin dönüp dolaşıp dinsel inanca ait biçimlere bürünmesinden ileri geliyor. Gerçi ayin edimlerinin gelenekleşen ya da zorunlu duruma gelen katılım koşullarında koflaşabildiği, bir gerçek. Yine de, bu tür olumsuzlayıcı kullanımlarda toptancı, tümükapsayıcı bir yan var. Gerek inananların alınabileceğini, gerekse ayinin bir musiki türü olarak taşıdığı önemi göz ardı eden bir tümükapsayıcılık.

Kolay kolay sonuna gelinebilecek bir sorgulama değil.

Azınlık¹⁰

“Azınlık” sözcüğü tarihsel zaman içinde öylesine elektrikle yüklenmiş ki, demokrat bildiklerimizde bile tepki yaratabiliyor. Tıpkı devlet gibi onlar da bunun ne olup ne olmadığını konuşmak bile istemiyor. Sözcüğün iki farklı alana ait iki farklı anlamı ve tanımı olduğu unutulmuş durumda. Avrupa Birliği ile olan diyaloglarda da karışıklık yaratan bir sorun bu.

İlgili konulardan biri, bazı Kürtlerin yemin billah “biz azınlık değiliz” demesi. Burada açık bir dilsel sorun var. Şöyle:

“Azınlık” sözcüğünün, “azınlık statüsü” terimindeki anlamı ile, diğer alanlardaki anlamı birbirinden farklı. “Azınlık statüsü” terimi açısından bakarsak, Kürtler azınlık değildir; böyle bir hukuki statüleri yoktur çünkü. Ayrıca, bu statüyü, şu ya da bu nedenle, kabul etmemeleri de olanaklıdır.

Statü reddedilebilir ama, sayısal açıdan ya da bazı toplumbilimcilerin önerdiği “azınlık grubu” kavramı açısından bakıldığında, Türkiye Kürtleri nesnel bir gerçeklik olarak azınlıktır ve toplumbilimde önerilen anlamıyla bir “azınlık grubu”dur.

İşin dilsel yönü böyle. Siyasal açıdan ise, demokrat olma iddiası, hukuken bu statüde olsun ya da olmasın her tür azınlığı dışlama ya

da baskı altına alma eğilimindeki zihniyetlere karşı mücadeleyi gerektirmez mi? Gerektirir diyorsak, bunu kavramın kendisine tepki göstererek, terimi dışlayarak başaracak değiliz herhalde.

Engelli mi, engellenen mi?¹¹

Genellikle bir şeyler gizleyen bir terimdir bence “engelli”. 19.12.2009 günü ise her şey ayan beyandı: İstanbul Mecidiyeköy’de, kenti herkes için daha yaşanır duruma getirmesi için belediyeye ses duymaya çalışan “engelli” etiketli yurttaşlar, diğer yurttaşlardan destek görmek şöyle dursun, ne diye sokağa çıkıyorsunuz diye engellenmek istenmişti (“Engelli eylemine ‘engelsiz’ tepkisi”, *Milliyet*, 19.12.2009). Çünkü onlara eşit birer yurttaş gözüyle değil, ev hapsine hüküm giymiş gözüyle bakıyordu çoğu kişi.

Biz kadınlar için ne kadar da tanıdık bir engellenme! Bizleri sırf kadın olduğumuz için sokaklarda gezmemeye çağıran zihniyet, “sakat/özürlü/engelli” gibi sıfatlarla anılan yurttaşlarımıza da, fiziksel yapıları “standart” dışı olduğu için aynı çağrıda bulunuyordu.

Birbirine çok benzeyen iki ayrımcılık türü. İkisi de hukuken yasak, ama insanlar arası ilişkilere hâlâ hukuk değil de orman yasaları egemen olduğu için, iki yasak da her düzeyde ihlal ediliyor. Çünkü orman düzeyinden yukarıya çıkabilmek için özel çaba gerekli.

Ergin Erkiner aynı haber üzerine, sakatlarla ilgili ayrımcılığın Batı ülkelerinde neden azaldığını, sokaklarda herkesle eşit konumda gezinen sakat ve yaşlı sayısının neden buralardakine oranla çok daha yüksek olduğunu yazmış (*Küyerel* internet sitesindeki 20.12.2009 tarihli yazısı). Özetle söylediği şu: Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki bu durumun tek nedeni demokrasi ve insanlık değil, gündelik yaşama herkesin katılması sayesinde tüketimde ortaya çıkan artıdır. “Bu insanlar metro kullanacaklar, otobüslere binecekler, yani bilet alacaklar. Dışarıda yemek yiyecekler, sinemaya gidecekler. Dışarıya daha sık çıktıkları için giyim eşyaları daha çabuk eskiyecek...” diyor Erkiner. Bu nedenle de, oralarda esnafın “engelliler”in toplumsal yaşama katılması için gerekli düzenlemelerin yapılması-

nı savunduğunu söylüyor. Erkiner herhalde haklıdır. Kapitalist toplumlarda, ticari karşılığı olmayan insanlık durumu mu olur?

Mesele tüketimden ibaret de değil. Erkiner, her tür okulun her-kese açık olması sayesinde üretici ve yaratıcı gizilgüçlerin de daha iyi değerlendirilebileceğini söylüyor ve örnek olarak ünlü matema-tikçi Euler ile ünlü teorik fizikçi S. Hawking'i veriyor.

Evet, bu da, ilk elde ticari olmasa bile, yararçı yanı işin. Uzun erimde yine ticari karşılık çizgisine oturabilir, ya da belki, neden ol-masın, etik toplumun bir bileşeni olmayı başarır bu boyut.

Kavramda boşluk¹²

Laiklik kavramıyla ilgili bir boşluk var. Şu soruya yeterli bir yanıt verilmemesinden, hatta sorunun sorulmamasından ileri gelen bir boşluk: “Dine dayalı devlet” ilkesinin yerini laiklik alırken dinin yerini alan nedir? Başka bir deyişle, laik devletin, dolayısıyla ona bağımlı olan toplumun dayanağı nedir?

Laiklik kavramı genellikle devlet işleriyle din işlerinin birbirin-den ayrılması biçiminde tanımlanıp buna bir de din ve vicdan öz-gürlüğünün güvence altına alınması ekleniyor.

İzleyebildiğim kadarıyla laiklikle ilgili tartışmalar doğrudan bu tanımdan çok, tanımın yorumlanışında, daha doğrusu uygulanış tar-zında yoğunlaşıyor: Devlet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrı ol-duğu bir toplumda Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurum buluna-bilir mi bulunamaz mı, bulunabilirse bu kurum yalnızca İslamiyeti, onun da yalnızca belirli bir mezhebini esas alarak bir tür “cami ku-rumu” gibi çalışabilir mi çalışamaz mı, türban takmak din ve inanç özgürlüğüne dahil midir değil midir vb.

Benim bu yazıda dikkat çekmek istediğim nokta, bu yönlerdeki akıl yürütmelerden çok, denebilirse diğer yönde ve daha belirleyici bir düzlemde yer alan, ilk paragraftaki soru: Din işleriyle devlet iş-lerini birbirinden ayırdığınızda, devletin, dolayısıyla onun düzenle-mesine bağımlı durumdaki toplumun, hangi esasa dayanması gere-

kir? Dine dayalı (İslamiyette, şer'î = şeriata tabi) toplumlarda dinin gördüğü işlevi, laik toplumda görmesi gereken ilke nedir? Toplumun, başta eğitim olmak üzere, sağlık, yurttaşlık, hukuk, adalet ve siyaset gibi, eskiden din temelinde düzenlenmiş olan yaşamsal alanları şimdi hangi ilkeye dayanılarak biçimlenir ve içeriklenir?

Benim bildiğim, devletin ve toplumun düzenleyici ilkesi olarak dinin yerine konulan ilke, başka bir deyişle laik toplumun düzenleyici ilkesi, tarihsel açıdan bakıldığında, modern bilimlerdir. Modern bilimden kasıt, din olgusu da içinde olmak üzere ele aldığı tüm inceleme konularına dışarıdan, olguların dışından bakan ve bütünüyle kendine özgü yöntemlerle çalışan bilimdir. Bu çerçevedeki dinbilim de, tıpkı diğer modern disiplinler gibi, yaklaşımlarında dinsel inançlara göre değil, bilimsel çalışmanın özgül yöntemlerine göre davranır. Din temeline dayalı tarihsel toplumlarda ise bilim her konuya, bu arada dine, dinin içinden bakmıştır ve bakmaktadır. O toplumlardaki tüm yaşamsal alanları belirleyen, eninde sonunda, dinlerdir. Modern bilimler, hiç değilse ilke olarak, akla ve kuşkuya dayanır, mutlaklığı kabul etmez, bulgularını ancak yeni bulgular tarafından çürütülünceye kadar geçerli sayar ve bunda istisna tanımazken, geleneksel bilimlerde istisna, inançtır ve inanç mutlaklıktır. Bu anlamda modern bilimler dinsel inançların insan ruhunda tutabildiği o kendine özgü yeri alamıyor, çünkü bu ikisi, modern bilim ve dinsel inanç, tanımlayıcı nitelikleri açısından temelden farklı oluşumlar. Dinler insan ruhunun mutlak bilgi ihtiyacını karşılıyor. Bu da bireyin kuşkuya duyduğu ihtiyaçtan daha önemsiz bir ihtiyaç değil.

Laik toplumda eğitimin, sağlık hizmetlerinin, yurttaşlığın, adaletin, hukukun ve siyasetin biçimi de, içeriği de modern bilimlere dayanır ve böyle olması konusunda bir toplumsal uzlaşma sağlanmıştır. Başka bir deyişle, Batı'nın laik toplumlarında bilimin ve dinin neliği konusunda belirli bir bilinç oluşmuştur. (Bu açıdan bakıldığında "laik/seküler" ayrımının birincil düzeyde bir önemi yoktur.)

Yukarıda "kavramda boşluk" derken kastettiğim durum, modern bilimlerin laiklik ilkesinde tuttuğu bu belirleyici yerin bizim toplumumuzda gözlerden gitgide daha çok gizlenmesidir. Modern bilim anlayışının, öne çıkarılmak şöyle dursun, tasallut altında tutulmasından söz ediyorum. Laiklik bilincinin düşük düzeylerde seyret-

mesi kavramsal temeldeki bu boşlukla sıkı sıkıya bağlantılı. Kişisel tanıklığım odur ki, bırakınız bilimin uzağında yaşayan geniş toplum kesimlerini, bilimsel çabanın merkezi sayılan yerler bile (dil alanı da, diğer insan ve toplum bilimleri de) gemisini yürüten kaptanlarla, onların sessiz gemileriyle dolu. Bilimin, dolayısıyla laikliğin üstü, bir yanda derin baskılarla, diğer yanda bu baskıları içselleştirmiş bakış tarzlarıyla, kat kat örtülü.

Sözlüklerdeki ırkçılık¹³

Bir saniye için, “bezirgân” nedir, zihninizi yoklamanızı diliyorum. Ben yokladım ve şu iki karşılığı buldum: Terim olarak, “tüccar”; deyim olarak, “çıkarıcı”. Ve elbette, çocukluk oyunlarımızdan kalan bir tekerleme: “Aç kapıyı bezirgânbaşı...”

Konuya dikkatimi çeken, bir okur oldu: AKDITYKTDK’nın *Büyük Türkçe Sözlük*’ünde “bezirgân” sözcüğünün karşılıklarından biri, “Yahudi” olarak veriliyor. Burada bir sorun yok mu, diye soruyor okur. Çok haklı.

Benim bildiğim, “bezirgân” sözcüğü bir başına kullanıldığında “Yahudi” anlamına filan gelmez. Karagöz’deki tiplerden biri “Bezirgân Yahudi”dir ama, “Kuyumcu Ermeni”, “Arnavut Bekçi”, “Acem Tüccar” ile aynı dizi içinde. Bellidir ki sözcük dolaşıma girdiği ilk zamanlarda herhangi bir olumsuz anlam taşımıyordu. Zamanla belirdi, önce olumsuz, giderek de ırkçı kullanımlar. Ama hangi dönemlerde ve nasıl, iyi bir araştırma gerektiriyor bu konu. Gerektiği gibi araştırılmadığı sürece de, en çok *Meydan Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*’de açığa çıkan kargaşa sürecektir.

Meydan Larousse’taki “bezirgân” maddesinde ilk tanım olan “tüccar, esnaf”ın ardından Pir Sultan Abdal’ın iki dizesi örnek veriliyor ve bezirgânlık olumsuzlanmıyor: *Ulu bezirgânım kumaş satarım / Gökyüzünde uçan kuşu tutarım*.

Gelgelelim, son tanım olarak burada da “Yahudilere verilen ad” denmiş. Ve bu bölümün ardından gelen “ÇEŞ. DEY.” (çeşitli deyim-

ler) başlığı altında, “Korkak bezirgân, korkak kimseler için, Musevilere telmihen kullanırlar” tanımını okuyoruz.

Pir Sultan’dan bu tanımlara nasıl gelindi? Tarihsel dönemlere ve toplumsal kesimlere göre farklılaşma nerede, ne zaman ve nasıl oldu? Bunlar yansıtmıyor maddeye ve biz birbiriyle çelişen bilgiler okuyoruz. Aynı maddenin “ANSİKL.” bölümü, “Türk halk masallarına konu olan bezirgânlar çeşitli din ve kavimlerden olurdu. (...) Ermeni Bezirgân, Mamas Bezirgân, Zor Bezirgân bunlardandır” diyor.

Bu arada, Yaşar Çağbayır’ın *Ötüken Türkçe Sözlük*’ü, “esk.” (= eskimiştir) notu filan düşmeden, bilinen tanımlara “Korkak” ve “(Aşağılayıcı ifadeyle) Yahudi” tanımlarını ekliyor.

Benzer bir özgüleme işlemi, AKDITYKTDK’nın *Tarih Terimleri Sözlüğü*’nde de var: “Eskiden Yahudiler için efendi ve ağa yerine kullanılan bir söz.” Buradan da sanki “bezirgân” sözcüğü yalnızca Yahudiler için kullanılmış anlamı çıkıyor, bu kez olumsuzluk belirtilmeksizin.

Bir de Dil Derneği’nin *Türkçe Sözlük*’üne bakalım. Durum burada da vahim, çünkü “esk.” notu yalnızca birinci tanım için düşünülmüş: “1. esk. Tüccar”. Bu durumda, dördüncü tanım olarak verilen “Yahudilere verilen ad” bilgisi, günümüz Türkçesine ait genel geçer bir bilgi diye sunulmuş oluyor.

Son olarak, AKDITYKTDK’nın *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*’nde “bezirgân” sözcüğünü içeren ya da bu sözcükten türetilmiş olan beş adet söz bulunduğunu ve bunların hiçbirinin “Yahudi” sözcüğünü içermediğini söyleyeyim. Başka bir deyişle, “Yahudi” ya da “Yahudilere verilen ad” genellemesini haklı çıkarabilecek bir veri burada da yok. Genelleme, keyfi...

Sözlüklerle ilgili olarak daha önce “Kürtçe” ve “Çingene” sözcükleri tartışma konusu olmuştu. “Kürtçe” sözcüğü AKDITYKTDK tarafından sözlükten önce atılmış, sonra sessiz sedasız yeniden alınmıştı. Kürtler gibi, dillerinin adı da yok sayılmıştı bir dönem.

“Çingene” sözcüğü ise sözlükte bir yığın ırkçı ve ayrımcı deyimle bir arada yer aldıktan ve kurum bu nedenle eleştirildikten sonra, sözcükle ilgili ayrımcı deyimler çıkarılıp atıldı. Şimdi sözlükler bu açıdan arı duru. Darısı gerçek hayattakilerin, en başta da Selendi

Romanlarının başına. Faşizm 2010 başlarında onlara Selendi'yi dar etmişti. Evet, dilinizi ve sözlüğünüzü düzeltmeniz her zaman toplumsal bilincinizi de düzeltmeniz anlamına gelmiyor.

Yine de, sözlüklerin olgulara sadık olması, sözlükçülüğün en genel ilkelerinden biri. Bir haysiyet meselesi. Bu ilke uyarınca, “bezirgân” sözcüğünün olumsuzlayıcı anlamıyla “Yahudi” yerine kullanılması gibi, gerçekten olduysa bile belli ki yer ve zaman açısından sınırlı kalmış dil olgularını sözlüklere genelmiş gibi aktarmamak, tarihsel kullanımın sınırlarını belirtmek gerekir. Yukarıda andığım sözlüklerde kendini açık eden bir yaygınlık iddiası var ki, bu iddia antisemitizm anlamına geliyor ve büyük bir sorumluluk olarak, sözlüğü yapanların ideolojik hanesine yazılıyor. Umarım ilk fırsatta düzeltilir.

Fransızcadaki *tête de turc* (sözcüğü sözcüğüne: Türk kafası) deyimini, ünlü ırkçılık örneklerinden biridir. “Bezirgân” konusunda sözlüklerdeki ırkçılıkla uğraşırken, Fransızca sözlüklerde *tête de turc* nasıl veriliyor diye bakayım dedim ve iki şey keşfettim.

Birincisi, “Türk kafası” deyiminin tarihsel kökeni. 1866’ya tarihlenen bir olgu olarak, Fransa’daki panayırlarda erkeklerin güçlerini ölçmek için vurdukları dinamometrelerde kullanılan, sarıklı kafalara verilen admış bu. Gelenin geçenin vurduğu kafa!

İkinci keşfim, Tahsin Saraç’ın *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*’ünde *tête de turc* için verilen “abalı” ve “günah keçisi” tanımlarına, “kürt memet”in de eklendiği oldu, her iki sözcük de böyle küçük harfle başlatılarak.

Ben “kürt memet” sözünü uzun bir deyimden bileşeni olarak biliyorum, “alavere dalavere kürt memet nöbete” biçiminde. Türkçedeki ırkçılıktan söz eden yazılarda anmışlığım vardır. Tahsin Saraç’ın kurduğu bu aydınlatıcı bağlantıyı ise fark etmemiştim. Sözlükçü şairi saygıyla anıyorum.

Söylem bilmeceleri

Çok dikkatli olmak

“Siyasetçiler de biz de şu sıralar kullandığımız terminolojide çok dikkatli olmalıyız. Bu sıralar oy almak isteyen her politikacı her kelimesinde çok dikkatli olmalı, Başbakan dahil.”

Bu sözler, *BirGün* gazetesinin “‘Kürt Sorunu’nda Tarihi Dönemeç” başlıklı dizisinde İnci Hekimoğlu’nun sorularını yanıtlayan emekli General Rıza Küçükoğlu’na ait (29.10.2006). Daha çok “hassasiyetler” diye anılan türden bir duyarlılığı yansıtıyor.

Öte yanda, militarizm karşıtı, ayrımcılık karşıtı, diyalog yanlısı muhalif kesimde de söylem meseleleri konusunda artan bir duyarlılık gözleniyor. Muhaliflerin derdi, kamu önünde sarf edilen sözlerin barış açısından olası etkileri, çağrışımları, olumsuz ve olumlu yönleridir; amaç, çatışmacı etkilerden, giderek çatışmacı zihniyetlerden kurtulmak. 20.10.2006 tarihli Dil Meseleleri’nde değindiğim üzere, bir reklam, militarist niteliği nedeniyle eleştirildi ve yayımına son verilmesi sağlanabildi örneğin.

Toplumumuzun önündeki güncel tehlikeleri dikkate alarak düşününce, terimler ve kavramlar açısından bir tür önem sıralaması bile çıkıyor ortaya. İlk sırayı, yaygın bir biçimde yanlış anlaşılan “militarizm” ve “ayrımcılık” terimleri alıyor.

Militarizm deyince “asker” geliyor akla. Gelmesi olağan ama, militarizm “asker” demek değil, “her sorunu askeri yöntemle çözmek, askere öncelik tanımak, askerliği en yüce uğraş saymak eğilimi” demek. “Militer” (=asker) olmanın tanımı ile, militarist olmanın tanımı birbirinden farklı. Oysa toplumumuzda hâlâ, bilerek ya da bilmeyerek, her militarizm eleştirisini “asker düşmanı”, “ordu düşmanı” gibi sözlerle karşılayanlar var. Kavramın üzerinde düşünmeyi istemiyor sanki bazı okumuşlar. Örneğin, bir militarizm sorgulamasına bile gerek duymadan, “asker millet” olmayı olumlayabiliyor, “asker doğmak”la övünebiliyorlar. Tarihin diğer iki büyük militarizminin (Almanya ve Japonya) deneyimleri düşünülebilir oysa.

Önem sıralamasının başlarında yer alan “ayrımcılık” terimine kaç kez değindim, “ayrılıkçılık”la, bölücülükle karıştırıldığına kaç kez dikkat çektim bilmiyorum. Emekli General Rıza Küçükoğlu, yukarıda sözünü ettiğim röportajda bu terimi şöyle kullanıyor:

“Yapılan yanlış şu: Kürt-Türk kardeşdir. Zaten bunu diyerek siz ayrımcılık yapıyorsunuz.”

“Kürt-Türk kardeşdir” demenin, yerine göre diğer yurttaşları dışlamak gibi bazı sorunlar içereceği savunulabilir. Ama sayın generalin buradaki kastı o değil: 12 Eylül anayasasına, yürürlükteki Anayasa’nın “değişmez” 64. maddesine gönderme yapıyor. Bir toplumsal kategorinin adını anmayı ayrımcılık sayıyor. Oysa ayrımcılık, toplumsal kategorilerin adını anmayı değil, anmamayı da içerecek bir biçimde, kategorilerden birine ayrıcalık (imtiyaz, öncelik) tanımak anlamına geliyor.

“Siyasallaşma” terimi de yerleşik tanımlar, hatta mantık ihlal edilerek kullanılan önemli güncel terimlerden: “terörün siyasallaştırılması/örgütün siyasallaştırılması” vb. Bu örneklerde sözü edilen terör ve örgüt zaten baştan beri siyasal nitelikli değil midir? Söz konusu olan, “trafik terörü”nün siyasallaşması değil ki? (Gerçi trafik bile günümüzün bazı kuramlarına göre siyasete dahildir ama, ona geniş anlamdaki siyaset diyebiliriz; burada yerleşik anlamıyla siyasetten söz ediyoruz.) “Terörün siyasallaştırılması/örgütün siyasallaştırılması” sözlerini terimleştirmeye çalışanların bu sözlerden kastı, yanlış anlamıyorsam, teröre başvuran örgütün bundan böyle yasal yollardan siyaset yapar duruma gelmesidir. Ama bunu böylece söylemek yasal siyaset olasılığını kabul etmek anlamına gelebilir kaygısıyla, bu kez mantık dışı bir söylem oluşturuluyor.

Liste böylece uzayıp gidiyor ne yazık ki.

“Türk” nedir?¹⁴

Güncel kullanımda ve başvuru kaynaklarının çoğunda “Türk” sözcüğünün tanımı ikilidir: 1) Türk kavmine (etnisitesine) mensup kimse; 2) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı.

Türk sorunu, dil açısından, cumhuriyet boyunca devletin bu iki tanımını her fırsatta tekleştirmesinin adıdır. Başka bir deyişle devlet, “Türk” sözcüğünün dile getirdiği olgular ile, o olguların algılanma ve sunulma tarzını birbirinden ayırt etmemiş, demagojik bir süreci yeğlemiştir. Bu sürece biraz yakından bakalım.

Yukarıdaki tanımların ilkinde, Türk dil ve lehçelerinden birini anadili olarak konuşan belirli kültürel-tarihsel topluluklar, yani olgusal bir gerçek esas alınıyor. Cumhuriyet öncesi Türkçesinde “Türk” sözcüğünün anlamı bu birincisinden ibaretti; herhalde Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan tüm kavimlerin dillerinde de öyleydi.

O dönem “Türk” sözcüğüyle ilgili olarak bugünkü Türkiye Türkçesinde gördüğümüz ikilik daha çok Batı dillerinde vardı: Batılılar, buradaki devletten ve devlet yöneticilerinden söz ederken Osmanlı (*Ottoman*) diyorlardı ama, imparatorluğun tebaasından söz ederken “Osmanlı” değil, “Türk” diyorlardı.

Avrupa tarihinde “Osmanlılar geliyor” diye bir korku cümlesi yok, “Türkler geliyor” diye bir korku cümlesi var. “Osmanlılar geliyor” sözü herhalde yalnızca sarayların kabul törenlerinde, elçilerin ve benzeri zevatın gelişi için kullanılmıştır. Korku ögesi olarak gelen “Türkler”in içinde ise herhalde çok çeşitli etnik kökenlerden insanlar vardı.

İkinci tanım ise, Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranların projesidir. Birinci tanımdaki anlamıyla, yani etnik açıdan Türk olmayan yurttaşlara da Türk sayılma olanağını “bahşeden” “Ne mutlu Türküm diyene” ilkesi. Doğal ya da tarihsel/olgusal bir gerçekliğe dayanmayan, bütünüyle siyasal/toplumsal bir proje.

Böyle bir projenin gerçekleşmesi ancak ikircimsiz bir siyasi irade, yüksek bir yurttaşlık ve demokrasi bilinciyle başarılabilirdi. Bunlar ise bugün bile ulaşılamamış koşullar. Daha doğrusu, bugün yine toplum olmanın, demokrasi olmanın olmazsa olmaz koşulları bunlar, ama zaten daha ilk elde, devrim koşullarının etkisiyle filizlenecekken, egemen gücün/iktidarın ağırlığı altında hızla ezildi.

İlkokulda “Biz kimleriz” sorusuna “Altaylardan gelen erleriz” yanıtını veren şiirler okuduğumuzu hatırlıyorum. Altaylar’dan gelen erler!

Bu tanım “Türk” sözcüğünün yalnızca birinci tanımına uyuyor. Daha doğrusu, o tanımın yalnızca erkeklerine. Oysa şiirin bağlamı, “biz” derken tüm yurttaşları kapsar gibi sunulmaktadır. Diğer kavimler ve biz kadınlar dışlanmıştı okuldaki “biz”den. Dışlanmayı içselleştirerek hem de! Demagoji = halkı aldatan söylem.

Devlet adamları zaman zaman “bizim Ermeni (/Kürt/Roman vd.) vatandaşlarımızla hiçbir sorunumuz yoktur” gibi açıklamalar yapar. Oysa aynı devlet adamları “soydaşlarımız” dediklerinde, yalnızca dış Türkleri, yani etnik Türkleri kastettiklerini herkes bilir. Bu konuda yıllardır tanık olduğum tek istisna, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün bir seferinde Irak Kürtleri için, “onlar da bizim soydaşlarımızdır, bizim yurttaşlarımızın soydaşlarıdır” demesiydi. Hakkını teslim etmiş olayım.

Ancak, tek istisna kaideyi bozmuyor. Hem bilgilimsel, hem de birinci sınıf bir siyasal sorun olarak, yukarıda tanımladığım Türk sorunu devam ediyor. Kürt sorunuyla ikisi, aynı madalyonun iki yüzü.

Not: Etnik olgu ırk olgusu değildir. “İrk” kavramı biyolojik/anatomik özgülük fikrine dayanırken, “etni/k” kavramı dil ve kültür ortaklığına işaret eder, kültürel ve tarihsel bir olgudur. Bunları dikte almadan, “etnikçi, ırkçı” gibi sıfatları uluorta kullananlara duyurulur.

301. madde¹⁵

301. madde için hâlâ, “Türklüğü aşağılamak serbest mi olsun yani?” diyenlere rastlanıyor.

Türklüğü aşağılamak, diğer tüm ırkçılık türleriyle birlikte yasaklanması gereken, apaçık bir ırkçılık türüdür. 301. maddedeki gibi Türklüğü aşağılamayı tek başına yasaklamak ise, Türklüğü diğer ırksal/ulusal varlıklar karşısında üstün bir konuma yerleştirmek anlamına geliyor.

Galiba bizim toplumumuzda ırkçılık kavramıyla ilgili başlıca sorun da burada. İrkçiliğin tanımında, diğer ırklara karşı düşmanca davranmak kadar, kendi ırkınızı diğerlerinden üstün saymanın da yer aldığının pek fazla farkına varmamışız. Oysa üstün saymak, di-

ğer ırkları aşağılamanın dolaylı yoludur ve 301'in yürürlükteki biçimi açıkça bu tür bir ırkçılıkla malûldür. Çözüm, bir maddeyle her tür ırkçılığın yasaklanmasıdır. Gerçi zaten yasaktır, anayasa hükmüyle “dil, din, ırk...” diye başlayan ayrımcılık yasağına dahildir. Eksik olan yaptırımsa, yaptırım her tür ırkçılık için sağlanmalıdır.

Güncelliğini yitirmeyen bir diğer mesele, “hepimiz Ermeniyiz” sloganı. Daha önce, yeri geldikçe “hepimiz Bosnalıyız” ve “hepimiz Filistinliyiz” diye haykırılmıştı, yine haykırılıyor. Soru şu: O sloganlara itiraz eden çıkmazken bu seferkine neden itiraz ediliyor sizce?

masum olmak ya da olmamak

Cemil Çiçek, “masum insanları katledenler”i lanetliyordu. Gerçekte bu söz, Cemil Çiçek’e özgü sayılamayacak kadar yaygın. Ama (eski) bir adalet bakanının ağzından çıktığında daha çok dikkat çekiyor, çünkü yol açtığı soru yaşamsal önemde:

İnsanları katledenleri lanetlerken “masum insanları” vurgusuna başvurmak, “masum olmayan”ların katledilmesini meşrulaştıran bir yan içermiyor mu?

Irak nedir?

Abdullah Gül, “halkıyla barışık bir Irak” diliyordu. Sizce buradaki “Irak” sözcüğünün kapsamı nedir?

cinayetin türleri

“Korku cinayeti”, “öfke cinayeti”, “aşk cinayeti”, “kıskançlık cinayeti”... Bu terimler bildiğim kadarıyla ceza hukukunda yer almıyor. Korku, öfke, kıskançlık vb. duygu adları hukukta olsa olsa hafifletici nedenler başlığı altında yer alıyordur, birer cinayet türü olarak değil.

Buna karşılık, hukukun “töre cinayeti” ve “namus cinayeti” terimlerini kullandığını görüyoruz. Bu adlandırma farkının kaynağı ne olabilir?

normal cinayet

TV’de konuşan bir Emniyet yöneticisi, “Normal bir cinayet midir diye araştırdık” diyordu (18.1.2005). Normal cinayetler hangileridir acaba? Siyasi olmayanlar mı? Siyasal da içinde olmak üzere, dolaysız bir toplumsallığı olmayan cinayetler mi?

“Hiç düşündünüz mü”

Bazı yazarlar, açacakları konu için, okura “... -yi düşündünüz mü hiç” diye sorarlar, ardından “ben düşünmemiştim de” vb. gibilerden ortaklaşmaksızın. Belli ki o konuyu kimsenin düşünmemiş olduğundan çok emindirler. Oysa çoğu zaman o konuyla ilgili bir yığın kitap vardır. Acaba neden öyle deme gereğini duyarlar?

5N1K1H

Gazeteciliğin temel sorularını gösteren ünlü 5N1K’ya “hangi” sorusu (1H) neden eklenmemiş olabilir?

İpucu: “Hangi” sorusu temel sorular arasında yer alsın, aşağıdaki soruların sorulması gerekecekti:

“İngilizler ‘Türkler’ sergisini açıyor, ama Türklere bakışı değişti mi acaba?” diye yazan edebiyatçıya, “hangi İngilizlerin Türklere bakışı” sorusu,

“Yunanın Ege’yi bir iç deniz gibi gördüğünü ve tepe tepe kullandığını” diye yazan köşe yazarına “hangi Yunanın” sorusu, vb, vb.

sakat

Siyasetçileri eleştirirken “Dosyalar sırtlarında kambur...”, “Hükümet inat etti TCY sakat doğdu” gibi sözler eden yazarlar, kamburluğun ya da sakatlığın sorunlarını onların tam tersi (sonuç değil, neden) olan öğelerle, yolsuzluk ve ufuksuzlukla özdeşleştirdiklerinin farkında mıdır?

Yoksa sorunları birer sorunsala (eski adıyla “mesele”ye) dönüştürmekten kaçınıyorlar mıdır?

Öldürülenin vasfı

Savaş kurbanlarıyla ilgili haber ve yorumlarda neden vasıf belirtme gereği duyulur? Asker annesi Neriman Okay'ın isyanından söz ederken ille de “Bilgisayar mühendisi oğlunu teröre kurban veren” denmesi gibi? Oğlunu Irak'taki savaşa kurban vermiş olan ABD'li anne Cindy Sheehan'la Neriman Okay arasında haklı olarak koşutluk kuran bir yazıda bile?

Hani ölen kişi mühendis ya da doktor değil de “boş gezenin boş kalfası” olsa, yeni evlenmiş ya da evlenmek üzere, yeni baba olmuş ya da olmak üzere vb. değerlerden birine dahil olmasa, o insanın öldürülmesi o kadar da önem taşımayacak mıdır?

*

Demokrasi ve hak talepleri temelinde politika geliştiren Kürt özgürlük hareketinin gösteri yürüyüşü kortejlerinde “kana kan” sözünü içeren sloganlar nasıl olup da yer bulabiliyor?

*

Şiddet karşıtlarının katıldığı gösterilerde “Çocuklara uzanan eller kırılsın” sloganının atılması ne anlama geliyor?

*

Bir TV programında “Reina'ya giden üst kesim” deniliyordu. Sizce “üst kesim” nedir?

*

“Azınlık durumuna düşmek” sözü yadırganmıyorsa, azınlıkta olanın râkımıyla ilgili duygu ne olabilir?

*

Yıldırım Türker bir yazısında “hayatımıza hükmeden yekpare savaşçı dil” diyordu. “Dilimize hükmeden militarizm” diye eklese yersiz mi kaçardı?

İpuçları:

– Cemal Süreya demiş diye, Muzaffer Buyrukçu'nun ardından “edebiyatımızın mareşalidir” eğretilmesi yinelendi durdu.

– Hakkı Devrim, “Ailesi hakkında zaman zaman tekmil vermeyi seven bir adam olduğum için, okurlarım, benim yakınlarım hakkın-da fikir sahibidir. (...) Büyüklü küçüklü dokuz kişilik aile mangamızda sigara içen yok” diye yazmıştı (2.9.2006 tarihli *Radikal*).

– Stockholm’deki, kısa adı SIPRI olan Barış Araştırmaları Enstitüsü’nün çalışmalarından gıptayla söz eden ve enstitünün kırkıncı yıldönümünü kutlayan bir yazı şöyle bitiyordu: “İyi ki doğdun ve demirden gülle gibi yıllıklarını yayımladın!”

– “Kalemini kılıç gibi kullanmak” sözü övgü olsun diye kullanılıyor...

Gösterge, derin yapı, üstdil...¹⁶

Tahir Abacı, *Varlık* dergisinde yayımlanan (Temmuz 2007) bir yazısında, başlıca göstergebilim terimlerini “idealist/metafizik nosyonlar”ın yanına gönderiyor. Söz konusu terimlere aşağıda değinmeye çalışacağım. İlk söylenmesi gereken ise, göstergebilim terimlerinin uydurulmuş, yerini bulamamış sözcükler değil, matematiğin ya da dilbilgisinin terimleri gibi birer bilimsel düşünme aracı olduğudur. Her bilimsel kavram, terim ve kuram gibi, göstergebilim ve terimleri de bir uğrakta yetersiz kalabilir, yanlışlanabilir ya da ideolojik açıdan tartışılabilir. Ama herhalde önce iyice anlaşılmalı kaydıyla.

Tahir Abacı nedense göstergebilimin “olguları duruklaştırma ve tarihselliği dışlama”yı “misyon” edindiği gibi bir fikre kapılmış.

Göstergebilimin getirilerini bu tür bir “misyon” için kullananlar olabilir elbette. Ama göstergebilimin düpedüz böyle bir komploya hizmet ettiği görüşüne katılmak zor. İktisattaki “emek” kavramı birey olarak işçiyi, dilbilgisindeki “özne” kavramı kişiyi ya da kişileri ne kadar indirgiyorsa, “gösterilen” kavramı da “şey”i, “nesne”yi, o kadar indirgiyor, daha fazla değil. Her soyutlamanın bir indirgeme tehlikesini bünyesinde taşıdığı fazlasıyla doğrudur. Ama gösterge-

bilimin bu konuda özel olarak mahkûm edilmesinin herhangi bir temeli yok bence.

Abacı'nın değindiği kavramlara geçiyorum.

“Gösterge” kavramının bileşenlerini söz konusu ederken, “gösterilen”in bir soyutlama, bir kavram olması durumunda onu kelimededen ayırt edemeyeceğimizi ileri sürüyor Abacı (s. 7).

Oysa “gösterilen” dediğimiz şeyi kelimededen ayıramıyor olsaydık, dünyada tek bir dil olurdu. Göstergebilimin “gösterilen”den kastı, kavramdır, anlamdır: Sözgelimi, Türkçede “ev”, İngilizcede *house*, Fransızcada *maison* gibi farklı sözcüklerle gösterilen anlam, bu üç dili konuşan kişilerin zihninde hep aynı ya da birbirine yakındır. Sözcükler farklı, gösterdikleri aynı. Başka bir deyişle, göstergebilimin yaptığı, “gösterilen”i sözcükten ayırmak değil, zaten ayrı olduğunu saptamaktan ibaret.

Belirli “gösterilenler”i, belirli nesne, olgu, düşünce gibi içerik öğelerini, farklı dillerde farklı sözcük ve cümlelerle dile getiriyoruz. Göstergebilim buna “yüzey(sel) yapı” diyor. Gösterenler (yüzey yapı öğeleri) dilden dile farklı oluyor ama, gösterdikleri, yani “gösterilen”ler (zihnimizdeki kavramlar, anlamlar) tüm insanlarda ilke olarak birbirinin aynı ya da birbirine yakın. Kültürlerarası diyalogu ve çeviri dediğimiz etkinliği olanaklı kılan da bu aynılık, yakınlık, ortaklıktır: Göstergebilimdeki adıyla “derin yapı”daki ortaklık. Derin yapı olmasa, ne farklı diller arasında çeviri yapılabilirdi, ne de dil içi yorum.

Başka bir deyişle, göstergebilimin ve dilbilimin “derin yapı” teriminden kastı, Abacı'nın savunduğu gibi “içreklik”le (batınilikle), “insanın özü”yle filan ilgili olmayıp, bir olgudan ibaret.

Abacı, “üstdil” kavramı için söyledikleriyle de bir sezgiden hareket edip olmadık bir yoruma ulaşıyor: “Üstdil” kavramının “üst söz” diye karşılanması daha iyi olurdu, diyor. Böylelikle de, belli ki farkında olmadan, diller arası bir terim sorununa değinmiş oluyor. Şöyle:

“Üstdil” terimi Türkçeye Batı dillerinden geldi (Fransızcası *métalangage*, İngilizcesi *metalanguage*). Terimdeki “dil” kavramı, Fransızcada İngilizceden farklı olarak özgül bir sözcükle karşılanıyor: *langage*. “Özel dil” anlamına gelen bir sözcük bu. “Çocuk dili”

gibi örneklerdeki “dil”i anlatıyor. Bana kalırsa Abacı, “üstdil” değil “üst söz” diyelim derken gerçekte Fransızcadaki gibi bir ince ayrım talep ediyor.

Bu ince ayrım İngilizcede yok, Türkçede ise bir öneri olarak var ama, pek yerleşecek gibi değil bu öneri: “dilyetisi”. Kişisel olarak, “yeti”nin yanıltıcılığından ötürü hiç ısınmadığım bu karşılığı ben de kullanmıyorum ve Fransızcadan çeviri yaparken *langage* için, yerine göre dipnot düşüp durumu açıklamak kaydıyla, “dil” diyorum. Abacı’nın “üst söz” önerisine gelince, o da iyi bir öneri değil bence, çünkü “üstdil” terimi yalnızca özel bir dile işaret ediyor, “söz” ise hem özeldir, hem özgül.

Bir not. “Üstdil” terimini “üstün dil” gibi anlayanlar da olabiliyor. Terimin dilbilimdeki anlamı, “bir dili inceleme konusu yapan dil”dir. Örneğin, dilbilgisi ve dilbilim birer üstdildir. Edebiyat eleştirisi de, edebiyat dilini konu edinmesi anlamında bir üstdildir.

ANLATIM SORU(N)LARI

ADLAR gözlemcilere,
 ATASÖZLERİ ebeveynlere,
 BAĞLAÇLAR hikâyecilere,
 BUYRUK KİPİ despotlara, öfkeliilere ve çoğunluklara,
 CÜMLELER bütüncülere,
 DEVRİK CÜMLELER hızlılarla ahenkçilere,
 EDATLAR sağlamcılara,
 FİLLER aktif kimselere,
 -MIŞ KİPİ dedikoducularla masalcılara,
 SIFATLAR kolaycılarla safdillere
 SORU BİRİMLERİ kuşkuculara,
 TEKNİK TERİMLER hünerlilere,
 TÛMLEÇLER takıntılılara,
 ÜNLEMLER heyecanlılara,
 YEMİNLER yalancılara,
 ZARFLAR titizlere
 Yukarıdakilerin tümü ve hiçbiri yaratıcı yazarlara.¹

Bu bölümün başlığı, “anlatım bozuklukları” terimini akla getirebilir. İki başlık arasında, “anlatım” adını verdiğimiz devboyutlu meseleyi yalnızca cümle boyutuyla ele almak açısından ortak yönler var. Ancak, “bozukluk” başlığı altında oluşan gelenekte neredeyse standartlaşan “yanlış/doğru”² anlayışı nedeniyle, “anlatım soru(n)-ları” başlığını yeğliyorum.

1. İnternette bulmuştum, Türkçesi benim.

2. Bkz. *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 11 vb.

“Anlatım bozuklukları” başlığı altında işaret edilen noktalar genellikle “yanlış kullanılan sözcükler”, “özne-yüklem uyumu” ve sözcüklerle sözcük gruplarının cümle içindeki yerlerinden ibaret oluyor. Başka bir deyişle, uyarılarda dikkat çekilen nokta, sözdiziminden çok, sözcük dizimi (İng. *word order*) düzeyinde kalıyor. Eklerle ilgili sorunlar ya arka planda ya da ilgili kitabın ayrı bir bölümünde, anlatım sorunlarından kopuk olarak ele alınıyor. Oysa Türkçe cümlelerin toprağı sözcüklerse, havası ve suyu eklerdir. Peki, anlatımı konu edinen kaynaklardaki bu kapsam yetersizliği nereden kaynaklanmış olabilir?

Öyle görünüyor ki Türkçeyi konu edinen ilk modern dilbilgisi çalışmaları, Türkçe gibi bitişken değil, bükümlü bir dil olan Fransızcayla ilgili kaynaklar esas alınarak yapılmış ve sonraki yıllarda birbirlerini az çok yinelemiş. O süreçte Osmanlıca terimlerin yerini de Fransızcadan Türkçeye uyarlanarak gelen terimler almış.³ Her ne kadar sonradan terimler az çok Türkçeleştirilmişse de,⁴ disiplinde Türkçenin özelliklerine gerektiği ölçüde egemen olunduğu söylenemez. Özellikle, hatırı sayılır döküm ve sınıflandırma çalışmalarına rağmen, ekler açısından.

Geniş anlamıyla “anlatım (ifade, dile getirme, İng. *expression*)” sözcüğünden anladığımız, bilgi, duygu, düşünce gibi zihinsel ve ruhsal içerikleri biçimlendirerek dışarıya yöneltmemiz ya da iletmemizdir. Cümle dahil, sözün tüm öğeleri bu amaca hizmet ediyor. Dolayısıyla, “anlatım” açısından baktığımızda gerçekte ilke olarak dışarıda bırakılabilecek bir dilbilgisi (ayrıca dilbilim ve göstergebilim) başlığı bulmak zor. Dilbilim her ne kadar “anlatım”ı göstergenin yalnızca gösteren (yüzey yapı) bölümü olarak sunuyorsa da, so-

3. Örneğin Osmanlıca “sarf, nahiv, tenafür” yerine “gramer, sentaks, kakofoni” vb.

4. Az çok dememin nedeni, Fransızcadan uyarılama yoluyla gelen terimlerin egemen olduğu dilbilim metinlerine hâlâ rastlanabilmesidir, özellikle çevirilerde. Örnek olarak, ünlü Fransız dilbilimci Bernard Comrie’den çevrilip 2005 yılında yayımlanmış *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi* adlı kitabın hayli sorunlu olan “Türkçe”sinde kullanılmış terimlerden bazılarını anayım: Semantik, pragmatik, gramatikal, morfolojik, ergatiflik, absolutif, akkuzatif, artikel, morfem, fonoloji, sentaks, genitif, datif, nominatif, oblik, partitif, operand... Bu terimlerin tümünün yerleşik Türkçe karşılıkları var.

nuçta içeriği biçimlendiren ve iletilmesini doğrudan doğruya etkileyen de bütün yönleri ve halleriyle anlatımdır. Her durumda, anlatımın geçtiği yolların bozukluğundan, sorunlarından söz ederken, bir yandan en kestirme ve en düzgün yolu ararız, bir yandan da kestirme ve düzgün olanın her zaman en isabetlisi, en derine gideni olmadığını biliriz.

Neden “Dil Meseleleri”?

“Neden ‘Dil Sorunları’ değil?” Bu soru, “Dil Meseleleri” başlığıyla yazmaya başladığım 2001 yılından bu yana zaman zaman soruldu bana. Elcevap: Çünkü, “mesele” sözcüğünün anlam alanı ile “sorun”un anlam alanı tam olarak örtüşmüyor. Örtüşen bir bölüm var ve onu kastettiğimizde elbette “mesele” değil, “sorun” dememiz yerinde olur. Örneğin, “eğitimin çözölemeyen sorunları” derken “mesele” sözcüğü akla gelmez. *Radikal Kitap*’taki Dil Meseleleri köşesinde yalnızca sorunlardan söz etseydim, köşenin adı da “Dil Sorunları” olabilirdi; tıpkı, yalnızca Türkçe sorunlarına yer verdiğim “Türkçe Sorunları Kılavuzu”nun adı gibi.

“Mesele” kavramı, “konu” ile “sorun” arasında yer alıyor: “Konu/nesne, mesele, sorun” biçiminde bir sıralama yapılabilir. İngilizcedeki *subject/object, issue, problem* gibi.

“Sorun” sözcüğü önerilirken “mesele”nin tüm kullanımlarının yerini alsın diye önerilmişse de, çoğu kez görüldüğü üzere, yeni sözcük eskisinin bazı kullanımlarının yerini almış ama tümünün yerini alamamış durumda. Sözlüklerde “sorun”un ve “mesele”nin karşılığı olarak “problem” de veriliyor. “Problem”in tüm karşılıkları için “sorun” diyemiyoruz: Matematikteki kullanım, “problem” biçiminde kaldı. “Mesele bunu önceden tahmin etmekte” ve “sana laf anlatmak mesele” gibi kullanımlarda “sorun” diyemeyiz. “Mesele”nin eski kullanımlarından biri için de bugün “sorun” değil, “sorunsal” diyoruz.

Vazgeçilen ekler, geri alınan sesler⁵

Türkçenin belirleyici özelliklerinden biri, bitişken bir dil olması. Bitişken,⁶ yani kökleri değişmeyen, köklerin ek alması yoluyla işleyen bir dil. Türkçedeki kökler birer mıknaatıs gibi, ekleri kendine çekiyor. Bazı bağımsız birimler de zaman içinde eke dönüşüyor (Çotuksöken 1991: 15 vd.). Eski “kim ise”ler bugün “kimse”, “o ise”ler “oysa”, “çün ki”ler “çünkü”, “san ki”ler “sanki” olmuş durumda. “Oysa ki” ile “madem ki” de bitişme sürecinde.

Ancak, “o ise”nin “oysa”yı doğururken kendisinin de yok olmayıp ayrı bir vurgulama olanağına dönüştüğünü görüyoruz. Farklılaşmanın çeşitleri arasında, eski birimin varlığını sürdürdüğü böyle çok örnek var. Bu durum, eski birim ile yenisinin iki ayrı anlatım ihtiyacına karşılık oluşturduğu anlamına geliyor. Dolayısıyla, dildeki her farklılaşma için “hangisi doğru” diye sormadan önce, iki oluşum arasında anlam farkı olup olmadığına, ikisinin farklı ihtiyaçlara cevap verip vermediğine bakmakta yarar var.

Farklılaşmada, anlatım ihtiyaçlarımızdan başka, dilin tasarruf ilkesi, matematiği, kendine özgü sözdizimi ve ahenk gibi çeşitli, bazen de birbirine zıt etmenler rol oynuyor. Ekler oluşuyor, dönüşüyor, bazen yok oluyor. Birkaç örneğe yakından bakalım.

Vazgeçilen ekler

Soru: Neden “T.C. Başbakanlık” da “T.C. Başbakanlığı” değil? Burada, tamlama yerine telegrafik biçim (sıralama biçimi) yeğlenmiş. Tamlama biçimi yeğlenseydi, tıpkı “T.C. Hükümeti” ya da “T.C. vatandaşı” dendiği gibi, bu kuruma da “T.C. Başbakanlığı” denecekti.

Tamlama eklerinden vazgeçmenin pek çok örneği var. “4 Levent, 17 sokak, çocuk pantolon, salata tabak”... Ünlü spiker Jülide Güli-

5. *Radikal* Kitap, 3. 12.2004.

6. Bitişken=bitişimli=eklemeli=bağlantılı (*agglutinative*). Terim birliği yokluğunun örneklerindendir.

zar bir TV programında bu tür örneklere sık sık rastladığını belirtip bunları “4’üncü Levent, 17’nci sokak, çocuk pantolonu, salata tabağı” diye düzeltiyordu. Biz yine de bu örneklerin oluşma nedenleri üstüne düşünmeye çalışalım.

“4 Levent, 17 Sokak” gibi örnekler için geçerli olabilecek bir neden, “4. Levent, 17. Sokak” biçimindeki yazıları noktasına dikkat etmeden okuyanların, “Dördüncü Levent” yerine “Dört Levent”, “Onyedinci Sokak” yerine “Onyedi Sokak” demiş ve bu adların böylece yerleşmesine yol açmış olmalarıdır. Bunun temelinde de, adların nedensizliği sezgisi, dikkat yetersizliği gibi etmenler olabilir.

Gülizar’ın verdiği örnekler için ikinci bir neden, mağazaların ve marketlerin broşürlerinde rastladığımız “çocuk pantolon, salata tabak, kovboy şapka” vb. için geçerli olabilir: Devlet jargonunun etkisi. Gerçekten de, son onyıllarda sık sık rastladığımız bu tür sıralamalar, askerlikte öteden beri kullanılan bazı “telegrafik” adlandırmaları çağrıştırıyor: “deniz binbaşı, hava albay, piyade onbaşı” vb.

*

Soru: “Üfleme, vurma çalgılar” mı, “üfleme, vurma çalgılar” mı? Yanıt: Yerleşik ve yaygın olan, “üfleme, vurma çalgılar”. Ancak, bir okur, müzik alanının ileri gelenleri arasında ilkinin kullananlar olduğunu yazıyordu. Bu da bir tasarruf örneği olabilir. “Vurma çalgı” tamlaması, “dökme demir” gibi yerleşik belirtisiz tamlama yapılarını çağrıştırıyor. Bu yeni biçim yaygınlaşır mı, “nefesli çalgı” yerine de “nefes çalgı” denebilir mi, kestirmek zor.

Bunların dilde tasarruf örnekleri olduğunu düşünebiliriz. Ancak, eklerden vazgeçme örnekleri yalnızca basit tamlamalarda değil, sözdizimi (cümle) düzeyinde daha karmaşık yapılarda da kendini gösterebiliyor. Örnek:

“O günden bugüne değişen nedir? diye sorduğumuzda; savaş çağının sesi ortalığı dört bir yandan iyice sarımsıdır diyebiliriz.” (Feridun Andaç, 24.10.2002 tarihli *Cumhuriyet*)

Andaç burada, belki farkında bile olmadan, “savaş çağının sesi-NİN” demesi durumunda ortaya çıkacak kötü yinelemeden (-nIn – nIn kakışmasından) kaçınmak istemiş olabilir. Böyle örnekler hiç

ender değil. 14.5.2004 tarihli *Radikal*, ABD’de bir Pollock tablosunun yaklaşık on iki milyon dolara satıldığı haberine şöyle devam ediyordu: “Bu satış ekonominin büyüyeceğine ve modern sanat eserlerinin satışlarının devam edebileceğine dair önemli bir sinyal olduğu düşünülüyor.”

Haberi yazan, cümleye “[b]u satışIN” diye başlasa, zaten üç adet -nIn eki bulunan cümleye bir dördüncüsünü daha eklemiş olacak. Eklemiyor ama, ekle birlikte cümle de düşüyor. Gerçi özellikle gazeteler gibi, yazdığını denetlemeye vakit bulamayan yayınlarda bu tür sözdizimi sorunları büyük ölçüde aceleden kaynaklanıyor olabilir. Özellikle bileşik cümlelerde, cümlelerin bir ucunu bir nedenle düzelttiğinizde bütününü yeniden okumaya vakit ayır(a)mazsanız, bütünlük kaybolabiliyor. Kakışma sezgisinin olası payı gözardı edilmemeli.⁷

Yukarıdaki iki örnekte de cümleyi başka türlü kurarak kakışmayı önlemek olanaklı. Ancak, cümle düzeyinden değil de zincirleme tamlama düzeyinden söz ediyorsak, kakışmayı önlemenin tek yolu bir ekten vazgeçmek olabilir. “T.C. Başbakanlık” örneğine yeniden bakalım. Bu adlandırmayı tamlama biçiminde yazsak, -İ ekini yinelemek (İ kakışmasına yol açmak) zorunda kalacağız: “Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı.” Bundan kaçınmanın tek yolu, eklerin birinden vazgeçmek. Bu üç sözcüklü tamlamada ilk -İ ekinden vazgeçilemeyeceği için, tek çare ikincisini, yani temel tamlamayı gözden çıkarmak oluyor. Eğer bu adlandırmanın da “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası”nın adlandırılmasındaki gibi özgül bir öyküsü yok ise elbette!⁸

7. Özellikle Türkçede bu noktanın “yineleme estetiği” diyebileceğimiz dil olaylarına dahil olduğu fikrindeyim. Geniş anlamıyla düşündüğümüzde yineleme estetiği diğer dillerde daha çok şiir sanatı için geçerli. Bu sanatın tarihi biraz da yinelemelerin tarihidir; uyaklar, kalıplar, ölçüler yinelenir. Türkçeyi bu açıdan diğer dillerden farklı kılan ise tam da yineleme meselesinin şiir alanıyla sınırlı kalmayıp, noter belgeleri vb. çok az istisnaıyla diğer metin türleri için de geçerli olmasıdır. Vecihe Hatiboğlu’nun *İkileme* (1971) adlı kitabında inceleyip dökümünü çıkardığı ikilemeler bu durumu açıkça gösteriyor. İkilemelerin ve diğer yinelemelerin gücü Türkçeyi bir yandan zengin ve ahenkli bir dil yaparken, bir yandan da kötü yinelemeler konusunda diğer dillerden daha duyarlı, dolayısıyla kırılgan kılmış görünüyor.

Yeniden cümle boyutuna dönerek, ek yitiminde aceleyle ve özensizce yapılan çevirilerin de payı olabileceğini belirteyim. Tipik bir örnek, aşağıdaki çeviri. İngilizcesi, giysi üreticisi ABD’li ırkçı Tommy Hilfiger’in ettiği şu sözler: “If I’d known African Americans, Hispanics, Jews, Arabs and Asians would buy my clothes, I would not have made them so nice...”

İnsanlar bu sözler üzerine Hilfiger ürünlerini boykot çağrısında bulunmuştu. Güzel çağrı. Ancak, Türkçe çevirisi şöyleydi: “Siyah Amerikalılar, İspanyollar, Yahudiler, Araplar ve Asyalılar benim yaptığım giyimleri giyeceklerini bilseydim bu kadar güzel imal etmezdim...”

Kimlerin giyeceklerini bilseydi? Siyah Amerikalıların, İspanyolların, Yahudilerin, Arapların ve Asyalıların. Türkçe çeviride, büyük harfle yazdığım eklerden vazgeçilmiş. İngilizcesini, olası etkinin görülebilmesi için verdim. Sormaya değer: İngilizcede var olmayan ekler Türkçede de var olmamaya mı başlıyor?

Çok taze bir örnek daha: “‘Bütün çabalar siyasi düzlemde ilerleme sağlanmasını hedeflemesi gerekiyor’ dedi.” (22.1.2018 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: “Bütün çabalar siyasi düzlemde ilerleme sağlanmasını hedeflemeli.” Ya da: “Bütün çabaların siyasi düzlemde ilerleme sağlanmasını hedeflemesi gerekiyor.”

avuç <avcu/avuç <avucu

Ahmet Şerif İzgören’in bir kitabının adı, ilk baskısında *Avcunuzdaki Kelebek*’ti (2004). Dil Derneği’nin, Ali Püsküllüoğlu’nun ve Nijat Özön’ün sözlük ve kılavuzlarına bakarsak, “Avcunuzdaki” diye yazılmasında sorun yoktur; bu kaynaklar çekimin “avcu” biçiminde

8. Alaattin Aktaş’ın 14 Kasım 2014 tarihli *Dünya* gazetesindeki yazısında bankanın belgelerinden aktardığı bilgilere göre, bu dört sözcüklü tamlamada ikinci sözcükteki -İ’den vazgeçilmiş olmasının nedeni, bankanın 1930’da “özel hukuk tüzel kişiliğine sahip ve özel sermayenin de katıldığı bir anonim ortaklık olarak” kurulmuş olduğunu vurgulamak” amacı imiş. Başka bir deyişle bir ekten vazgeçiş, koskoca bir bağımsızlık öyküsünün ve ilkesinin temsilcisi durumunda. (www.dunya.com/kose-yazisi/niye-turkiye-cumhuriyeti-degil-de-turkiye-cumhuriyet-merkez-bankasi/21933; erişim tarihi: 1.1.2018)

olmasını öngörmektedir. Ben de *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nun ilk baskısında avuç sözcüğünün çekimini “avuç <avuca <avcu <avuç-tan” biçiminde vermiştim. Ancak, sonraki baskılarda bu çekimi “avucu” biçiminde düzelttim, çünkü Türkçede “ünlü düşmesi” adı verilen ses olgusuna belirli bazı sözcüklerde, bu arada “avuç” sözcüğünde giderek daha az rastlanıyor.

Bu değişiklik konusunda daha sonra, kendisine sayısız sözlük, inceleme, kitap ve dergi çalışması borçlu olduğumuz Ali Püsküllüoğlu'ndan bir eleştiri gelmişti. Püsküllüoğlu, “avuç” sözcüğünün “-İ” durum eki almış çekimini “avcu” iken “avucu” olarak değiştirmemi eleştiriyor, bunun tüm kaynaklara aykırı bir tutum olduğuna dikkat çekiyordu. “Avucu” çekiminin giderek “avucu”na dönüşebileceği uyarısını da ekleyerek.

“Avucu” biçimini, hem daha yaygın, hem de Türkçenin yapısına daha uygun olan imla odur diye seçiyorum. “Avcu” derken ağzınızda sesin çıkışlarına dikkat ediniz. Püsküllüoğlu'nun sözünü ettiği olasılık ise bana hayli düşük görünüyor. Ses benzerliği yolundan gidersek, “havucu” yerine “havucu” diyen çıkmadı nasıl olsa.

geri alınan sesler

Dil, tasarruf etmek ile sesi çoğaltmak arasında gidip gelebiliyor, çünkü yerine göre her ikisine de ihtiyaç duyuluyor. Yukarıda söz ettiğim üzere bazı eklerden vazgeçildiğine rastlandığı kadar, “düşmesi” neredeyse kurallaşmış bazı seslerin geri alındığına da rastlanabiliyor.

Ses düşmesi denen olgu, bazı cins adlarının ünlüyle başlayan ek aldıklarında uğradıkları ünlü yitimidir: sihir<sihri, rahim<rahmi, şahıs<şahsı, beyin<beyni vb.

Geri alınıyor dediğim sesler, örneklerdeki sihir, rahim, şahıs ve beyin sözcüklerinde düşen İ ve I gibi sesler. İşte bunların düşmediği örneklerden birkaçı:

“Ne var ki, iyi bir romanın sihiri hikâyesinde değil (...) olay örgüsündedir.” (A. Ömer Türkeş, 26.3.2004 tarihli *Radikal* Kitap)

“[R]ahime düşen bebek gün ışığını görmelidir.” (Feyza Hepçilingirler, “Bu Gemi Nereye”, 13. Bölüm, 12.6.2004 tarihli *Ek Gündem*)

“Bir parantez açarak anlatı bir anda üçüncü tekil şahısa geçtiğinde...” (Asuman Kafaoğlu-Büke, 19.8.2004 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

Yukarıdaki örneklerde sesin düşürülmemesi herhangi bir soruna yol açmıyor. Hatta, böylesi Türkçenin çekim kurallarına daha uygun. Buna karşılık, aşağıdaki örnekte anlam bulanıklaşıyor:

“‘Ve günün birinde belki de beyini kandırabiliriz’ diyor Zald.” (17.04.2004 tarihli *Cumhuriyet*)

Idi/-(y)di

“İmek” ekfiilinin geçmiş zaman çekimi olan “idi”, ayrı mı yazılmalı bitişik mi? “İdi” ile “-[y]di” arasında anlam farkı var mı? Margarete I. Ersen ve Fatma Okumuş bu konudaki tartışmaları anarak aşağıdaki örnekler üzerinden fikrimi sormuşlardı:

“Gerçi Nejat Efendiden sonra İstanbulda en iyi Türk piyanist, o idi.” (Halide Edib)

“...yalnız biraz eski kafalı idi; eski gördüklerine bağlıydı.” (Refik Halid Karay)

“Kenan Paşa’nın babası, büyük babası da paşa idi. Kayınpederi, büyük kayınpederi, onlar da paşaydılar.” (Aziz Nesin)

“Basın dayanılmaz bir baskı altında idi.” (Toktamış Ateş)

“Sahi tahta bacakla yüzebilir mi idi insan.” (Haldun Taner)

“Başasistan ile savcı yardımcısı ferahlamış gibi idiler.” (Haldun Taner)

“Hiçbir inceleyici, hiçbir tarihçi, tarihin belli bir evresinde karşıt duruma düşmüş iki kahraman için ‘Ben ondan yana da değilim, bundan yana da değilim’ diyemez, derse betimlemeci tarih yapmış, yorumdan kaçınmış olur. Osmanlı tarihçileri (vakanüvisleri) genellikle böyle idiler” (Melih Cevdet Anday).

“Böyle muhteşem oynamak Fenerbahçe’nin takım tabiatında var idi ise bu rötâr niye be çocuklar!” (*Milliyet*)

“İdi” konusunda oybirliğine varılmış bir saptama yok. Ayrı yazılması, yerine göre anlamın vurgulanmasını sağlıyor ya da anlatıma tarihsel bir ton, bir eskilik tonu kazandırıyor. Örneğin, Nâzım Hikmet “Şeyh Bedreddin Destanı”nda bu “eskitme” olanağını çok

iyi kullanmıştır. Yukarıdaki örneklerden ilk dördü ve Melih Cevdet Anday'dan yapılan alıntı için de aynı şey söylenebilir.

Milliyet gazetesi kaynaklı alıntıdaki ve Haldun Taner'in iki cümlesindeki kullanımlar ise vurgulama amacına yönelik izlenimini veriyor, Haldun Taner'deki biraz daha belirsiz olmak üzere. Elbette metnin bütününe, bağlama bakmak gerekir.

İki kullanım ("idi"nin ayrı ya da bitişik yazılması) arasında anlam bakımından herhangi bir fark olmadığını düşünenler de var. Bu noktada "anlam"dan ne anlaşıldığı önem kazanıyor. "Söz" dediğimiz şeyin yalnızca tanımlanmış "içeriği" ile değil, belirli bir kullanımdaki (özgül) biçimi ile de anlam ilettiği unutuluyor çoğu zaman. Söz konusu iki biçimden biri ("idi"nin ayrı yazılması) dilin daha eski dönemlerine aitken, diğeri görece olarak daha yeni. Dolayısıyla, her iki yapı da geçmiş zaman anlatmakla birlikte, birinci yapı bunu eski insanların ağzından anlatıyor, ikincisi ise günümüz insanının ağzından. (Arada, bir tartışmacının da belirttiği üzere, bütün bir ekleşme [sözcükken eke dönüşme] süreci var.) İki biçim arasında bu durumdan ileri gelen ince bir fark söz konusu.

"ne... ne" bağlacı

Türkçenin standartlaşmaya direnen öğelerinden biri bu bağlaç. Yükleminde olumsuzluk eki kullanmak gerekir mi gerekmez mi, soran çok, uygulama muhtelif, tartışma eski (Memet Fuat 2001).

Nurettin Koç gibi bazı dilciler "ne... ne" bağlaçlı cümlelerde yüklem olumlu olmasını genel geçer bir kural sayıyor: "Bu kurala uymayan tümceler, hangi yazarın kaleminden çıkarsa çıksın, yanlışır" (1990: 202).

Ancak, Memet Fuat'ın da belirttiği gibi çoğu dilci, durumu betimleyip her iki kullanıma da örnek vermekle yetiniyor, herhangi bir kural vazetmiyor. Konuya ben de gerek *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'nda, gerekse *Dilimiz, Dillerimiz*'de değinmiştim. Kişisel olarak, "ne... ne" bağlacıyla birlikte olumsuz yüklem kullanılmasının çoğu durumda gereksiz anlamsal yinelemelerden olduğu fikrindeyim. Yine de Nurettin Koç'un kesinlemesine katılamıyorum. Uzun cümlelerde olumlu yüklem kullanımının anlamda kopukluk yaratabildiği

konusunda Memet Fuat'a katılıyorum. Olumsuzluk ekinden vazgeçemeyenler belki de bu kopukluğun farkında olanlardır.

Aslına bakılırsa, çoğu durumda “ne... ne” yerine “de... de” kullanmak iyi bir çözüm olabiliyor. Örneğin, “Ne kahramana ne okura acımıyor” ya da “Ne kahramana ne okura acıyor” yerine, “Kahramana da acımıyor okura da” denebilir.

Devrik cümle de iyi bir çözüm: “Ne kahramana acıyor ne de okura.”

rasgele/rast gele

“Rasgele” ile “rast gele” aynı şey değil. “Rasgele”nin anlamı, “gelişigüzel, uzun boylu düşünmeksizin”dir; “rasgele bir muhatap seçip seslendim” örneğindeki gibi. Balıkçılara dileğimiz ise “rast gele” olmalı, çünkü fiili ayrı yazıyoruz (“rast gelmek; rastlamak, rastlaşmak”). “Gelişigüzel” anlamındaki “rasgele” de herhalde aynı köktendir ama o kendine özgü bir anlam kazanmış durumda. Bunun imla yoluyla belirgin kılınması iyi bir durum.

-sEl ekinin işlevleri

Soru: “‘İşlevsel’ sözcüğünün anlamı hangisi: ‘işlevle ilgili, işleve ait’ mi, yoksa ‘işlevli’ mi? ‘Çok işlevsel bir açıklama olmuş’ dediğim zaman işlevle ilgili bir açıklamadan mı söz etmiş oluyorum, yoksa açıklamanın yararlı, işe yarayan, işlevli olduğunu mu söylüyorum?”

Yanıt: Sözlükler “işlevsel”i “işlevle ilgili, işleve ait” diye tanımlıyor. Bu, nesnel düzlemle ilgili bir tanım. Ancak, aynı sözcüğün, “çok işlevsel olmuş” gibi öznel bir değer, bir duygu değeri yüklenen kullanımlarına da rastlıyoruz. “Biçimsel, kişisel, duygusal” ve buna benzer, -sEl ekiyle türetilmiş daha başka örnekleri düşündüğümüzde, “işlevsel” sözcüğünün “işlevli olan, işe yarayan” anlamında da kullanıldığı ve kullanılabileceği ortaya çıkıyor. Bütünüyle bağlam meselesi. Ekin hangi anlamı vereceği, hangi bağlamda kullanıldığına bağlı.

Aslına bakılırsa, “-sEl” ekinin ad yapma özelliği de var. Bu da sözlüklere hâlâ girmemiş özelliklerinden. “Sorunsal” sözcüğü bu-

nun tipik bir örneği. Epeydir ad olarak da (“mesele”nin yerine) kullanılıyor ama, bazı Türkçe sözlüklerde yalnızca sıfat olarak yer alıyor. Ad olarak kullanıldığında, bilim ve sanat alanlarında, “problem olarak incelenmeye hazır/inceleme gerektiren konu / nesne (=problematik)” gibi bir anlamı var.⁹

Gerçi “-sEl” ekini taşıyan sözcüğü ad olarak kullanmamız gerektiğinde, “olan”la tamamlamak yolunu seçebiliyoruz: “işlevsel olan”, “bireysel olan”, “ruhsal olan” vb. Ama “işlevselin modern insan zihnindeki yeri” gibi bir anlatıma da gerek duyulabiliyor.

sulstimal/sullstimal

Yakın zamanlara kadar iki İ’yle yazılıyordu ama zamanla yaygın kullanımda İ’lerin biri düştü: “suistimal”. Yine de, Dil Derneği’nin *Yazım Kılavuzu* dahil, hâlâ iki İ’yle yazanlara rastlanıyor.

Bu sözcüğün, biraz uzun olmakla birlikte “kötüye kullanma” gibi bir Türkçe karşılığının bulunduğunu da hatırlatayım (*sui*: kötü, *istimal*: kullanım).

Vazgeçilen kişi adıları: tek başına kaldım/tek başıma kaldım

Standart Türkçe, belirli kişi adıları için çekim gerektiriyor: “tek başıma kaldım, tek başımıza kaldık, tek başınıza kaldınız, tek başlarına kaldılar” vb. Ancak, buradaki çekim eklerinden vazgeçilerek “tek başına’yla yetinildiğine de rastlanıyor: “tek başına kaldım, tek başına kaldılar” vb. Belki Batı dillerinin etkisi, belki dilde tasarruf ilkesi; sonuçta konuşanın zihni, anlam iletiminde eksilmeye yol açmayan eklerle uğraşmak istemiyor olabilir. Gelgelelim, algılayanın zihninde anlamın saliselik bir süreyle de olsa gecikerek tamamlanması gibi bir sorun doğuyor.

Aynı çerçevede, “17 yaşındayım” mı, “17 yaşımdayım” mı, sorusu var.

Bu tür durumlarda önemli olan ilk nokta, vermek istediğimiz bilginin eksiksiz ve fazlasız olarak verilip verilmediği. “17 yaşın-

9. Sözcüğün bu tanımı Yaşar Çağbayır’ın *Ötüken Türkçe Sözlük*’ünde yer alıyor. *Le Petit Robert: Dictionnaire de la Langue Française*’deki tanımın aynıısı.

dayım” dediğimizde herhangi bir bilgi eksikliği ya da fazlalığı doğmadığına göre, sorun yok demektir. “17 yaşımdayım” dediğimizde ise bir bilgi fazlalığı doğuyor: Aynı işi gören (‘ben’ anlamına gelen) fazladan bir M sesi / harfi daha kullanmış oluyoruz. Birinci çoğul kişi çekimde de aynı durumla karşı karşıyayız: “On yedi yaşındayız” ve “on yedi yaşımızdayız.”

Her iki çekimde de yinelemeli yapı, temel anlamın verilmesi için vazgeçilmez değil. Ancak, çoğu yinelemenin sağladığı gibi bu yinelemeler de bir vurgu olanağı sağlıyor, yanlış anlama olasılıklarını azaltıyor ya da azalttığı duygusunu uyandırıyor.

Soru ekinin serüvenleri

“Ek midir ilgeç midir” diye tartışılan ve yaygın olarak “soru eki” adıyla bilinen “mİ’nin cümleye yerleştirilmesi her zaman kolay olmuyor.¹⁰ Özellikle, bir söz sanatı ve biçem ögesi olarak kullanılmaya başladığından beri.

Bu konudaki notlarımı yazıya dönüştürme kararını verdiren örnek, dil kullanımında rahat bir yazar olan Feridun Andaç’tan:

“Otuz yıldır her şeyi ‘ret’ edip gidip denizin koyunda yaşayan birinin ardına düştüm; sevgili okurum. Bir yazar olarak merak, yarıncı olarak da keşif(miydi)ti benim için... Kimdi mi bu?” (*Cumhuriyet*, 25.4.2005).

Buradaki ilk soru eki kullanımı [keşif(miydi)ti], Selçuk Altun’u akla getiriyor.

Soru ekiyle ya da değil, sözcük içi ayraç kullanarak çeşitli bileşimler oluşturmak edebiyatta Selçuk Altun, gazetecilikte Mustafa Balbay gibi bazı yazarlarda biçem ögesine dönüşmekle birlikte öteden beri başka pek çok yazar tarafından da zaman zaman başvuru- lan, verimli bir uygulama. Ayraçlı ya da eğik çizgili sözcük oyunları düzyazıda ilk kez 1980’li yılların mizah dergilerinde dikkatimi çekmişti.

10. Soru eki “-mİ”, dilbilimde “artbiçimce (Ing. *enclitic*)” sınıfından sayılıyor. Biçimceler, sözcüğe benzemekle birlikte bağımsız da olmayan birimler.

Örneğimizdeki gibi ayrıçlı bileşimlerin, ayrıcın içi ile dışı arasındaki ilişki bakımından iki farklı biçimde kullanıldığını söyleyebiliriz. Genel eğilim, bileşimin ayrıçla ve ayrıçsız okunduğunda sözcük bütünlüğünü korumasını sağlamak yönünde. Andaç'tan aktardığım cümlede de ayrıçsız okumada bütünlük sağlanmış ("keşif-ti"); ayrıcın içini sözcüğe katarak okuduğumuzda ise bütünlük yitiyor: "keşifmiydi". Demek ki yazar bize ayrıcın içini okurken sondaki "-ti"yi görmezden gelin, "keşif miydi" diye okuyun diyor.

Selçuk Altun'da ise ayrıç ve soru eki kullanımları, Feridun Andaç'tan aldığım örnekten farklı olarak, ayrı ayrı başvurulmuş yordamlar. Altun daha ilk romanı *Ku(r)şun Lezzeti*'nden başlayarak ayrıcı ve soru ekini birer biçem ögesine dönüştürdü. Ayrıç değilse de soru eki kullanımı yanılmıyorsa bütünüyle özgün olmak üzere.

Gerçekten de, Altun'daki soru eki kullanımı için, sorgulama denen zihinsel işleyişin olabilecek en iktisatlı anlatımı diyebiliriz. İşte *Kıs(s)a Roman* altbaşlıklı *Ku(r)şun Lezzeti*'nden (1990) örnekler: "İlahi bir gücün mü buyruğuyla,..." (s. 14), "yoksul sınır ilçelerinde mi yitirdiğim çocukluğumu..." (s. 17), "zengin kafiyenin mi telepatisiyle" (s. 25-26). Daha başka biçem öğeleriyle birlikte Altun'u çekici bir yazara dönüştüren bir özellik.

Yeniden Feridun Andaç'tan aldığım örneğe dönüp ikinci soru ekine bakalım: "Kimdi mi bu?"

Bu kullanım da kendine özgü. Genel eğilim, soru ekinin hangi sözcüğe getirildiyse o sözcüğe gelen diğer ekleri de (çoğul eki dışında) kendi üstüne alması yönündedir: "Kim miydi bu?" gibi.

Soru eki konusunda genel eğilim dediğim uygulama, dilbilgisi kaynaklarından bazılarında kural olarak, bazılarında ise yalnızca olanak olarak veriliyor. "Kimdi mi bu?" yapısının yarattığı farklılık, yazarın dil kullanımındaki rahatlığını anlatmasından ibaret gibi.

Biçemsel özellikleri bir yana bırakırsak, soru ekiyle ilgili güçlük konusunda tipik bir örnek olarak aşağıdaki cümleye bakabiliriz:

"İnsan bu romanı okurken yazarın bir aşiretin dayanışma duygusunu mu vermek istediğini yoksa bu duyguya tapındığını mı kendine sormadan edemiyor" (Gürsel Korat, *Radikal İki*, 11.2.2001).

Burada bir biçem olgusundan söz edemiyoruz. Bileşik cümlelerde sıkça görüldüğü üzere öğeler ayrı tellerden çalıyor. Soru ekinin

neyi konu aldığı, nereye bağlandığı ve neyi vurguladığı önemli.

Öneri: “İnsan bu romanı okurken yazarın bir aşiretin dayanışma duygusunu mu vermek istediğini yoksa bu duyguya tapınmakta mı olduğunu kendi kendine sormadan edemiyor.”

Ya da (daha kolay olan etken çatı –doğrudan aktarma– yordamıyla):

“İnsan bu romanı okurken, yazar bir aşiretin dayanışma duygusunu mu vermek istiyor, yoksa bu duyguya tapınıyor mu diye kendi kendine sormadan edemiyor.”

Çoğul eki sorunları

Soru: “Edebiyat” zaten çoğul bir sözcük değil mi? Edebiyat yazıları, dünya edebiyatları gibi ifadeler doğru mudur?

Sondan başlayayım: “Dünya edebiyatı” sözü ile “dünya edebiyatları” sözü arasında anlam farkı var. Dolayısıyla, yerine göre olmak üzere ikisi de “doğru”.

“Dünya edebiyatı”, isim babalığını Goethe’nin yaptığı önemli bir kavram (Alm. *Weltliteratur*). Goethe tanım vermemiş ama, kabaca, tüm ulus ve halklara ait olabilen edebiyat, diyebiliriz.

“Dünya edebiyatları” dediğimizde ise genellikle coğrafi bölgelere, uluslara, dillere ya da topluluklara göre ayrılan edebiyatlar akla gelir: Türk edebiyatı, Alman edebiyatı, Arap edebiyatı, Avrupa edebiyatı gibi.

“Edebiyat” sözcüğünün çoğulluğu meselesine gelince: Arapça kökenli çoğul sözcüklerin çoğu gibi “edebiyat” sözcüğü de Türkçede çoğulluğunu yitirmiş durumda; icraat, beyanat, haşerat, tatbi-kat gibi, edebiyat da galatımeşhurlardan. Bu sözcüklerin tekil biçimleri pek dolaşımda olmadığından, Türkçe çoğul eki almalarına “yanlış” diyemeyiz.

kafatası, kartopu...

“Kafatası” sözcüğü çoğul eki aldığında nasıl yazılmalı, “kafatasıları” mı, yoksa “kafatasları” mı? Ya “kartopu” sözcüğünün çoğulu? “Kartopular” mı “kartopları” mı?

Bileşik sözcüklerin ek almasıyla ilgili genel kural, bu eklerin bileşime giren ikinci sözcüğe göre düzenlenmesi biçiminde. Dolayısıyla, “kartopları”, “kafatasları” vb.

Soru: Türkçe sözlüklerde “sulandırma”nın yanında “sulandırılma” mastarı da verilirken, “sınıflandırılma”nın verilmediği görülüyor. Oysa, soysal bir nesnenin “sınıflandırması”ndan değil, “sınıflandırılması”ndan söz ederiz. Başka bir deyişle, “Dermochelyidae familyasına ilişkin sınıflandırma” denebileceği gibi, “Dermochelyidae familyasının sınıflandırılması” da denebilir.

Edilgen çatıda kullanılabilen fiillerin edilgen biçimlerine sözlükte ayrı madde başları olarak yer vermek başlı başına bir sorun. Ama böyle bir gösterim ilke olarak doğru bulunuyorsa, “sınıflandırılma” mastarından vazgeçilmesinin gerekçesini anlamak zor.

Birbirine karıştırılanlar

ad/başlık

İngilizcedeki *title* sözcüğünün etkisiyle olmalı, Türkçede kitaplar için de “başlık” sözcüğünün kullanıldığına rastlanıyor. Oysa Türkçede kitapların, romanların, öykülerin ve şiirlerin “ad”ı olur, yazıların, denemelerin ve bölümlerin ise başlığı.

“José Bové, Gilles Luneau ile yazdıkları *İtaatsizliğe Çağrı* başlıklı kitabında...” (Ahmet İnsel, 20.5.2017 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: “... adlı kitabında...”

ahde vefa/ahd-i vefa

“Ahd-i vefa” sözü, “vefa dönemi, vefa zamanı” anlamına gelir. Bunu değil de sözüne sadık kalmayı kastediyorsak, “ahde vefa” demek gerekiyor.

aklı sellim/aklıselim

Epey yazılıp çizildi, “aklıselim kişiler” demek hatalı, “aklıselim sahibi kişiler” demek doğrudur diye. Ancak, hata yaygınlaştı, “aklı-

selim insanlar, akliselim davranmak” gibi örnekler arttı, neredeyse galatimeşhur oldu. Neden?

Sanıyorum, nedeni şu: “Akli selim” sözü, böyle ayrı yazılmak kaydıyla, Türkçe sözdizimine uyuyor. “Selim” sözcüğü, sağlıklı, sağlam, kusursuz anlamına geliyor. Ayrı yazıldığı biçimiyle “akli selim” sözünde, görünmez bir ayrıca alınmış “olan” sıfatfiili var: “Akli selim [olan]”. Sıfatfiiller, zamanla kullanımdan düşebilen birimlerdir ve tıpkı “akli başında / akli havada” der gibi, “akli selim” diyor insanlar.

Bu açıklama isabetliyse, “doğru imla’nın iki türlü olabileceği sonucuna varırız: “Akli selim kişiler” ve “akliselim sahibi kişiler”.

Bu iki imladan birincisinde “selim” sıfatının tıpkı Türkçedeki diğer sıfatlar gibi ayrı yazıldığına ve davranışlar için değil, kişiler için geçerli olduğuna dikkat edilmeli. İkinci imla ise, “sağduyu” anlamına gelen, Arapça kökenli bir bileşik sözcüğe, “akliselim” sözcüğüne işaret ediyor; eski imlayla, “akl-ı selim”. Hatalı kullanım, Osmanlıca sözdiziminin Türkçe yapıymış gibi öne çıkmasından kaynaklanıyor.

Sözün kısıası, iki öneride bulunuyorum:

1) Hatalı kullanımdan kaçınmak isteyenlerin, “akliselim” yerine “sağduyu” deyip kurtulmaları;

2) Şu an tüm kılavuzlarda yalnızca “akliselim” biçiminde bitişik yazılan sözcüğün, “akliselim [sahibi kişi]” biçiminde bir örnekle tamamlanarak verilmesi.

apaçık/göz göre göre

“Apaçık” sözcüğü bir felsefe terimi. Oysa gündelik dilde, felsefi açıdan hiç de “apaçık” olmayan durumlar için kullanılmaya başlandı bu sıfat: “apaçık yasaları çiğneyen”, “apaçık suçlar işlenirken” örneklerindeki gibi. Sanıyorum bu tür kullanımlardaki kasıt, “açıkça, göz göre göre”dir: “Yasaları göz göre göre çiğneyen”, “göz göre göre suç işlenirken” vb.

Her şey felsefedeki anlamıyla bu kadar “apaçık” olsaydı, hukuk başta olmak üzere pek çok disiplinin işi epey kolaylaşırdı.

arkadaş grubu/ekürl¹¹

Her kalabalığa “güruh”, her arkadaş grubuna “eküri” denir mi? Şu an elli yaşın üstünde olanlar bu soruya büyük olasılıkla olumsuz yanıt verecek ve bu iki sözcüğün yalnızca olumsuzlayıcı içerikle kullanılması gerektiğini söyleyeceklerdir. 28 Ekim 2009’da TRT 2’de yayımlanan bir kültür-sanat programında sunucu, sanat ortamındaki insanları kastederek “güruh”, belirli sanatçı grupları söz konusu olduğunda da “eküriden kopmamak” demişti. Sonraki kuşaklarda bu tür daha başka kullanımlara da rastladım.

Bu durum dilbilimde “anlam iyileşmesi” denen olayın resmidir. Ayrıca, birbirimizi ne derece anladığımızın göstergesi.

ata binmek/at binmek

Atın dışındaki hayvanlar söz konusu olduğunda “eşeğe binmek, deveye binmek” vb. kullanılıyor, ancak at için her iki biçime de kullanıldığına rastlıyoruz. Peki, hangisi doğru?

İkisi de “doğru”, kullanım alanları farklı. “At binmek” daha çok askerlikte, sözgelimi komut verirken kullanılan biçim. Atlarının yanında sıraya dizilmiş süvarilere atlarına binmeleri komutunu veren subay, “at bin!” diye bağıyor, “ata bin!” diye değil.

Nedenini bilmiyorum. Kökenbilim yönünden varsıl değiliz. Belki askeriyedeki telegrafik geleneğin örneklerinden biridir.

ayrılıkçılık/ayrımcılık

“PKK ‘milliyetçi ve ayrımcı bir yasadışı örgüt’ olarak nitelendirildi.” (2.7.2004 tarihli *Cumhuriyet*)

PKK hep ayrılıkçılıkla suçlanmıştır ama, ayrımcılıkla suçlandığına ilk kez bu haberde rastladım. Kastedilenin gerçek anlamıyla bu kavram olduğunu sanmıyorum. Ayrımcılık kavramı, insanlar arasında inançlarına, dinlerine, dillerine, ırklarına, cinslerine, cinsel yönelimlerine, fiziksel yapılarına vb. göre ayrım gözetmek, kendini ya da mensup olduğu kesimi diğerlerinden üstün saymak anlamına

gelir. Örnekteki “ayırımı” sözcüğü bir çeviri hatası olmalı; kastedilen herhalde ayırıcılık değil, ayrılıkçılıktır.

ayrım/ayırıcılık

“Elbet gelecek kuşaklar, cinsiyet ayrımının olmadığı, özgürlüğün her alanda alabildiğine yaşandığı bir yeryüzünde yaşayacaklar.” (Turgay Fişekçi, 1.11.2006 tarihli *Cumhuriyet*)

Fişekçi burada “cinsiyet ayrımı” diyor ama, “cins ayırıcılığı”, “cinsiyete dayalı ayırıcılık” ya da aynı anlama gelmek üzere “cinsiyetçilik” demek istediğini sanıyorum. Dalgınlığına gelmiş olmalı, ama ben fırsatı bulmuşken üstüne gideyim, çünkü sık rastlanan can sıkıcı hatalardan biri söz konusu.

“Ayrım” sözcüğü “fark” anlamına geliyor. “Cinsiyet ayrımı” ise doğal gerçekliğin, doğadaki farklılıkların bir parçası. Toplumsal sorun, ayrımlarda değil, ayırıcılıkta yatıyor; yani insanların cinslerden ya da cinsel yönelimlerden birini üstün ya da aşağı saymasında. Tıpkı diğer ayırıcılık biçimleri gibi cins ayırıcılığı da doğanın dolaşmaz bir ürünü değil, biz insanların yarattığı bir olgu. Yani kültürel. Ayrım doğal, ayırıcılık yapay. İdeolojik de diyebiliriz.

Cinsiyeti milliyetle karşılaştırmak da ilginç olabilir. Milliyet adı verilen tarihsel-toplumsal gerçekliğin var olması ve buna saygı duymak, ille de “milliyetçi” olmayı gerektirmiyor. Tıpkı bazı reformlardan yana olmanın reformcu olmayı, inançlı olmanın dinci olmayı, birey gerçekliğini önemsemenin bireyci olmayı gerektirmemesi gibi. Bu tür “-Çi” ekleri, ilgili kavramı mutlaklaştırıyor, o kavramı her şeyin üzerinde tutmak anlamına yol açıyor.

“Cinsiyet ayrımının olmadığı” bir dünyayı edebiyatta bulabiliyoruz: Ursula K. LeGuin’in *Karanlığın Sol Eli* adlı romanındaki “Kış” gezegeni böyle bir dünyadır. Değişken cinsiyetli insanlardan oluşan bir toplum vardır o gezegende. Cinsiyet ayrımını ve bunun dildeki yansımalarını sorunsallaştıran, önemli bir roman. Virginia Woolf’un *Orlando*’sunda tekil olan, *Karanlığın Sol Eli*’nde çoğuldur, herkesi kapsar.

baş başa/başabaş

Recep Tayyip Erdoğan, Obama ile görüşmesinden söz ederken “başabaş görüşmek” diyordu (7.12.2009). Daha önce de, TBMM’deki konuşmalarında rastlamıştım aynı hataya (15.7.2008 ve 20.10.2009). Bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla Erdoğan “baş başa konuşma”yı kastediyordu. “Başabaş” terimi daha çok iktisat alanına aittir ve piyasa değeri ile etiket değerinin denkliği anlamına gelir (İngilizcesi, *at par*). Belirteç olarak kullanıldığında ise “birbirine denk, eşit [olarak]” anlamı doğar. Bu dil sürçmesinin altında belki de bir eşitlik savı yatıyordur.

bir yana/şöyle dursun, bir yana/ne kelle

Benim bildiğim, “bir yana” belirtecinin anlamı, “... dışında”, “-den başka”, “... hariç tutulmak kaydıyla”dır. Sözlükler de böyle diyor. Dil Derneği yayını *Türkçe Sözlük*’te verilen tipik kullanım örneği, Sait Faik’ten: “Ondan bizi, Azrail bir yana, kimse vazgeçiremez.”

Ataol Behramoğlu, 10.4.2004 tarihli *Cumhuriyet*’teki yazısında şöyle kullanıyor bu belirteci: “Avrupalı olmaya yöneldiğimizi düşünenler, eksik olmak bir yana, çoğunlukta.”

Öneri: “Avrupalı olmaya yöneldiğimizi düşünenler, eksik olmak şöyle dursun, çoğunlukta.”

Belki de, “bir yana” belirtecinin anlamı yeterince belirginleşmemiş durumdadır. Tahir Abacı da, *İkinci Adım* adlı romanında Behramoğlu’ndakinin tam tersi anlamda kullanıyordu “bir yana’yı:

“Hayat, hızlanmak bir yana, freni boşalmışçasına yol alıyordu...” (s. 158)

Öneri: “Hayat, hızlanmak ne kelime, freni boşalmışçasına yol alıyordu...”

bölücülük/ayıncılık/ayrılıkçılık

“Türkiye’de geçici kadrolu onbinlerce memur varken iki milletvekilinin teklifiyle sadece imam ve hatip olanlarına kadro vermeye çalışmak bölücülük değil de nedir?” (Milletvekili Ali Kemal Kumkumoğlu’nun sözleri, 28.4.2005 tarihli *Cumhuriyet*)

“Bölücülük” sözcüğü Türkçeye “ayrılıkçılık” anlamıyla yerleş-

ti. Daha doğrusu, diğer ülkelerin ayrılıkçıları söz konusu olduğunda “ayrılıkçı” sıfatı kullanılıyor da, yerli ayrılıkçılara “bölücü” deniliyor. Milletvekili Kumkumoğlu ise “bölücülük” diyor ama, “ayrımcılık” demek istiyor.

Ayrımcılık sözcüğü, dolayısıyla kavramı, fena halde az tanınıyor. Ses benzerliğinden olmalı, duyarsız kulaklarda sık sık ayrılıkçılıkla karıştırılıyor. Sözelimi, “etnik ayrımcılık” sözünü “etnik ayrılıkçılık” olarak anlayanlara en rastlanmaması gereken yazarlarda bile rastlanıyor.

Oysa “ayrımcılık”, yaşamsal önemde, ilköğretimden başlayarak öğrenilmesi gereken temel bir etik kavram. Uygulansın uygulanmasın, anayasalarda bile geçiyor: Dil, din, cins, ırk, inanç... diye başlayan madde. Bazı insanları bu açılardan üstün ya da aşağı saymak ve ona göre davranmak; üstün saydıklarını kayırmak, aşağı saydıklarını tüm biçimleriyle dışlamak. Tanımın belirleyicisi: “Üstün ya da aşağı saymak”.

cilt/deri²

YKY'den Claude Bouillon'un kitabı: *Deri: Bedenin Örtüsü*.

“Deri”, Türkçenin zorluklarından biri. İnsan derisi için kullanılan terim “cilt”tir daha çok. Ne güzel derin var demeyiz, ne güzel cildin/tenin var deriz. Cilt sağlığı, cilt güzelliği, cilt uzmanı, cildiye... Gerçi “deri hastalıkları” da deniliyor cildiye. Bir de, “ciltaltı” değil de, “derialtı” diyor tıpçılar.

Bunun dışında, “deri” sözcüğü daha çok hayvanların cildi için kullanılır. Birine “derisi kalın” diyorsak, iyi bir şey kastetmiyoruzdur. Deri koltuk, deri ayakkabı, deri sanayii...

Kitapların da insanlar gibi cildi vardır, bazısı “deri ciltli”dir.

direk/direkt/doğrudan

“Fransa’yı direk etkileyecek” (16.7.2004 tarihli *BirGün*). Etkileyen nesne Avrupa Anayasası olduğuna göre gazete “direkt” demek istiyor. En iyisi: “Fransa’yı doğrudan etkileyecek.”

eğitim almak/eğitim görmek

“Aldığı eğitimin niteliği” gibi çekimler yaygın olmakla birlikte, fiil olarak yaygın olan “eğitim almak”tan çok, “eğitim görmek”tir.

görev/unvan³

Soru: “*Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nun gözden geçirilmiş üçüncü baskısında, büyük harf kullanımıyla ilgili maddede belirttiğiniz üzere ‘Özel adlardan önce ya da sonra gelen unvan, akrabalık, saygı ve san sözcükleri ile takma adları büyük harfle başlatmak (...) gerekiyor’.

“Bu kural, söz konusu san, özel ada bağlanmadan önce bir belirtili ad tamlamasında yer alırsa da geçerli midir? Örneğin ‘Dil Derneği Başkanı Sevgi Özel’ yerine ‘Dil Derneği’nin Başkanı Sevgi Özel’ yazılırsa, yani ‘başkan’ sözcüğü tamlanan durumundaysa, söz konusu sanın ilk harfi büyük mü yazılmalıdır?

“Örnekler çoğaltılabilir: ‘İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı Kadir Topbaş’ yerine ‘İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Başkanı Kadir Topbaş’, ‘İspanya Kralı Juan Carlos’ yerine ‘İspanya’nın Kralı Juan Carlos’, vb.

“Bu belirsizliğin çeşitlemesi sayılabilecek benzer bir soru daha: Sanın, özel ada bağlanmadan önce bir sıfat tamlamasının ögesi olması, kuralı değiştirir mi? Örneğin, ‘Heraklesoğulları denilen bu sülale, son kral Kandaules’e kadar yirmi iki nesil ve beş yüz beş yıl babadan oğula hüküm sürdü’ tümcesinde geçen ‘kral’ sözcüğü büyük harfle mi yoksa küçük harfle mi başlamalıdır?”

Sondan başlayayım. “...son kral Kandaules” sözündeki “kral” sözcüğü unvan/san değil, görev/mevki adı. Cümlede, krallık görevine/mevkiine gelen son kişiden söz ediliyor.

Önceki örneklere gelince. Bu tamlamaları unvan olarak kullandığımızda belirtili kılmayız; durup dururken, sözgelimi bir liste yaparken ya da kişinin sıfatını belirtirken, “Dil Derneği’nin Başkanı” ya da “İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Başkanı” demeyiz.

Ancak belirli bağlamlarda belirtili kılınması gerekebilir bu tamamların. Diyelim ki araya bir sıfat yancümlesi girdi: “Dil Derneği’nin aynı zamanda öykücü olan başkanı Sevgi Özel” dedik. Bu durumda da “başkan” sözcüğü unvan konumunda değil, yalnızca görev adı olduğundan, büyük harfle başlatmak gerekmiyor.

Görev/unvan farkı, dikkatlerden çok sık kaçan bir anlam meselesi.

görmezden gelmek/görmemezlikten gelmek
duymazdan gelmek/duymamazlıktan gelmek

Üçüncü bir biçimi daha var bunların: görmezlikten gelmek ve duymazlıktan gelmek. Dil Derneği’nin *Türkçe Sözlük*’ü bu üçüncü biçimi veriyor. Uygulamada her üçüne de rastlıyoruz. AKDITYKTDK’nın sözlüğü ise daha önce her üçüne de yer verirken, şimdi “görmezden/duymazdan gelmek”te karar kılmış görünüyor. Bence de bu en kısa seçenekler daha uygundur, tasarruf ilkesi gereği.

göztaltı/göz önü/göz hapsi

“...yalnız okurun değil, yazarların da göztaltında tuttuğu bir köşe bu.” (M. Sadık Aslankara, 1.4.2004 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

Aslankara göztaltında tutmaktan değil, göz önünde tutmaktan söz ediyor olmalı.

“Banka kayıtları göztaltında.” (24.6.2006 tarihli *Cumhuriyet*)

Burada kastedilen ise, banka kayıtlarının göz hapsinde tutulmakta olduğu.

gözlemek/gözlemlemek

Bu iki fiil arasında anlam farkı var. Her ikisi de “dikkatle bakmak, incelemek” anlamlarını içermekle birlikte, “gözlemlemek” fiili daha çok gündelik olmayan (bilimsel, teknolojik, edebi, felsefi vb.) bilgiler elde etme amacına yönelik bir dikkati anlatırken, “gözlemek” uzunca süreli her dikkatli bakış için kullanılabiliyor. “Gözlemek” fiilinin ayrıca “yolunu gözlemek” örneğindeki gibi beklenti anlatan kullanımları da bulunuyor.

günlük/gündelik

“Japonya’nın en önemli gündelik gazetesinde...” (Cevat Çapan, 13.5.2004 tarihli *Cumhuriyet Kitap*)

Bazı sözlükler “günlük” ve “gündelik” sözcüklerini birbirinin karşılığı olarak vermekle birlikte, “günlük” sözcüğünün “haftalık, aylık, yıllık” dizisinden olduğuna, dolayısıyla “her gün olan/oluşan” anlamına geldiğine dikkat edilmeli: günlük gazete, günlük yumurta, bir günlüğüne bir yere gitme örneklerindeki gibi.

İlhan Selçuk ise bir yazısında “günlük” sözcüğünü bir başına “gazete” anlamında kullanıyordu: “*Posta* gazetesi ülkenin en çok satan günlüğüdür...” (15.5.2004 tarihli *Cumhuriyet*) Belki de Fransızcasından esinlenmişti. “Gazete”nin Fransızcası “gün (*jour*)” sözcüğünden geliyor. Sıfatların ad olarak kullanılmasına örnek olarak da anabiliriz bu kullanımı.

ırkçılık/hak ve özgürlük talebi

İrkçilik ya da ırk ayrımcılığı adını verdiğimiz eğilimin iki özelliği var: 1) kendi ırkının diğer ırklardan üstün olduğunu savunmak; 2) insanın toplumsal özelliklerini ırksal özelliklerine indirgemek.

Geçen yüzyılların korkunç deneyimleriyle hayli olgunlaşmış bir tanım bu.

Tanım olgunlaşsa da, ayrımcılık sona ermedi. Gerçi günümüzde kimse “ırkçı” gibi lanetli bir sıfatı açıktan üstlenemiyor. Buna karşılık, bu sıfattan herkesin ne anladığı her zaman açık değil. Tipik bir örnek, *Sabah* gazetesi yazarı Ömer Lütfü Mete’nin 28.10.2004 tarihli yazısında tırnak içinde yer verdiği “tırmanan Kürt ırkçılığı” sözü.

Kürt hareketinde yaşamsal önemde bazı olumsuzluklardan söz edilebilir, edildi de. Buna karşılık, izleyebildiğim kadarıyla, “Kürt ırkçılığı” sözünü haklı çıkaracak bir veri yok. Kürt hareketi, Kürt ırkının diğer ırklardan üstün olduğu fikrini beslemediği gibi, toplumsal özellikleri ırksal özelliklere indirgemiş gibi de görünmüyor. Tam tersine, kendilerine karşı uygulanagelen ayrımcılığa karşı mücadele ediyor, özgürlük talep ediyorlar.

Irk, soy, etni (kavim) gibi kavramlar öylesine ürkütücü ki, çoğu kişi bunlar üstüne düşünmekten kaçıyor. Ya hiç kullanmıyor bu kavramları, ya da üstünde düşünmeden kullanıyor. Oysa etnik özgürlük talebi ile ırkçılığı birbirinden ayırmak herkes için temel önemde bir sorumluluk.

Istem/Istenç

Bu iki sözcük, sırasıyla, “talep” ve “irade” anlamına geliyor.

Istihare/Istiare

“‘[R]üya görme’nin AKP’nin gerçek tabanında egemen olan İslami kültürde bir karşılığı vardır, istiareye yatmak oradan gelir.” (Nuran Yıldız, 19.10.2003 tarihli *Radikal İki*)

İstiare, bir edebiyat terimi. Yeni Türkçesi “eğretileme”, Batı dillerinden gelen karşılığı, “metafor”. Örneğimizdeki sözcük “istiha-re” olmalı: “istihareye yatmak”.

kabrıstanlık/kabrıstan/mezarlık

“Mezarlık” sözcüğünün çağrışımıyla olmalı, “kabrıstan” yerine “kabrıstanlık” deme eğilimi var. Oysa “kabrıstanlık” sözcüğü ancak ileride kabrıstan yapılmak üzere ayrılmış arsalar için kullanılabilir. Var olan mezarlıklara kabrıstan diyoruz.

kaçınılmaz/vazgeçilmez

“[Ş]iir yazmaya soyunan her insanın, ‘Dil şairin “ne”si olur?’ sorusuna doğru bir şekilde cevap vermesi kaçınılmazdır.” (Osman Hakan A., *Varlık* dergisi, Mayıs 2005)

“Kaçınılmaz” sözcüğü, “başka türlü yapılamayan” anlamına gelir. Her şiir yazmaya soyunan, “Dil şairin ‘ne’si olur” sorusuna doğru cevap vermekten başka türlü yapamıyor mu? Öyle olsa Osman Hakan A. bu yazıyı yazma gereğini duymazdı. Sanıyorum, yazar “kaçınılmazdır” diyor ama, “vazgeçilmezdir” demek istiyor.

“Vazgeçilmezdir” diyeceksek cümleyi başka türlü kurmak gerekecek elbette. Ancak, kişisel olarak daha iyi bulduğum bir olanak

daha var: Yazar “doğru bir şekilde” demekten vazgeçse hem “doğru”nun tekçiliğinden kurtulacak, hem de cümlesinde sorun kalmayacak: “[Ş]iir yazmaya soyunan her insanın, ‘Dil şairin “ne”si olur?’ sorusuna cevap vermesi vazgeçilmezdir.”

kamu/kamuoyu/kamusal alan

“Kamuoyu” terimi, başlangıçta “yurttaşların görüşleri (İng. *public opinion*)” gibi bir anlam taşıdığını diye önerilmişken, giderek “yurttaşlar, cumhur” anlamında kullanılır oldu. Başka bir deyişle “kamuoyu” sözcüğünün anlamında bir kayma, daha doğrusu anlam alanında genişleme meydana geldi.

Bunun nedeni Türkçede “kamu” sözcüğünün aslen hem “devlet” hem de “toplum” anlamını taşıması olabilir. Örneğin, “kamu davası” dediğimizde devletin taraf olduğu davaları, “kamu kesimi” ya da “kamu sektörü” dediğimizde devlete ait iktisadi işleri kastetmiş oluruz (belediyelere ait olanları bile değil). Buna karşılık, “kamu düzeni” dediğimizde akla gelen, toplumun bütününe ilgilendiren düzendir. “Kamuoyu” sözcüğünü yeğleme eğiliminin nedeni bunları birbirinden ayırt etme endişesi olabilir, ne de olsa kimsenin “kamuoyu”nu devlet sanması tehlikesi yoktur!

“Kamu” demişken, “kamusal alan” kavramına da dikkat çekmeden geçmeyeyim. Bu kavram toplum bilimlerinin kuramlarında “kişisel/mahrem alan” anlamındaki “özel alan”ın tersi olarak, diğer kişilere açık olan alan anlamına geliyor. Sözelimi, insanların evleri özel alan, işyerleri ve sokaklar, meydanlar, kamusal alan sayılıyor.

Toplum bilimlerinde durum buyken, türban tartışmaları sırasında aynı kavram siyaset sahnesinde de sıkça kullanıldı; ancak, toplum bilimlerindeki anlamıyla değil, “resmî yerler, devlete ait alanlar” anlamında. Anlaşılan, söz şık bulunup kullanılıyordu ama, çoğu zaman olduğu gibi, içeriğini öğrenme ya da düşünme zahmetine katlanılmıyordu. Oysa türban meselesi gibi tartışmalarda “kamusal” yerine “resmî” dense hem saydamlık daha kolay sağlanır, hem de bilimsel kavram yerini korumuş ve netleşmiş olur.

kurgu/kurmaca

“Kurgu” sözcüğü daha önce tıpkı İngilizcedeki *fiction* sözcüğü gibi belirli edebiyat türleri (öykü ve roman) kastedilerek kullanılıyordu ama zamanla bu anlamı “kurmaca” sözcüğüne bıraktı. “Kurgu” ise aynı zamanda “montaj” anlamına gelen bir terim olarak, sinema dahil, sanatsal olan ve olmayan pek çok alanda kullanılabiliyor. Bu arada “kurmacanın kurgusu”ndan söz etmek de olanaklı.

metin şiir/düzyazı şiir/düzyazısal şiir/dizesiz şiir

Görünüşü düzyazıya benzeyen şiirlere tür adı olarak yukardakilerden hangisi verilmeli?

“Metin şiir” ve “düzyazı şiir” terimlerinin ikisi de sakıncalı. Metin kavramının tanımına bakılırsa, metin olmayan şiir yoktur. Dolayısıyla “metin şiir” sözü, terimlerin temel özelliği olan ayırt edicilikten yoksun.

“Düzyazı şiir” dediğinizde ise “hem düzyazı hem şiir” demiş oluyorsunuz. Kastedilen şiir olduğu sürece, bu terim de ayırt etme işlevini göremiyor. Bana kalırsa, türlerarası metinler değil de şiir söz konusu olduğunda tür adı olarak “düzyazısal şiir” ve “dizesiz şiir” terimlerinde karar kılınmalı. Elbette, “düzyazısal şiir” ile “şiirsel düzyazı” arasındaki farka da dikkat ederek. Bu fark, ilkinde şiir olma niteliğinin, ikincisinde ise düzyazı olma niteliğinin ağır basmasında yatıyor. O arada, karma nitelikteki metinlere rastlanabildiği gibi, arafta kalan –türü tartışılan ya da önem taşımayan, türleri aşan– metinler de olabiliyor.

Milan/Milano

Milan, bir futbol takımının adı.

İtalya’daki kentin adı ise, Milan değil, Milano.

“New York Moda Haftası’ndan sonra Londra, Madrid ve Milan dünyaca ünlü modacı, tasarımcı ve mankenlerin akınına uğrayacak ... Milan Belediye Başkanı...” (16.9.2006 tarihli *Radikal*)

Milan adlı futbol takımının (ve herhalde İngilizcenin etkisi) yüzünden, bildik, tanıdık, bin yıllık Milano’nun adı “Milan”a dönüşüyor.

mülkiye/Mülkiye

“Mülkiye” sözcüğü büyük harfle başlatıldığında, “Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi” anlamına gelir. Bu fakültenin eski adıdır Mülkiye.

Küçük harfle başlatılan “mülkiye” sözcüğü ise “sivil kamu görevleri ve görevlileri” anlamına geliyor.⁴ İdari bir terim. Dolayısıyla, “mülkiye müfettişi” tamlamasının büyük harfle başlatılması gerekmiyor. Bu müfettişler, Mülkiye Mektebi’ni (AÜSBF’yi) değil, sivil (asker olmayan) kamu görevlilerini teftiş etmekle görevlidir.

Sorunlu örnek: “Olayların ardından bir Mülkiye ve bir polis başmüfettişi, ön inceleme raporu hazırlamıştı.” (Oral Çalışlar, 16.9.2006 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: “Olayların ardından bir mülkiye ve bir polis başmüfettişi, ön inceleme raporu hazırlamıştı.”

ne ki / ne var ki

Soru: Cümlelerin başında kullanıldığına rastlanan “ne ki” ne anlama geliyor?

Yanıt: “Ne ki” bağlacı, “ne var ki’nin kısaltılmışı. “Nedir ki” diyenler de var. Türkçe, bir bağlaç cenneti.

öncelikle/ önce

Sözünüze “öncelikle” diye başlamadan önce, acaba bu “-likle” eki fazla değil mi diye bir bakmanızda yarar var, çünkü işlevi vurgulamak olan bu ek son dönemde fazla yaygınlaştı:

“Öncelikle 5-6 orta boy patatesi yıkayıp soyun.” (*Cumhuriyet*, 31.8.2017)

Bir editör de benim “Önce...” diye başladığım bir yazıyı “Öncelikle...” diye başlar hale getirmişti, hiç gerekmediği halde. “Önce” demek neyimize yetmiyor, “öncelik” kavramı neden klişeleştiriliyor, anlamak kolay değil.

4. Osmanlı döneminde devlet görevlileri başlıca şu üç “sınıf”ta toplanırdı: askeriye, tıbbiye, mülkiye. Sırasıyla: asker görevliler, tıp görevlileri ve idari görevliler. Yetiştikleri okullar ise, Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye mektepleriydi.

Öngörü / bilicilik / tahmin

“Öngörmek” fiilinin yerleşik anlamı, plan, program, yasa vb. yoluyla geleceği düzenlemek. Eski adıyla, “derpiş etmek”. “Yasanın öngördüğü cezalar günümüzün gerçeklerine uymuyor”, “2005 yılbaşında YTL’ye geçilmesi öngörülüyor” örneklerindeki gibi.

Bu fiil sık sık, önceden görmek, sezmek ya da tahmin etmek anlamında kullanılıyor. Örnekler:

“[Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Panorama* adlı romanı için] Fuat’ın ve Ahmet Nazmi’nin öldürülüşünde, (...) günümüzün Hizbullah eylemlerini çağrıştıran bir öngörü yattığını da söylemek gerekir.” (Ahmet Oktay, *Romanımıza Ne Oldu?*, Dünya Kit., 2003, s. 63)

Öneri: “... günümüzün Hizbullah eylemlerini çağrıştıran bir sezginin yattığını da...”

Aynı kaynaktan bir örnek daha: “Maraş ve Sivas katliamlarını öngörmüş bu romanı...” (s. 58)

Öneri: “Maraş ve Sivas katliamlarını önceden görebilmiş [olan] bu romanı...”

Bir başka örnek: “MHP ve DYP’deki yükselişin AKP’yi merkeze mi, daha da radikal sağa mı kaydıracağını öngörebilmek için henüz erken...” (Ataol Behramoğlu, 3.4.2004 tarihli *Cumhuriyet*)

Öneri: “... merkeze mi, daha da radikal sağa mı kaydıracağını tahmin edebilmek için henüz erken...”

Ve son bir örnek: “C. M. Bowra, bu şairlerin yaşadıkları zaman dilimlerindeki inanılmaz öngörülerinden dolayı birer ‘yalvaç’ veya ‘bilici’ olduklarını sorgulayarak...” (Orhan Kâhyaoğlu, Eylül 2004 tarihli *Varlık* dergisi, Kitap eki, s. 6)

Öneride bulunmuyorum. Bu gidişle fiilin sözlüklerdeki tanımına “sezgi; tahmin; bilicilik” gibi karşılıkları da eklemek gerekecek.

Öykü / kısa öykü⁵

Edebiyatta tür adı olarak “kısa öykü” adlandırmasında bir karışıklık var. İngilizcedeki *short story* teriminin Türkçeye “kısa öykü” diye

çevrilmesinden kaynaklanıyor bu karışıklık. Oysa *short story*'nin Türkçesi "öykü"dür, "kısa öykü" değil. *Story* sözcüğü de bir başına öykü anlamına gelmekle birlikte, anlam alanı çok daha geniştir. Edebiyat türü olarak öykünün İngilizcesi *short story*. Asıl "kısa öykü"nün İngilizcesi *short short story*, "uzun öykü"nün İngilizcesi ise *long short story*, *novella*.

Picus dergisinin Aralık 2005 sayısında bir öykü dosyası var: "Öykünün kısalan öyküsü." Bu başlık, Türkçede öykü dediğimiz edebiyat türünün adındaki ironik "kısalma"yı anlatıyor sanki.

Dosyada "öykü/kısa öykü" karışıklığı daha ilk yazıdan başlıyor: "Tabii bir de edebi tür olarak öykü var, yani kısa öykü" demiş yazar. Karışıklık, dosyadaki diğer yazılarda ve soruşturma soruları ile yanıtlarında da sürüp gidiyor. Tüm dosyada bu karışıklığa dikkat edip uyarıda bulunan tek yazar İlknur Özdemir. Deneyimli öykü yazarları bile herhangi bir ayrıma göndermede bulunmaksızın, eşdeğer terimlermiş gibi kullanmışlar "kısa öykü" ile "öykü"yü. Yazılarda düpedüz "öykücü" yerine "kısa öykücü" terimini kullanana da rastlanıyor.

politika/siyaset

"Devletin politikasında siyaset yoktur." (TRT 2, 18.8.2009, 21:55)

Bu bir totoloji mi, yoksa "politika" sözcüğü ile "siyaset" sözcüğü arasında oluşan anlam farkının resmi mi? İlgili TRT mensubunun demek istediği şeydu sanıyorum: Devletin işleyişine herhangi bir siyasi partinin doğrultusu değil, bütünüyle kendine özgü temel ve evrensel ilkeleri egemen olmalıdır.

"Siyaset" sözcüğü, başta siyasiler olmak üzere çoğu kişi için artık neredeyse yalnızca "siyasi partilerin edimleri, siyasi partilerle ilgili olan" anlamına geliyor.

resmî dil/resmî bir dil

Kenan Ağa, devletin kullandığı dil için, bu dilin özelliklerini anlatacak bir karşılık aradığını yazıyor. "Sözkonusu dil, devlet aygıtının bir parçası haline gelmiş, kendine özgü, ağıdalı, muğlak ve uzun ibarelerden oluşan" bir dil, diyor Ağa; "anlamak için özel bir çaba ge-

rektiriyor. Aynı zamanda bu dilin sürekliliği, devlet tarafından kendi bekasıyla ilişkilendirilmekte.”

Kenan Ağa bu anlamda “resmî dil” diyemeyeceğimizi belirttikten sonra, “devlet / bürokrasi dili, devletin/bürokrasinin resmî dili, devletin/bürokrasinin resmî iletişim dili” gibi terimleri de amaca uygun bulmadığını yazıyor.

Ben “resmiyet dili” ve “resmiyetin dili” gibi kullanımlara rastlıyorum ve amaca uygun görünüyor bu söz. Ayrıca, yerine göre “resmî bir dil” dememek için bir neden yok: “Mektup resmî bir dil-le kaleme alınmıştı” örneğindeki gibi. “Resmî dil” ile “resmî bir dil” arasında anlam farkı var.

Kenan Ağa’nın önerilerine bir kez de “dil” sözcüğünün bulunduğu yerlere “söylem” sözcüğünü yazarak bakmak da verimli olacaktır.

salım / salınım

“Salınım” sözcüğü, sarkaç hareketinin adı. Gaz çıkışını kastediyorsak, “salım” demeliyiz: “Sera gazı salımı” vb.

saygı / saygınlık

Saygınlık sözcüğü, “itibar” anlamına gelsin diye önerilmişti, büyük ölçüde de öyle kullanılıyor. Gelgelelim, arada bir de “saygı” sözcüğüyle karıştırılıyor. Sorunlu örnek:

“Başlangıçta şarap ithalatı yapan işletme sahipleri, geliştirmiş oldukları yöntemlerle bugün insanların saygınlığını kazanan bir kulüp olma yolunda ilerliyor.” (11.4.2004 tarihli *Cumhuriyet Dergi*)

Öneri: “... bugün insanların saygısını kazanan...”

“Seçim sathı mahallî” değil, “seçim sath-ı mailî”

“Satış”, yüzey demek. Mail = meyletmiş (A uzun okunur). Sath-ı mail (ya da sathımail), “eğik yüzey”. “Seçim sath-ı mailî”, hızla seçime giden inişli yol. Buradaki “mail”in, İngilizceden gelen ve “meyl” diye okuduğumuz “mail” ile bir ilgisi yok; yazılışı aynı, söylenişi ve anlamı farklı. Eskiler “Ben sana mailim” derdi; “gön-lüm sende” demek: *I have a feeling!*

sivil itaatsizlik/kampanya

Recep Tayyip Erdoğan, “sivil” kavramının çeşitli kullanımlarını birbirine karıştırıyor. Şöyle diyebiliyor örneğin: “Yalan yanlış haber yapan gruplara karşı partimin üst kurullarıyla konuşurum, gerekirse sivil itaatsizlik yaparız (...) Sivil inisiyatif kullanma hakkım yok mu?” (19.3.2009 tarihli *Milliyet*)

Görevdeki devlet adamlarının edimlerine “sivil itaatsizlik” denmez oysa. Çünkü “sivil itaatsizlik” ve “sivil inisiyatif” kavramları bağlamında “sivil”den kasıt, “devlet dışı”dır: Herhangi bir devlet mensupluğu sıfatıyla “sivil” olarak hareket edemezsiniz. Kısacası kişi bu bağlamda hem başbakan, hem de sivil olamaz; ikisinden birini seçmesi gerekir.

Devlet yöneticilerinin “sivil” sıfatını taşıyabileceği tek bağlam, “asker-sivil” eksenidir. Başbakanlar yalnızca “asker-sivil” ayrımı açısından sivil sayılır; tıpkı asker olmayan diğer devlet görevlileri gibi.

sosyal/toplumsal

Bu iki sözcük, belirli örneklerde aynı anlamı karşılamakla birlikte, her zaman birbirinin yerine kullanılamıyor. Örneğin, “toplum mühendisliği” ile “sosyal mühendislik” kavramları arasında anlam farkı var. Burada, “sosyal” sözcüğünün “sosyal hizmetler”, “sosyal yardım kuruluşları”, “sosyal sigorta” gibi örneklerde ortaya çıkan toplumsal adalet içerikli çeşitlemesi devreye giriyor.

söylem / söyleyiş

“Telaffuz” kavramının Türkçe kökenli karşılığı “söylem” midir, “söyleyiş” mi?

“Türkçe Sözlük”lerde “telaffuz” maddesine bakılırsa, “telaffuz” un karşılığı “söyleyiş” ve “söyleniş”tir; bu çerçevede “söylem” sözcüğüne yer verilmiyor. İyi de ediliyor. Türkçe telaffuz alanının başlıca başvuru kaynağı da “söyleyiş” diyor: *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü* (Ergenç: 1995).

Gelgelelim, yine “Türkçe Sözlük”lerde “söylem” maddesine baktığımızda, ilk karşılık olarak “söyleyiş”in verildiğini görüyoruz.

Uygulamada da “telaffuz”u kastederek “söylem” diyenlere rastlanıyor. Oysa “söylem”, Batı dillerindeki *discourse*’un Türkçe karşılığı olarak yerleşip yaygınlaşan, farklı ve görelî olarak yeni bir kavram. *Discourse*’un daha önceki Türkçe karşılığı “nutuk” ve “söylev”di. Sözcüğün Yapısalcılıkla birlikte Fransızcadan başlayarak Batı dillerinde kazandığı yeni anlam ise Türkçede “söylem” sözcüğüyle karşılandı... Dolayısıyla, sözlüklerde “söylem” maddesinin yeniden düzenlenmesini, dilbilimdeki tanımın eklenmesini, “söyleyiş, söyleniş, telaffuz” karşılığının ise sonuncu sıraya alınmasını öneriyorum.

şeyler/eşya

Emre Kongar, Orhan Pamuk’un Nobel konuşmasındaki “... babamın eşyalarını karıştırdığımı...” sözünü eleştirirken şöyle yazıyordu: “‘Eşya’, şey’in çoğuludur. Eşyalar denilmez. Osmanlı kültürü üzerine kitap yazan Pamuk’un halkın genellikle yaptığı bu hatadan kaçınması beklenirdi.”

“Eşya” sözcüğü sözlüklerde hâlâ çoğul olmakla birlikte, kavramın tekili uygulamada her zaman “şey” olmayabiliyor. Kongar’ın eleştirdiği yerdeki “eşyalar” sözcüğünün yerine “eşyasını” desek, bir tekillik kuşkusu doğuyor. Dolayısıyla, “... babamın eşyalarını karıştırdığımı...” sözünde bir sorun yok bence: “Evrak” sözcüğü gibi “eşya” da Arapçada ve ilk geldiğinde Osmanlı Türkçesinde çoğuldu ama, bugün “evrak”ın tam olarak, “eşya”nın da kısmen tekillleşmiş olduğu söylenebilir.

tezat/tezatlı

“Tezat görüntü” (23.5.2005 tarihli *Cumhuriyet*’te arabaşlık). Tezat sözcüğü, “karşıtlık, zıtlık” anlamına geliyor. “İki görüntü arasındaki tezat” örneğindeki gibi. “Tezat görüntü” dediğinizde ise, “zıtlık görüntü” demiş oluyorsunuz.

Örnekte sözü edilen, Emine Erdoğan, Esmâ Esad, Suzanne Mübarek ve Benazir Butto’nun görüntüleri arasındaki zıtlık. Öneri: “Tezatlı görüntü”.

Haberdeki kasıt yalnızca görünüş olmayıp içerikle de bağlantılandırıldığına göre, “çelişkili görüntü” de önerilebilir.

ücret/ fiyat

Fiyat, nesnelerin parasal karşılığı. İnsan emeğinin parasal karşılığına “ücret” diyoruz. “Çeviri fiyatı” değil, “çeviri ücreti”.

üstlenmek/üslenmek – üstenci/üsttenci

“Üslenmek” fiilinin anlamı, üs kurmak, belirli bir yerde etkinlik merkezi oluşturmak. Askeri alanda daha çok “konuşlanmak” fiiliyle anlatılan edimin bir türü.

“Üstlenmek” ise, bir edime sahip çıkmak ya da taahhütte bulunmak (“üstüne almak”) anlamına geliyor.

“Üstenci” sıfatı da “üstlenici/yüklenici/müteahhit” anlamını taşıyor ve sık sık, “üstten bakan” anlamındaki “üsttenci” ile karıştırılıyor.

üyelik/aidiyet/mensubiyet

Ayşe Kadioğlu’nun güzelim yazısında aklıma takılıp kalan iki kulanım: “üyelik” ve “aidiyet”:

“Modern vatandaşlık kavramı her şeyden önce ‘üyelik’, ‘aidiyet’ temelli bir kavram. Avrupa tarihinde vatandaşlık tipleri arasındaki ayrım, nasıl bir varlığa üyeliğin söz konusu olduğuna göre değişiyor. Buna göre vatandaşlık ‘ulus’a üyelik anlamına gelebildiği gibi ‘devlet’e üyeliği de içerebiliyor. Ulusa üyelik çok daha dışlayıcı, kan bağına dayalı bir kimliğe işaret ederken; devlete üyelik ise etnik ve ırk temelli ayrımcılıktan arınmış bir birliktelik olarak görülüyor” (*Radikal İki*, 9.11.2003).

“Üyelik”, kişinin kendi seçimine bağlı olarak gerçekleşen bir durumun adı. Olsa olsa, kişinin mesleğinden ötürü meslek örgütü gibi yerlere “doğal üyeliği” söz konusu olabiliyor. Bu da özel bir durum.

Ulus, devlet, aile gibi kurumlara olan “aidiyetimiz” ise, kendi seçimimizden değil, doğuşumuzdan gelen birer sonuç.

“Üyelik” ve “aidiyet” kavramlarının bu anlamsal sınırlarını aşmamızı gerektiren durumlar için, “mensubiyet” (mensup olma) kavramı var. Mensubiyet, hem üyelik ilişkisini, hem de ulus, aile vb. bütünlüklere dahil olma durumunu anlatan geniş kapsamlı bir

kavram. Daha önce de yazdığım üzere, “mensubiyet” kavramının unutulmasında iki etken rol oynadı sanıyorum. Birincisi Arapça kökenli olması, ikincisi İngilizcenin etkisi.

Gerçekten de İngilizcede üye ve mensup kavramları aynı sözcükle karşılanıyor: *member*. Hatta kol ve bacak anlamına da geliyor aynı sözcük. Türkçenin bu anlam alanlarında İngilizce gibi yoksullaşmasını istemiyorsak, yerine yenisi gelinceye değin “mensup” sözcüğünden vazgeçmemeliyiz. Yukarıdaki örnekte de tüm “üyelik” sözcüklerinin yerine “mensubiyet” yazmayı öneriyorum.

vaka / vakıa

“Vaka” sözcüğü “olay” anlamına geliyor. İngilizcesi *event*, *happening*. “Vakıa” ise “olgu” demek; İngilizcesi *fact*. “Vakıa” sözcüğü bağlaç olarak da kullanılır, “gerçi” anlamında. (AKDITYKTDK sözlüğü bu tanıımı eklemeyi unutmuş.⁶)

Ve “vaka” sözcüğünün iki A’sı da kısa söylenir, “yaka” gibi.

vatandaş?

Başka ülkelerin Türklerinden söz ederken bir türlü uygun bir adlandırmaya bulunamıyor. Bir bakıyorsunuz “soydaş”, bir bakıyorsunuz “vatandaş” denmiş.

Emekli General Nejat Eslen de, “Kıbrıs’taki vatandaşlarımızın güvenliği” diyordu (Kanal Türk, 20.4.2005). Bağlamdan anlaşılan ise Kıbrıs’taki vatandaşlarımız değil, Kıbrıslı Türklerdi.

ve/veya

Soru, “yuvarlak veya düz modelde” dediğimiz bir durum için, “veya” yerine “ve” kullanmayı seçersek ne olacağına ilişkin:

“‘Yuvarlak ve düz modellerde’ mi dememiz uygun olur (1+1 gibi düşünerek, 2 model [çoğul] olduğu için), yoksa ‘Yuvarlak ve düz modelde’ mi dememiz uygun olur. (Modelde kelimesine bağlandığını düşünerek...)”

6. tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&tarama=gts&guid=TDK.GTS.59bd1c7d533960.07730649 (Erişim tarihi: 7.1.2018).

Yanıt: İki ayrı model söz konusuysa ve bunlar birbirine “ve”yle bağlanıyorsa, çoğulluk anlatılıyor demektir; bu durumda “yuvarlak ve düz modellerde” demek yerinde olur.

Tek bir model söz konusu olsaydı ve bu modelin yuvarlak ve düz olmak gibi iki özelliği bulunsaydı, bu durumda “yuvarlak ve düz modelde” (belki daha net olarak, “yuvarlak-düz modelde”) demek uygun olurdu.

Sanıyorum zorluk buradaki “düz” sıfatını “yuvarlak”ın tersi gibi düşünmekten ileri geliyor; oysa düz oluş ile yuvarlak oluş, bir arada bulunabilecek özellikler. “Yuvarlak”ın tersi, yerine göre “düz”, yerine göre “köşeli” olabilir. “Düz” sıfatı da, “yuvarlak”ın ya da “kabarıklık”ın tersi olabilir.

yazın/edebiyat

“Edebiyat” teriminin yerine yaygın bir biçimde kullanılan “yazın”ı neden benimsemediğimi soranlara bir soru: *Bir Yazın Tarihi* (Halid Ziya Uşaklıgil) adlı yapıt bir edebiyat tarihi midir? Peki, bu kitap adını çokanlamlı sayabilir miyiz? Hem “bir edebiyat tarihi” hem de “bir yaz mevsiminin tarihi” anlamına geliyor olabilir mi bu ad?

Şu kadarını söyleyip geçeyim: “Yazın” sözcüğü, başka sözcüklerin (yaz, yazı) çekimli biçimleriyle karışmasın diye bir ayraç içinde açıklama gerektirmekten kurtulamayacak türetimlerden. “İmla” yerine kullanılan “yazım” da öyle.

yetenek/yeti/beceri

“[İnsanın] iki değişik konudaki iki ayrı anlatımı eşanlı olarak gerçekleştirme yeteneği yoktur” (Kasar 1995: 67). Bu örnekteki gibi tümü kapsayan bir yapabilirlik ya da yapamazlık söz konusu olduğunda seçilecek sözcük “yetenek” değil “yeti” olmalı. Yetenek dediğimiz, insanlarda birbirinden farklı derecelerde bulunan, genellikle de doğuştan geldiği varsayılan yapabilme özelliğidir. Eski adıyla, kabiliyet. Yetenin eski adı, meleke. Yetenek sözcüğünü “yeti” ve “beceri” yerine de kullanma eğilimi, Türkçeyi yoksullaştıran eğilimlerden.

Bir örnek de AKDİTYKTDK’dan (2000). Türkçe öğretimindeki

bazı hedeflerden söz edilirken şöyle denmiş: “Türkçe yazılmış edebî ve edebî olmayan metinlerin yapısını ve toplumsal görevini inceleme yeteneğini elde etmek...” (47) Burada kastedilen de yetenek değil, beceridir. Yeri gelmişken, “edebî ve edebî olmayan metinler” sözündeki kakışmaya itirazımı da belirteyim; “edebî olan ve olmayan metinler” denmesi anlamın gecikmesini önleyebilir.

Uzun lafın kısası

“bizim”in varlığı

Soru: “Bizim otomobillerimiz daha konforludur” cümlesinde “bizim” sözcüğü fazla değil mi?

Yanıt: Buradaki “bizim”i kaldırırsak, ortalıkta karşılaştırma terimi kalmaz; cümle, “otomobillerimiz neye göre daha konforludur” sorusunun yanıtını içermez olur. Otomobillerimiz trenlerimize ya da uçaklarımıza göre daha konforlu olabilir, örneğin. Oysa “bizim” in varlığı, “sizin otomobillerinize göre” ya da “onların otomobillerine göre”yi anırtıyor; başka bir deyişle, gizli bir karşılaştırma ögesi sağlıyor.

boşa heba etmek

“Heba etmek” fiili zaten “boşa harcamak” anlamına gelir. Ayrıca “boşa” diye eklemek gerekmez.

Öneri: “boşa harcamak” ya da “heba etmek”.

bu sebepten dolayı

“Bu sebepten dolayı 29 Aralık 2015 tarihli 1458 numaralı kararname yürürlükten kaldırılmıştır.”⁷

Öneri: “Bu sebeple ...” ya da “Bundan dolayı ...”

çifte ettirgenler

TRT 3'teki bir programda, üstelik bir eğitim programında ve yazılı olarak, "cevaplandırılması", "cevaplandırılır", "yanıtlandırılması" deniliyordu (16.2.2005, 19:50).

Öneri: cevaplanması, cevaplanır, yanıtlanması.

"Şiirin bir halkın günlük yaşamına bunca girebilmiş olması (...) şiirin tutunacak bir dal olarak sağlamlığını koruduğunu düşündürüyor." (Turgay Fişekçi, 4.8.2004 tarihli *Cumhuriyet*)

Ettirgen eki fazlalılığı yerine göre anlamın ya da sesin vurgulanmasına hizmet edebilir. Ancak, bu tür örneklerde böyle bir işlev gördüğünü söylemek zor.

Öneri: "... koruduğunu düşündürüyor."

empoze edip dayatmak

"Kendiliğinden oluşmayan bu tip 'birlik ve beraberlik'ler birilerinin bu yoldaki çabası ve zorlaması sonucu, insanlara bir norm tepeden aşağıya empoze edilerek dayatılır." (Murat Belge, 27.8.2005 tarihli *Radikal*)

"Dayatmak" sözcüğü, "empoze etmek" anlamına gelsin diye önerildi, aralarında sonradan bir fark da oluşmadı bildiğim kadarıyla. Öneri: "...tepeden aşağıya dayatılır."

görevden azletmek

"Trump görevden azledilebilir mi?" (20.5.2017 tarihli gazeteler)

"Azletmek" fiili zaten "bir üst yetkili tarafından görevden alınmak" anlamına gelir. "Görevden azletmek" dediniz mi, görevden alınmaktan alınmak gibi bir anlam bozukluğu doğuyor.

ıçı kof

"Kof" sözcüğü zaten "içi boş" anlamına gelir. "Kof" diyorsak, "içi" diye eklememiz gerekmez.

kur fiyatı

"Kur" sözcüğü, yabancı paraların Türk lirası cinsinden değeri anlamına geldiği için, "fiyat" anlamını zaten içeriyor. Başka bir deyiş-

le, maliyeciler her “kur fiyatı” dediklerinde “döviz değeri fiyatı” demiş oluyorlar. Kur dersem anlaşılmaz diye korkuyorlar belki. Ama o zaman “döviz fiyatı” ya da “döviz değerleri” diyebilirler; küreselleşme nedeniyle, dövizin ne olduğunu bilmeyenimiz kalmadı nasıl olsa. “Kur’un ne olduğu ise o kadar net değil anlaşılan.

“ölçünlü ve ölçünlü olmayan”⁸

Burada, kakışmanın yanı sıra anlamsal vurgunun kayması da söz konusu.

Öneri: “ölçünlü olan ve olmayan”.

sonucunu çıkarsamak

“Çıkarsamak” fiili zaten “sonuç çıkarmak” anlamına gelir. Bu fiili kullanıyorsak ayrıca “sonucunu” diye eklemek gerekmez. İlle de “sonucunu” demeyi gerektiren durumlarda, “çıkarsamak” değil, “çıkarmak” demek yerinde olur.

sözde

“1950’ler ABD’sini kasıp kavuran MacCarthy dönemi ve sözde komünist avı görüntüsü altında ... toplumun ve sanatın susturulma çabası...” (Ayşe Emel Mesci, *Cumhuriyet*, 21.2.2005)

Buradaki “sözde” ile başlayan beş sözcüklük anlatımı neye yormak gerektiği ilk anda tahmin edilebilir gibi görünse de, dilin matematigi açısından bakınca emin olmak zorlaşıyor. Öneride bulunmıyorum.

sözde soykırım iddiaları

Neredeyse kalıplaşacak kadar yaygınlaşmış olan bu “sözde soykırım iddiaları” sözü, ezberci (bilinçsiz, eleştirisiz) dil kullanımının tipik örneklerinden biri.

“Ermeni soykırımı”nın bir iddiadan ibaret olduğunu, gerçek olmadığını düşünüyorsunuz ve bunu dile getirmek için “sözde soykırım” diyorsunuz, güzel.

Gelgelelim, “sözde” nitelemesi giderek bir besmele durumuna geliyor ve soykırım sözcüğünü başına “sözde” sıfatını getirilmeden kullanmaktan çekinmeye başlıyorsunuz. Öyle ki, bu çerçevede kılıplaşan “sözde soykırım iddiaları” tamlamasındaki “sözde” sıfatının bu kez “soykırım”ı değil, “iddia”yı nitelediğini (“sözde iddialar” demiş olduğunuzu) bilince çıkaramıyorsunuz.

tadına doyulmaz lezzet

“Ayva tatlısının tadına doyulmaz lezzeti...” (bir dondurma reklamından).

Tat ile lezzet, belirli kullanımlarıyla farklı anlamlar taşıyabilen sözcükler. Ancak, örneğimizdeki gibi kullanımlarda anlamları aynı. Başka bir deyişle, örneğimiz bir gereksiz yineleme örneği. Öneri:

“Ayva tatlısının doyum olmaz lezzeti...”

Ya da: “Ayva tatlısının doyum olmaz tadı...”

“Doyum olmaz tadı” yerine “doyumsuz tadı” diyen çıkar mı bilmiyorum: “Doyumsuz” sözcüğü “tatminsiz” anlamına gelmek üzere yola çıkmıştı, ancak bir süre sonra “doyum olmaz” anlamında kullanılmaya başlandı.

Türkçe dili

Dil adları, genellikle kavim adlarına “-CA” yapım eki getirilerek türetildiğinden, “dil” anlamını zaten içerir. “Almanca” sözcüğü “Alman dili” anlamına gelir, “İtalyanca” sözcüğü “İtalyan dili” anlamına, “Türkçe” sözcüğü de “Türk dili” anlamına. Dolayısıyla, “Türkçe dili” dediğinizde “Türk dili dili” demiş oluyorsunuz. İkisinden biri yeterli: “Türkçe” ya da “Türk dili”. Aynı durum diğer dil adları için de geçerli.

yanlış önyargı

“Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD), Avrupa’da Türkiye hakkındaki yanlış önyargıları kırmak ... amacıyla...” (*Cumhuriyet*, 12.8.2004)

TÜGİAD bazı önyargıları doğru mu buluyor acaba? Önyargı kavramı, önceden (yargı konusu olayı bilmeden ya da yargılanacak ki-

şinin kendisini tanımaksızın) edinilmiş yargı anlamına geldiğinden, her zaman olumsuzluk anlatmaz mı? Yoksa “önyargı” sözcüğünün kendisi de mi yeterince güven uyandırmıyor?!

Öneri: “Türkiye hakkındaki önyargıları...”

zaman süresi

“*opsiyon*. Bir malın, belirli bir süre içerisinde belirli bir fiyata satımı için mal satıcısının malı alacak olan kişiye vermiş olduğu zaman süresi.”⁹

“Süre” sözcüğü zaten “zaman cinsinden uzunluk, zaman aralığı” anlamına gelir. “Süre”ye ayrıca “zaman” sözcüğünü eklemek gerekmez.

Örneğimizi fazlalıklarından arındırıp yeniden yazalım:

“Bir malın belirli bir fiyata satımı için satıcının alıcıya tanıdığı süre.”

Aynı biçimde, “süreç” kavramı da “zaman” boyutunu zaten içerdiği için, “zaman” sözcüğünü eklemek gerekmiyor. “Bir iki dakikada” diyebilecekken “bir iki dakikalık bir zaman sürecinde” diyerek sözü uzatan yazarın derdi ya dalgınlıktır ya da çok kısa bir sürede yoğun bir şeyler olduğunu anlatmak için lafı farkında olmadan uzatmıştır.

Klişeler

Eskiler “beylik söz” derlerdi, ortam samimiyse, “beylik laf”. Kavramın teknik adı “basmakalıp söz”. Günümüzde daha çok, Batı’dan gelen “klişe” sözcüğü kullanılıyor.

“Klişe” için “kalıp söz” diyen de var ama, “kalıp söz” teriminin anlam alanı “basmakalıp”ın, yani “klişe”ninkinden daha geniş. Sözgelimi, “günaydın”, “iyi geceler” gibi sözler de kalıp sözdür ama, klişe değildir. Her kalıp klişeleşmiyor. Süreç kabaca şöyle: Poplaşmaya elverişli sanatlı bir söz (eğretileme, benzetme vb.) hoşa gidip

yaygınlaşırsa, ya bir süre sonra deyimleşerek dilin sözvarlığına katılıyor, ya da klişeleşiyor.

Kavramın günümüzde yeterince önemsendiği söylenemez. Fatih Özgüven öteden beri yeri geldikçe değinir: “Mesela, sinema yazısı yazarken kaleme takılan (konuşurken kimse bunları kullanmaz) ‘sinema sanatı adına’, ‘keyifli bir seyirlik’, ‘görsel bir şölen’, ‘sinemanın büyü’sü’, ‘sinema bir şenliktir’ [...] ‘... sonra olaylar gelişir’ klişesi...” (14.8.2003 tarihli *Radikal*)

Emre Kongar da 4.9.2003 tarihli yazısında, okuru Avukat Sait Aktürk’ün medyadan derleyip yolladığı bazı klişeleşmiş yazı başlıklarını aktarıyordu. Bir bölümü şöyle (büyük harfler Kongar’dan):

“KAYAHAN RUMELİHİSARINI SALLADI”, “SERTAB ERENER AVUSTURYA’YI FETHETTİ”, “EMRAH GÖNÜLLERDE TAHT KURDU”, “GÜLRİZ SURURI FIRTINASI ESTİ”, “YÜZDE DOKSAN DOKUZU MÜSLÜMAN OLAN ÜLKEMİZDE...”, “AMANSIZ HASTALIKTAN ÖLDÜ”, “İBRAHİM TATLİSES YERİ GÖĞÜ TITRETTİ”, “[Güreşçiler] MİNDERİ SÜPÜRDÜLER”.

Aktürk’ün derlemesine Kongar da şunları ekliyor: “NAMUS CİNAYETİ”, “SEVGİ YUMAĞI”, “TURİZM PATLADI”...

Feyza Hepçilingirler şu örnekleri veriyordu: “Talihsiz bir kaza”, “Bir ilki gerçekleştiriyor”, “[Bir işleme] imzalarını attılar”, “[Castro daima], Küba’nın efsanevi lideri”, “İstanbul kara teslim” (13.1.2005 tarihli *Cumhuriyet Kitap*).

Daha başka başlık ya da haber klişeleri: “Yapıt ... Kültür Merkezi’nde izleyiciyle buluşacak”, “...kitabı okurla buluştu”, “... farklı bir kimliğe...”, “... bir ilke imza attı”, “... kalbine yenildi”, “... amansız hastalığa yenik düştü”, “Emeklinin çilesi bitmiyor”, “[Savaşa, işgale, işkenceye vb.] dur demek için...”, “Ortadoğu kan gölüne döndü”, “Şiirimizin bir ulu çınarı daha devrildi”, “Benim için önemli olan, insan. Ben insanı yazıyorum”, “[dergimizin bu sayısı] yine dopdolu”, “...izini sürüyor”, “...kapılarını aralıyor”, “...adeta düşsel bir yolculuğa çıkarıyor”...

Klişelerin hayatı kolaylaştıran bir yanı olmalı ki böylesine yaygın. Gazeteci, olayı anmak zorunda; duygusuz görünmek de istemiyor. Gelgelelim, o duyguyla uğraşması fiilen olanaksız: Ne zaman yeter buna, ne yer, ne de enerji. Dolayısıyla, birinin bir ara yaptığı

kötü edebiyata o da sarılıyor ya da iyisini yineliyor. Klişeler, rüküş dilin aksesuarları.

Her tür söz, içi boş olarak yinелendiğinde klişeye dönüşebilir; “barış, demokrasi, vicdan” gibi büyük kavramlar dahil. Özellikle de birinci sınıf birer demagoji aracı olabilme yetileri yüzünden.

Bu konuda yazdığım ya da okuduğum hiçbir yazı, aldığım hiçbir not, Orhan Koçak’ın bir yazısında (2009) rastladığım şu saptama kadar iyi anlatmıyor meseleyi:

“Her şey kolayca klişeye karışmaktadır ve klişe de çoğu zaman duygunun daha yaşanmadan defedilmesini sağlıyordu” (72).

Bu yazıyı Kemal Varol’un internetten de erişilebilen “Ruhumu-zu üşütecek şiirler”¹⁰ başlıklı yazısını anmadan bitiremezdim.

Jokerler ve dolgu maddeleri¹¹

Dilin de kendi jokerleri ve dolgu maddeleri oluyor. Bunlar genellikle bağlaçlardan farklı olarak önceki söz ile sonraki arasında herhangi bir ilişki kurmaksızın, hem konuşana hem de dinleyene vakit kazandıran (bazen de kaybettiren!) sözlerdir; eskilerin “efendime söyleyeyim”i, yenilerin “şöyle söyleyeyim”i gibi, boşluk gideren sözler ve sesler.

Dolgu sözlerinin bir bölümü hayli kişisel, “biçem (üslup) ögesi” denebilecek nitelikte. Örneğin, “açık seçik söyleyeyim” sözü Turgut Özal’a ait bir dolgu maddesiydi. Bu söz, yaşı yeterince büyük olanlarımızda herhalde hep Turgut Özal’ı çağrıştıracaktır. Söylev verirken, sözünün son cümlesini ya da son yancümlesini yinlemek ise Tansu Çiller’in dolgu maddesi ve özel vurgulama yoluydu. Çiller de her popülist politikacı gibi alkış beklediği noktaya doğru sesini yükseltir, ancak özgül olarak, alkış başlarken son cümlesini yinlerdi. Sonradan Deniz Baykal da söylevlerinde aynı yordama başvurur oldu.

10. www.siiirakademisi.com/forum/showthread.php?t=995 (Erişim tarihi: 8.1.2018).

11. *Radikal Kitap*, 5.5.2006.

Recep Tayyip Erdoğan'ın dolguları ise şunlar: "...-nIn gayreti içindeyiz", "...-nIn gayreti içinde olanlar var", "ciddi mânâda...", "şu anda", "bir defa...", "...bu noktada...", "...çok daha farklı bir..."

"Farklı" sıfatı Erdoğan'da tam bir joker; birkaç sıfatın yerini tutabiliyor.

Bazen de iki dolguyu bir arada kullanıyor Erdoğan: "... Bir siyasi parti de, bu noktada bir defa, PKK'nın terör örgütü olduğunu kabul etmek durumundadır." (*Milliyet*, 7.4.2006)

Sözlü dile ait dolgu maddelerinden biri de, üst düzey profesyonel konuşmacılar dışında hemen hepimizin konuşurken arada bir pes perdeden çıkardığı "ııı" sesidir. Türkçede bu "ııı", kapalı ve genizden söylenen, ağırbaşlı bir "ııı"dır. Bunun bir de Amerikancası var; "i" sesinin hafifçe daha açık, A'ya yakın ve daha dinamik bir tonda çıkarıldığı, sonunda inlemeyi andırır bir H sesinin bulunduğu bir "ıııh". Deniz Baykal'ın "ıııh"ları böyledir; bazen iki kez üst üste, telaşlı bir tonda çıkarır Baykal bu sesi. Hilmi Yavuz'un "ııı"ları ise bazen Türkçenin "ııı"larına, bazen Amerikan "ıııh"larına yakındır.

Jokerlere gelince. Bunların bir bölümü de aynı kişiye ait özgül dolgu sözlerinden oluşuyor. Ancak, "joker" derken esas olarak, adı üstünde başka sözcüklerin yerine (deyimleşmeksizin) kullanılan sözcükleri kastediyorum. Aşağıda son dönemlerin iki jokerine işaret edeceğim: "adına" ve "yaşanan".

adına

Daha önce de değinmiştim (2004: 108); "adına" sözcüğü, "için, açısından, amacıyla, konusunda, uğruna" gibi sözcüklerin ve "adı altında" sözünün yerini alma yönünde hızla yaygınlaşan bir jokere dönüştü: "Şiir kitaplarına özen gösterilmesi adına iyi bir örnek", "Ben sözünü ettiğin kavramları, objeleri, nesneleri sorgulamak, sorgulanmak adına da kullanıyorum", "popülerlik adına iynin kovulması", "insanlığın geleceği adına bencil bir davranış", "tanımak, anlamak, öğrenmek adına ..." örneklerindeki gibi. Yakında "işe gitmek adına evden çıktım" diyen olursa şaşmamalı.

yaşanan

Gazetecilerin ve televizyoncuların jokeri. Bazen gereksiz olmak üzere, çoğu durumda “ortaya çıkan”, “meydana gelen” sıfatfiillerinin ya da “-ki” ekinin yerine kullanılıyor: “Malatya’da çocuk yurduyla ilgili yaşanan olaylar..”, “nüfusta yaşanan bu hızlı artış”, “tarım sektöründe çalışanların sayısında yaşanan 1 milyon 85 bin kişilik azalma” vb.

Bu örnekleri jokersiz olarak yeniden yazalım: “Malatya’daki çocuk yurduyla ilgili olaylar..”, “nüfustaki bu hızlı artış”, “tarım sektöründe çalışanların sayısındaki 1 milyon 85 bin kişilik azalma.”

Bu jokerin en şaşırtıcı kullanımı herhalde “yaşanan ölümler” biçiminde olanı:

“Tuzla Tersanesi’nde yaşanan ölümler...” (NTV 7.9.2007 19:00 Haberleri)

Türkçede cümle kurmanın birkaç yolu vardır, belirli bir anlamı iletmek için bunlardan birini seçersiniz, ancak, cümleyi düzgünce toparlamak her zaman kolay değildir. Jokerlerin bu toparlama işinde yardımcı olduğu söylenebilir. “Yaşanan” jokerinin bu kullanımının bir klişe olarak doğmuş olduğu söylenebilir. Klişe, bütünüyle mekanik bir edimle kullanılmaktadır. Aksi halde, “yaşanan ölümler”deki tuhaflığı fark etmemek mümkün mü?

Belki de, yıllardır ölümleri kanıksamak zorunda kalan ruhlarımız ölüm haberlerinde bile yaşamdan söz etmenin yollarını arayıp buluyordur.

“Yaşamak” fiilinin büründüğü tek yeni biçim yukarıdaki değil. Yenilikler arasında, “deneyim” anlamında kullanılan “yaşanmışlık” sözcüğü de var. Dolayısıyla, bu dil olgusunda, joker ihtiyacının yanı sıra, “-ki” ekinin yazılmasında çekilen güçlüklerin ve “deney/deneyim” karışıklığından kurtulma arzusunun da rolü olabilir.

İMLA SORUNLARI

A'laşma

Ortopedik, menopoz, pantolon, dinazor. Türkçenin ses özellikleri, bu sözcükleri “ortapedik, menapoz, pantolon, dinazor” biçimine sokma eğiliminde. Ancak kural hâlâ ilk biçimindeki gibi yazmayı gerektiriyor.

Ayrı mı bitişik mi?

Bileşik sözcükler bitişik yazılmayabilir mi?

Bu sorun, dilciler arasında –özel olarak da eski TDK (şimdiki Dil Derneği) ile AKDITYKTDK arasında– başlı başına bir tartışma konusu. Kişisel olarak, Dil Derneği’nin ilkesi yerinde görünüyor bana: Bileşik sözcükler, sözcük olduklarına göre, bitişik yazılmalıdır. Kaldı ki, tartışma konusu söz ve sözcüklerden çoğunun, ayrı yazıldıklarında farklı bir anlama geldiklerine de dikkat edilmelidir: “çokkültürlü” ile “çok kültürlü” örneğindeki gibi.

Ayrı yazılan iki sözcüğün, yeni bir sözcük değil, bir tamlama oluşturduğunu da ekleyeyim.

*

Soru: “Zeytinyağı”nı bitişik yazdığımıza göre, susamyağı, haşhaşyağı, cevizyağı, pamukyağı, cevizyağı da mı bitişik; “kurşunkalem”i, “dolmakalem”i bitişik yazdığımıza göre, kömürkalem, si-

yahkalem, füzenkalem de mi bitişik; “yağlıboya”, “suluboya” dediğimize göre, pastelboya, guvaşboya vb. de mi bitişik?

Yanıtı için kılavuzunuza bakın denebilecek sorular bunlar. Ancak, bazen kılavuzlar da sorgulanıp verili kural üstüne kafa yorulabiliyor. Yukarıdakiler üstüne, kılavuzdakilere ek olarak şunlar söylenebilir:

“Füzen” ve “guvaş” sözcükleri bir başlarına anlam taşıyabildiklerinden, ayrıca “kalem” ya da “boya” gibi tanımlayıcılar eklenmesine ihtiyaç göstermezler. “Pastel” sözcüğü ise, hem renk hem de boya adı olabildiğinden, bunlar karışmasın diye “renk” ya da “boya” sözcüğünü eklemek gerekiyor: Pastelboya, pastel renkler. Gerçi “pastelboya” henüz kılavuzlara girmedi; “pastel boya” biçiminde ayrı yazılıyor. Demek hâlâ tamlama aşamasında.

*

“Bir arada” mı, “birarada” mı?

İkisine de rastlanıyor ama, kural ayrı yazılması biçiminde. Öte yandan, “bir arada” sözünün iki ayrı anlamı olabilir: 1) aranın birinde; 2) birlikte. Bu ikinci anlamda kullanıldığında bitişik yazılması yerinde olur, böylece içerikle biçim birbirine yaklaşır.

*

Soru: “Hafta içi/hafta sonu” da, neden “yurtiçi/yurtdışı”?

Yanıt: “Hafta sonu”, kalıpsöz olarak, “yıl sonu” ve “ay sonu” biçimindeki yerleşik dizinin bir parçası, “hafta içi” de onun tamamlayıcısı. Dolayısıyla, buradaki imla farklılığında bir sorun görünmüyor.

Yeri gelmişken, eskiden “her gün” ve “bir gün” biçiminde ayrı yazılan kalıpsözlerin bitişmeye başladığına dikkat çekeyim. İngilizcenin (*everyday*) ve *BirGün* gazetesinin etkisi olabilir. Ayrıca, “her gün” ile “hergün” arasında anlam farkı da var. “Her gün ona bir başka azap daha getiriyordu” örneğindeki gibi.

Büyük harf/küçük harf

anayasa/Anayasa

“Anayasa” sözcüğü büyük harfle mi başlatılır, küçük harfle mi? Ek aldığı anda kesme işareti gerekir mi?

Belirli bir anayasadan söz ederken her yasa adı gibi onu da büyük harfle başlatıp kesme işaretiyle ayırmak gerekiyor. Buna karşılık, “yazılı bir anayasası olmayan ülkeler vardır” örneğindeki gibi, belirli bir anayasadan söz edilmeyen kullanımlarda büyük harf ve kesme işareti gerekmiyor.

Yürürlükteki anayasa, uzun adıyla “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”dır. Tarih içindeki adıyla, “1982 Anayasası”. Önceki anayasalar da tarihsel adlarıyla, “1924 Anayasası” ve “1961 Anayasası” olarak anılır.

cumhurbaşkanı/Cumhurbaşkanı

Belirli bir cumhurbaşkanından söz ediyorsak, C’yi büyük yazmak ve kesme işareti kullanmak gerekiyor: Cumhurbaşkanı’nca, Cumhurbaşkanı’ndan vb. Soyut bir durumdan söz ediyorsak, büyük harf ve kesme işareti gerekmiyor: “Büyükelçilerin güven mektupları cumhurbaşkanınca kabul edilir” vb.

Tüm unvanların, ayrıca “bay, bayan, bey, hanım, hanımefendi” gibi saygı ve san sözcüklerinin imlasında aynı kural geçerli.

Peki ya “eski İçişleri Bakanları’ndan” imlası? (Ali Sirmen, 24.12.2017 tarihli *Cumhuriyet*)

Buradaki unvan çoğul olduğundan, küçük harfle başlatılması gerekirdi: “eski içişleri bakanlarından...”

köy olmayan köyler

Bakırköy, Mecidiyeköy, Kadıköy, Şarköy gibi adlar, artık gerçek birer köy olmayan yerleşim yerlerinin adları. Buradaki “köy” sözcüğü ilk sözcük ile bileşik hale gelmiştir ve bitişik yazılmaktadır: Bakırköy’e, Mecidiyeköy’e, Kadıköylüler, Şarköy’den vb.

Buna karşılık, Demirkapı köyü, Zeytinli köyü, Hemmeşe köyü

gibi örneklerdeki “köyü” sözcüğü, adın bir parçasına dönüşmüş olmadığı için ayrı yazılıyor, ancak büyük harfle başlatılması gerekmiyor, tıpkı “... ili, ... ilçesi, ... mahallesi” diye yazdığımız gibi.¹

ortodoks/Ortodoks

Ortodoks sözcüğünün iki ayrı anlamı var: 1) Hristiyanlıktaki Ortodoksluk mezhebine ait ya da mensup; 2) dogmatik. Her ne kadar sözlükler ve imla kılavuzları sözcüğü hep büyük harfle başlatıyorsa da, bana kalırsa anlamın daha iyi iletilmesi için bu iki kullanım arasındaki fark imlayla da belirtilmeli; dinsel anlamıyla kullanılan “Ortodoks” sözcüğü büyük harfle, “dogmatik” anlamında kullanılan ise küçük harfle başlatılmalı. Büyük harf, anlam farklılığına yol açabiliyor.

Örnek: “Popüler müziğe dair toplumcu-Ortodoks tavrıla, bu müziğe...” (Orhan Kâhyaoğlu, 9.5.2004 tarihli *Akşam-lık* dergisi)

Örneği aldığım kaynaktaki bağlamdan “dogmatik” kavramı anlaşılıyorsa da, büyük harfli “Ortodoks” imlası uzak da olsa mezhep çağrışımına yol açabiliyor. Küçük harfli imla bu çağrışımı önleyebilir.

sit/Sit

“Sit” sözcüğü, Fransızcadan geliyor (*le site*). “Eski kent, kale içindeki kent, içinde kazı yapılan eski kent” gibi anlamları var. Bu anlama gelen sözcüğü büyük harfle yazanlar bunun bir kısaltma olduğunu sanıyorlar belki de. Oysa kısaltma değil.

tanrı/Tanrı

Tanrı sözcüğünün imlasıyla ilgili sorun, bu sözcüğün yerine göre özel ad olarak, yerine göre de cins adı olarak kullanılabilmesi. Tektanrılı dinlerin tanrısı anlamında kullanıldığında elbette ki tıpkı “Allah” gibi özel addır ve büyük harfle yazılıp aldığı eklerden kesme işaretiyle ayrılması gerekir. Bunun dışında, genel olarak tanrı olgusundan söz ederken özel ad olmadığından, büyük harfle başlat-

1. Daha önce bu kural da büyük harfle başlamak biçimindeydi (“... Köyü, ... İli, ... İlçesi, ... Mahallesi”), son kılavuzlarda değişti.

mak ve eklerini ayırmak gerekmiyor.

Çoktanrılı dinlerin tanrıları söz konusu olduğunda ise, “Yunan tanrıları/tanrıçaları” örneğindeki gibi cins adlarını ve bir cins adından türetilmiş olan “tanrıcılık” sözcüğünü büyük harfle başlatmak için bir neden görünmüyor. Bunlar AKDITYKTDK kılavuzunda da küçük harfle başlatılmış.

toplantı adları

“Kopenhag zirvesi” yazarken “zirvesi” büyük harfle mi başlar? “Avrupa-Akdeniz sürecinin Ara Dönem Dışişleri Bakanları Toplantısı’na katılmak üzere...” cümlesinde geçen toplantı adının büyük harfle başlatılması yerinde midir?

Bir kurumun tüzüğünde özel bir organ olarak belirtilmiş olmadıkça, zirve, toplantı vb. adlarını büyük harfle başlatmak için bir neden yok.

*

İlk harfi büyük yazıldığı halde eklerini kesme işaretiyle ayırmak gerekmeyen sözcükler de var. Bunlar daha çok, özel adlardan türetilmiş olanlardır: “Türkçede, Atatürkçülerin, Kanadalılardan” vb. Bu kuralın istisnası, kişi ve yer adlarının aldığı çekim ekleridir: Türkiye’den, Türkân’a, Şarköy’den vb.

Cami, sanayi, zayı...

Şu tür hatalara hâlâ rastlanıyor: “Atina’da camii tartışması”, “Diyarbakır Ulu Camii” ve yitik ilanlarının değişmez hatalı başlığı: “Zayı”.

Konuyu bir kez daha baştan alıp anlatayım.

Bayi, cami, cima, emrivaki, enva, ıttıla, ibda, içtima, ifşa, ihtira, intiba, intifa, irca, irtica, irtifa, makta, matbu, matla, mayi, mecmu, merci, meşru, mevdu, mevki, mevzu, mısra, murabba, muti, muttali, mülemma, mürteci, müvezzi, rücu, rüku, sanayi, zayı...

Bu sözcükler Arapça kökenli. Osmanlıca döneminde Arapçadan Türkçeye gelirken, yarı Arapça yarı Türkçe bazı yapısal özellikler,

bu arada özel bir de tamlama yapısı kazanmışlar: Türkçenin gerektirdiği üzere “Süleymaniye Camisi” denmemiş de, aynı anlama gelmek üzere “Süleymaniye Camii” denmiş örneğin. Benzer biçimde, “Yenikapı mevkisi” anlamında “Yenikapı mevkii”, “Fuzuli’nin mısrası” anlamında “Fuzuli’nin mısraı”, giderek “kimya sanayisi” anlamında “kimya sanayii” denmiş vb.

Listedeki sözcüklerin bir bölümü artık pek kullanılmıyor ama, bir bölümü hâlâ dolaşımda. Bayi, cami, emrivaki, ifşa, irtica, matbu, merci, meşru, mevki, mevzu, mısra, sanayi ve zayi, dolaşımda olanlardan. Diğer sözcükler de, tarihsel metinlerde karşımıza çıkmalarının yanında, hukuk ve askerlik gibi geleneksel meslek dallarında hâlâ kullanılabiliyor.

Sözcükler kullanılıyor ama, tamlamaların işleyişine dikkat edilmeden. Bakıyorsunuz sözcük yalın durumdayken, ortalıkta tamlama filan yokken, sonuna ikinci bir İ getirilmiş, “camii” sözcüğü “camii” diye, “bayi” sözcüğü “bayii” diye, “zayi” sözcüğü “zayii” diye yazılmış. Birer İ fazlasıyla!

Gazetelerde kimlik türünden yitikler için verilen ilanların bulunduğu küçük kutulara başlık olarak bir başına “Zayii” yazılması örneğini ele alalım. Bu söz “Kimlik zayii” gibi bir tamlama olsa, ikinci İ’nin kullanımı hatalı olmayacak. Ama sözcük bir başına olunca, “Zayii” diye değil, “Zayi” diye yazmak gerekir. Zayi=kayıp=yitik. Bir başına kullanırken “zayii” dersek, “kayıbı, yitiği” demiş oluyoruz ve sözcük havada asılı kalıyor.

Aynı biçimde: “Sanayii devrimi” değil, “sanayi devrimi”; “kimya sanayi” değil, “kimya sanayii”; “gazete bayi” değil, “gazete bayii”.

Son dönemlerde, cami, bayi ve sanayi sözcükleri için Türkçe tamlama biçimi de yaygınlaşıyor: Çarşı Camisi, kimya sanayisi, gazete bayisi vb. Bunlar Türkçeye uygun.

Ancak, aşağıda değineceğim daha özgül sorunlarla da karşılaşabiliyor. Yazının girişinde verdiğim “Diyarbakır Ulu Camii” biçimindeki örnek bunlardan biri. Anlaşılan, Diyarbakır’daki bir caminin adı “Ulu Cami”dir. (“Ulu Camii” olamaz, çünkü burada tamlayan konumunda olan “ulu” sözcüğü sıfattır; tıpkı “mavi” ya da “büyük” gibi bir sıfat. Nasıl “mavi camisi” demiyorsak, “Ulu Camii” de diyemeyiz; “mavi cami”, “büyük cami”, “Ulu Cami” deriz.)

Tamlamayı sıfatla değil de adla kurduğumuzda ise, “cami” sözcüğüne ek getirmek gerekiyor: “Çarşı Camisi”, “Valide Sultan Camii” vb. Valide Sultan gibi tarihsel camilerin adındaki cami sözcüğü hep iki İ’lidir: Sultanahmet Camii, Selimiye Camii, Hacıbayram Camii vb. Bu adları da Türkçeleştirerek “Sultanahmet Camisi, Selimiye Camisi” diye yazıp söyleyenlere rastlanıyor ama, kanımca tarih bilinci açısından bu adları korumakta ve bilmekte yarar var.

“Diyarbakır Ulu Camii” sözünün özgüllüğüne dönelim.

“Ulu Camii” biçimindeki bir tamlamanın, bir başına kullanıldığında hatalı olduğunu yukarıda belirtmiştim. “Diyarbakır Ulu Camii” gibi bir zincirleme tamlama için ise, mutlak bir biçimde “hatalı” ya da “hatasız” diye hüküm verilemez; belirli bağlamlardaki kullanımı hatasız olabilir. Sözelimi, farklı kentlerdeki “Ulu Cami”lerin sıralandığı bir metin düşünelim: “İstanbul Ulu Camii, Diyarbakır Ulu Camii, Kayseri Ulu Camii” gibi. Bu sıralamadaki kasıt, “İstanbul’un Ulu Cami’si, Diyarbakır’ın Ulu Cami’si, Kayseri’nin Ulu Cami’si”dir. Tamlamalar bu iki biçimde de kurulabilir.

Bu tür bağlamlar dışında, özellikle örneğimizdeki gibi bir başına kullanıldığında, “Diyarbakır Ulu Camii” gibi iki İ’li bir zincirleme tamlama da “Ulu Camii” tamlaması kadar hatalı. Diyarbakır’daki Ulu Cami’yi kent belirterek adlandırmamız, daha doğrusu adreslendirmemiz gerektiğinde kullanılabilecek seçenek çok:

Diyarbakır, Ulu Cami
Ulu Cami, Diyarbakır
Ulu Cami (Diyarbakır)
Diyarbakır’ın Ulu Camii
Diyarbakır’ın Ulu Cami’si.

“De” bağlacı

“Tanpınar’da bu yazarlardan biridir” biçiminde yazdığınızda, ünlü “de” bağlacını bitişik yazmış, dolayısıyla hata yapmış olursunuz. Çünkü kesme işareti (apostrof), ayırmaya değil, bitiştirmeye yarar ve bitiştirdiği özel adın, olduğu gibi korunmasını sağlar. Bu kuraldan amaç, özel adın asıl biçimini her durumda gösterebilmektir.

“İrak’a” diye yazar, “İrağa” diye okuruz.

“Tanpınar’da geç keşfedilen modernizm” biçiminde yazdığınızda yine bitişik yazmış olursunuz ama, bu kez doğru yazmış olursunuz, çünkü buradaki “-da”, bağlaç değil ektir.

Dizinlerdeki sorunlar

Yayımladıkları kitaplara dizin ekleyerek kullanışlı kılan yayınevlerinin sayısı arttı. Özellikle az çok başvuru kaynağı niteliği taşıyabilecek yayınlarda dizinlere ihtiyaç duyuyor insan. Ama iki sorun var:

1) Küçük harf meselesi. Bazı dizinlerde tüm öğeler büyük harfle başlatılıyor. Oysa sözlük ve ansiklopedi gibi dizinsel kaynaklarda madde başlarının özel ad olmadıkları sürece küçük harfle başlatılması gibi yerleşik bir uygulama vardır. Dolayısıyla, zihnimiz bir dizinde büyük harfle başlatılmış bir sözcük gördüğünde bunun özel ad olacağına hazırlanır. Özel ad değil de bir terim ya da kavramla karşılaşınca gereksiz yere tadımız kaçır, bir ayırt etme olanağı bizden esirgenmiştir çünkü.

2) Kısa çizgi meselesi. Dizinlerde ilgili sözün/sözcüğün geçtiği yerler için sayfa numaraları verilirken, ardıcıl olanlar dahil tüm sayfa numaralarının tek tek verildiğine ve bu yüzden yığılmalar oluştuğuna rastlanıyor. Diyelim “Nietzsche” adını madde başı olarak dizine aldınız ve bir sürü sayfada geçiyor olsun bu ad. Bunlardan ardıcıl olanlarını, sözgelimi “48, 49, 50, 51, 52, 53” biçiminde tek tek değil, kısa çizgi denen olanaktan yararlanarak “48-53” biçiminde göstermek gerekir. Bu kısa çizgili gösterim, 48. sayfa ile 53. sayfa arasında yalnızca Nietzsche’nin konu edildiği anlamına gelmez, o aralıktaki tüm sayfalarda “Nietzsche” adının en az bir kez geçtiği anlamına gelir.

Eğik çizgi (/)

Eğik çizginin adlarından biri de “taksim”. İşaretin eski adı. Matematikte bölme işaretlerinden biri. Başka kullanımları da var bu işaretin. Sözgelimi, şiirleri yazıya geçirirken dizeleri alt alta değil de

yan yana yazmak gerektiğinde, dize bitimlerine eğik çizgi koyabiliyoruz. Bu işlemin mantığında da bir bölme, daha doğrusu ayırma edimi var ama, buradaki kullanımdan söz ederken işarete “taksim” ya da “bölü” demeyiz. Bir de seçenek oluşturmaya yarayan kullanım var, “çıkış/çıktı” örneğindeki gibi. Bu kullanımda bölme mantığı değil, seçenek mantığı geçerli: Yerine göre, “ya da”, “hangisi”, “o mu bu mu” vb.

Sözün kısası, “eğik çizgi” teriminin erdemi, işaretin tüm kullanımlarını kapsayan ortak ad olmasında yatıyor. Adreslerde ve bölme işlemlerinde hâlâ “taksim” ya da “bölü” diyoruz. Herhalde “slaş”a ihtiyacımız yoktur diyeceğim ama, söyleniş cazibesinden midir nedir, yaygınlaşan İngilizce sözcükler arasında o da var. Belki de yukarda saydıklarımın öte, bilişim vb. simge kullanan “yabancı”sı olduğumuz yeni alanlar için iyi gidiyordur İngilizcesi.

Ek sorunları

Yapım eki / çekim eki

Soru: Sıfat yapan “-ki” (örn. “yarınki sınav”) ve ilgi zamiri olan “-ki” (örn. “seninki”), yapım eki midir çekim eki mi?

Yanıt: Dilciler arasında, “yarınki sınav” ve “seninki” örneklerinde görülen kullanımıyla “-ki” eklerinin türü ve alttürü konusunda oybirliği yok:

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a göre bunlar “aitlik eki”dir ve “daha çok işletme eki” sınıfına girer.

Nurettin Koç’a göre bunlar “ilgi eki”dir ve “çekim eki” sınıfına girer.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu’na göre bunlar “ek kelime”dir ve “üretim eki” sınıfına girer.

Tahir Nejat Gencan’a göre bu “-ki”ler ilgi/iyelik adılı, yani kendi başına bir “sözcük olmakla birlikte ek gibi bitişik yazılır”.

Yusuf Çotuksöken’e göre “-ki” eki yapım ekidir.

Görüldüğü gibi, görüş farklılıkları meselesinde dilcilerin deprembilimcilerden geri kalır yanı yok. Terim farklılıkları da cabası...

Tanım konusunda büyük farklılıklar görülmüyor buna karşılık:

Bitiştigi sözcüğün türünü değiştiriyorsa (adı sığata, sıfatı ada, fiili sıfatı dönüştürüyorsa), bir yapım ekidir söz konusu olan. Sözcüğün türünü değil de yalnızca içinde yer aldığı cümle ya da sözcenin diğer öğeleriyle olan bağlantısını değiştiriyorsa, bir çekim eki söz konusu demektir. (Bu konudaki sorunlara “Anlatım” bölümünde değiniyorum.)

Bir de kalıcılık-geçicilik meselesinden söz eden dilerler var. Görüş farklılıkları çok iyi temellendirilmiş olmadığı için, bu ölçütün rolünü ayırt etmek kolay değil. Şu anki görünümüyle bunu genel geçer bir ölçüt sayabileceğimizi sanmıyorum.

Naçizane, tartışma konusu “-ki”lere “yapım eki” diyenleri haklı buluyorum.

*

Soru: Olumsuzluk eki, yapım eki midir?

Olumsuzluk eki (“-me / -ma / -mu / -mü” ya da kısaca, “-mE”) bence çekim ekidir.

Soru: “İşgal edilmiş olabilir” fiil öbeğindeki -miş eki, sıfatfiil yapım eki midir, yoksa geçmiş zaman eki mi?

Buradaki -miş ekine, Tahsin Banguoğlu’nun kullandığı terimle, “geçmiş sıfatfiili” yapım eki denebilir.

Eklerin neliğine dair iki soru:

1) “Türkiye”nin kök ve ekleri nasıl ayrılır?

Yanıt: Türk-i-ye. Buradaki “-ye” eki, tıpkı başka bazı ülke adlarındaki “-ye” ve “-ya” soneklere gibi, Latince kökenli -IA yer adı yapım ekinden geliyor.

2) “Sevinç” sözcüğünün ek yapısı.

Yanıt: Sev-i-nç. Fiil kökü + kaynaştırma + “-nç” yapım eki.

Bu “sevinç” çözümlemesine, Aydın Badak ve Mehmet Aydın itiraz ettiler. Aydın Badak, İ’ye “kaynaştırma” demiş olmama itiraz etti ve lisede yalnızca dört tane kaynaştırma sessizi (Y, Ş, S, N) öğrendiklerini yazdı. Bu bilgiden hareketle de, “sevinç” sözcüğünü “sev” fiil kökü ile “-inç” yapım eki olarak incelemeyi önerdi.

Literatürde, Badak’ın sözünü ettiği “kaynaştırma ünsüzü” kavramından başka, “koruma sesi”, “kaynaştırma ünlüsü” ve “kaynaştır-

ma sesi” kavramları da kullanılıyor. Örneğin, Yusuf Çotuksöken, İ ünlüsünü “kaynaştırma sesleri” arasında sayıyor.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Aydın’a göre ise sevinç sözcüğünü şöyle çözümlemek doğru olur: “sev” fiil kökü, “-i” yardımcı ünlüsü, “-n” fiilden fiil yapma eki ve “-ç” fiilden isim yapma eki. Aydın, “-nç” ekinin benim dediğim gibi de çözümlenebileceğini kaydetmekle birlikte, bu iki parçalı çözümlemeyi daha doğru buluyor. Kaynak olarak, Muharrem Ergin’in *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabını öne çıkarıyor. Gerçekten de, Muharrem Ergin, “-nç” biçiminde bir ekin söz konusu olamayacağını kesinleştirmek ve buradaki “-n-’nin dönüşlülük ekinden başka bir şey olmadığı muhakkaktır” demektedir. Bense dönüşlülük tezinin tüm “-nç”li sözcükler için geçerli olduğundan kuşkuluyum.

Kaynaştırma ünsüzleri ²

Soru: “Saka Su’yun katkılarıyla” mı, “Saka Su’nun katkılarıyla” mı?

Yanıt: Ruhi Su, Su Yücel gibi kişi adlarına iyelik eki getirmek gerektiğinde kaynaştırma ünsüzü olarak Y kullanmıyoruz: “Ruhi Su’nun ezgileri”, “Su’nun resimleri” vb. Dolayısıyla, kişi adı olmasa da bir özel ad olan “Saka Su” için aynı ilke geçerli olmalı: “Saka Su’nun Katkılarıyla.”

Soru: Kılıçdaroğlu’ya mı, Kılıçdaroğlu’na mı?

Yanıt: Bileşik sözcüklerin aldığı ekler, bileşimdeki ikinci sözcüğe göre düzenlenir. Bu kural özel adlar için de geçerli: Kılıçdaroğlu’na, Eroğlu’ndan.

E’leşme

Türkçe, “otoritarizm, proletarya, müdahale” sözcüklerini de, kendi ünlü uyumuna göre biçimlendirerek “otoriterizm, proleterya, müdahale” biçiminde yazma eğiliminde. Ancak kılavuzlar ilk biçimi kural saymayı sürdürüyor.

2. Bazı dilcilerin kullandığı terimle, koruma ünsüzleri. Öğrencilerin deyişiyle, YaŞaSıN.

Kesme işareti (')³

“Günümüz Türkiye’sinde”, “on dokuzuncu yüzyıl Fransa’sında”, “Nazi Almanya’sında” gibi örneklerde kesme işaretinin gerekli olup olmadığı, çok sorulan sorulardan.

Örneklerdeki ekleri ayırıp ayırmayacağımız, bunların yapım eki mi, yoksa çekim eki mi olduğuna bağlı.

İki ek türü arasındaki sınır her zaman çok net olmayabiliyor. Yapım ekleri, adı üstünde, yeni sözcük yapmaya, varolan sözcüklere yeni anlamlar kazandırmaya yarayan ekler. Örneklerdeki Türkiye, Fransa ve Almanya sözcükleri, buradaki kullanımlarıyla dönem açısından sınırlanmış olmakla birlikte yine bildiğimiz ülkelerin adı olarak kalmış, başka bir ada dönüşmemiş durumdalar. Dolayısıyla, buradaki ekler birer çekim eki. Yer adlarına gelen çekim eklerini kesme işaretiyle ayırıyorsak (Türkiye’de, Almanya’nın, vb.), buradaki ekleri de ayıracağız demektir.

Yapım eki almış (kesme gerektirmeyen) yer adı örneği, Murat Belge’nin bir yazısından olsun. Belge, İspanya ile İngiltere arasında 17. yy. ortalarında imzalanmış olan Andorra Antlaşması için “bir tür İspanyol ‘Karlofçası’” derken Karlofça için kesme kullanmıyor (*Radikal*, 3.1.2004). İyi de ediyor, çünkü bu kullanımdaki “Karlofça”dan kasıt ne bu adı taşıyan kasabadır, ne de adını o kasabadan almış olan tarihsel antlaşma. Bunları da çağrıştırmakla birlikte, sonuçta kastedilen, Andorra Antlaşması’dır. Başka bir deyişle, “-[s]I” ekinin bu örnekteki kullanımı, bilinen bir özel adı yeni bir tamlamanın içinde kullanarak, başka bir nesnenin adlandırılmasını sağlamıştır. Bu bir sözcük yapım işlemidir ve yapım eki kuralları uyarınca yeni sözcüğün kesmesiz yazılması yerindedir.

Kesme işaretini, vurgulama amacıyla da kullanabiliyoruz, “Beşiktaşlı’nın geleneksel sportmenliği” örneğindeki gibi. Olağan kullanımda gerekli olmayan kesme işaretinin burada kullanılmış olması iki ayrı anlama gelebilir: 1) Lakabı “Beşiktaşlı” olan birisinden söz edilmektedir; 2) Cümleyi kuran kişi, genel bir kategori olarak

“Beşiktaşlı” sıfatına özel bir önem vermektedir. Bu iki olasılıktan hangisinin geçerli olduğunu bağlamdan anlarız. Ancak her iki durumda da kesme işareti meşrudur.

Özel ad, yarı özel ad

Facebook, twitter, wordpress, google... Bu dizi yıllar önce “internet”le başlamıştı: İnternet sözcüğü büyük harfle mi başlatılmalı, küçük harfle mi? Büyük harf olaksa İ’yi noktalı mı yazacağız, yoksa İngilizcesindeki gibi noktasız mı?

Şimdi bu soruları soran kalmadı, dilin doğallığı, hükmünü icra etti: İnternet de, facebook da, twitter, wordpress ve google da, yarı özel ad diyebileceğimiz türden sözcüklerdir. Şirket adı olarak özel addırlar, ancak her gün kullandığımız sanal aygıtların adı olarak bunlara tam anlamıyla ne özel ad diyebiliriz, ne de cins adı.

Bu “yarı özel ad” terimini şöyle tanımlayabiliriz: Başka bir dile çevrilemeyecek kadar belirli ve özel, ama kullanımda aldığı biçim ve kapsam açısından cins adı olan sözcükler.

Arama motoru “google” için fiil bile oluştu: İngilizcesi “to google”, Türkçesi “google’lamak”.

Gerçi AKDITYKTDK, “internet” yerine “Genel Ağ” denmesini önerip duruyor, hem de büyük harfle başlatarak. Dil Derneği’nin de “genelağ” ya da “bilgisunar” gibi önerileri var. Ancak, umutsuz dava: Dilbilimin “genelleşme” adını verdiği bu tür süreçler sonucu oluşan adların yerine başka sözcük konulması mümkün olamıyor: jilet, sana, seloteyp, jip...

Saatlerin ekleri

“Saat 3:00’da” değil, “saat 3:00’te”. Çünkü, özel bir vurgulama ihtiyacı olmadıkça, “saat üç sıfır sıfırda” demeyiz, “saat üçte” deriz. 6:00’da, 5:00’te, 14:40’ta...

Tek mi çift mi?

Alerji, entelektüel, koleksiyon, kolektif...

Kılavuzlar böyle gösteriyor, ancak tek değil çift L'yle yazanlara da rastlanıyor. Çift L'nin nedeni, bu sözcüklerin geldikleri dillerde de öyle yazılmaları olabilir. Oysa o dillerde iki L'yle yazılıp tek L'ymiş gibi okunuyor bu sözcükler. Türkçe imla, dilde tasarruf ilkesine daha uygun.

“-ua / -uva”

aksesuar, laboratuvar, tuval...

Aradaki V farkının inandırıcı bir açıklaması yok. Fransızcadan geliş süreçlerinde ve yaygınlık ölçümlerinde elde edilmiş sonuçlar bunlar. Bütün kılavuzlarda böyle.

UA sesi Türkçeye uygun değil ama bunun çözümü araya V konması da değil bence; V konması “UVA”yı vurgulu söyleme gereğini duyurabiliyor çünkü. Bu nedenle olmalı, Fransızcadan gelen “UA” (oi) seslerinin imlasında karar kılınamayıp bazen V'li yazılmış, bazen V'siz. Kişisel olarak, bazı yerleşik örneklerde Dil Derneği'ne uymakla birlikte, genel olarak V eklenmesinden yana değilim. Elbette en iyisi, olabildiğince Türkçesini kullanmak. Kuartet yerine, dördü.

Virgül⁴

“Hayır, duymadım,” dedi Mary, “Seni bu hale sokuyorsa duymak da istemem.”

Bu bileşik cümlede, “duymadım”dan sonra virgül mü kullanılmalı, nokta mı?

4. Ayrıca bkz. elinizdeki kitapta “Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*” başlıklı bölüm.

Cümle içi cümlelerin sonuna bazı yazarlar nokta koyuyor, bazıları ise virgül. Ben virgülcülerdenim. Yerine göre hiçbir noktalama kullanılmayabilir, ancak bileşik cümlelerde nokta, temel cümlenin sonunda olmalı.

“Bağlaç olarak kullanılan ‘ya... ya’lar virgülle de ayrılır mı?”

Basit cümlelerde ilke olarak, bağlaçlardan sonra virgül gerekmiyor. “Yazım” kılavuzları ile ilk ve orta öğrenim ders kitapları ne yazık ki yalnızca basit cümlelerle ilgili kurallardan söz ediyor. Oysa, araya yancümlelerin girdiği bileşik cümlelerde anlamın karışmaması için, bağlaçlardan sonra virgül kullanmak gerekebiliyor.⁵

37,5 ml, 37.5 ml?

Türkçede ondalık basamak ayırıcısı, yürürlükteki kurala göre virgüldür ama, İngilizcenin etkisiyle olmalı, yaygın bir biçimde nokta kullanılıyor. Bu dönüşme neredeyse geri dönülmez bir hal aldı.

Yabancı özel adlar

Yabancı özel adların imlası bütün diller için bir zorluk kaynağı. Avrupa basınında Papa XVI. Benedictus dönemini hatırlayanlar bilir. Bu ad her Avrupa ülkesinde başka bir imlayla yazılıyordu: Benedict/Benedictus, Benedikt/Benediktus, Benoît, Benedykt, Benedetto, Benedicto... Her ülkenin kendi geleneğine göre biçimlenen imlalar. Ve o ülkelerden yayılan metinler yoluyla dünyaya yayılan çeşitlilik. Dönemin Türkçe gazeteleri dahil.

Türkçe imlanın yürürlükteki kuralına göre, Latin alfabesini kullanan dillere ait özel adlar Türkçede de özgün imlalarıyla yazılır. Bunun tek istisnası, yerleşik, geleneksel bir Türkçe uyarlaması bulunan, “Napolyon, Şarlo, Londra, Münih, Kaliforniya” vb. adlardır.

Peki, yukarıda verdiğim papa örneğindeki gibi durumlarda Türkçenin tavrı nasıl olmalı?

5. Ayrıca bkz. *Türkçe Sorunları Kılavuzu* (2000), VİRGÜL maddesi.

Türkçede yerleşik, geleneksel bir imlası bulunmayan adlar için genel ilke kişinin kendisinin kullandığı imlayı esas almaktır. Papa XVI. Benedictus örneğindeki gibi.

Güncel Türkçede, Latin alfabesini kullanan dillerle ilgili bu kuralların uygulanmasında tarihten gelen ve hâlâ aşılamayan bir istisna var: Kürtçe adlar. Kürtçe de tıpkı Türkçe ve aynı alfabeyi kullanan diğer bazı diller gibi Latin alfabesini kendisine uyarlayarak benimsemiş olduğu halde, Kürtçe sözcüklerin ve adların varlığı resmen reddedilmeye devam ediliyor. Gerçekte toplumumuzda son on yıllardaki büyük çalkantı ve çatışmaların hem nedeni hem de sonucu denebilecek bir sorundan söz ediyoruz...⁶

Latince dışındaki alfabeleri kullanan dillere ait kişi adlarıyla ilgili kurala gelince. Yine yerleşik istisnalar geçerli olmakla birlikte, bu adlarla ilgili kural, Türkçe söylenişe göre yazılmaları biçiminde. Gelgelelim, bu kuralın uygulandığını söylemek zor. Kurala göre “Şarapova, Şevçenko, Maşadov, Cevat Nekunam, El Kahtani” örneklerindeki gibi yazılması beklenen adlar çoktandır “Sharapova, Shevchenko, Mashadov, Javad Nekounam, Al Qahtani” örneklerindeki gibi İngilizce imlayla yazılıyor. Bunun nedeni herhalde bellidir: Yıllar içinde İngilizcenin tüm dünyada ortak dil haline gelmesi, haberlerin ve her tür metnin küresel düzlemde İngilizce üzerinden yayılması. Süreç hızlandıkça, başta gazeteciler ve yayıncılar olmak üzere en çok okuyup yazan kesimlerde bu hıza zaten zor olan eski imlayla ayak uydurmak büsbütün olanaksız hale geldi. Kurala uya-cak olsanız, kiril alfabesi kullanan ya da Arapça, Farsça, Ermenice, İbranice, Yunanca, Japonca, Çince gibi “bilinmeyen” dillerden gelen özel adların Türkçe okunuşunu öğrenmek için ya yine büyük ölçüde İngilizcesine bakmanız ya da ikircim yaratan durumlarda ilgili ülkelerin temsilcilerine sormanız gerekecek. Başa çıkılması fiilen olanaksız yordamlar.

İki koşul var ki, belki onlar gerçek olsa Türkçe söyleyişe sadık kalınabilir: Birincisi, bütün dillerin çok iyi hazırlanmış söyleyiş sözlüklerine çevrimiçi erişim olanağı, ikincisi de, her ne pahasına olursa olsun Türkçe söyleyişi ve imlayı koruma iradesi. Bütün bun-

6. Bkz. bu kitapta ve *Dilimiz Dillerimiz*'de, “Anadili” başlıklı bölümler.

lara bir de kültür taşıma iradesini eklemek gerekir. Öyle görünüyor ki bugün bu koşullardan epey uzaktayız. Sonuçta Türkçe imla kılavuzlarındaki ilgili kuralı gözden geçirmek kaçınılmaz bir duruma geldi gelecek.

İmla kılavuzları dediğim, biri AKDITYKTDK, diğeri Dil Derneği tarafından yayımlanan ve bu iki kurumun internet sitelerinden de erişilebilen iki “Yazım Kılavuzu”dur. Bu kılavuzlardan ve benim *Türkçe Sorunları Kılavuzu* gibi yardımcı kaynaklardan, “Türkçe okunuş” kuralını kaldırıp, “ilgili kişi ya da kurum tarafından Latin alfabesinde yazıldığı biçimde yazılır” gibi bir genel kuralın benimsenmesi yerinde olabilir.⁷

*

Soru: Nancy, Franny gibi Y harfiyle biten isimlere getirilen ekler hangi harfle başlamalı?

Yanıt: Yaygın kullanım, “Nancy’ye, Nancy’nin” biçiminde. Türkçe söyleyiş de böylesi uygun.

Dil Derneği’nin Yazım Kılavuzu⁸

Dil Derneği yayını *Yazım Kılavuzu*’nun açıklama bölümlerindeki, bir askeri okul yönetmeliğini andıran hamaset ve klişecilik izleri 9. baskıda da devam ediyor. Türkçesinde son birkaç baskıda epey düzelme olmakla birlikte hâlâ göze çarpan özensizlikler var.⁹ Bunlara sırayla değineceğim.

Önce “İçindekiler” sayfasındaki sorunlar.

Birincisi, “Büyük/küçük ünlü uyumuna uymayan...” kakışması. Uyuma uymamak! Öneri: “Büyük / küçük ünlü uyumuna aykırı...”

7. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nda benimsediğim ilke, başta Dil Derneği’ninki olmak üzere ortak tavırlara olabildiğince uymak, gerçekten daha iyi bir önerim olmadıkça ayrı tavır almamaya çalışmaktır. Bu nedenle, önerimi şimdilik burada açıklamakla yetiniyorum.

8. 9. baskı, 2012. Öncesi için bkz. *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 39 vd.

9. Özellikle bir “yazım kılavuzu” için hoşgörülemez kadar çok dizgi hatası var. Kalabalık etnemesi için burada o hatalara yer vermiyorum.

ya da “Büyük/küçük ünlü uyumunun istisnaları”.

İçindekiler sayfasındaki ikinci sorun, konu başlıklarının büyük harfle başlaması kuralıyla ilgili. Bu kural, “de, ki, ile” bağlaçlarından biriyle başlayan başlıklarda bir yana bırakılmış (“‘ile’ Sözcüğünün Ek Olarak Kullanılışı” örneğindeki gibi, s. 5).

Oysa, adı geçen bağlaçlar da diğer sözcükler gibi birer sözcüktür, dolayısıyla başlıklarda ve cümlelerde büyük harfle başlatılmaları gerekir.¹⁰ Amaç bu sözcüklerin buradaki kullanımlarında özgül işlevlerinin dışında olduklarına dikkat çekmekse, bu amaç için tırnak yeterli.

Aynı yerdeki diğer başlıkların başında yer alıp sözcük değil ek olan birimlerin ise küçük harfle başlatılması yerindedir, çünkü büyük harfin bulunması gereken yerde bir harf değil, kısa çizgi bulunuyor. Ayrıca, “-ki” ekinin başta yer aldığı iki başlıkta da, ek yazımında vazgeçilmez olan kısa çizgi unutulmuş, eklemek gerekiyor.

İçindekiler sayfasında bir yenilik olarak, eskiden “Noktalama İmleri” biçiminde olan başlığın yerini “Yazım İmleri” başlığının aldığını görüyoruz. Bu değişikliğin açıklaması s. 15’te. Gerekçe olarak, bu imlerin “doğrudan yazımla ilgili” olduğu gösterilmiş. Yazımla ilgili oldukları doğru elbette. Ancak, “noktalama imleri/işaretleri” terimine veda etme girişimi iki açıdan sakıncalı. Birincisi, “noktalama imleri (noktalama işaretleri; *punctuation marks*)” terimi ile “yazım imleri (imla işaretleri; *orthographical marks*)” terimi arasında anlam farkı var. “Yazım imleri” terimi, “noktalama imleri”nin eşanlamlısı değil, onu da kapsayan bir üstanlam terimi. Bu-

10. Kitap adlarında ve yazı başlıklarında büyük harf kullanımı konusunda hâlâ yürürlükte olan kurala göre, yazı başlıklarında “ve”, “de”, “ki”, “ile”, “ya”, “ya da” bağlaçları ve “mi” soru eki küçük harfle, diğer tüm sözcükler büyük harfle başlatılır. Ancak, son yıllarda yazı başlıklarının yalnızca ilk sözcüğünün (ve elbette varsa özel adların) ilk harfini büyük yazma uygulaması yaygınlaştı. Bu uygulamanın “zaman zaman yanlış anlaşılmalara yol açtığı” (s. 34) biçimindeki tespite katılmıyorum. Herhalde edebiyata “yazın” demek kadar bile doğmuyordur böyle bir sonuç. Kanımca yazı başlıklarında büyük harf kullanımına ilişkin kurallar yaygın uygulama yönünde düzeltilmelidir. Böylece şunu önermiş oluyorum: *Yazım Kılavuzu*’nda “Büyük Harflerin Kullanılışı” bölümündeki “ş)” paragrafı kaldırılınsın ve “k)” paragrafındaki “önemli not” düzeltilsin. Ben de *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nun ilgili paragrafını düzeltmek niyetindeyim.

radaki üstanlam alanının içerisinde, noktalama işaretlerinin yanı sıra “ayırıcı imler/işaretler de (*diacritics*¹¹ de)” yer alıyor. Sözelimi, bazı dilcilere göre Türkçenin Ç ve Ş harflerindeki çengeller ile Ö ve Ü’deki noktalar birer imla işareti ya da ayırıcı işarettir ama, noktalama işareti değildir... Bu karışıklığı önlemek istiyorsak, “noktalama imleri”ne “yazım imleri” dememeliyiz.

“Sunuş” bölümüne geçiyoruz. İki buçuk sayfalık metinde, biri “ulu önder” klişesiyle olmak üzere tam altı kez “Atatürk” adını anmak, hamaset izleniminin başlıca yaratıcılarından. Bu yineleme fazlalıklarındaki iyi niyetten kuşum yok. Ancak, günümüzde yineleme fazlalığının, amaçlananın tam tersi bir etkide bulunduğunu hatırlatmak isterim. İlk paragrafta geçen “bilim ve sanat adamları” sözünün cinsiyetçi ve arkaik kaçtığını da ekleyeyim. “Bilim ve sanat insanları” sözü öylesine yerleşti ki, eskisi hayli yadırgatıcı kılıyor.

“Sunuş”taki diğer sorunlar:

– Noktalı virgül fazlalıkları (üçüncü ve dördüncü paragraf). Çoğu için virgül yeterli olur. Aynı fazlalığı başka örneklerde de görüyoruz (bkz. “Güneş, Ay ve Gezegen Adları...” bölümü, s. 40 vb.). Noktalı virgül kullanmadan önce, virgülün yetip yetmeyeceğini sınınamak gerekir.

– “Büyük harflerin kullanımına” mı, “büyük harf kullanımına” mı? (“İlaç kullanımına getirilen kısıntılar” / “Valilerin kullanımına sunulan yeni otomobiller” örnekleriyle karşılaştırınız.) Bu konuda, kılavuzun yazarları da bir rahatsızlık hissetmiş olmalı ki, bölüm başlığı olarak “Büyük Harflerin Kullanılışı” biçimini yeğlemişler (bkz. “İçindekiler” sayfası ve s. 32).

“Sunuş”ta ayrıca, kitap adı olarak “Yazım Kılavuzu”nun aldığı eklerden kesme işaretiyle ayrıldığını görüyoruz. Bunun nedeni herhalde, yasa, yapıt ve kurum adlarında “kesme imi kullanılmaya-bilir” biçiminde serbestlik tanıyan yeni “kural”dır (s. 74-75). Bu tavır, özel adların yalnızca kişi ve yer adlarından oluştuğu kabulünden kaynaklanmış olabilir. Kanımca, özel adları okunuşlarını zor-

11. Ayırıcı im (İng. *diacritic*): farklı alfabelerde özgül harflerin ya da seslerin yaratılmasında kullanılan, çengel, çift nokta, altçizgi, üstçizgi vb. işaretler.

laştırmak-pahasına dokunulmaz kılıyorsak (ki kılıyoruz: Irak’a, Burak’a Validebağ’a vb.), bunun nedeni adın özgün halini korumak, eklerle karışmasını önlemek isteğimizdir. Böyle bakılınca, yasa, yapıt, kurum adları da özel adlardır ve aynı amaçla korunmaları, dolayısıyla eklerinden kesmeyle ayrılımları gerekir. Dil Derneği de, 6. baskıda “Türkçe Sözlüğe” biçiminde yazmışken, yeni baskılarda “Türkçe Sözlük’e” biçiminde düzelttiğine göre, buradaki sorunu sezmişe benzemektedir. Sorunu sezmiş, ancak sözlük için uyguladığı kuralı kılavuz için uygulamamış.¹²

“Giriş” bölümüne geçtiğimizde karşımıza çıkan ilk sorun, ikinci cümledeki edilgen çatı sorunu oluyor. Cümle şöyle:

“Türkçenin yazım sorunu, 1928’de yeni abecenin kullanılmaya başlamasıyla açık seçik ortaya çıkmıştır.”

Buradaki “kullanılmaya başlaması” sözüyle oluşan sorun benim “Art arda gelen fiillerde edilgen çatı” başlığıyla ele aldığım sorundur (2000). Böyle durumlarda fiilin öznesiyle nesnesine bakılmasını öneriyorum. Örneğimizdeki ikinci fiilin (“başlaması” fiilinin) gösterdiği işi kim yapıyor? Başlama işini yapan, yani özne kimdir burada? Özne gizli, demek ki fiilin edilgen kipte olması gerekirdi. Öneri: “... yeni abecenin kullanılmaya başlanmasıyla...”

Sayfa 15’te, “yer adları” teriminin bitişik yazıldığını görüyoruz. Belli ki dizgi hatası değil, çünkü “yeradları” terimi, başka yerlerde ve “dizelge”de de bitişik yazılmış. Bu bitiştirmedeki sakınca, “kişi ve yeradlarının” yazımında açıkça görülüyor. “Yeradıbilim” (toponimi) teriminin bitişik yazılması, “yer adı” teriminin de bitişik yazılmasını zorunlu kılmaz. “Yer adları” terimi ayrı yazılmalı: “Kişi ve yer adları” vb.

Aynı arabaşlık altındaki 10. maddede verilen “emlak, -ki” örneği de hatalı. Bu sözcükte L ince, ancak K kalındır; dolayısıyla bu örnek, “emlak, -kı” biçiminde düzeltilmeli. Aynı düzeltmeyi “Sözcük

12. *Yazım Kılavuzu*’nun “İçindekiler” bölümünde, özel adların yazımında doğrudan yol gösteren bir başlık yok. Konu “Kesme İmi” bölümünde ele alınıyor ve özel adların ekleri için kesme işareti kullanılması kural olmaktan çıkarılıp bir olanağa dönüştürülüyor (s. 71). Dil Derneği, bu çerçevede olmalı, kılavuzunda kendi derneğinin adını eklerinden kesme işaretiyle ayırdığı halde diğer kurum adlarını ayırmıyor!

Dizelgesi”nde de yapmak gerekiyor, “emlakçilik” demeyiz, değil mi?¹³

Yine aynı arabaşlık altındaki 13. maddede, “Dipnot sayılarının (imlerinin) nerelerde kullanılacağı” denmiş. Buradaki “sayıları” sözcüğü hem fazla, hem de anlamsal bir sorun yaratıyor.¹⁴ “Dipnot imlerinin” denmesi yeterli olur.

“ ‘-ki’ Ekinin Yazımı” başlıklı bölümün 3. paragrafında (s. 26), virgülün önemi açısından tipik bir örnek var. Söz konusu ek için, “eklendiği sözcüğe ait olma ya da bulunma anlamları katar” denmiş. Tanım iyi güzel de, cümle bitmeden anlam yerini bulmayabilir. Çatallanmayı belirtmek için virgül kullanmak anlatımı rahatlatır; “eklendiği sözcüğe, ait olma ya da bulunma anlamı katar” gibi.

“ ‘[D]e’ Bağlacının Yazımı” başlıklı bölümde, “de/da bağlacından sonra virgül konmaz” denmiş (s. 28). Bu konudaki itirazımı daha önce çeşitli vesilelerle anlatmıştım (2000: 68 vb.). Bileşik cümleler için geçerli olabilecek bir kural değil bu.

New York şehrinin adı, s. 31’de “Nevyork” biçiminde yazılmış ama, “Dizelge”deki yerinde “Nev York” olarak verilmiş. Seine Irmağı’nın adı, s. 31’de “Sen” biçiminde yer alırken, dizelgede büyük harfli bir “Sen” yok. Olmaması da bence yerindedir. Hatalı olan, “Seine’i “Sen” yapmaktır.

Aynı eleştiri, “Cannes” kentinin “Kan” diye yazılması için de geçerli (s. 31, 34, 84). Türkçede yerleşik bir uygulama mıdır bu? Tanrı korusun!

“Büyük Harflerin Kullanılışı” başlıklı bölümde (s. 32 vd.):

“ğ”) paragrafının ilk cümlesinde sözdizimi hatası (gündelik dildeki deyimle söylersek, cümle düşüklüğü) var: “Yer, yön, yöre, bölge bildiren (...) sözcükler, kullanıldıkları özel adlardan ayrı yazılır; her sözcüğü büyük harfle başlar ...” Buradaki son yancümlenin bir ögesi eksik; neyin “her sözcüğü büyük harfle başlar” sorusunun yanıtını alamıyoruz, özneyi oluşturması beklenen tamlama eksik bi-

13. Bu hata *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nda da vardı, 5. baskıda düzelttim.

14. Belli ki burada “dipnot sayısı”ndan kasıt “dipnot numarası’dır. Aynı hata s. 59 ve 60’taki 6. paragraflarda da var.

rakılmış, anlam belirsizleşmiş. Öneride bulunmuyorum.

“1)” paragrafında belirtilen “Kuzey Ülkeleri, Güney Ülkeleri, Üçüncü Dünya” adlandırmalarının yerleşik tanım ya da resmiyetleri yok. Dolayısıyla büyük harfle başlatılmaları uygun değil. Birer deyim olarak küçük harfle yazılmaları yerinde olur.

“i)” paragrafında, “Kurum, kuruluş adlarının her sözcüğü büyük harfle başlar” denmiş. “... “ve, ile” gibi bağlaçlar dışında” diye eklemek gerekiyor.

“n)” paragrafında, “Türkçe dili, Fransızca dili” gibi kullanımlar için, “yanlıştır” hükmüyle yetinmek yerine, bunların gereksiz anlamsal yinelenmeler olduğunu eklemek iyi olur.

“Güneş, Ay ve Gezegen Adlarının Yazımı” başlıklı bölümde, “Gökbilim ve coğrafya ile ilgili olmayan konular dışında da gezegen adları büyük yazılır” denmiş (s. 41). Herhalde “... ilgili konular dışında da” ya da “... ilgili olmayan konularda da” demek isteniyor.

“Bileşik Özel Adların Yazımı” başlıklı bölümün 1. paragrafında, “İki ya da daha çok sözcükten oluşmuş yerleşim merkezlerinin adı bitişik yazılır” denmiş (s. 43). Belli ki, “İki ya da daha çok sözcükten oluşmuş yerleşim merkezi adları bitişik yazılır” olacak.

“Terimlerin Yazımı” başlıklı bölümdeki “b)” paragrafında: “Bu kural belirtici, niteleyici görev yapan ya da altbölümleri bildiren sözcükler bileşik sözcük olduğu zaman da uygulanır” cümlesinin öznesini virgülle ayırmak gerekiyor: “Bu kural, belirtici, niteleyici görev yapan ...”

Özneyi virgülle ayırmak her zaman gerekme de, buradaki gibi anlamın belirsizleştiği, tamlamaya benzer bir yapının doğduğu durumlarda virgül, okumayı kolaylaştırır, hatta mümkün kılar.

“Deyimlerin Yazımı” başlıklı bölüm şöyle başlıyor: “Deyimler oluşturdukları sözcüklerin temel anlamından ayrı; bir duyguyu, bir kavramı, bir durumu çarpıcı biçimde anlatan kalıplaşmış öğelerdir.” (s. 46)

Buradaki sorunlar şunlar:

Deyimler sözcükleri oluşturmaz, sözcükler deyimleri oluşturur. Öneri: “Deyimler, oluştukları sözcüklerin ...”

“Sözcüklerin temel anlamı” sözünde de bir terim birliği sorunu var. Dilbilimciler “temel anlam”dan çok, “düzanlam” terimini kullanıyor (İng. *denotation*).

Yukarıdakinin hemen ardından gelen, “Deyim ya da deyim niteliği taşıyan söz öbeklerindeki sözcükler ayrı yazılır” cümlesinde ise, sözdizimi sorunlu; baştaki “deyim” sözcüğü cümlede hiçbir ögesine bağlanmıyor. Oysa dilde her cümle ögesi, şu ya da bu biçimde bir diğerine bağlanır; aksi halde denklem kurulamaz, sözdizimi sorunu ortaya çıkar. Türkçe gibi çekimli dillerde ekler, cümle öğelerinin birbirine bağlanması açısından hem belirleyici hem de kurtarıcı bir önem taşıyor. Yukarıdaki sorunlu cümlede de öyle. Öneri: “Deyimlerdeki ya da deyim niteliği taşıyan söz öbeklerindeki sözcükler ayrı yazılır.”

İki sözdizimi vakası daha:

Sorun: “Kitap adı, yazı, bölüm başlıkları sonuna nokta konmaz.” (s. 50) Burada esirgenmiş olan ek ve bağlaçları yerine koyalım.¹⁵ Öneri: “Kitap adlarının ve yazı ya da bölüm başlıklarının sonuna nokta konmaz.”

Sorun: “Bölümce yazının bir bölümü olduğu için, bunu belli etmek amacıyla satırbaşı yazı makinesi ya da elle yazılan metinde içerden yazılır.” (s. 77)

Öneri: “Bölümceler yazının bölümleri olduğundan, bunu belli etmek için satırbaşları içerden yazılır.”

“Nokta” başlıklı bölümün 5. paragrafında hem bir anlam sorunu var, hem de getirilen kural tartışma götürür. Şöyle denmiş: “Tırnak içindeki alıntı tümcenin yargısı, tırnağın içindeki tümceyle tamamlanıyorsa ve yargı bu tümceyle (ya da birden çok tümceyle) bitiyorsa tırnak içindeki tümceye (ya da tümcelere) nokta konur.” (s. 48)

Buradaki anlam sorununu, “tırnağın dışındaki” yerine “içindeki”

15. Türkçeyle ilgili şehir efsanelerinden biri de “ve” bağlacından kaçınmak gerektiğidir. Bunda bu bağlacın Arapçadan gelmiş olmasının payı var mıdır bilmek zor. Ancak, Nurullah Ataç, Erdal Öz, Bilge Karasu gibi pek çok yazarın “ve” kullanmaktan kaçındıkları, hatta yazmışken ayıkladıkları bilgisinin etkili olduğu açık.

denmesi oluşturuyor. Cümle şöylece düzeltiler: “Tırnak içindeki alıntı tümcenin yargısı, tırnağın dışındaki tümceyle tamamlanıyorsa ...”

Cümlelerin içeriğine gelince. Getirilen kurala katılmadığımı yu-
karıda “Virgül” başlıklı bölümde açıklamıştım, yineliyorum: Ka-
nımca, bileşik cümlelerde nokta, bütün durumlarda en sona konul-
malı. Tek istisna, kılavuzda “Önemli not” ile belirtilen durumlar
olabilir (s. 49).

Yine aynı bölümün 10. paragrafında, “gün, ay, yıl sayıları” sözü
geçiyor. Oysa kastedilen, kaç adet gün, ay ya da yıl bulunduğu de-
ğil. Dolayısıyla, “gün, ay, yıl gösteren sayılar” denmeli. 17. parag-
rafta da aynı hata var: “dipnot sayısı” denmiş, oysa kastedilen “dip-
not imi/işareti”dir.

“Soru İmi” bölümünün 9. paragrafı yanıltıcı bir açıklama içeri-
yor (s. 63). şöyle:

“Dipnot gösteren im ya da sayı, soru iminden sonra kullanılabi-
lir; ancak yazının güzel görünmesi için dipnotu belirleyen sayı ya
da imin, soru iminden önce gelen sözcükte kullanılması yeğlenir.”

Dipnot işaretinin yeri, “güzel görünmesi”ne değil, dipnotta ne-
yin, hangi birimin açıklanacağına bağılı olarak saptanır: İşaret, dip-
notta bütün cümle açıklanacaksa cümlelerin en sonuna, paragrafın
bütünü açıklanacaksa paragrafın en sonuna konur ve son noktalama
işaretinden sonra gelir. Önceki sözcüğe bitiştirirseniz, dipnot yal-
nızca o sözcüğe ilişkin bir açıklama içerecek demektir.

“Dipnot İmleri” başlıklı bölümün ilk cümlesini bu çerçevede ta-
mamlamak gerekiyor. Cümle şöyle: “Metinle ilgili bir bilgi veril-
mesi gerektiğinde sözcüğün ya da tümcenin sonuna, sağı üste yıldız
(*) ya da sayı konur.” Bu cümlede, “hangi sözcüğün” sorusunun ha-
vada kalmaması için, “ilgili” sıfatını eklemek yeterli olabilir. şöyle:
“Metinle ilintili bir bilgi verilmesi gerektiğinde, ilgili sözcüğün ya
da tümcenin sonuna ...”

Dipnot kullanımıyla ilgili aynı temeldeki bilgi yanlışları diğler
bölümlerde de düzeltilmeli.

“Virgül İminin Kullanılmaması Gereken Yerler” başlıklı bölümde (s. 56) yer alan, bağlaçlardan, bağlaç öbeklerinden ve ulaçlardan sonra virgül kullanılmaz biçimindeki kuralı daha önce de eleştirmiştim (2000: 68). Bu kuralın yalnızca basit cümleler için geçerli olduğunun bilinmesi gerekir. Bileşik cümlelerde yancümlenin temel cümleden ayrılmasında virgül kullanılabileceği, benim yazarımdan başka, aynı kılavuzun “Virgül” başlıklı bölümündeki 18. paragrafta ve “Kısa Çizgi” başlıklı bölümdeki dipnotta da belirtiliyor. Dikkatlerden kaçmış olmalı. Önemli bir tutarsızlıktır, giderilmeli. Uzun cümleleri gereğince kurma olanağı, bir dilin (=bir düşünsel yaşamın) vazgeçilmezleri arasındadır.

“Noktalı Virgül” başlıklı bölümde verilen örneklerin çoğunda noktalı virgül fazlalığı var (s. 58 vd.). Çoğu durumda, noktalı virgül yerine yalnızca virgül kullanılabilir. Örnekler bu açıdan gözden geçirilmeli.

“Üç Nokta” başlıklı bölümün 3. paragrafında sözdizimi hatası nedeniyle anlam belirsizleşmiş. 3. ve 4. paragrafların, birbirini tamamlaması gerekirken kopuk kaldığına da dikkat çekeyim.

Kılavuzdaki “kullanım” sözcüğü fazlalıklarını tek tek saymaya-çağım; aynı cümle içinde, “kullanımlarda ... kullanılmaktadır” ve “kullanım ... kullanılmaz” bile var (bkz. “İki Nokta” başlıklı bölümdeki “Önemli not”, s. 60).

“Tırnak İmi” başlıklı bölümün 3. paragrafında, tırnak işareti için, “Önemi belirtilmek istenen terim ya da sözcüklerin başına ve sonuna konur” denmiş (s. 67). Burada biraz uzunca durayım.

Tırnak işaretinin alıntılar dışındaki kullanımları, önem vurgulamasından başka, yadırgama, alay etme, itiraz etme gibi amaçlar da taşıyabilir. Türkçede tırnak işaretinin bu tür kullanımları için ayrı bir adlandırmaya rastlamadım. Deniz Tuna, çevirmekte olduğu bir İngilizce metinde bu amaçla kullanılan *scare quotes* terimi için Türkçede bir karşılık bulunmadığını belirterek, bu tür kullanımları “imacı tırnak işareti” olarak adlandırmak konusundaki fikrimi soruyordu. “İma” saptaması bence de yerindedir ve söz konusu amaçla kullanılan tırnağa “ima tırnağı” denebilir. Olağan tırnak ile ima tırnağı arasında biçimsel bir fark yok. Ayırt edici öge, hangi bağlamda kullanıldığı oluyor.

“Tırnak İmi” başlıklı bölümün 6. paragrafında sıfat olarak kullanılan “bir” sözcüğü, nitelediği adın uzağına düşmüş: “... bir ‘denden’ olarak adlandırılan başlama tırnağı konur.” Sıfatı adın başına getirelim: “... ‘denden’ olarak adlandırılan bir başlama tırnağı konur.”

“Tek Tırnak İmi” başlığı altında gösterilen im, kesme işareti gibi tek kalmış, açma tırnağının eklenmesi gerekiyor. (s. 68) Tek tırnak imi, yalnız değildir!

10. paragraftaki cümlede temel cümle ile yancümleyi virgülle ayırmak gerekiyor: “Anlatısal metinlerde özellikle de tiyatro yapıtlarında, ...” yerine, “Anlatısal metinlerde, özellikle de tiyatro yapıtlarında, ...”

“Düzeltilme İmi” başlıklı bölümün 4. paragrafında, “yeradları ve özel adların yazımı” denmiş (s. 70). Böyle bir anlatım, yer adlarının özel ad olmadığı anlamına gelir. Sanıyorum “özel ad” terimi ile “kişi adı” terimi karıştırılmış, yer adlarının özel (tekil ve değişmez) adlara dahil olduğu unutulmuş. Oysa kılavuzun kendisi de “Bileşik Özel Adların Yazımı” başlıklı bölümde, yer adlarını özel ad olarak ele almıştır.¹⁶

Yazım Kılavuzu genel bir eğilim olarak, istisnaların belirtilmesini ya da yeniden belirtilmesini yeterince önemsemiyor. Halbuki kılavuzlar en çok bunun için gerekli değil midir? “Düzeltilme İmi” başlıklı bölümün 6. paragrafında, “Yabancı sözcüklerdeki uzun ünlüleri gösteren harfler”le ilgili kural belirtilmiş, ancak bu kuralın istisnası yokmuş gibi davranılmış. Oysa istisnalar vardır ve aynı bölümün 2. paragrafında gösterilmiştir (s. 70). Kılavuzlarda bir kurala yoğunlaşan okur, başka yerde gösterilmiş istisnalara dikkat etmeyebilir. Dolayısıyla, yinelemelerden kaçınmamak ya da ilgili yerlere göndermede bulunmak gerekir. *Yazım Kılavuzu* da, istisna bilgileri dışındaki bazı bilgileri yinelemekten kaçınmıyor zaten.

Aynı bölümün 6. paragrafındaki “yabancı sözcük” nitelemesine de dikkat çekmeden geçmemeliyim. Örnek olarak sıralanan sözcük-

16. “Kesme İmi” başlığı altındaki 1., 2., 3. ve 4. paragraflarda da, ülke, yer ve coğrafya adları özel ad değilmiş gibi davranılmış. Bunların “özel ad” başlığı altında toplanması gerekir. Bu tür dikkatlerin dil bilincini geliştirici etkisi olacağı kanısındayım.

ler yabancı kökenli olabilir ama, çoktandır yabancımız değildir: “adalet, ahlak, badem, evlat, idare, ilaç, ilah, imla, rica, şair, üslup, vali...” (s. 71)

“Kesme İmi”¹⁷ başlıklı bölümün 8. ve 10. maddelerinde, daha önce de eleştirildiği halde düzeltilmeden kalmış noktalar:

Sorun: “Bordo’nun (Bordeaux’ün), Sen’in (Seine’nin)” (s. 72)

Öneri: “Bordo’nun (Bordeaux’nun), Sen’in (Seine’in)”

Sorun: “Loire’in (Luvr’in)” (s. 72) Burada Loire nehrinin adı ile Louvre sarayının adı karıştırılmış.

Öneri: “Loire’in (Luar’in), Louvre’un (Luvr’un)”

Öyle görünüyor ki bu bölümün 14. paragrafı ile 15. paragrafının da birleştirilmeye ihtiyacı var; 14. paragraftaki “1)” şıkkı yalnız kalmış, vb...

“Kesme İminin Kullanılmaması Gereken Yerler” başlıklı bölüme gelince. (s. 73) Buradan anlaşıyor ki kılavuz, okurun “yapım eki” terimini bilmeyeceği önyargısıyla hazırlanmış. 1. paragrafta verilen tanım gerçekte tam da yapım ekinin tanımı. Tanımın verildiği yerde terimin anılmamasını anlamak zor. Örneklerden birinin geçerli olmadığına da dikkat edilmeli: “Türkiyesiz bir çağdaş dünya düşünülebilir mi?”

Bu örnekteki “Türkiye” sözcüğü ülkemizin adı olmaktan çıkmış mıdır ki aldığı ekten ayrılmıyor? Kanımca buradaki ek, yapım değil çekim ekidir ve “Türkiye’siz bir çağdaş dünya düşünülebilir mi?” biçiminde yazmak gerekir. Diğer paragraflarda verilen örneklerin tümü, “yapım ekleri” ve “duygu belirten ekler” başlıkları altında toplanabilir.

Yüzde işaretiyle ilgili açıklamada hem “rakam/sayı” karışıklığı, hem de kavram/im karışıklığı görülüyor (s. 79):

“[% işareti] Bir rakam önünde kullanılır, bunun yüzde oranını gösterir: %40... Bu im yazıyla da gösterilebilir: *yüzde 90 faiz*...”

Öneri: “[% işareti] Önünde yer aldığı sayının yüzde oranını gösterir: %40... İm yerine yazı da kullanılabilir: *yüzde 90 faiz*...”

“~ imi”nin adı yok! *Yazım Kılavuzu* bu işaretin adını vermemiş. “Bölümce İmleri” başlıklı bölümün son paragrafında geçiyor (s. 78), ayrıca “Değişik Alanlarda Kullanılan İmler” başlıklı bölümdeki “Öteki İmler” arasında da gösteriliyor (s. 80). Bu işaretin dünya ortak kültür sözlüğündeki adı “tilde”dir. İspanyolcadan gelmiş. “Dalga imi” de denebilir.

“Kısaltmaların Yazımı” bölümünün son paragrafında “sık kullanılan” anlamında “sıklıkla kullanılan” denmiş (s. 81). Kanımca “sık kullanılan” nitelemesi ile “sıklıkla kullanılan” arasında anlam farkı var.

*

Genel bir not. Dilbilimde, ses uyumu gibi nedenlerle yerine göre farklılaşabilen seslerin büyük harfle gösterildiğini bilmekte yarar var. Örneğin, Türkçede “-ecek, -acak” (gidecek, bulacak) gibi biçimler alabilen ek, tek bir anlatımla “-EcEk” biçiminde yazılır. Gerçi inceleme konusu olan dil hangisiyse o dili anadili olarak konuşanlar için, biçimlerden yalnızca birinin anılması da yeterli olabilir. Sözgelimi, Türkçeyi anadili olarak konuşanlar, “-ecek” ekinden söz edildiğinde bunun yerine göre “-acak” biçimini aldığını zaten bilir. Ancak, belirli bir dilin kılavuzlarında yalnızca anadili konuşucularına seslenilmediği için, birimin aldığı tüm biçimlerin gösterilmesine dikkat edilir. Her noktanın titizlikle belirtilmesini gerektiren bilimsel çalışmalarda da öyledir. Dil Derneği’nin *Yazım Kılavuzu* da öyle yapmaya çalışıyor, ancak en kısa yola başvurmayıp olası biçimlerin tümünü art arda sıralıyor: “Virgül” başlıklı bölümün 17. paragrafında, ele alınan eklerin her biri için ayrıç içinde verilen biçimler hatırı sayılır bir kalabalık oluşturmuş. Eklerden yalnızca birini aktarıyorum: “-dıkça (-dikçe, dukça, -dükçe, -tikçe, -tıkça, -tukça, -tükçe)”. Gösterilmek istenen özellik, bu ekte yer alan beş sestün üçünün, yerine göre değişebildiğidir. Dilbilimin söz konusu olanağından yararlandığımızda, ekin bu özelliğini “-TıkçA” biçiminde tek seferde gösterebiliyoruz. Diğer ekler için de aynı yöntemi kullandığımızda paragraf yarıyarıya kısalır: “-İp, -ErEk, -İncE, -mEdEn, -mEksİzİn, -TıkçA, -Elİ, -ken, -DİğİndE”. Dille ilgilenen her okur yazarın işine yarayabilecek bir gösterme biçimi söz konusu.

*

“Dizelge”ye geçelim. Bazı sözcüklerin, ek aldıklarında nasıl yazılacakları bilgisi de yer alıyor dizelgede. “[E]mlaki, emlakçi, emlakçılık” ile ilgili düzeltme önerimi yukarıda yazmıştım. Bir noktayı daha ekleyeyim: “Zıt” sözcüğünün ek almış biçimi yalnızca “zıddı” olarak gösterilmiş. Oysa bu, “zıt” sözcüğünün yalnızca “-İ hali”nin çekimidir. Sözcüğün “-di’li geçmiş zaman” ekini alması durumunda, “zıttı” biçiminde yazılması gerekir, “iki kardeşin karakterleri taban tabana zıttı” örneğindeki gibi. Kılavuz her iki biçimi de vermemelidir.

Dizelgenin tümünü yeniden gözden geçirmiyorum. Eklerle ilgili ikircimli durumlar için *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’na bakılabilir.

Arkadaki “Kısaltmalar” dizelgesinin de tümünü gözden geçirmiyorum. Yalnızca şunu –bir kez daha– belirteyim: “TTB” kısaltmasının açılımı “Türk Tabipler Birliği” değil. Böylesi Türkçeye daha uygun olmakla birlikte, TTB’nin kuruluş adı “Türk Tabipleri Birliği” olduğundan, bu adı böylece yazmak gerekiyor.¹⁸

AKDITYKTDK üzerine, kısa kısa

Devletin dil kurumu AKDITYKTDK,¹⁹ “ayrı yazılan birleşik kelimeler” anomalisini sürdürüyor. Kurumun *Yazım Kılavuzu*’nda böyle bir başlık bile var. Daha “Sunuş”tan itibaren, ayrı yazma ilkesinin “eş güdüm” gibi sonuçlarıyla karşılaşabiliyoruz.

Bitişik mi ayrı mı meselesi, sözgelimi “çingenepalamudu”nun büyük harfle başlatılıp başlatılmayacağına kadar çeşitli imla ve anlam sorunlarıyla bağlantılı: Dil Derneği’nin *Yazım Kılavuzu* bu sözcüğü “çingenepalamudu” biçiminde bitişik yazdığından, sözcük bir halkın adı olmaktan çıkıyor ve küçük harfle başlatılması olağanlık

18. Bu düzeltmeyi Dil Derneği *Yazım Kılavuzu*’nun 5. baskısı için de yazmıştım. Bkz. *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 41.

19. AKDITYKTDK ile ilgili değerlendirme için bkz. *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 239-41.

kazanıyor. AKDİTYKTDK ise, kılavuzunun bir önceki baskısında “Çingene” sözcüğünün türevlerinden ikisini küçük harfle başlatmıştı, ancak, herhalde bu kez ayrı yazdığındandır, 27. baskıda yeniden büyük harfe döndü.²⁰ Öyle görünüyor ki kurum ne yardan geçebilmiş ne serden; bir halkın adı olan “Çingene”yi küçük harfle başlatmaya da, “birleşik kelimeler”i ayrı yazma eğiliminden yalnızca bu örneklerde vazgeçmeye de eli varmamış.

Bu arada ekleyeyim, erişebildiğim dilbilim kaynakları, “sözcük/kelime” adlı birim konusunda farklı görüşler bulunduğunu bildirmekle birlikte, bu birimin yazılı biçimini “iki boşluk arasında yer alan” diye tanımlıyor.

AKDİTYKTDK *Yazım Kılavuzu*’nun “ayrı yazılan birleşik kelimeler” ısrarı ayrıca, “dil bilgisi” ile “dilbilgisi”, “ön yargı” ile “önyargı”, “çok anlamlı” ile “çokanlamlı” arasındaki farkın ayırt edilemediğini gösteriyor.

WXQ tartışmaları

AKDİTYKTDK’nın 1996 tarihli “İmlâ Kılavuzu”nda, W, Q, X harfleri için şu açıklama vardı: “Yabancı alfabelerde kullanılan q, w, x harfleri; sözlük, dizin ve ansiklopedilerde ... p, q, rv, w, x, y sırasına göre yer alır.” (s. 5)

O baskıda W harfi, belirtilen sırada yer alıyor ve italik dizilmiş iki sözcük içeriyordu: *walkman* ve *western*. Bu W bölümü 26. baskıda çıkarılıp atıldı, şu an yürürlükte olan kılavuzda da yok. Peki o iki sözcük ne oldu? V başlığı altında “volkmen” ve “vestern” mi oldular? Hayır, düpedüz yok oldular, kılavuzdan atıldılar. “Kürtçe” sözcüğünün önce yok olup sonra sessiz sedasız yeniden belirmesi gibi, bu üç harfi içeren sözcükler de hep birlikte sessizce dizin bölümünü terk edip kayıplara karıştılar.²¹

20. Bkz. www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=224:SUNUS&catid=50:yazm-kurallar&Itemid=132

21. Konuyla ilgili tartışmalar için, bkz. “Alfabe meseleleri”, *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 53-57.

AKDITYKTDK'den mektup²²

Mektubun başlığı, "TDK'den açıklama". Metni tam tamına şöyle:

Sayın Necmiye Alpay

Radikal gazetesinde 14.11.2003 tarihinde yayımlanan köşenizde düşüncelerinizi "Söz konusu üç harf resmî yazışmalarda kullanılmayan harfler midir? Burakınız resmî yazışmaları ve adları, TDK'nin yani bir devlet kurumunun yayımladığı Türkçe Sözlük'e ve İmlâ Kılavuzu'na alınmış cins adları bile var, bu harfleri içeren. En son İmlâ Kılavuzu'na w harfi eklenmiş altına da 'walkman, western' sözcükleri sıralanmış durumda," biçiminde belirtmişsiniz.

Türk Dil Kurumu tarafından 2000 yılında yayımlanan İmlâ Kılavuzu'nda çift v (w) harfi yer almaktadır. Ancak örnekleri walkman ve western sözleriyle sınırlıdır. Bu örnekler de ödünçleme kelime grubuna girmektedir. Aynı Kılavuz'da dilimizdeki ödünçlemelerin yani dilimize mal olmamış yabancı kelimelerin özgün imlâlarıyla yazılacağı kuralı da bulunmaktadır. Ayrıca w harfi ile başlayan bu sözler, ödünçleme olduklarının anlaşılması için Kılavuz'da eğik yazı ile yazılmıştır.

Kaldı ki, Anadolu ağızlarında geçen ve Türkçenin kendi sesi olan kapalı e (è) ve nazal n (ñ) harfleri bile standart Türkçede bulunmadığından dolayı alfabemizde yer almazken dilimizde olmayan sesleri göstermek için q, w ve x harflerini kullanmak bilimsel anlayışla bağdaşmamaktadır.

Bilgilerinize saygıyla sunarız.

TDK

Mektup biraz aceleye gelmiş benziyor. Benim yazdıklarım²³ karşılık olsun diye yazılmış gibi duruyor ama, pek de karşılık oluşturmuyor.

22. *Radikal Kitap*, 21.11.2003.

23. AKDITYKTDK'nın cevabına konu olan yazım şöyledir:

WQX notu: Bu üç harfin Türkçe alfabede bulunmaması meselesi ikinci kez tartışma konusu ediliyor. Görmezden gelinen nokta ise şu: Sorunun kaynağı, bu kez, Kürt yurttaşların çocuklarına vermek istediği Kürtçe adların, bu üç harfi içermesi durumunda nüfus idaresince kabul edilmemesi ve gerekçe ola-

1. Sondan başlarsak, “dilimizde olmayan sesleri göstermek için q, w ve x harflerini kullanmak bilimsel anlayışla bağdaşmamaktadır” ne demek diye sormak gerekir. Dilimizde olmayan sesleri varmış gibi kabul etmekten söz ediliyordur belki. Kasıt buysa, fazladan söylenmiş bir söz bu: Sesbilim açısından Türkçeye yeni harf gerekmediği yeterince yazıldı. Bu konuda sesbilim uzmanı Dr. Halidun Şen’in açıklamaları için, 14.12.2001 tarihli Dil Meseleleri’ne (ya da *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 54-55’e) bakılabilir. Tersini ileri sürene de rastlamadım. 2001 yılındaki WXQ tartışması, bu harflerin uygulamada yaygınlaşmasından kaynaklanıyordu. Şimdiki tartışma ise, yukarıdaki yanıtı konu olan yazımda da belirttiğim üzere, bu harfleri içeren Kürtçe adların resmî belgelere geçirilmek istenmemesinden kaynaklandı.

2. AKDITYKTDK’nın, *walkman* ve *western* sözcüklerini İmlâ Kılavuzu’na almasında yanlışlık yok. Çünkü imla meselesini sesbilimden ibaret saymak zor: Türkçe alfabede yer almayan WXQ harfleri gitgide daha çok kullanılmakta ve günümüzün dilbilgisi anlayışı, kurallarını koyarken uygulamanın dikkate alınmasını öngörmektedir. “Walkman” ve “western” sözcüklerinin Türkçeye girmiş olmasının tek sorumlusu AKDITYKTDK değil elbette, dil konusunda sorumluluk ortaktır. Keşke bu sözcükler yerine Türkçe kökenliler tutunmuş olsaydı. İngilizceleşme sorunu sürüp gidiyor. Ama bu arada, verili durumla ilgili sorunlardan biri olarak, Kürt yurttaşların adlarıyla ilgili talepleri var ortada. AKDITYKTDK’nın mektubunda ise

rak, bunların Türkçe alfabede bulunmamasının gösterilmesidir.

Bu gerekçe kabul edilebilir mi? Söz konusu üç harf, resmî yazışmalarda kullanılmayan harfler midir? Bırakınız resmî yazışmaları ve özel adları, AKDITYK TDK’nın, yani bir devlet kurumunun yayımladığı Türkçe Sözlük’e ve İmlâ Kılavuzu’na alınmış cins adları bile var, bu harfleri içeren. En son, İmlâ Kılavuzu’na W harfi eklenmiş, altına da “walkman, western” sözcükleri sıralanmış durumda. Latin alfabesi kullanan dillere ait özel adların oldukları gibi yazılması ise tüm Türkçe kılavuzların öngördüğü bir kural.

Böyle olmasa bile, yurttaşlarımızın çocuklarına istedikleri adı vermeleri, bir alfabe sorunu değil, bir anlayış ve demokrasi sorunu. Çözüm ise Türkçe ya da Kürtçe alfabede değişiklik yapmak değil, yasak koymak için alfabeyi bahane edebilen zihniyetten kurtulmak olmalı. (*Radikal Kitap*, 14.11.2003)

ne özel adlar söz konusu edilmiş, ne de Kürtçe. Kürtçenin ve Kürt kültürünün su yüzüne çıkmasıyla toplumcak yaşanmakta olan çok durumu burada da karşımıza çıkıyor.

Bir soru: Bordeaux, Quebec, Yorkshire, William, Walter: Bu sözcükler Türkçe midir, değil midir? Türkçe kaynaklı olmadıkları açık. Ama bu sözcüklerin “Türkçesi” de böyledir. Yürürlükteki imla kılavuzlarına göre böyle yazılmaları gerekmektedir çünkü: Latin alfabesini kullanan dillere ait yer ve kişi adları Türkçe metinlerde, resmî olsun olmasın, oldukları gibi yazılacaktır. Türkiye Kürtçesi Latin alfabesini kullanan bir dil olduğuna göre, bu dile ait adlar için aynı kuralların geçerli olması gerekmez mi?

3. Son bir noktaya daha değinmeden edemeyeceğim. TDK imzalı mektubu her kim kaleme aldıysa, benim yazımdan aktardığı bölümü değişikliğe uğratmasına karşın tırnak içine almış. Ben “resmî yazışmaları ve özel adları” diyorum, alıntı “resmî yazışmaları ve adları” diyor. Ben “AKDITYKTDK” diyorum, alıntı “TDK” diyor, vb. Tırnak içindeki metnin değişikliğe uğratılmasını, hiç bilimsel çalışma yapmamış birinde bile hoşgörmek zordur.

Bir dilcinin yazıları üzerine²⁴

Prof. Dr. Hamza Zülfikar, AKDITYKTDK’nın aylık *Türk Dili* dergisinde ve internet sitesinde, “Doğru Yazalım Doğru Konuşalım” başlıklı bir dizi yazı yayımlamıştı. Kurumun genel çizgisini de az çok temsil eden bu yazıların ağır basan özelliği, gerek skolastik bakış açısı gerek anlatımıyla, var olan sorunları yeniden üretmeleriydi. Bu açıdan, dilbilimcilerin “popüler dilcilik” adını verdikleri yaygın anlayışın tipik örneklerini oluşturan bu yazılar, ilgili konuları açmak için iyi bir fırsat sunmuş oldu.

Zülfikar’ın “yöntem”i, idealleştirilmiş bazı “kural”lara göre “yanlış” saydığı kullanımlardan yakınmaktan ibaret. Tipik bir örnek:

“‘Dilimizde önek yoktur’ kuralına rağmen Türkçe kelimelere de ön ek getirebildiğimizi üzülerək söyleyebiliriz.” (Eylül 2002)

Günümüz dilbilimi, Zülfıkar’ın da bir iki kez bizzat belirttiğı üzere, kuralın kullanımdan çıkarılmasını öngörüyor. Haydi Türkçenin kendine özgü yinelemeli öneklerini (yemyeşil, mosmor, kıpkırmızı vb.) bir yana bırakalım. Yine de, “Türkçede önek yoktur” gibi “kural”lar, dilin belirli bir döneminde çözümleme yoluyla saptanmış yapısal özelliklerini belirten türden bile olsa, uyulması anlatım gücünü artıran kurallardan değil.

Anti-, oto-, post- gibi öneklerin Türkçeye Batı dillerinden geldiğı doğrudur. Ancak, Zülfıkar’ın üstünde durmadığı bir olgu var: Bazı öneklerin Türkçeye çeviri yoluyla girmesi Türkçede “önek”ten çok “bileşik sözcük” diye adlandırılabilir yapılar çıkarıyor ortaya: tıpkı “önek” sözcüğünün kendisi gibi.

Zülfıkar’ın kuralcı tutumunu daha iyi gösterebilecek bir alıntı daha:

“Ön ek Türkçeye prefiks kelimesinin karşılığı olarak girmiştir. Bunu ayrı yazarsam, Türkçenin kurallarına uyar. Ön bir sıfat olarak değerlendirilir. Bitişik yazarsam ön, bir ön ek durumuna düşer ve prefiks’in çevirisi olur.” (Mart 2003)

Zülfıkar’ın söylediklerine egemen olan iki mantık açıkça görülüyor: 1) Batı dillerinden gelen her etki mutlak bir biçimde kötüdür, dolayısıyla ne pahasına olursa olsun tersini yapmak gerekir mantığı, 2) Yazarın, Türkçedeki bileşik sözcük adını verdiğimiz olanağı unutmaması, bu olanağı irdelemeye bile gerek duymadan sıfat tamlamasıyla yetinme eğilimi.

Tamlama olanağı ve bileşik sözcük olanağı, birbirinin yerini tutamayacak, tutması da gerekmeyen iki ayrı olanak. AKDİTKDK’nın bileşik sözcükleri ayırmasında, TDK ile inatlaşması da rol oynuyor. Her durumda, yazarın bitişik yazılırsa öneke dönüşür diye çekindiğı için ayrı yazıp “ön”ü sıfat olarak korumaya çalıştığı “önek, önsöz, önyargı, önsezi” gibi sözcükler, bileşik sözcük sayılabilecek yapıda. Bu sözcükler, ayrı yazılmaları durumunda birer sıfat tamlamasına dönüşmekle birlikte, aynı zamanda anlam açısından değişikliğe uğruyorlar. Gelin görün ki, amacınız dilin anlatım olanaklarını çözümlemek yerine “kural”ları korumak olursa, bakış

açınız da bazı olanakları ve anlam çeşitlenmelerini dışarıda bırakacak kadar daralabiliyor.

Kaldı ki, düşünsel gelişme sonucu Türkçede önekler türeyecekse türeyecektir. İngilizcelerini kullanmaktan daha iyidir dilin kendisinden türemeleri.²⁵ Bunun dile zarar veren yönü açıklanmadığı sürece, bir ideal “kural”a aykırılık gerekçesi ve savı, yineliyorum, ancak skolastik olarak nitelenebilir.

Zülfikar’ın dildeki değişmelere ve yaratıcı kullanımlara duyduğu tepkinin bir başka örneği:

“Göz atmak, şöyle bir göz atmak veya Cumhuriyet Dönemi yazarlarının kullandığı gibi bir bakış atmak varken, insanların aklına bakış fırlatmak fiilinin nasıl geldiği düşündürücüdür. Yarın biri de bakış savurmak diyebilir. Sözlükleri taradım bakış fırlatmak sözüne rastlayamadım.” (Mayıs 2002)

Soralım: “göz atmak”, “şöyle bir göz atmak” ve “bakış atmak” sözleri, “bakış fırlatmak”taki anlamı vermeye yetiyor mu? Yetiyor diyebilmek için, dilin filizlenmesinden, düşünsel ufkun genişlemesinden korkuyor olmak gerekir. Zülfikar’ın yazılarında bu açıklamayı destekleyen sayısız örnek var. Yazar, farkında olarak ya da olmayarak, her tür yeniliği yadırgıyor: “Deprem kültürü de pek alışık olmadığımız bir ifade.” (Ekim 1999)

Farkında olarak ya da olmayarak sözünü kullandım, çünkü yazarın ele aldığı konulara ilişkin üzerinde düşünülmüş bir yöntemi, ilke ve ölçüleri olduğundan kuşkuluyum: Yazar bunları açıkça dile getirmedeği gibi, ele aldığı konularda tutarsızlıklara da düşüyor: Bir yandan yabancı sözcüklere kurumun önerdiği yeni karşılıkları anarken, bir yandan da alışkın olmadığı her kavrama tepki göstermek gibi. Söyleyiş (telaffuz) konusunda da temel bir tutarsızlıkla karşılaşırız:

“Türkçe kelimelerin okunuşunda genel olarak bir sorun yoktur. Sorunlu kelimeler, Batı ve özellikle Doğu dillerinden geçen kelimelerdedir. Söyleyişteki bu bozulmaya mutlaka bir çare bulmalıyız.” (Kasım 2003)

25. Bkz. “Türkçede gerçekten önek yok mu?”, Alpay 2000: 83.

Türkçe de her dil gibi başka dillerden aldığı sözcükleri zaman içinde kendi yapısına uyarlar. Bu olguyu “bozulma” saymak ancak anlam ya da işlev yitimi durumlarında kabul edilebilir. Bunun dışındaki durumlara “bozulma” denmesine, kuralcı anlayış dışında açıklama bulmak zor.

Zülfikar burada başka dillerden gelen sözcüklerin söylenişinde o dilleri esas alır görünüyor. Oysa Aralık 2001 tarihli yazısında, bir ideal olarak “dil in özüne dönmesi”nden söz ediyordu. “Dilin özü”, dil felsefesinde başlı başına sorunlu bir kavram. Ama diyelim ki yazar “dil in temel yapısı, kendine özgü yapısı” gibi bir kavramı kastediyor olsun. Söyleyişte hangi dil in özüne dönmek istiyor acaba? Türkçenin özüne mi, köken dil in özüne mi?

Aynı çerçevede Pakistan ve taliban sözcüklerinde ilk ünlünün kısa söylenmesine itiraz ederken şöyle bir karşılaştırma yapıyor Zülfikar:

“Unutmamak gerekir ki hazır, can, beyaz gibi kelimelerdeki uzun hecelerin kısa söylenmesi kişisel değil, toplumsaldır. Toplum bütünüyle kısa söyleyişi benimsemiştir.” (Kasım 2001)

Toplum bütünüyle kısa söyleyişi birdenbire mi benimsemiştir o sözcükler için? Bir geçiş süreci yok mudur? Bireyselle toplumsal bıçakla kesilmiş gibi birbirinden kopuk mudur? Yazar uygulamadaki dili süreç halinde değil, birbirinden kopuk parçalar halinde görüyor. Bu nedenle olmalı, tıpkı diğer dil yanlışı yazarları gibi Zülfikar da tipik örneklerle değil, tekil örneklerle uğraşıyor. Televizyonda birisi, hem de televizyoncu olmayan birisi, “yaşamsal hayat” demiş kazara. Hamza Zülfikar bunu uzun uzadıya yazı konusu yapabiliyor (Ocak 2001). Üstelik, yazısını “[b]u seviye içinde yaşamsal hayat gibi yanlış kullanımlar da arada söylenebiliyor” diye bitirerek. Şimdi biz de kalkıp “kullanımlar da arada söylenebiliyor” dediği için Zülfikar’ı seviye sıralamasına mı almalıyız?

Zülfikar’ın yazılarında temel bakış açısının yanı sıra, özgül bazı konuların ele alınışı da sorunlu. Birkaç örnek:

“Peki idrak yerine kullanacağımız bir söz var mı? Bir zamanlar algı diye bir karşılık önerilmişti, tutmadı.” (Şubat 2002)

“Algı” sözcüğünün tutmadığı savı 2002 yılında nasıl öne sürüle-

bilir? Zülfikar, kendi çevresinin benimsemediği sözcüklerin tutmadığı sonucuna varıyor olmalı; “bunalım” sözcüğü ile “neden olmak” sözünün kullanıma giremediğini öne sürmesi de bunu gösteriyor (Şubat ve Kasım 2003 tarihli yazılar).

“[G]lobally ise, global olarak veya yuvarlak olarak sözleriyle ifade edilir (...) globalleşmek fiili için yuvarlaklaşmak denebilseydi, kök olan yuvarlak sıfat ve zarf olarak rahatlıkla kullanılır; yuvarlak anlamına gelen Arapça kökenli küre kelimesine de ihtiyaç kalmazdı. Aslında global’in kökü olan globe da bu anlamdadır.” (Ocak 2002)

“Küre” sözcüğü Türkçede sıfat ve zarftan önce ad olarak yerleşik. Sıfat ve zarf olarak kullanıldığında biçim değiştiriyor. Bunun gibi noktalar göz önünde bulundurulmadan “küre” yerine “yuvarlak”, “küreselleşmek” yerine de “yuvarlaklaşmak” denebilirdi diye yakınmak neyi açıklıyor?

Şubat 2002 tarihli yazısında da uzun uzun “faili meçhul” tamlamasının Farsça olmadığını kanıtlama çabasına giriştiğini görüyoruz. Zülfikar’a göre tamlama Farsça olsa ilk İ’nin vurgulu söylenmesi “doğru” olacaktı ama, Farsça değil Türkçe olduğundan, vurgu da bir iyelik eki olan ikinci İ’dedir.

“Faili meçhul” tamlaması hem Türkçe yapıya, hem de, Zülfikar’ın aklına gelmeyen Arapçaya uygun. Osmanlıcada “fail-i hayır” (=hayır işleyen) ve “fail-i müşterek” (=suç ortağı) gibi benzerleri de var. Bu durum, neden son İ’nin değil de ilk İ’nin vurgulanageldiğini açıklıyor.

Türkçe dilbilgisinde sık rastlanan bir hataya Zülfikar da düşüyor: Sözcük sonlarındaki sert ünsüzlerin, ünlüyle başlayan ek geldiğinde yumuşayacağı biçimindeki kuralın tek Türkçe kökenli istisnası olarak “ip, top, sap” gibi tek heceli sözcükleri sayma hatası (Mart 2002). Oysa “kalıt, yakıt, yapıt, konut, boyut” gibi iki heceli Türkçe kökenli sözcükler de var bu kuralın istisnaları arasında.

Ekim 2003 tarihli yazıda, “türev” sözcüğü için, “türemek fiil kökünden kuzey lehçelerinden alınan -v (-av,-ev) ekiyle yapılmıştır” diyor.

Zülfikar’ın anlatımından “türemek”in bir fiil kökü olduğu anlamı çıkıyor ama, yazar “türemek fiilinin kökünden...” demek istiyor olmalı.

Bizi yine temeldeki kuralcı anlayışa götüren tipik bir tavır olarak, bu yazılarda da resmî yetkeden medet umulduğunu görüyoruz:

“[T]elevizyondaki ilgililer, alan uzmanları ve öğretim elemanları Batı’dan gelen terimleri dile yerleştirmek için âdeta yarışıyorlar. Türk Dil Kurumu ise, bu gelişmeleri takip edip karşılıklar öneriyor ama bu önerileri, herhangi bir yaptırım olmadığından tutunmuyor[...]

(Şubat 2004)

Toplumsal etkinin makbul olanı saygınlığa dayalı olanı değil midir? Öneriler “yaptırım”la tutunabilir mi?

Zülfikar’ın yazılarında, bakış açısındaki ve ele alınan özgül konulardaki sorunların yanı sıra, yığınla anlatım sorunu da var. Aşağıda yalnızca birbirine karışan kavramlardan bazılarına işaret edeceğim:

kelime/tamlama

Zülfikar, “kelime” sözcüğünü bilinen anlamının yanı sıra “tamlama” anlamında da kullanıyor. İşte örnekler:

“Türkçe Sözlük’e henüz girmemiş olmakla birlikte kır koşusu biçiminde bir kelimemiz bulunmaktadır.” (Aralık 2002)

“Sözlüklerimizde de yer alan bu deyim aslında bir çeviri kelimedir.” (Ağustos 2002)

Yazar, Türkçede yeni bir anlam kazanmış olan “yavaş çekim” tamlamasından söz ederken, aynı yazı içinde bu tamlamayı bir sefer “söz” olarak, bir sefer de “kelime” olarak adlandırıyor (Ocak 2003). Bu konudaki son örnek de şu:

“Türk Hava Yollarının kelimesindeki...” (Haziran 2004)

Bütün bu tuhaflıklar,²⁶ AKDİTYKTDK’nın “sözcük” yerine “söz”

26. Bir dil profesörünün yazılarında yer aldıkları için “tuhaflıklar” diyorum.

ve “kelime” demesinin yanı sıra bir de “ayrı yazılan bileşik kelime” kavramını icat etmesinin sonuçlarıdır sanıyorum. Oysa terimlerin netliği, bilimselliğin ölçütlerinden biridir. Netlik sağlanamayabilir, ancak böyle bir durumda, neden sağlanamadığına ilişkin açıklamalar önermek gerekmez mi?

bolluk/fazlalık

“Her bilim dalında ve sanat kolunda olduğu gibi bizde terim bolluğu bulunmaktadır. Terim bolluğu kavram kargaşasına da yol açmıştır.” (Kasım 2003)

Bağlama bakılırsa yazar terim bolluğundan değil, terim fazlalığından söz etmektedir. Birinci cümledeki kullanımı ironik saysak bile, ikincisinde ironiden çıkılmış olması beklenirdi.

gerçek/gerçeklik

“... realist’in karşılığının gerçekçi, realite’nin karşılığının ise gerçek olduğu görülecektir.” (Aralık 1999)

“Realist”in karşılığı “gerçekçi”dir ama, “realite”nin karşılığı “gerçek”ten çok, “gerçeklik” olmalı.

olmazsa olmaz/vazgeçilmez

Zülfikar bu iki kavramın “eş” olduğunu, “olmazsa olmaz”ın *sine qua non*’dan geldiğini yazıyor (Haziran 2003).

Olmazsa olmaz sözü gerçekten de *sine qua non*’un karşılığı. Ancak, “vazgeçilmez”le ikisinin anlam alanları tam olarak örtüşmüyor. “Olmazsa olmaz” kavramının anlam alanında nedensellik ilişkisi var; belirli bir sonucun ortaya çıkmasında kaçınılmaz olarak rol oynayan [koşul] anlamına geliyor bu söz. Oysa “vazgeçilmez” kavramı bir başına nedensellik bildirmiyor. Sözgelimi, bir kimse kendisi için yazarken kurşunkalemin vazgeçilmez olduğunu söyleyebilir ama kurşunkalem dediğimiz gereç, yazma işi için “olmazsa olmaz” değildir.

de/-de

“Şehir kavramı İlk Çağda daha geniş anlamıyla Lâtince site’dir. Bizim güney sahillerimizdeki Side’de aynı kelimedir.” (Kasım 2003)

Burada “Side’de” biçimindeki imla, durum eki anlatıyor. Oysa bağlam öyle gösteriyor ki yazarın kastı “de” bağlacıdır. Doğrusu: “...Side de...”

anadıl/anadili

Anadili terimi ve kavramı konusundaki bilim dışı kullanıma Zülfikar’da da rastlıyoruz. Aşağıdaki iki örnekte de “ana dil” derken yalnızca Türkçe kastediliyor:

“İşte böyle bir çıkmaz içinde, ülkede Türkçe yani ana dil gereği gibi öğretilmiyor...” (Temmuz 2002)

“Tıp alanındaki bilginler bir araya gelir, bir uzlaşma ortamı oluştururlarsa ve dilcilerle de iş birliği sağlarsa işte o zaman bazı olumlu adımlar atılabilir. Bu da ana dile saygılı bir ortamın sağlanmasıyla mümkün olur.” (Kasım 2002)

Konuyu daha önce yeterince yazdığım için burada temel tanımları yinelemeyeceğim. Yalnızca, toplumumuzun içinde bulunduğu durumda, tıpkı Zülfikar gibi kavramı bulanıklaştıran dilcilerin de sorumluluğu bulunduğu bir kez daha işaret edeceğim.

Ağustos 2002 tarihli yazısındaki bir bilgi yanlısına da değinmeliyim. Prof. Zülfikar, bir dalgınlık eseri olmalı, şöyle diyor orada:

“Yakın dönemlerde çeviri yoluyla dilimize giren bir deyim de ‘kendine zaman ayırmak’tır. ‘Take your time’in çevirisi olan bu söz daha çok dizi filmlerde geçmektedir.”

“Kendine zaman ayırmak” sözü, *take your time*’in çevirisi değil. *Take your time* Türkçeye “acele etme(yin)” diye çevrilebilir ancak. Öyle görünüyor ki “kendine zaman ayırmak” sözünde ön planda olan, dilsel etkiden çok, toplumsal etkilerdir.

Temel sorunların dışında yığınla da anlatım sorunu var demiştim bu yazılarda: çoğul eki fazlalıkları, sözcük fazlalıkları, sözdizimi sorunları, tekil/çoğul sorunları, gereksiz anlamsal yinelemeler, et-

tirgen eki fazlalığı, edilgen eki fazlalığı, iyelik eki fazlalığı, “bir” fazlalığı, virgül eksikliği, virgül fazlalığı, birbirine karıştırılan kavramlar, imla hataları vb. Bunları tek tek örnekleyecek değilim, burada yalnızca herkesi ilgilendirebilecek noktalara değindim. Değirmek istediğim son birkaç nokta, Zülfikar’ın yazılarındaki söylemin bazı ideolojik özellikleri:

İrkçilik

Zülfikar, A. Ragıp Akyavaş’ın *Âsitane* adlı kitabından şu alıntıyı yaparken alıntındaki korkunç ırkçılığın farkına varmıyor:

“Eski İstanbullular Mart için ayların çingenesidir derler ama baskın bu sene bir çingeneliğini görmedik. Aksine kibar davrandı. Söylemeye hâcet yok, asaletli aydır vesselâm...” (Nisan 2001)

Gerçi Prof. Zülfikar “asaletli/soylu” sıfatında ırkçılık görmeyen tek yazar değil ama, alıntındaki ırkçılık da “asaletli” sıfatının içerdiğinden ibaret değil.

Şovenizm

“Türk yerine Türkiyeli demek ne kadar yakışsızsa, Türk devleti yerine Türkiye devleti de bence o derece yakışsız bir ifadedir.” (Temmuz 2000)

Diyelim ki yazar, Türkiyeli olup da farklı kökenden gelen yurttaşlarımızın da Türk diye anılmasında ısrarlıdır. Bu takıntılı durum fazlasıyla yaygın olduğundan, çok yakın zamanlara kadar anlaşılır bir yanı vardı belki. Ama şu küçülen dünyada, sözgelimi, Kıbrıslı, Azerbaycanlı, Makedonyalı ve Türkiyeli Türkler bir arada düşünülürken gerek duyulacağı açık olan bir sıfattır bu “Türkiyeli” sıfatı. Durum böyleyken, Zülfikar’da yarattığı gibi bir alerji yaratmasının şovenizmden başka açıklaması olabilir mi?

“Kendi varlığının, ulus olmanın dille bağlantılı olduğunu sürekli hatırlamalıdır.” (Haziran 2004)

Bir dilci, dil ile ulus olmayı bire bir bağlantılandırabilir mi? Ulus olmayan topluluklara ait dilleri böyle peşin peşin harcayabilir mi? Bunun günümüz dilbilimindeki adı ve yeri nedir?

Militarizm

“Spor terimlerini 1900’lü yılların başında savaş düzenini göz önüne alarak adlandıran bu asker millet, kale, müdafaa hattı, hücum hattı sözlerini kullanmıştır.” (Mayıs 2004)

Zülfikar “bu asker millet” sözünü olumlayarak kullanıyor. Türklerin savaşçı kavimlerden bilindiği doğrudur. Ama artık, kavim olarak “asker millet” olmaktan daha barışçı değerleri öne çıkarmanın zamanı gelmedi mi?

Cinsiyetçilik

Zülfikar da “kadın” sözcüğünden korkanlardan. Roman kahramanları için “bayan kahraman” diyor (Ocak 2003).

*

Zülfikar’ın yazılarındaki Türkçe ve İngilizce hataları ile terim tutarsızlıkları düzeltilmeyi bekliyor. Ancak, bu yazıların temelindeki bakış açısı sorunu, imla, Türkçe ve bilgi sorunlarını gölgede bırakacak ölçüde belirleyici.

Bazı okurlardan, Zülfikar’ın ve AKDİTYKTDK’nın üstünde gereksiz yere durduğum, ciddiye alındıkları izlenimini yaratabileceğim yönünde eleştiri aldım. Böyle düşünenler bir noktayı unutuyor olmalı: Zülfikar’ın yazıları belli ki öğrencilerin ve öğretmenlerin başvuru kaynağı olsun, dil alanında bilgilenmelerini ve bilinçlenmelerini sağlasın diye yayımlanmıştı ve herhalde kaynak işlevi görüyordu. AKDİTYKTDK herhangi bir kurum değil, resmî dil anlayışını temsil eden kurum. Neyle karşı karşıya olduğumuzu somut olarak, ayrıntılarıyla göstermek gereğini duymamın nedeni budur.

İNGİLİZCEDEN GELENLER

“İngilizceden gelenler” konusunu *Dilimiz, Dillerimiz*’de aynı başlık altında ve “Genel bakış – Kir” gibi bölümlerde çeşitli yönleriyle ele almıştım. *Türkçe Sorunları Kılavuzu*’nda da “İngilizcenin tuzakları” başlıklı bir bölüm ve oradan kılavuzun gövdesine göndermeler vardır. Aşağıda ise İngilizce birimlerin Türkçeye gelme biçimlerine bakmaya çalışacağım.

Gelme biçimleri arasında ilk sırayı eski usul, Türkçe söyleyişe uyarlanarak gelenler, ikinci sırayı “ödünclemeli çeviri” yoluyla gelenler, üçüncü sırayı ise yazılışları ve söylenişleriyle “oldukları gibi” gelenler alıyor. Bunlara tek tek bakmadan önce, anlık ve geçici kullanımlara da işaret etmek gerekebilir. Örnek:

“*Mass tourism* dediğimiz kitle turizmi...” (Turizm Bakanı, 7.4. 2006, NTV 13:00 Haberleri)

Bu, bir kalıp. İş gereği İngilizceyle ya da başka bir yabancı dille (Latince, Fransızca, Arapça) sıkı ilişkide olan görevlilerin bir bölümü, yukarıdaki gibi bir “...dediğimiz” girizgâhına başvurmadan edemiyor. Neden? İyi yüreğim: Türkçesini hemen hatırlayamadığı ya da Türkçe karşılık henüz yerleşmediği içindir. Kötü yüreğim: Statü gösterişçiliğindendir.

Her durumda, farklı birimlerle de olsa toplumsal düzlemde önemli miktarları bulabilen bu olgulara dilbilimde “kod karıştırımı” (*code mixing*)” deniliyor.¹ Özellikle küresel alanlarda çalışan yeni

1. Burada “kod”, dil anlamında. Bir dilde konuşur ya da yazarken araya başka bir dile ait birimler karıştırmak söz konusu.

kuşaklarda gitgide daha çok rastladığımız, internet mecrasında da açıkça izlenebilen bir olgu bu. Daha dar sosyal çevrelerde bunun kalıcı değilse bile az çok süreklilik kazanan özgül biçimleri oluştuğunda buna “kod değiştirimi (*code switching*)” adı veriliyor. Kod değiştirimi yalnızca İngilizce ile Türkçe arasında değil, Türkçe ile Kürtçe gibi bir arada yaşayan diller arasında da görülebilen bir olgu.

Kod karışırımı ile, “oldukları gibi gelenler” dediğim sözcük grubunu birbirinden ayırt etmek kolay değil. Bir olasılık, önce kod karışırımı biçiminde yer bulan bazı söz ve sözcüklerin bir süreç sonucu kalıcılaşıyor olmasıdır.

Şimdi, gelme biçimlerine tek tek bakalım.

A) TÜRKÇE SÖYLENİŞE UYARLANARAK GELENLER

Bir dilin birimleri başka bir dile geçerken, gerek biçim gerekse içerik/anlam açısından değişikliğe uğrayabiliyor. Saussure’e borçlu olduğumuz terimlerle söylersek, gösterenler kadar, gösterilenler de değişim geçirebiliyor. Bu genel saptama günümüz için de geçerli.

Sözcüklerin bir bölümü Türkçeye önce (20. yüzyılın ortalarına kadar) Fransızca üzerinden uyarlanarak gelmişken, şimdi İngilizce üzerinden yine uyarlanarak, yeniden geliyor. Örneklerden biri, Türkçede “perhiz” anlamında kullanılagelen “diyet” sözcüğü. Son dönemlerde İngilizceden yapılan “ödünclemeli çeviri”lerde “diyet” sözcüğünün bu kez “perhiz” değil, “beslenme düzeni” anlamında kullanıldığına rastlanıyor. Anlamlar karıştığından, okurlar yakında her beslenme düzenine “diyet” demek gerektiği duygusuna kapılabilir.

Eskiden Türkçede Fransızcadan gelme “büro” diye bir sözcük vardı, hâlâ var. Ancak, bunun üzerine İngilizceden “ofis” de geldi. Ve her ikisi de Arapça “daire”nin yerini aldı. Daha doğrusu, “daire” daha çok devlete kaldı (“devlet dairelerinin mesai saatleri”), büro daha çok avukat, mimar, danışman vb. serbest meslek erbabına, ofis ise kapitalizmin yeni tür tapınaklarına armağan.

“Alarm” geleli yıllar olmuştu, bir siren sesiyle birlikte kendimizi güvenli yerlere atmamız anlamına geliyordu, şimdi ise “çalar saat, saatin zili” anlamlarını yüklenmek üzere yeniden, bu kez İngi-

lizceden geldi, *clock* kısmını kendi yurdunda bırakarak. Türkçede “alarm zilleri” artık saatlerde de çalışıyor.

Brecht de kimmiş?

İngilizcesi “Szechwan”, Fransızcası “Se-Tchouan”, Almancası “Sezuan”. Çin’deki bir bölgenin adı. Peki Türkçesi ne?

2008 yılında orada bir deprem olunca, Türkçede adı yokmuş gibi “Siçuan” dedi bütün basın. Şimdi depremin yıldönümlerinde aynı ad kullanılıyor. Oysa Brecht’in ünlü oyunu “Sezuan’ın İyi İnsanı”yla birlikte, “Sezuan” denmişti. Demek oyun unutuldu, İngilizce üstün geldi, bölge yeniden adlandırıldı. (*Radikal*, 14.5.2009)

derogasyon

AB sürecinde, Fransızca söylenişiyse geldi. “İhlal, aykırılık” gibi anlamları var. Serbest dolaşım gibi herkese tanınan hakların size tanınmamasına, “haksızlık” yerine “derogasyon” diyorlar.

destinasyon

Turizm terimi olarak dolaşıma girmiş görünüyor. Varış yeri, gidilecek yer, gidilecek ülke, uğrak. Eski adıyla, menzil.

eliptik

Dil alanında, sözlüklere de geçmiş güzel bir Türkçesi var bu terimin: eksilteli. Daha çok dil ve edebiyat alanında kullanılan bir terim. Geriye kalan kısmı söylenmesi gerekmeyecek kadar açık olan cümleleri eksilteli yapıda kurabiliyoruz: “Hele o gün gelsin!” örneğindeki gibi.

etnonasyonalizm, etnosentrizm, etnikçilik

Türkçede karşılığı yokmuş da yeni öğrenmişiz gibi yapılan kavramlardan biri de “etni (kavim)”. Gerçi kavramın “etnonasyonalizm, etnosentrizm, etnikçilik” biçimindeki uzantılarının adı yoktu eskiden. Adı Batı’da konulunca biz de “kavme dayalı ulusçuluk” filan diye uzatmadık herhalde artık.

inovasyon

Türkçede karşılığı yok sanılıyor ama, gayet mantıklı, sade ve yerleşik bir karşılığı var: “yenilik”. “Yenilenme” değil, “yenilik”. Yenilenme, “renovasyon’un karşılığı.

karting

Çevirmen Bilal Çölgeçen’in katkısı:

“Karting, lunapark gibi yerlerde görebileceğiniz küçük pistlerde yada resmen daha büyük yarış alanlarında ‘go-kart’ ya da ‘kart’ denilen küçük yarış arabalarıyla yapılan ‘sporun’ adı. Büyük yarış arabalarıyla yarışa hazırlık olduğu için ‘motor sporlarına ilk adım’ sayılıyor.

“Kelimenin Türkçeleşmeden Türkçeye yerleştiği çok açık. Şöyle kullanmakta yarar var. Kart: Küçük yarış arabası ve karting: Küçük yarış arabalarıyla yapılan yarış.”

komedyen

İstanbul Sinema Festivali’ne katılan bir Fransız film yönetmeni, kendisine deneyimsiz oyuncuların yönetmenin güçlükleri sorulunca, “Herkes aktördür, bazı oyuncular hariç (*Tout le monde est acteur, sauf quelques comédiens*)” dedi ama, çeviri “Herkes aktördür, bazı komedyenler hariç” biçiminde olunca o nefis söz güme gitti. Fransızcadaki *comédien* sözcüğünü Türkçeye “komedyen” diye değil, “oyuncu” diye çevirmek gerekiyor. “Komedyen” Türkçede yalnızca komedi oyuncularını için kullanılan bir sığata dönüşmüştür ama, Fransızcada tüm oyuncularını kapsar. (*Radikal*, 9.4.2009)

konsolide etmek

Sağlama bağlamak demek. Yeni değil ama, eskiden (Fransızcadan geldiğinde) yalnızca borçlar için, bir iktisat tekniği bağlamında kullanılırken şimdi siyasal vb. alanlara da yayılma eğiliminde. Belki siyaset de bir borçlanma psikolojisiyle yürütüldüğündendir.

krımlınalize etmek

Günümüzün eleştirel düşüncesinde önem taşıyan, verimli, aydınla-

tıcı kavramlardan. Temel hakların kullanımını zora sokan zihniyetlerin söylemleri için kullanılıyor. Türkçesi, bir edimin suçmuş gibi, kişinin suçluymuş gibi gösterilmesi.

otorite

Batı dillerinden\ gelen “otorite” sözcüğü, yalnızca “idare” ve “yönetim” sözcüklerinin yerine değil, bazen de “makam” sözcüğünün yerine kullanılıyor. “İlgili makamlar”dan “ilgili otoriteler”e giden yoldayız.

Haberleşme Bakanı Ahmet Arslan’la ilgili bir haber: “Bugün teknik bir ekibimiz İngiltere’ye gidiyor. İlgili otoritelerle görüşmek üzere.”²

pık, trend

“Bu pik, yani yüksek fiyat (...) düşüş trendinde...” Enerji Bakanı Hilmi Güler, petrol fiyatlarından söz ediyor (24.12.2008).

Yüksek fiyat diye açıklandığına göre, bu “pik”ten kasıt herhalde “zirve” ya da “tavan”dır. Şimdi bunu *peak* diye mi yazmalıyız, yoksa “pık” diye mi?!

“Trend” sözcüğü ise son yıllarda, “moda olan” anlamında kullanılır oldu: “Çizmede son trend” örneğindeki gibi. Ama sayın bakan herhalde şu bildiğimiz “eğilim”den söz ediyordu. Bu durumda, öneri: “Bu tavan fiyat (...) düşme eğiliminde...”

pozisyon

Çevriyazı, Türkçeye gelen sözcüklerin başlıca uyarlanma yordamı. “Eski usul” dediğim yordam. Günümüzde İngilizceleşme de çoğu olguda söyleyiş açısından eskiden olduğu gibi Fransızca söyleyiş üzerinden gerçekleşiyor.

“Pozisyon” Fransızcadan geleli yıllar olmuştu, Türkçede “konum” anlamında kullanılıyordu. Şimdi, henüz sözlüklere geçmemiş olmakla birlikte, “tavır, mevki, görev” gibi anlamlarda da kullanılıyor.

2. www.trthaber.com/haber/gundem/ingilterenin-yasagi-kaldiracagini-dusu-nuyoruz-306092.html (Erişim tarihi: 28.3.2017).

Örnek: “Bazı Kamu Kurumlarının Kadro ve Sözleşmeli Pozisyonlarına Yerleştirme Yapmak için Adaylardan Tercih Alınması.”³

promosyon

“Tanıtım”ı öneriyorum ama, bu sözcüğün anlamı tanıtımı aşıyor. İyi tanım, Dil Derneği’nin sözlüğünden: “Bir malı geniş yığınlar a tanıtmak, beğendirmek ve o malın sürümünü sağlamak amacıyla yapılan çalışmaların tümü.” Bazen bu çalışmalar çerçevesinde bedelsiz olarak dağıtılan malzeme için de kullanılır: “Promosyon olarak...”

prospektüs

Türkçesi: Tanıtım, tarife.

realize etmek

İktisattaki anlamı, “parasal işlem yapmak”. Günümüz iktisadının felsefesi böyle: Düzanlamı “gerçekleştirmek” ve “kavramak” olan fiili, paraya bağlıyor.

reyting

İzlenme oranı.

rezidans

Batı dillerindeki yerleşik anlamı “ikamet” ve “ikametgâh”. Son otuz kırk yıldır bunların yanında yeni bir anlam kazandı ve Türkçeye de bu anlamla geldi: Lüks apartman. Alışılmış “lüks inşaat”tan da daha lüks şeyler bunlar, ortak hizmetkârları olan modern ikametgâhlar, beyazlara mahsus. Bazı reklamlarda İngilizce imlasıyla da boy gösteriyor: *residence*.

röveşata

İngilizcedeki *reverseshot* (tersine vuruş) sözcüğünden gelmiş. Fut-

3. www.osym.gov.tr/TR,3351/bazi-kamu-kurumlarinin-kadro-ve-sozlesmeli-pozisyonlarına-yerleştirme-yapmak-icin-adaylardan-tercih-alınmasına-iliskin-duyuru.html (Erişim tarihi: 28.7.2017).

bolda bir atraksiyonun adı. Ve elbette, nefis bir filmin adında da yer almış: “Tabutta Röveşata”.

seküritizasyon

“Borç” ve “ipotek” gibi sözcükler irkiltici bir duruma geldiğinden olmalı, borç yerine “kredi”, borç senedi yerine “bono”, ipotekli kredi yerine “mortgage”, borç senedi alım satımı yerine “seküritizasyon” gibi, henüz kokusu çıkmamış sözcükler yeğleniyor.

Doç. Dr. Saygın Eyüpgiller’in verdiği bilgiye göre, meslek mensupları Türkçede “seküritizasyon” karşılığı olarak “menkul kıymet-leştirme” terimini kullanmaktadırlar.

sıtasyon

Fransızca söylenişiyse geldi. “Alıntı [yapmak], gönderme[de bulunmak]” demek. Eski adıyla, atıf (A kısa).

skorer

İngilizceden takla atarak gelenlerden. İngilizcesi *scorer*. Türkçesi “golcü”, “en çok sayı yapan”...

stabil

“İstikrarlı” demek. Latince kökenli.

tema

İzlek demek. Bu sözcük Türkçeye yeni gelmedi ama, bu kez “tematik” biçimiyle de yaygınlaşma eğiliminde. Hem bu açıdan, hem de “teması” gibi ek almış biçimlerinin “tema/temas” karışıklığına yol açabilmesi bakımından, kavramın Türkçesini anımsatmak gereğini duyuyorum: İzlek, izleksel. “İzlence”yle karıştırılmaması kaydıyla elbette: “İzlence”, program anlamına geliyor.

terörize etmek/olmak

Bu fiiller geldikleri Batı dillerinde “korkutmak, sindirmek” anlamına gelir. Türkçede ise son zamanlarda buna ek olarak “terörist gibi göstermek” anlamını da kazandı. Katmerli bir anlam yüklenme olayı.

vizyon

“İki lider çözüme ilişkin vizyonlarını paylaştılar.” (Bir haber bülteninden, 13.5.2015) Belli ki görüşlerini paylaşmışlar bu sayın liderler.

B) “ÖDÜNÇLEMELİ” ÇEVİRİ YOLUYLA GELENLER

Türkçe Sorunları Kılavuzu’ndaki “İngilizcenin Tuzakları” başlıklı bölümde değindiğim sorunların önemli bir bölümü, Türkçeye çeviri yoluyla gelen sorunlarla ilgilidir. Söz konusu olan, gündelik dilde “motamo/sözcüğü sözcüğüne” dediğimiz ya da dilbilimin “ödünçlemeli çeviri (*loan translation*)” dediği, yüzeyde kalan çevirilerin yol açtığı sorunlar ve sonuçlar.⁴ Bu tür çeviriler, belki bir tür mizah üretimine kaynaklık edebiliyor, ancak amaç açısından bakarsak hem özgün metnin meramını iletemeyen, okuru asıl anlama götürecektir yoldan saptıran, hem de Türkçeyi olmayacak biçimlerde zorlayan sonuçlara yol açabiliyor. İşte örnekler:

açılım

Galiba *ouverture*’den geldi: “*Iran supreme leader dismisses Obama ouvertures* (İran’ın dini lideri, Obama’nın açılımlarını geri çeviriyor)” (21.3.2009 tarihli basın). Eskiden Türkçeye Fransızcadan uyarlanmış olarak gelmişti, “uvertür”.

aksiyon almak/önlem almak

Bu söz de *to take action*’dan geldi. *Action* sözcüğü, *to take* fiiliyle kullanıldığında “önlem almak” anlamına gelir. Her “aksiyon”, eylem değildir!

Atlantik

“Atlas Okyanusu” adlandırması neredeyse unutuldu. Onun yerini

4. İnternetteki ekşi sözlük’te bu olgunun “ingilizceden türkçeye direkt çeviri” başlığı altında epey eğlenceli örneklerini bulabilirsiniz. İngilizce kuşağı, orada bütün bir yelpaze olarak karşımıza çıkıyor: Fazla çocuksu olanından, nefis mizah örneklerine ve gayet öğretici olanlarına kadar, her dilciyi ilgilendirecek “paylaşımlar” içeren bir kaynak.

“Atlantik” sözcüğü alıyor. Bu sözcüğün yeğlenmesindeki etkenlerden biri İngilizcenin etkisiyse, bir nedeni de sözcüğün bir başına kullanılabilmesi olabilir: “Atlantik ötesi”, “Atlantik’te kaza” vb. diyebiliyoruz ama, “Atlas ötesi”, “Atlas’ta kaza” diyemiyoruz; ille de “Atlas Okyanusu ötesi”, “Atlas Okyanusu’nda kaza” vb. dememiz gerekiyor. Dilde kısa olan genellikle üstün gelir, öyle görünüyor ki bu örnekte de öyle.

Avrupa dillerinde “Atlantizm” diye siyasal bir deyim de var, “ABD’cilik” ve “NATO’culuk” anlamına geliyor. Bu deyim bizde pek yaygınlaşmadı.

ayrılmak/gitmek

“IMF ayrıldı zamlar geldi” (11.8.2004 tarihli gazeteler).

Ayrılmak fiilinin bu tür kullanımları, İngilizcedeki *to leave* fiilinin etkisine benziyor. Türkçede ayrılmak fiilinin gitmek anlamında kullanıldığına eskiden de rastlanırdı ama, yalnızca ayrılma yerinin de belirtildiği durumlarda: “IMF heyeti Ankara’dan ayrıldı” örneğindeki gibi.

Örneğimiz için öneri: “IMF gitti zamlar geldi.”

casus belli

25 Ocak 2010 Pazartesi, TRT Türk. 23:00 haberleri okunuyor. Bir cümlede “casus belli” terimi geçiyor ve haberci bunu Türkçede “casusun belirli olduğu”nu söyler gibi söylüyor, A’yı uzatarak.

Herhalde herkesin kulakları dikilmiştir, nedir bu casusluk olayı diye. Oysa Türkçe değil, Latince bir diplomasi terimiyle karşı karşıyayız: *Belli* sözcüğü Latince “çatışma/savaş” anlamına geliyor, *casus* ise “durum”. *Casus belli* teriminin Türkçesi, “savaş nedeni”. Okunuşu: “Kasus beli”, A’yı uzatmadan.

çağrı merkezi

Call [center]’dan sözcüğü sözcüğüne çeviri. Gerçekte herhangi bir çağrıyla ilgisi yok, düpedüz “başvuru telefonu” demek.

Türkçe sözlüklerdeki “çağrı” maddesine “telefonla hizmet veren bilgi merkezi” gibilerden bir tanım eklemek gerekecek.

Bu arada, İngilizcedeki her *call*'u “telefon etmek” diye çevirme eğilimi başgösterdi. Oysa *to call* fiilinin Türkçe karşılıklarından biri de “uğramak”. Dolayısıyla, İngilizce metinlerde sözün bağlamına dikkat edilmeli: Konuşan kişi, sözgelimi, akşam üstü telefon ederim diyor da olabilir, akşamüstü uğrarım da.

çıkmaq

“Çıkmaq” fiili İngilizcedeki *to go out*'tan gelip gençlerce benimsemi. “Sevgiliyiz” sözü biraz fazla mahrem, fazla özel kaçacağı için, daha örtülü bir kavram olan “çıkmaq” kullanılıyor. Ondan önce de, *boy friend/girl friend*'den çeviri olarak “erkek arkadaş/kız arkadaş” gelmişti İngilizceden.

çoğul disiplinler açısından / çokdisiplinli açıdan

Multidisciplinary sözcüğünün “çoğul disiplinler” diye çevrilmesi, tekil/çoğul çağrışımı açısından iyi olmuyor. *Multi-* önekinin “çoğul” diye çevrilebileceği yerler olmakla birlikte, yerine göre “çok-” ve “-arası” olanaklarından da yararlanılabilir (“çokdisiplinli” ve “disiplinlerarası”).

Bu fırsatla, “çok disiplinli” ile “çokdisiplinli” arasındaki anlam farkına bir kez daha dikkat çekeyim.

çok dikkatli olmak

“İnsan böyle bir zamanda çok dikkatli olamaz” diyor çevirmen.

Bir mazeret sözü müdür çevirdiği? Hayır, bağlam öyle göstermiyor. Belli ki, sözün aslı, “İnsan böyle bir zamanda ne kadar dikkatli olsa azdır” anlamında, *one is never too careful in such a time* gibi bir şeydir.

çok tarz

Stylish, very stylish.

dakıklık / isabet

“[B]roşürün üslubu şaşmaz bir dakiklikle Rauf Denktaş'a ait olduğunu belli ediyor.” (Murat Belge, 30.1.2004 tarihli *Radikal*)

Buradaki dakiklik *precision* kokuyor. Türkçede dakiklik, en azından yakın zamanlara kadar, *precision*'ın yalnızca zamanla ilgili kullanımını karşılıyordu. Diğer *precision*'lar için yerine göre “netlik” ya da “isabet[lilik]” olanakları var.

Örneğimiz için öneri: “... şaşmaz bir isabetle...”

dernekleşme hakkı

Freedom of association sözünün Türkçesi, “dernekleşme hakkı” değil, “örgütlenme hakkı”.

dilsel/dilbilimsel

İngilizcedeki *linguistic* sıfatı, “dilsel” anlamına gelir. “Dilsel problemler (*linguistic problems*)” ile “dilbilim problemleri (*linguistics problems*)” arasındaki S farkı dikkatlerden kaçıyor.

dokunuş/üslup

“... onca efekt, onca teknolojik dokunuş bir anlamda hayal gücünü ete kemiği büründürürken ...” (*Radikal*, 30.7.2010)

“Ultra taşınabilir Satellite U500’e kişisel bir dokunuş katan göze çarpan bir tasarım yarattık.” (TNB A.Ş. Genel Müdürü Aytaç Biter, *Milliyet*, 26.6.2009)

Örneklerdeki “dokunuş” sözcüğünde İngilizce *touch* sözcüğünü görmemek elde değil. *Touch*'ın ilk anlamı “dokunuş”tur, ancak buradaki gibi bağlamlarda söz konusu olan, dokunuş değil, diğer anlamlarından biri: Yeni adıyla “biçem”, eski adıyla “üslup”.

duygusal katsayı

İngilizceden gelen “EQ (*Emotional Quotient*)” terimini Türkçeye “duygusal katsayı” diye çevirmek, terimler için vazgeçilmez bir özellik olan tekanlamlılığı zedeliyor. Öneri: “duygu katsayısı”.

düzensiz göçmen

Resmî makamlar bile “düzensiz göçmen” diyor. “Kayıtdışı göçmen” demek. İngilizce *irregular migrant*'tan geldi.

entelektüel

“Entelektüel” sözcüğü Batı dillerinde hem ad hem sıfat olarak kullanılabiliyor. Ad olarak kullanımını Türkçeye yerine göre “aydın”, yerine göre de “entelektüel” diye çeviriyoruz.

Sıfat olarak kullanıldığında ise “entelektüel”den çok, yerine/ bağlamına göre “zihinsel” ya da “düşünsel” demek gerekebilir: “Entelektüel yaşamında” ile “düşünsel yaşamında” arasında anlam farkı var.

eşitçe/aynı biçimde

İngilizce *equally*’nin bir kullanımı var ki, Türkçede “aynı derecede/ aynı biçimde” anlamına geliyor. “Ödünçlemeli” çevirilerde, bu anlamı vermek yerine “eşitçe” ya da “eşit olarak” dendiğine rastlanıyor.

etki

İngilizcedeki *effect* sözcüğünü Türkçeye her zaman “etki” diye çeviremeyiz. Yerine göre “sonuç” da olabilir. (Etki: *influence*)

eylem planı / önlem planı

Action sözcüğü, “eylem” anlamına geldiği gibi, *to take action* gibi kullanımlar başta olmak üzere, “önlem” anlamına da gelir. Örneğin, *please take action* sözü, “gerekli önlemlerin alınması ricasıyla” demek. “Eylem planı” diye yerleşmeye başlayan başlıkların bir bölümünde kastedilen de “önlem planı” aslında...

farklılık/görüş ayrılığı

En çok dış haberlerde olmak üzere şu tür anlatımlara rastlanır oldu: “İki taraf arasındaki farklılıkların önümüzdeki günlerde giderileceği umuluyor.”

Buradaki soruna, İngilizcedeki bir yoksulluğun Türkçeye aktarılması sorunu denebilir: İngilizcedeki *difference* sözcüğü, “farklılık” anlamına geldiği gibi, yerine göre “görüş ayrılığı” anlamına da gelebiliyor. Bunun kaynağı, fiil olarak *to differ from* ile *to differ with [someone]* arasındaki fark: İki fiil çekiminden ilki “farklı ol-

mak”, ikincisi ise “farklı görüşte olmak” anlamına geliyor. Çeviride bu noktaya dikkat etmediniz mi, örneğimizdeki gibi “ödünçlemeli” çeviriler ortaya çıkıyor.

günün sonunda

At the end of the day’den geldi. Türkçesi: “eninde sonunda, sonuçta”.

hâlâ/yine de

Jaws adlı filmde, civarda köpekbalığı olduğunu bildiği halde idari makamlara plajı boşaltma kararı aldurmayı başaramayan şerif, oğlu köpekbalığı tarafından öldürülen bir anne tarafından suçlanıyor. Şöyle diyor suçlayan kişi: “Siz biliyordunuz ve benim oğlum hâlâ ölü.”

Bu koşullar, ölmüş biri için “hâlâ ölü” diyebileceğimiz koşullar değil. Belli ki çeviride bir sorun var. “Hâlâ” diye çevrilen sözcüğün İngilizcesi *still* olmalı: *My son is still dead*: Benim oğlum yine de öldü.

hikâye/haber

Televizyonlardaki haber bülteni sunucularının dilinde, özellikle uzun uzadıya konu edinilen haberlerin kastedildiği bir “hikâye” sözcüğü belirdi. Galiba İngilizcedekine dönüştü iş: *Story* sözcüğünün bir anlamı “hikâye” ise, diğer anlamı da “haber” değil midir? Uzunca bir öykü içeren haberler için böyle bir terime ihtiyaç da vardı aslında. Gerçi hâlâ, söze “bu hikâyenin” diye başlandığını duyduğumuzda hafiften bir argo izlenimi doğacak gibi oluyor.

hükümet verileri

İngilizcedeki *government* sözcüğünün tek anlamı “hükümet” değil. Ayrıca, yerine göre, ad olarak “yönetim”, sıfat olarak “resmî” anlamına da gelebiliyor.

Bu arada *government data*, “hükümet verileri” değil, “resmî veriler”.

kamu, kamusal, kamuya açık, herkese açık, halka açık, halksal, tanınmış, izleyiciler, izlerçevre, genel...

İngilizce karşısında Türkçeyi yoksul bulanların kulakları çınlasın: Bu sıraladıklarım, İngilizcedeki *public* sözcüğünün Türkçedeki olması karşılıkları (belki başka da vardır). Çeviri yaparken yerine göre bunlardan birini seçebiliyoruz, daha doğrusu seçmemiz gerekiyor.

kamusal alan

Bu kavramın iki farklı kullanımı oluştu Türkçede. Biri, İngilizcede (*public space*) ve dünya ortak kültüründe olduğu üzere, “özel alan” kavramıyla çift oluşturuyor. Buradaki “kamusal”ın anlamı “herkese açık olan”dır, “özel”in anlamı ise, “kişisel/mahrem”.

“Kamusal alan” kavramının Türkçede oluşan ikinci kullanımı ise, “kamusal” dediğinde “kamu kurumlarına ait” demiş oluyor. Bu bağlamdaki “kamusal alan” da, resmî ve kamusal denetim altındaki mekân ve kurumlar oluyor. Eski adıyla “kamu sektörü/devlet sektörü”.

kelimelendirme

Wording’den geldi. “Uygun kelimeyi bulmak, uygun bir anlatıma kavuşturmak” anlamına geliyor.

kopya

Basımevinden çıkan kitaplardan her birine “nüsha” denirdi eskiden. Şimdi kopya (*copy*!) baskın çıkıyor gibi.

meşdan okuma

İngilizcedeki *challenge, challenging* sözcüğü her seferinde “meşdan okuma” diye çevriliyor. Oysa bu sözcüğün “zorluk, zorlayıcı” gibi anlamları da var. Çevirmenler bağlamla uğraşmak yerine işin kolayına kaçtıkları için, karşımıza olur olmaz “meşdan okuma”lar çıkıyor! Türkçe, İngilizcenin yoksulluklarını üstlenmek zorundaymış gibi.

nepotizm

Baş belalarımızdan birinin adı olan “kayırmacılık” sözcüğü nedense ya “adam kayırmacılık” biçiminde çekilip uzatılır, ya da kullanılmayıp küpte saklanır. Sözlüklerde de yalnızca “kayırmak” fiili var, “kayırmacılık” unutulmuş. Bu nedenle olmalı, kavrama ihtiyaç duyanlar Türkçede karşılığı yok sanıp “nepotizm” demeye başladı.

“ne”si kaybolan “ne de”

“Kaybettik ya vicdanımızı, koyduğumuz yerde bulamıyoruz. Sanki siber ortamda yazınca kelimeler bize ait olmuyor, kelamın sorumluluğu kalmıyor ne de sözün ağırlığı, anlamı; (...) Lakin birçok edebiyatçının aksine politikaya karşı kayıtsız kalmadı, ne de ‘başkalarının acılarına.’” (Elif Şafak, “Saldırmanın dayanılmaz hafifliği”, 29.4.2012 tarihli *Haber Türk*)

neskafe

“Hazır kahve” demek varken her zaman “neskafe” demek bir uluslararası tekele reklamcı olmak anlamına geliyor diyenlere hak vermemek zor. Gelgelelim, bu haklılık giderek siliniyor. Neskafe istediğimiz garson bunu zaten artık yalnızca hazır kahve olarak anlıyor, ille de o belirli marka olarak değil. “Bir hazır kahve lütfen” dediğimizde ise garsonun kafası karışıyor. Açıklayayım deseniz, bütün bir söylev gerekli. Sanıyorum, tıpkı “jilet” örneğindeki gibi “neskafe” de özel ad olmasının yanı sıra cins adı olarak yerleşti dünya dillerine. Türkçede bu cins adını K’yle yazıyoruz: neskafe. Özel ad olarak, C’yle yazılıyor.

nik

Önce *nick* biçiminde, olduğu gibi gelmişti İngilizceden ve daha çok sanal ortamda kullanılıyordu. Giderek “nik” oldu ve basılı metinlere geçti: “İçindeki ‘bir dost’ nikli fesat komşu canavarı uyanmış.” (Nur Çintay, 2.8.2005 tarihli *Radikal*)

Nick’in Türkçede “takma ad, mahlas, imza, işaret” gibi karşılıkları var. Örneğimiz için öneri: “İçindeki ‘bir dost’ imzalı fesat komşu canavarı uyanmış.”

not etmek

Diplomaside, “dikkate almak” anlamına geliyor. Gündelik dilde “sen yaz bunu bi kenara” dediğimiz durum. İngilizce *to note*’tan geldi.

[on üç] olmak

“Bu yıl on üç oluyorsun” diyen kişi, çocuğa on üç yaşına girmekte olduğunu anımsatıyor. Tıpkı İngilizcedeki gibi. Türkçede, “bu yıl on üçüne giriyorsun”, “on üç yaşına geliyorsun”, “on üçüne basıyorsun”, “on üçünü bitiriyorsun” vb. denirdi eskiden.

Bu konuda şöyle bir anlam karışıklığı var: On üçüncü yılımıza basınca mı on üç yaşında oluruz, yoksa o yılı bitirince mi? Batılılar yılı bitirince o yaşta oluyorlar, biz ise başlayınca. Kaç yaşında olduğumuz sorulduğunda, içinde bulunduğumuz yıl kaçınıcı yılımızsa onu söylüyoruz. Kavramımız böyle olunca, “on üç oluyorsun” sözünün yeğlenir olmasının nedeni, netlik sağlaması olamaz...

ortakgörü

Elkitabı denebilecek ölçüde geniş kapsamlı, büyük emek ürünü, iyi bir sözlük olan *Felsefe Sözlüğü*’nde (Bilim ve Sanat Yay.), “sağduyu” yerine “ortakgörü” dendiğini fark ettim (“ortakgörü felsefesi” vb). İngilizcesi ve Almancası *common sense*, Fransızcası *sens commun* olan kavramın Türkçesi “sağduyu”dur oysa; eski adıyla, “akılselim”.

Ahmet Cevizci’nin *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, bence yerinde olarak, “sağduyu felsefesi” diyor.

oyuncu

Özellikle uluslararası/bölgesel olaylara ilişkin haberlerin İngilizcesinde *actor* olarak adlandırılan faillerine Türkçede “oyuncu” denmesinin her şeyi biraz fazla hafifleten bir yanı var. Bu kullanımda kastedilen, “özne”dir aslında. İngilizcenin konuşurları, o dildeki özne sözcüğü (*subject*) kullanışlı olmadığı için “oyuncu” diyor olabirler, emperyalere göre hava hoş. Türkçe için bir de Arapçadan gelen “fail” sözcüğü var ama, o biraz yaşlı, biraz da fazla suçlu olduğundan, sahiplenemiyor.

önceden ödenebilir

Payable in advance'ın Türkçesi, “önceden ödenebilir” değil, “ödemeler peşindir”.

önemli değil

Teşekkür edene “önemli değil” karşılığını vermek İngilizceden geldi. Türkçesi “bir şey değil” ya da “estağfurullah”tı; ikincisinin saygı düzeyi daha yüksek olmak üzere. Bir ara “estağfurullah”ın “aynen öyle” anlamına geldiği şakası ciddiye alındı ve yanlış bilgi olarak hızla yayıldı. Böylece, “ne demek, rica ederim”in yanındaki yerini “önemli değil”e kaptırması kolaylaştı.

özgürleşmek/kurtulmak

“Öğrenci eylemlerinin başlangıçtan beri üniversiteleri dış denetimden özgürleşmeye çalıştığını söylemek daha uygun olacaktır” (Chomsky 2002: 19-20).

Chomsky metnin İngilizcesinde *to free* fiilinin ilişkisel biçimini kullanarak *to free from outside control* diyor. Çevirmenin kullandığı “özgürleşmek” fiilinin ise dolaysız bir ilişkiselliği yok. Her gördüğümüz *free* sözcüğüne “özgür” karşılığını yapıştırmadan önce, sağında solunda ne var diye bakmakta yarar var, diğer tüm sözcükler gibi. Cümledeki düşüklüğü de (sözdizimi hatasını) düzelterek öneriyim: “... üniversiteleri dış denetimden kurtarmaya çalıştığını söylemek...”

raporlamak

“Yöneticilerin cinsiyetinin çalışan cinsiyetiyle kombinasyonunu ortaya çıkarmaya çalışan son araştırmaya katılan erkeklerin yüzde 26’sı, kadınların ise yüzde 31’i bir kadına raporladığını belirtmiş.” (*Milliyet*’in 3.2.2008 tarihli *İnsan Kaynakları* eki.)

Buradaki “raporlamak” fiili, çeviri deneyimlerimden biliyorum, İngilizcedeki *to report to* fiilinden geliyor. *To report* fiili, bir *to* daha eklemediğiniz sürece “raporlamak” diye çevrilebilir, ama *to report to*’nun Türkçesi, “[birine] bağlı olarak çalışmak”tır. Dolayısıyla, yukarıdaki örnekte gördüğümüz “bir kadına raporladığını” sözü, “bir kadına bağlı olarak çalıştığını” olacak.

reaksiyoner

Bu sözcük Fransızcadan “gerici” anlamıyla gelmişti. Artık “tepkici, tepkisel, karşıt” gibi anlamlarını Türkçede de yükleneceğe benzer: Daha önce Göksel Aymaz’ın bu sıfatı 26.3.2004 tarihli *Radikal Kitap*’taki yazısında Immanuel Wallerstein için kullandığını not etmişim, hem de iki kez kullanmış, ikincisinde “yaratıcı bir reaksiyonerliğe” biçiminde olmak üzere. Bir başka örnek, Ahmet İnsel’in 2 Ekim 2017 tarihli *Cumhuriyet*’teki yazısının başlığı: “Reaksiyoner hınc”. Yazının içeriği, buradaki “reaksiyoner” sıfatının, “gerici” anlamında değil, “tepkici” anlamında kullanıldığını gösteriyor.⁵

satın almak/İnandırıcı bulmak

İngilizcede satın almak (*to buy*) fiilinin ikinci bir anlamı da, “inandırıcı bulup ona göre davranmak”. Fiilin bu anlamdaki kullanımı Türkçede özellikle borsayla ilgili gündelik dilde yaygınlaştı, ardından gündelik politikaya kadar uzandı. Belki birbirimize “sözlerini satın almıyorum” diye bağırıyoruz henüz, ancak borsacıların söz-gelimi bir reformu satın alması, o reform sayesinde borsada para yitirmeyip kazanacaklarına inandıkları anlamına geliyor.

tüketici

Bu sözcüğü, bilinen anlamının yanı sıra İngilizcedeki *exhaustive*’in karşılığı olarak kullananlara rastlanıyor. Kasıt, “son birimine kadar kullanmak” ya da “kapsam dışı bir şey bırakmamak”. Ne var ki, “tüketici” sözcüğünün anlam alanında “yok etmek, bitirmek” de var. Dolayısıyla, *exhaustive* karşılığı olarak “kapsayıcı” ya da yerine göre “tümü kapsayıcı/kuşatıcı” denmesini öneriyorum, yol yakinken. “Tüketici”nin de “üretici”den çok fazla ayrılmamasını.

ya da

Rosa Luxemburg’un Friedrich Engels’ten esinlendiği ünlü sözüdür: “Ya sosyalizm ya barbarlık!” İngilizcesi: *Socialism or Barbarism!*

Bu sözün Türkçeye ödünçleme çevirisi, “Sosyalizm ya da barbarlık” biçiminde.

Bir kez daha belirteyim: İngilizcedeki *or* sözcüğünün Türkçe karşılığı, bağlamına göre değişir. Her görüldüğü yerde “ya da” diye çevirmeden önce seçenekler düşünülmeli; belki de “ya ... ya da” bağlacı daha uygun olacaktır.

yardım edin

Yabancı filmlerde kimsenin “İmdat!” diye bağırması size de tuhaf gelmiyor mu? Zor durumda kalanlar “Yardım edin!” diye bağırıyor. Eh, *to help* fiilini bir kez “yardım etmek” diye öğrendiniz mi, tutup her *help* için başka karşılık arayacak haliniz yok ya!

zaman/saat

Zavallı İngilizce, bazen fazlasıyla bağlam bağımlısı kalıyor. *Time* sözcüğünün ne çok anlamı olduğuna bakın: Zaman, hava, süre, saat...

Reaction time sözünü bağlam dışı, yani böyle bir başına görsek ve çevirmemiz gerekse herhalde “tepki zamanı/tepki saati/tepki süresi” seçenekleri arasında kararsız kalırız. Gerçi etkinlik duyurusu gibi gayet net olan bağlamlarda bile, belki de bilgisayar programlarının azizliğidir, “saat” bilgisi için “zaman” sözcüğünün kullanıldığı oluyor.

zaman tutucu

Bilimkurgu alanını çağrıştırıyor ama, ne yazık ki değil. Spor programlarında kulağıma çalınıyor bu söz. Eskiden “saat tutmak” denen işleminden söz ediyor olmalılar. İngilizcedeki *time* sözcüğünün yerine göre zaman, yerine göre saat anlamına geldiği unutuluyor. Programlarda “tarih, saat, yer” biçiminde verilmesi gereken bilgilerin “tarih, zaman, yer” diye çevrildiğine de rastlanıyor, tarihler zamana dahil edilmiş gibi.

zamansız

İngilizcesi *timeless* olan felsefî kavramı Türkçeye “zamansız” diye çevirenler oluyor. İyi bir karşılık değil bu, çünkü gündelik dilde “zamansız” dediğinizde, “uygun olmayan bir zamanda (yapılan),

vakitsiz” demiş olursunuz ve sözcük bu anlamıyla bütün sözlüklere girmiş durumda. Daha iyi bir karşılık olarak “zamandışı” ya da “zamanötesi” denebilir.

C) “OLDUKLARI GİBİ” GELENLER

İngilizceden gelenler babında en yeni ve dikkat çekici durum, uyarlanmaksızın, oldukları gibi gelenler. İşte bir grup örnek: *in, out, check-in, check-out, check-up, billboard, light, lux, large, medium, small, off record, off road, off shore, top ten, box-office, best of, email, forward, hacker, printer, web, tie-break, fair-play, networking, trend, business, management, deadline, marketing, benchmark, brief, factoring, duopoly, parity, short selling, happy hour, coffee break, party-time, part-time...*

İngilizce sözcüklerin Türkçeye böylece kendi ses ve imlalarıyla gelmeleri daha çok son yılların işi. Özellikle bazı sözcüklere (*happy hour, coffee break, party-time, fresh, trendy* vb.) “iliştirilmiş sözcükler” denmesinden yanayım, tıpkı saldırgan tarafın askerleriyle birlikte olay yerine giden savaş muhabirleri gibi iliştirilmiş (İng. *embedded*). Süslerimizi de yakamıza ya da saçımıza iştirmez miyiz? Şaka bir yana, kavramın dilbilimdeki İngilizce adı *embedded*, Türkçe adı “içeyerleşik”.

Günümüzün hemen her kesimden Türkçe konuşuru, sözgelimi giysi satın alırken *medium, small, large* gibi sözcükleri anlıyor ve kullanıyor. Hatta, bunların yerine “büyük beden, küçük beden, orta boy” gibi Türkçe terimleri kullanacak olsanız belki de yadırganırsınız. Peki, bu sözcükler aynı kişilerin karşısına giysi dışı bir bağlamda çıkacak olsa yine tanıdık gelir mi?

Medium sözcüğünü giysiler için kullanan herkes, aynı sözcüğün Türkçeye çok daha önce “medyum” biçiminde uyarlanarak gelmiş ve sözlüklere girmiş olduğunun farkında mıdır? Bazı simalar “Medyum bilmemkim” adıyla popüler olduğu halde? Aynı Batılı sözcükten iki ayrı “Türkçe” sözcük çıkarmak diye buna denir.

Benzer biçimde, *forward* sözcüğü de yıllar önce “forvet” biçimi alarak Türkçe futbol dünyasına girmişken, bu kez “olduğu gibi” geldi ve bilişim ortamında fiile bile dönüştü: *forwardlamak*.

“Medyum” ve “forvet” gibi, Türkçeye gelişleri biraz daha eskilere dayanan sayısız sözcük Türkçe söyleyişe uyarlanmış durumda: teyp, caz, ofsayt, fıkstür, kampüs, buldozer, damper, vb.

Söyleyiş açısından uyarlanmaya gitgide daha seyrek rastlanıyor. Belki artık her şey daha hızlı olduğundan, uyarlamaya vakit kalmıyor. Sözcüklerin yazılı biçimiyle de daha çok karşılaşırız. Şu ünlü *large, medium, small* üçlüsü, giysilerin etiketlerinde (ihracat hedefiyle) İngilizce imlayla yazılı olmasalar, zamanla belki Türkçe imlaya uyarlanarak “larc, medyum, smol” biçimini alacaktı.

Oldukları gibi gelen sözcüklerle ilgili imla kuralı, aldıkları eklerden kesme işaretiyle ayrılarak yazılmalarıdır. Böylelikle bu sözcüklerin Türkçe içinde özel bir konumda bulundukları, farklı imla ve söyleyiş kurallarına tabi oldukları belli edilmiş oluyor. Gelgelelim, gündelik dilde gitgide yaygınlaşan bir uygulama, bu kurala da dikkat edilmemesi yönünde: “printerlar pahalandı, emaillerime bakamadım, forwardladım” vb. Kodlar harman oldu!

Hayatımıza giren IBM (“aybiyem”), IMF (“imefe/ayemef”), BBC (“bîbîsî”), CNN (“sînenen”) gibi İngilizce özel adların İngilizcedeki gibi okunmasına alışıp bunların eklerini de İngilizce okunuşlarına göre düzenlemeye yeni başlamıştık ki, Türkiye’de özel ad olarak konmuş bazı ad ve kısaltmaların da İngilizceymiş gibi okunduğunu gördük: NTV (Nergis Televizyonu) örneğindeki gibi. Olur mu olmaz mı derken ve hiçbir dolaysız etki ya da kaçınılmazlık yokken, bu da yerleşti.

Şimdi yeni bir aşamadayız: Karma bileşik sözcükler aşaması. Yarısı Türkçedeki gibi, yarısı İngilizcedeki gibi söylenen bileşik sözcükler türetiliyor artık: Turkcell, Cellocan vb. Aynı sözcükteki iki C’den biri S, diğeri C diye okunuyor. Bunlar özel addır, dolayısıyla sınırlı kalacaktır diye teselli olunabilir mi?

Gerçi basında, İngilizce vb. dillerden oldukları gibi gelen sözcüklerde kesme işareti kuralını önemseyenlere hâlâ rastlanıyor. Kayda değer bir örnek:

“Bodrum’da plajlar doldu, beach’ler boş kaldı” (27.6.2017 tarihli *Cumhuriyet*).

Örneğimizde İngilizceden “olduğu gibi” gelmiş olan *beach* söz-

cüğünün aldığı ekten kesme işaretiyle ayrılmış olmasının yanı sıra bir dil olgusu daha dikkat çekmiş olmalı: “Plaj” sözcüğü, Fransızcadan Türkçeye yıllar önce, uyarlanarak gelmişti. Türkçedeki anlamı başlangıçta “parayla girilen deniz kıyısı tesisleri”ydi. Uzun yıllar böyle kaldıktan sonra, şimdi bu kurumların lüks türleri için İngilizceden *beach* adı ithal edildi. Belediye (ve halk) plajları hâlâ plaj. *Beach* ise, dışarıdan gelip evsahibi dil (*matrix language*)⁶ olan Türkçenin içine keyfince yayılan bir eleman halinde. Kendi evinde bulamadığı gösterişçi serbestliği başkasının evinde sergiliyor.

Birkaç ilgi çekici örnek daha:

acknowledge

İngilizcedeki *acknowledge* sözcüğünün Türkçesi yok mu? Bu sözcüğün de diğer bazı sözcükler gibi Türkçesi yok, Türkçeleri var; bir değil, birkaç karşılık. Diller arasındaki bu tür anlam alanı farklılıkları çeviri mesleğinin püf noktalarından. Hangi karşılığı kullanacağınız, duruma göre değişiyor. *Acknowledge*: kabul etmek, kabullenmek, doğruluğunu kabul etmek, teslim etmek, tesellüm etmek, onaylamak, ikrar etmek... Birinden birini seçeceksiniz, bağlam hazretleri hangisini gerektiriyorsa.

Bu tür sözcüklerden, sesi/söylenişi fazla yabancı kaçmayanların Türkçeye girmesi kolay oluyor: “Renovasyon” diyorsunuz örneğin, hem şık duruyor, hem de yanlış çeviri tehlikesinden kurtuluyorsunuz. Ama “eknovluc” gibi Türkçede hiç tanıdık durmayan bir sözcük söz konusu oldu mu, böyle yapamıyoruz. İlle Türkçe karşılığını bulacağız, başka yolu yok.

Gündelik hayatın terimleri

“anti” enflasyonu

“Anti mantar ve anti iltihapsal özellikleri ile ...”

“Anti-” önekinin bu tür örnekleri yerine, “önleyici” sözcüğü kul-

6. Dilbilim sözlükleri *matrix language* için “başat dil, ana dil” gibi karşılıklar veriyor ama, kanımca her tür yanlış anlamayı önlemek açısından “ev sahibi dil” denmesi daha uygun olur. *Matrix clause* için ise “ana cümle” denmesi yerleşik ve uygundur.

lanılabilir: mantar önleyici, iltihap önleyici vb. “Ağrı kesici” sözü ne kadar güzeldir.

cool

Ajda Pekkan 1960’lı yıllarda, Türkçeyi İngilizce gibi telaffuz ettiği şarkılarla ünlü olmuştu. Sonraki bir albümünün adı da *Cool Kadın* imiş. *Cool*, dünya gençlerinin dilinde unutulmaz *Batı Yakasının Hikâyesi*’nden beri jokerleşen bir sıfat. “Soğuk, serin, serinkanlı” dan başka, “esaslı, güzel” gibi anlamları var ve artık yalnızca kişiler için değil, nesnelerle olaylar için de kullanılıyor.

euro/avro

Bir ara bazı gazeteler ve yazarlar “avro”yu benimsemişti. Medyanın bir bölümü ve Dil Derneği nedense avro diyenleri yalnız bıraktı. Belki de *euro*’yu yarı özel adlardan sayarak olduğu gibi kalsın demişlerdir. Yaygınlığa bakılırsa haklı çıktılar ve Dil Derneği’nin *Türkçe Sözlük*’ü ile *Yazım Kılavuzu*’nun yeni baskıları *euro*’da ayak diriyor. AKDİKTDK ise “avro”yu sözlüğüne ve kılavuzuna almaktan başka, “avrovil” diye bir iktisat sözcüğü bile türetmiş durumda; *euro*’ya, gönderme için bile yer vermiyor. Bu arada toplumumuz ve Merkez Bankası *euro* diye yazıp /yuro/ diye okuyor, demek o da olduğu gibi gelenlerden.

fitness center

“Form tutma merkezi” demek. *Fitness* için “dinçlik” karşılığını önerenler varsa da, dinçlik kavramı işin biçimsel yönünü içermiyor. “Fazla kiloları” olan biri de dinç olabilir. Oysa *fitness*’tan kasıt, tıpkı daha önce Fransızcadan gelmiş olan “form” sözcüğündeki (formunda olmak, vb.) gibi, biçimi de içeren bir dinçlik.

grand prix

“Büyük ödül” demek. Bu terim Türkçede “İstanbul Grand Prix’si” şeklinde özel ad statüsü kazanmış durumda.

jet-lag

AKDITYKTDK sözlüğü, “jet yorgunluğu” karşılığını öneriyor.

post

Hem ses hem çağrışım açısından son derece tanıdık bir sözcük. Şu kullanım aynı derecede tanıdık mı, bir bakalım:

“Önemli bir posta gelen her kişi...” (Gürkan Hacır, CNN Türk, 18.1.2018)

Bağlamdan haberimiz olmadığında, buradaki “posta” çekimini bildiğimiz posta olarak anlarız. Ancak bağlam, bu sözü şöyle yazmamızı gerektirecek kadar ayrı bir anlam yaratıyordu:

“Önemli bir post’a gelen her kişi...”

Evet, anlaşılmış olduğu üzere Hacır, önemli bir mevkiye gelen kişilerden söz ediyor ve İngilizceden gelen bir sözcüğü kullanıyordu.

site-spesific

“Belirli bir yere özgü” demek. Sözgelimi, belirli bir bina ya da meydan için özel olarak yapılmış bir heykel *site-specific* olarak nitelendirilebiliyor. Sondaki C’yi K’ye çevirip Türkçede öylece kullananlara da rastlanıyor.

SPA ve Wellness

Esenlik merkezi? (Sağ ve esen kalınız.)

start almak

İlk gelen “start vermek”ti; spor karşılaşmalarında, “yarışı başlatmak” yerine böyle deme gereği duyulmuştu nedense. (Nedensesi herhalde uluslararası yarışmalara olan ilgi ve katılımın, Türkçeye olan ilgiden daha yüksek bir hızla artmasıdır.) “Start vermek” sözlüklere de girdi.

“Start almak” ise daha sonra gelip yaygınlaştı ve Dil Derneği’nin sözlüğüne değilse bile, AKDITYKTDK sözlüğüne girdi.

“Başlamak” anlamına geliyor ama kastedilen öyle sıradan bir başlangıç değil; anlı şanlı, tantanalı bir başlangıç. Bazen de, hazırlıkların başlaması.

stiker

Çıkartma demek. “Çıkartma”, sözlüklere de geçmiş bir sözcük. Acaba yalnızca çocuklar kullanıyor sanıldığı için mi gerek duyuldu *stiker*’a? Her tür yapıştırma işaretin adı oysa, çıkartma. “Asker çıkarma”yla karışma tehlikesi de yok.

top 10

“[...] kullanıcılarının top 10’u.”

“İlk on” varken “top ten” deme alışkanlığı yukarıdaki gibi komik sonuçlar verebiliyor. Nasıl okuyacağız? “[...] kullanıcılarının top onu” diye mi?

van

Kapalı kamyonet.

İktisat terimleri

Her ne kadar “iktisat” adı altında konuşuluyorsa da, bu baptaki sözcüklerin daha çok *business, trade & finance* (iş dünyası, ticaret ve mali sermaye) erbabının ilgisinde olduğunu kaydetmek gerekiyor: *club deal, roaming...*

baril/varil

Petrol fiyatlarındaki artıştan söz ederken “baril” diyenlere rastlanıyor. İngilizcedeki *barrel*, Fransızcadaki *baril* sözcüğü, “varil”le olan ses benzerliği nedeniyle karıştırılıyor olmalı: Türkçede “baril” diye bir sözcük yok.

barter

Modern takas sistemi. “Garanti Barter Genel Müdürü” gibi sıfatlara rastlanıyor mesela.

carry trade

Faizi düşük para birimleri cinsinden borçlanarak yüksek getirili enstrümanlara yatırım yapmak.

CEO

Chief Executive Officer'ın kısaltması. “Genel müdür” gibi bir anlamı var. Küreselleşme furyasından olmalı, özel sektör “genel müdür” diyemez oldu. Daha az yaygın olan benzer kısaltmalar şöyle: CCO (*Chief Communications Officer*) = İletişim Müdürü CMO (*Chief Marketing Officer*) = Pazarlama Müdürü.

factoring

Alacağını kırdırmak. Eskiden emeklilerin henüz vakti gelmemiş maaşlarını belirli bir yüzdesi eksikliğiyle o an ödeyecek birine devretmeleri gibi işlemler.

forex

Yabancı para. Döviz. (*Foreign exchange*'den bozma.)

hedge fonları

[Yüksek riskli] yatırım fonları.

know-how

Yerine göre “teknik beceri, uygulama becerisi” ya da yalnızca “beceri”.

mortgage

İpoteğe dayalı konut kredisi demek. İpotekli kredi.

off-shore

Off-shore terimi yerleşme yolunda epey yol aldı, “off-shore’cular” diye türetime bile girdi. Oysa “kıyı bankası / bankacılığı” diye bir karşılığı da bulunuyor. Gerçekte kastedilen, kıyıda değil, kıyı (sınır) ötesinde, parayı gözlerden ve vergilerden uzak tutmak için kurulmuş (eskiden İsviçre bankalarının yaptığı işleri yapan) bankalar, banka şubeleri ve oralandaki hesaplar.

subprime

Geri ödeme gücü zayıf olanlara uygulanan kredi faizleri. Geri ödeme gücünüz azsa, güçlülerden daha fazla faiz ödüyorsunuz.

Spor terimleri

Spor alanı, her ülkenin kendi geleneksel sporlarına durmadan yeni dalların, dolayısıyla bir yığın yeni sözcüğün akın ettiği bir alan. Söyleyiş ve imla açısından İngilizceyle benzeşmeyen diğer dünya dilleri gibi Türkçede de bu nevezuhur sözcükler spor izleyicileriyle gazeteciler için güç bela bilinir hale geliyor ve beraberlerinde bir yığın imla sorunu getiriyorlar:

stopper, snowboard, wakeboard, rockettball, squash, fast break, hat-trick, motion offense, off-road, tie-break...

Yalnızca bu sonuncusunun tanımını öğrenmiştim: Voleybol haberlerinde geçen *tie-break* terimi, anladığım kadarıyla, bir ilkenin adı. Bir takımın yaptığı hatanın, rakip takıma sayı kazandırmasını öngören ilke. “Hata-sayı” ilkesi.

KİTAPLARLA DİL MESELELERİ

*Diyarbakır Türkçesi*¹

Mustafa Gazi'nin, bir bölümü tatlı dilli bir sözlük olan bu kitabı, dilcileri ilgilendirdiği kadar kapı komşusunu merak edenleri de ilgilendirecektir: *Diyarbakır Türkçesi: Melmeketten Êlesine Yansımalar* (2006).

Kitap, taşıdığı ruh açısından o büyük karikatürcünün, Doğan Güzel'in *Qırıq* adlı çizgiromanına (1997) metinsel bir kardeş sanki. Mustafa Gazi, sözcükleri ve deyimleriyle Türkçenin Diyarbakır ağzının sözlüğünü oluşturmuş. Sıcacık bir sözlük. Toplum olabilmemize giden yoldaki esaslı bir boşluğu doldurmaya aday metinlerden.

Boşluk dediğim şeyden ilk kez, 24 Aralık 2007 günü Diyarbakır'da yapılan "Anadili'nde Eğitim Hakkı" konulu panelde söz etmiştim; Kürt aydınlarını, dil ve eğitimle ilgili sorunları somut ayrıntılarıyla yazıya dökerek çok okunan Türkçe gazete ve dergilere göndermedikleri için eleştirmiştim.

Gerçekten de, Kürtlerin yaygın basındaki yazıları Kürt sorununu daha çok dolaysız siyasal düzeyde ele alıyordu. Bu tür yazılar da gerekli, hatta vazgeçilmez olmakla birlikte, somut yaşantıların geniş okur kitlesine ulaşan yayınlarda özgül olarak dile getirilmesi başlı başına bir gerekliliktir.

Panelde bana iletilen sorulardan biri de bu eleştirime ilişkindi. Olası gerginlikleri önlemek için sorular yazılı olarak alındığından,

1. *Radikal Kitap*, 2.3.2007.

soruyu olduğu gibi aktarabiliyorum: “Bizim anadil veya kendi bölge sorunumuzla ilgili yazacaklarımızı sözünü ettiğiniz gazetelerin yayınlayacağına inanıyor musunuz?”

Demek ki Diyarbakır’dan bakıldığında “yayımlamazlar” gibi görünüyordu. Ben soruya olumlu yanıt vermişim: Her gazete her yazılanı yayımlamaz elbette, ama belirli gazete ve dergilerin, en azından benim de yazdığım *Radikal* gazetesinin, böyle yazıları yayımlayacağını düşünüyordum. Belki tek koşul, belirli kalıpları yinelemeden, okurların ilgisini çekecek somutlukta ve kısalıkta yazmaktı. Gazetelerin yanı sıra haftalık ekleri ve dergileri de düşünmek gerekiyordu.

Panelde bunları demiştim, yanılmadığımı umarak. Ama bugün, bu kitabın hazırlandığı koşullarda, böyle bir yanıtın olanağı yok. Soru ise, bugün sorulsa abes kaçacak türden.

Oysa somut deneyim alışverişi gerçek bir ihtiyaç. Sözelimi, barış ve diyalog çabası gösteren gruplardaki kadınlar, daha iyi bir iletişimin yollarını arıyor: Çocuklarını kendi dillerinden uzaklaştırmak, asker ya da gerilla olarak bile bile ölüme göndermek gibi seçeneklerle cebelleşen kadınların yaşadıkları, vb. konuları dert ediniyorlar.

Kısacası, boşluk dediğim, toplumun su ile zeytinyağı gibi, aynı kapta olup da birbirinden ayrılmış kesimleri arasındadır. Mustafa Gazi’nin *Diyarbakır Türkçesi*, bu boşluğun doldurulmasında, birbirini tanımada, tepkici önyargıların aşılmasında rolü olabilecek bir çalışma. Önyargıcı tepkileri çekebilecek olan gözle görülür öge, Kürtçe alfabenin harfleri. Kürtçe harfler, kitabın içeriği kadar, kapağında da yer alıyor: W, Q, Î, Ê, Û.

Tıpkı kampanyalarla savunduğumuz Ç, Ğ, ı, İ, Ş, Ö ve Ü’nün bize özgü olması gibi, bu W, Q, X, Î, Ê, Û da bize özgü işte. Biri Türkçeye, diğeri Kürtçeye ait iki grup harf.

Diyarbakır’daki panelde sorulan sorulardan biri de şuydu (olduğu gibi aktarıyorum):

“1) Axa Oyak (malûm, bir şirket ismi)

2) Xebat (ğebat) (çalışma+Kürtçe)

İkisi de Latin alfabesinde kullanılan bu iki kelimedenden birincisi resmî ideolojiyi savunanların bir şirketinin ismi. İkincisi yasaklanan bir sözcük. Meramım şu: Türk aydınları özellikle de dilciler neden bu çarpıklığa ses çıkarmıyor?"

Bu soru çerçevesinde öğrenmiştim ki Kürtçe adların nüfusa yazılması yasağı hâlâ kaldırılmış değildir. 26.2.2007 tarihli *Milliyet*'in verdiği habere göre de, Suruç Belediye Meclisi tarafından belirlenen 32 yeni sokak adından 11'i, Kaymakamlıkça veto edilmişti. Kaymakam, bu 11 ismi, Kürtçe olduğu, bölücülük ve "ayrıcılık" yol açabileceği gerekçesiyle onaylamamıştı. İşte reddedilen adlar: Mizgin, Dilan, Helin, Zozan, Zana, Şılan, Şervan, Şirvan, Rojin, Mir ve Ezhar.

Oysa, "ayrıcılık", Kürtçe adları kullanmak değil, kullandırmak anlamına gelir; anadilleri, yasaklarla silinemez.

"Anadili'nde Eğitim Hakkı" panelinde de söylediğim bir gerçekle bitireyim: Bizim toplumumuzdaki dahil, geleneksel resmî eğitim sistemleri, eğitim çağına gelen çocuğa boş beyaz kâğıt gözüyle bakıyor. Üzerine ne isterseniz onu yazabileceğiniz boş beyaz kâğıt.

Ruhbilim ve eğitim ise bunun tam tersini söylüyor: Kişi yedi yaşına geldiğinde, ruhsal açıdan esas olarak biçimlenmiş, anadilinin de temelleri atılmış durumdadır. Siz kâğıdı zorluyorsunuz ama, kâğıt boş değil.

Modern bir cönk²

Mahir Ünlü'nün kitabının adı, *Türkçe'de İnciler İncelikler: CÖNK Gibi* (2004).

"Cönk", antoloji fikrinin yalnızca Batı'ya ait olmadığını gösteren geleneksel derlemelere verilen ad. Matbaa öncesi dönemde kişilerin şiir, atasözü gibi metinleri elyazısıyla derledikleri ince uzun defterler, cönkler. Mahir Ünlü, kendi kitaplığında Malatya'da satın aldığı bir adet cönk bulunduğunu yazıyor. Kitabının kapağında da bir cönk resmi var, galiba fotoğraf. Kişisel olarak "cönk" sözcüğüyle

ilk kez 1980 sonrasında bir dönem Attilâ İlhan'ın çıkardığı *Cönk* dergisinde karşılaşmışım.

Ünlü'nün kitaba verdiği başlıktaki “inciler” sözcüğü yanıltıcı olabilir: İlk elde gülünçlük derecesinde hatalı sözleri çağrıştıran bir sözcüktür bu. Oysa kitabın içeriğine bakılırsa yazar “inci değerinde sözler” demek istiyor. Türkçe şiirlerden ve daha başka metinlerden kendi başına değer taşıyan bölümler alıntılanmış, her alıntıya da bilgilendirici küçük notlar eklenmiş. Fikir Fazıl Hüsnü Dağlarca'dan gelmiş. İyi bir seçki. Yanımızda gezdirip parça bölük zamanlarda göz atabileceğimiz kitaplardan.

Yazar, önsözde belirttiğine göre, çok az sayıda da olsa bazı yabancı ya da Osmanlıca söz ve sözcükleri günümüz Türkçesine uyarlamış. Alıntılardan yararlanmak isteyenlerin dikkat etmesi gereken, tehlikeli bir yöntem bu. Bana kalırsa böyle durumlarda her zaman metnin aslı da verilmeli.

Kitabın terimcesine de itirazlarım var.

Birinci itirazım, “anakronizm” terimine karşılık olarak önerilen “yanlış süreç” sözüne. Tanımdan da çıkarabildiğim kadarıyla yazar burada “süre(ç)” derken “zaman” demek istiyor; “verilen tarih” ya da “sözü edilen tarih” anlamında zaman. Dolayısıyla, “anakronizm” karşılığı olarak “zaman hatası” ya da Emin Özdemir'in *Edebiyat Bilgileri Sözlüğü*'nde önerdiği gibi “zamanda yanılma” daha iyi. Dil Derneği'nin yayımladığı *Yazın Terimleri Sözlüğü*, “anakronizm” için “zamanlama hatası” karşılığını veriyor ama, iyi bir karşılık değil bu. “Zamanlama” terimi, “zaman yönünden planlama” anlamına gelen yerleşik bir terim.

Ünlü'nün terimcesindeki ikinci sorun, “yaygın” sözcüğünün “popülist”e karşılık olarak verilmiş olması. Herhalde “popüler” diye düzeltilecektir.

Terimceye olan bir başka itirazım ise daha temel bir noktaya götürdü beni:

Önerilen Türkçe karşılıklardan bazıları uygun, bazıları değil. Sözelimi, “nükte, espri” için önerilen “ince anlam” hiç uygun olmayanlardan. Ancak, “münacaat”, “menkıbe” “mısra-ı berceste”, “beyt-i berceste” gibi Divan şiirine özgü terimlerin yerine “yalvarış/yakarış”, “övmece” “seçkin dize”, “seçkin ikili” gibi Türkçe

karşılıklar önerilmesindeki sorun, karşılıkların uygun olup olmamasını aşıyor. İlke düzeyinde bir sorun var burada: Bu tür tarihsel terimler Türkçeleştirilebilir mi? “Kaside” için Türkçe kökenli karşılık önerilmediğine göre, “münacaat” için önerilmeli mi? Bana kalırsa önerilmemeli: “Yakarış” adını taşıyan her kaside münacaat olmayaabilir. Münacaat, kasidenin bir alttürü sonuçta. Bunlar yarı özel ad diyebileceğimiz adlar: herhangi bir biçimde “Türkçeleştirilmeleri” yanlış olur. “Menkıbe” sözcüğü de öyle. “Berceste”li tamlamaların Türkçeleştirilmesinde bile bir sorun var: Her tür seçkin dize ya da seçkin ikilinin Divan şiirindekiyle aynı ad altında toplanması fazla genel bir adlandırma oluyor.

Öteden beri, Türkçeleştirme konusunda dikkate alınması yerinde olacak etmenlerden biri dilin ve sözcüğün tarihsel yüküdür diyorum. “Sone, gazel, kaside, münacaat, menkıbe” gibi adlar hem birer cins adı, hem de yarı özel ad. Bu sözcükler, yerine göre özel ad gibi, yerine göre de cins adı gibi kullanılır. Ancak, yineliyorum, yerlerine başka bir sözcük kullanılması yanlış olur.

Akademi ve dil tartışmaları³

İdeolojik boyuttan bütünüyle arınmış bir bilimsel düşünce ürünü arasak, bulabilir miyiz?

Bu sorunun yanıtı herhalde ideolojiyi nasıl tanımladığımıza, terimi hangi anlamda kullandığımıza bağlıdır. Çoğu kez görüldüğü üzere ideoloji denince yalnızca dolaysız siyasal tavrı anlıyorsak, bilim etiketiyle ya da akademik etiketle sunulmuş her ürünü ideoloji dışı kabul etmekte zorlanmayız: Akademik olan, ideoloji dışıdır, vesselam. Bu anlayış için en yakın örnek herhalde bizim toplumuzdaki akademik ortamlara çok az istisnayla hâlâ egemen olan gelenektir.

Buna karşılık, “düşünsel olan ideolojiktir” diyebileceğimiz kadar geniş kapsamlı bir ideoloji tanımını kabul edersek, bu durumda “bilim” etiketi taşımak, ürünü ideolojik olmaktan kurtarmaz.

Bu ikinci tanım pek çok açıdan birincisine yeğlenmeyi hak ediyor.

Neden bu “ideoloji” girişi? Dolaylı neden çok. Dolaysız neden ise, Astrid Menz ile Christoph Schroeder’in derledikleri *Türkiye’de Dil Tartışmaları* (2006) adlı kitap oldu. Astrid Menz Türkolog, Christoph Schroeder ise Türkçe uzmanı bir dilbilimci. Kitabın sunuş yazısında belirttiklerine göre, Türkçe tartışmaları konulu bir sempozyum düzenleme gereğini duymalarının nedeni, Türkçe ile ilgili olarak kendi “kavrayış”ları ile “kamusal tartışmalarda hâkim olan kavrayış” arasında gördükleri farklılıktır.

Bu “kavrayış” teriminin ne derece yerinde olduğu tartışılabilir. Ben olsam “anlayış” derdim. Kavrayış terimi, her ne kadar “kavram” terimiyle aynı kökten geliyorsa da, “yeti” anlamını da içeriyor Türkçede: “Kavrama, anlama, algılama yetisi.” Dolayısıyla, “kavrayış farkı” dediğinizde bir yeti derecelendirmesinden de söz etmiş oluyorsunuz.

Bunu bir yana koyarsak, yazarları harekete geçiren, bizim toplumumuzda pek kolay uyanmayan, uyansa bile öne çıkarıldığına pek fazla tanık olamadığımız türden bir bilimsel merak. (“Belki de Avrupalıların kışkırtıcı etkinliklerine dahildir” diye devam edeceğim ama, daha dün bir panel konuşmacısına, başvurduğu ironinin tehlikelerinden, bizim toplumumuzda her şeyi bire bir anlama huyunun yaygınlığından dem vurduğumu anımsayıp vazgeçiyorum.)

Menz ile Schroeder, günümüz dilbiliminin gerektirdiği anlayışa uygun meraklara kapılıp bunun gereğini yapıyorlar. İdeoloji açısından bir uçta matematik kadar romantik (romansal değil, romantik) olan dilbilimin temel kavramlarına uygun akıllar yürütüyorlar. Yürütebiliyorlar, daha doğrusu. Ne de olsa, böyle bir anlayışın gerektirdiği özgürlük ve olanak ortamlarında, bizim buraların bilimcilerinden daha uzun süreler yaşayıp çalışabilmiş oldukları tahmin edilebilir.

Her durumda, yazarların Türkiye’deki “kamusal tartışmalar”⁴ her iyi bilimcinin göstermesi gereken incelikli ilgiyi gösterdikleri anlaşılıyor. Kişisel olarak, amatör gökbilimcilere akademisyen gök-

4. “Kamuya açık” demek istiyor olmalılar, İngilizce *public* meselesi!

bilimciler tarafından gösterildiği söylenen o sevecen eleştirel ilgide her zaman gözüm kalmıştır. Dil alanında ne yazık ki böyle istisnaların sayısı bir elin parmaklarını geçmiyor. Benim bildiğim, kendine güvenen bilimci, amatörlerle ve kendi meslektaşlarının amatörce verimleriyle ilgilenir. Hiç değilse, bu tür verimlerin sağlayabileceği yararları ve toplumdaki düşünsel yaşama verebilecekleri zararları düşünerek. Sözelimi, *Sözcükler* dergisi gibi ülkenin edebiyat dergileri arasında ön sıralara yerleşen bir derginin beşinci sayısındaki “Türkçe’ye Ne Oluyor?” dosyası gibi çalışmalara akademisyenlerden değerlendirme gelmesi beklenir.

Türkiye’de Dil Tartışmaları kitabı bu kıtlıkta daha da çok önem kazanıyor.

Kitapta on yazardan toplam on yazı var. Bazıları Türkiye’de dil tartışmalarının “yeni bir evreye girdiği” kabulüne dayalı bir kesit sunan, bunu yaparken tartışmalara yer yer standart bir tartışmacı olarak katılan, bazıları da belirli bir konuda derinleşen yazılar.

“Yeni bir evre” fikrinin açılımını, kitaptaki kısım başlıklarında buluyoruz: “Dil Tartışmalarının Çoksesliliği” ve “Değişen Dünyada ve Değişen Dil İlişkilerinde Türkçenin Konumu”. Kısacası, “yeni evre” saptamasının dayanağı, tartışmaların artık eskisi gibi bir merkezde toplanmadığı ve dünyadaki ilişkilerin diller için yeni konumlar getirdiği gibi yerinde saptamalar.

Yazılarda ele alınan başlıca tartışma konuları da yeterince kapsayıcı: yenilik/eskilik, imla, edebiyat eleştirisi ve dil, televizyon ve dil, dil-lehçe-şive-ağız meselesi, dil politikaları, bölgesel ağızlara karşı tutumlar, anadili ve yabancı dil olarak Türkçe, eğitim sisteminde yabancı dillerin durumu vb.

Kitabın içeriğine gelince, başlıkların yarattığı beklentiyi karşılayacak bir “üstdil”i tüm yazılarda bulabildiğimizi söylemek zor. Özellikle akademi dışı dil tartışmaları konusundaki değerlendirmeler, yeterli bir ön ilgiye ya da araştırmaya dayandırılmış gibi durmuyor. Yine de, kitaptaki yazıların tartışmalardan hiç değilse bir bölümünü aydınlatığı, bir bölümüne katkıda bulunduğu ya da gözden geçirme çalışmaları için bazı fırsatlar yarattığı herhalde açıktır.

Akademi dışı dil tartışmalarını özgül olarak ele alan yazılardan

biri, Bernt Brendemoen'in "Popüler Tartışmada Hatalar ve Normlar" başlıklı yazısı. Brendemoen, tartışmanın ilkeleri konusundaki bazı hatalara işaret ettiği kadar, örneğin "-sAl" eki ve "infaz etmek" fiilinin yeni kullanımlarının diğer Avrupa dillerinden ve İngilizce'den kopya edildiği türünden iddialarda da bulunuyor. Haklı olabilir. Ancak, "-sAl" ekiyle çok sayıda sıfat yaratılması olgusu için "yazarlar tarafından hiç ele alınmayan" (s. 30) denebileceğini sanmıyorum: Brendemoen'in bu konuda söyledikleri, yanılmıyorsa en son Zeynep Korkmaz'ın 2003 tarihli *Türkiye Türkçesi Grameri* kitabında olmak üzere (s. 343), çeşitli yazarlar tarafından belirtilmişti.

Brendemoen'e bir başka itirazım, benim Orhan Pamuk'un *Kar* romanında öznenin yeriyle ilgili önermelerimin, kendisinin aynı konuyla ilgili 1992 tarihli görüşlerine çok benzediği sözüne. Bana kalırsa, *Kar*'da öznenin yeriyle ilgili olarak yazdıklarım (bkz. *Dilimiz, Dillerimiz*, s. 142-43), Brendemoen'inkilerden çok, aynı kitabımın 175. sayfasında yer alan 1989 tarihli, sözdizimi sorunlarıyla ilgili yazıdaki saptamalarım benzemektedir; onların bir devamıdır.

Tevfik Turan, "Edebiyat Eleştirisi Olarak Dil Eleştirisi" başlıklı yazısında, edebiyatla ilgili dil eleştirisinin Ataç'lı dönemlerden itibaren "Öztürkçecilik" ölçütüne indirgenmiş olduğuna dikkat çekiyor. "Türkiye'deki dil eleştirisinin her şeyden önce bir meta-eleştiri olması ve şimdiye kadarki etkinliğini gözden geçirmesi beklenir" diyen Turan'ı, söz konusu gözden geçirme işine başlamış sayabiliriz. Devamı herhalde gelecektir, çünkü Turan, yazısının "taslak niteliğinde" olduğunu da belirtiyor.

M. Berk Balçık, derlemenin meslekten dilci olmayan yazarlarından. "Televizyon Dünyası ve Dil Tartışmaları" başlıklı yazısında, toplumbilimci oluşunun katkıları seziliyor. Özellikle, toplumdilbilim disiplininin dilciler katında pek az rağbet gördüğü bir ortamda, bu tür pek de "dışarıdan" sayılamayacak katkılar ilaç yerine geçiyor.

Balçık, Türkiye'de televizyonculuğun kamusal hizmetten ticariliğe, televizyon izleyiciliğinin de TRT'nin gözündeki eğitilecek yurttaşlar kitlesi olmaktan özel televizyonların gözündeki tüketiciler topluluğuna dönüşmesini ve dil-iktidar ilişkilerini ele alıyor. Da-

ha sonra konuyla ilgili tartışmalara değinirken, bu tartışmaları “dil-in statüsü” ile ilgili olanlar ve “dil-in içeriğini konu edinen”ler olmak üzere iki grupta topluyor.

Balçık'ın burada pek de yerinde görünmeyen “dil-in içeriği” sözünden kastı, dilin iç meseleleridir. Dilin “statü”sü sözünden kastı ise, “bir dilin diğer dillerle olan ilişkisi”, başka bir deyişle, resmî dil, yabancı dil, azınlık dili gibi konumları (s. 90). Balçık, bu çerçevede Kürt dilinin siyasi bir mücadele alanına dönüştüğüne ve zaten dilin “... her daim ideolojik bir savaş alanı olarak kurulduğu”na işaret ediyor. Bu noktadan sonra ise, elimizdeki derlemenin başka yazarlarında da görülen, sorgulamak istediğim bir eğilim ortaya koyuyor Balçık: Dilde sadeleşme hareketini değerlendirirken olgunun yalnızca dilde “tasfiyecilik” ya da “Öztürkçecilik” diye de anılan safkancı yönünü dikkate alan, dilin bütünlük özelliğini ise dikkate almayan bir eğilim.

Bana kalırsa, sadeleşme hareketi, ulus ve kimlik yaratma seferberliğinin bir parçası olmasının yanında Türkçenin köklerini canlandırmak gibi bir özellik de taşımaktadır. Her dilin kendi içinde bir dizge olduğu kabul edildiği ölçüde, köklerin canlı kalması dilin yaşarlığı açısından önemlidir. Köklerin gözetilmesi, bireysel seçimlerimizde rol oynayabilecek üç temel ölçüt arasında yer alıyor. Diğer iki ölçüt, dili kullanan kişinin anlatımla ilgili ihtiyaçları ve sözcüklerin tarihsel yükü olmak üzere.

Dilin bütünlüğü, yani temel yapısı ve kökler, anlam açısından da önemli, çünkü çağrışım olanakları onlar sayesinde barınıp gelişiyor. Diller bazen neredeyse alt üst olma düzeyinde değişim geçirirken varlıklarını esas olarak bunlarla sürdürür, diyen dilcilere katılıyorum ben. Yukarıdaki diğer iki ölçütün yanı sıra dilin köklerini ve temel yapısını gözetmenin, mutlak ve tek hedef haline getirilmediği sürece, “integrist” bir tutum sayılabileceği kanısında değilim. Özellikle İngilizce dışındaki diller için. İngilizceyi dışarıda tutuşum, yapısal değil, kültürel açıdandır.

Öte yandan, dile müdahale teriminden yalnızca dilde sadeleşme hareketini anlamak da pek yeterli görünmüyor bana. Merkezi eğitim sisteminin bizzat kendisi, tekdilcilik ve yabancı dilde eğitim gibi, “dil politikaları” başlığı altında toplanabilecek politikaların tü-

mü de birer müdahale örneği değil midir? Sıfır müdahale koşullarından söz edilmediğine göre, tartışılması gereken, daha çok, “hangi müdahale” sorusudur gibi geliyor bana. Murat Belge’nin “dil dışı zorlamalar”ın “kesildiği” saptaması bu açıdan çok yerinde görünmüyor. Zorlamalar azaldı, evet. Ama kesilmesi herhalde şimdilik ufukta bile görünmeyen çok başka koşulların oluşması anlamına gelecek.

Son olarak, Nurettin Demir’in “Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları” başlıklı yazısına değineyim. Konuyla ilgili iyi hazırlanmış bir çerçeve, iyi bir başvuru kaynağı sunuyor bize bu yazı: tartışmanın tarihçesi, başlıca tarafları, ileri sürülen tezler, gerekçeler, kaynaklar.

Dil devrimi kitapları⁵

Doğan Aksan’ın *Türkçenin Bağımsızlık Savaşı* (2007) ve Tahsin Yücel’in *Dil Devrimi ve Sonuçları* (2007).

Yücel’in kitabı, 1968 ve 1982’de *Dil Devrimi* adıyla yayımlandıktan sonra, 1997’de şimdiki adıyla ve “Türkçenin Kurtuluş Savaşı” başlıklı metin eklenerek yayımlanmıştı.

Başlıklar arasındaki benzerlik, temeldeki anlayışlar ve içerikler arasındaki benzerliği yeterince yansıtıyor ama, arada bazı ikincil farklar yok değil. Sözgelimi, “dil devrimi” terimini Doğan Aksan büyük harfle başlatıyor, Tahsin Yücel ise küçük harfle. Gerçi Tahsin Yücel küçük harfçidir, dil adlarını bile küçük harfle başlatır: “türkçe, fransızca” vb. Belki büyük harf konusunda Yücel Fransızcanın etkisindedir, Doğan Aksan ise Almancanın.

Her durumda, Tahsin Yücel’in 1982’de, devrimi bir daha savunmak gerekmesin dercesine “bir daha basılmaması” dileğiyle sunduğu kitabının sonra yeniden basılmış olması, dil devrimini savunma ihtiyacının bir biçimde sürdüğünü gösteriyor.

Doğan Aksan da kitabının amacını, “Türkçenin bağımsızlık savaşımı”nın başarıya ulaşip ulaşmadığını, ne gibi kazanımları oldu-

ğunu ortaya koymak olarak tanımlıyor. Aksan'a göre, "Dil Devrimi, özellikle yazın dilimizin yüzyıllar süren yabancılaşma sürecini sona erdirmeyi, Türkçenin kendi öğeleri, kaynaklarıyla geliştirilmesini amaçlıyordu" (s. 9).

Dil devrimiyle ilgili olarak öteden beri yaygın bir biçimde sözü edilen amaç bu. *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*'nın yazarı Dr. Hüseyin Sadoğlu (2003) haklı: Türkiye'de dil devrimi ya da dil planlaması denince çoğumuzun aklına bu amaç geliyor. Bilimsel adıyla, "maddi planlama".⁶

Başka bir deyişle, dil devriminden genellikle tek boyutuyla söz ediliyor. Sadoğlu'nun "statü planlaması" adıyla andığı boyut pek anılmıyor, inceleme ve tartışma konusu edilmiyor. Aynı eğilim Tahsin Yücel ile Doğan Aksan'ın andığım çalışmalarına da egemen. Bu kitaplarda da dil devrimi sürecindeki "özleştirme" çalışmaları ve tartışmalar ana çizgileriyle gözden geçiriliyor ama, "statü planlaması" kavramı ve ülkemizde konuşulan diğer anadillerinin durumu, genel eğilime uygun bir biçimde, göz ardı ediliyor. Daha yeni bir çalışma olan Doğan Aksan'ın kitabında, Tuğrul Şavkay'ın ve Hüseyin Sadoğlu'nun her iki boyuta da değinen çalışmaları herhangi bir biçimde anılmamış. Geoffrey Lewis'in *Turkish Language Reform, a Catastrophic Success*'i ise yalnızca "özleştirme" çerçevesinde anılmış.

Burada değinmeden geçemeyeceğim: Aksan'ın kaynakçasından, İngilizcesini okuduğu anlaşılan bu Lewis kitabıyla ilgili olarak söylediklerine bakınca, kitabın çevirisinde bazı sorunlar olabileceği kuşkusuna kapıldım. Aksan, Lewis'i kastederek, "Ona göre *hürriyet*'in yerine özgürlük, *istiklal* yerine bağımsızlık geçemez" diyor ve dipnotunda bunu uzun uzun açıklıyor (s. 19). Oysa, Türkçe çeviride Lewis (2004), "özgürlük" ve "bağımsızlık" sözcüklerini yapısal açıdan tartışmakla birlikte, bu sözcüklerin "kendini kabul ettirmiş" (s. 144) ve "başarılı" (s. 152) olduğunu söylemektedir.

Her durumda, belirli sınırlar içinde de olsa, Türkçenin "özleştirilmesi" süreci üstüne geniş bir özet, 1980 ve 1984 sözcük yasaklarından örnekler, günümüz yazarlarından ve gazetelerinden bazıları-

6. Bkz. Sadoğlu'yla konuşma, *Radikal*, 24.5.2007, kültür sayfaları.

nın dilindeki Türkçe sözcük oranlarına ilişkin veriler ve İngilizceleşme olgusuna değinen bölümler okumak isteyenler için, Aksan'ın kitabı elbette önemli bir çalışma.

Yazarın dikkatinden kaçmış iki nokta: “Mâh”, güneş değil, “ay” olacak (s. 99). “Katliâm” sözcüğü de, “soykırım” değil, “kırım” (s. 137).

Tahsin Yücel'in *Dil Devrimi ve Sonuçları*'nda ise, yukarıda değindiğim iki metnin yanı sıra, Attilâ İlhan'la olan, “Al Gözüm Seyreyle” başlıklı dil devrimi polemiklerini ve dil konulu daha başka denemelerini de bulabiliyoruz.

DİL VE EDEBİYAT

Öykü ve dil¹

14 Şubat, Dünya Öykü Günü. Belki bir gün o da ikizi Sevgililer Günü kadar ilgi görür.

İzmir Konak Belediyesi, 14 Şubat'ı fırsat bilip her yıl birkaç gün süren öykü etkinlikleri düzenliyor. Edebiyatçılar Derneği ve Ege Kültür Vakfı ile birlikte. Bu tür “gün”ler, ilgili alana yoğunlaşma olanağı yaratmasıyla iyi, bürokrat törensellik tehlikesi açısından kötü. İzmir öykü günlerine iyi yan egemen.

5. Öykü Günleri'ndeki konuşma başlıklarından biri, bir edebiyat türü olarak öykünün dille olan ilişkisiyle ilgiliydi. Önce “Anadili ve Öykü” olarak düşünülüp, sonuçta programa “Öykünün Dile Katkısı” biçiminde geçen bir başlık. Okumakta olduğunuz yazı benim 5. İzmir Öykü Günleri'nde bu konu üstüne bir düşünme çabası olarak söylediklerimden oluşuyor.

Öykü-dil ilişkisi üzerine düşünme yordamı olarak iki bakış açısına başvurmayı öneriyorum: Dilde durup öyküye bakmak ve öyküde durup dile bakmak. Bu iki bakış açısına farklı amaçlarla, ayrı ayrı da başvurulabilir, başvuruluyor. Ama aralarında bir tamamlayıcılık ilişkisi, bir karşılıklılık kurulduğunda verim artıyor.

Dilde durup öyküye bakmak derken, bir doğal dilde yazılmış öykülere o doğal dil (bizim konumuz açısından, Türkçe; soyut anlamıyla Türkçe) temel alınarak bakılmasını kastediyorum.

Çoğu okur, dilden edebiyata bakarken dil olgusunun çeşitli yönlerini dikkat dışı bırakıyor. Bunlardan biri, dolaysız iletişime yönelik olmayan anlatımlarımızdır: Bebekken başlayıp bir ömür boyu, doğrudan muhataplara yöneltmeden ürettiğimiz sesler ve sözler.

Bu gerçekliğin öykü alanındaki bir tür uzantısı için Cem Atbaşoğlu'nun *Ses* adlı kitabına (2005) bakmak ilginç olacak: Kitaptaki öykülerden birincisinin ve sonuncusunun adı, kitabın adıyla aynı: "Ses". Öyküler en uzunundan en kısasına doğru sıralandığından, Birinci "Ses" kitaptaki öykülerin en uzununu, ikinci "Ses" ise en kısası. Şundan ibaret bu ikincisi:

"Aslolan sestir. Sözden bir şey çıkmıyor."

Bütün öykü bu kadar.

Burada dilin ses ögesi ile söz ögesi birbirinden bütünüyle ayrılma-ya çalışılmış ve bir değer hükmü verilmiş. Ben sözden bir şey çıkmadığı hükmüne katılmıyorum ama, bu ayrıma böylece dikkat çekilmesinden son derece hoşnutum. (Katılmıyorum demek bile fazla; herhalde bilerek oluşturulmuş tatlı bir açmaz var burada: "Sözden bir şey çıkmıyor" fikrinin kendisi de söz yoluyla anlatılmış durumda.)

Bu iki cümlelik öykünün, anlamını ancak kitabın bütünü içinde bulabildiğini söylemeden geçmeyeyim. Dili izlekletiren de, yalnızca bu öykü değil, kitabın bütünü.

Böylece, dilden söz eden bir öyküye başvurmak için Cem Atbaşoğlu'nun kitabına geçmiş olduk. Hazır geçmişken buradaki öykülerde durup dile, öncelikle de öykünün kendi diline bakarsak, işlek ve sıkı bir dil görüyoruz.

Acaba Cem Atbaşoğlu'nun bir öyküsünü anlat deseler anlatabilir miyiz? Bana kalırsa, anlatamayız. Ezberleyip ezbere söyleyebiliriz belki ama, anlatamayız.

Öykü dediğimiz edebiyat türü, anlatılabilirlik açısından bütün bir yelpaze oluşturuyor. Atbaşoğlu'nun öyküleri gibi, Yaşar Kemal'in, Hasan Ali Toptaş'ın, Leyla Erbil'in ya da Vüs'at O. Bener'in öykülerini de anlatamayız. Anlatmaya kalksak, anlattığımız şey o öykü olmaktan hemen çıkacaktır. Dilin ve anlatımın belirleyici olduğu, biçembilim çalışmalarına elverir öyküler bunlar.

Anlatılabilirlik açısından diğer uçta yer alan öykülere örnek ola-

rak, bana göre günümüze değin yaratılmış en büyük yapıtlardan biri olan “Kral Çıplak” öyküsü verilebilir. Bu öyküyü anlatabiliriz işte. Olay örgüsünü, kurgusunu, konusunu değiştirmedığımız sürece, anlattığımız ya da yazdığımız, pekâlâ aynı öyküdür. “Kral Çıplak”ı belirleyen, anlatım değil, anlatılandır, olay örgüsü ve kurgudur. Bu tür öykülere örnek olarak O. Henry, Ömer Seyfettin ya da Bekir Yıldız öyküleri verilebilir.

Çoğu okurun, dilden edebiyata bakarken yetindiği “doğru ve güzel dil kullanımı” ya da dil zenginliği ölçütü, bu öyküler söz konusu olduğunda görünürdeki kuşatıcılığını yitiriyor. Resmetmeye çalıştığım öykü ufku, aynı ölçüde geniş bir dil kavramını gerekli kılıyor; hem sesi hem sözü içeren, dilin iletişim, düşünme, dolaysız olmayan dışavurma, estetik gibi farklı işlevlerini göz önünde bulunduran bir dil kavramı. Amaç, öykü dili (edebi söz) ile soyut dil arasındaki farkı biraz daha net olarak düşünebilmek.

Anlatılamayan öykülerin dili, “genleşmişlik”, “sıkıştırılmışlık” (Ece Ayhan’ın deyişiyle grapon kâğıdı gibi), sözcük seçiminde ve sözdiziminde yaratıcılık ya da zenginleştiricilik gibi eksenlerde oluyor. Anlatılabilir olmakla kolay anlaşılır olmak da her zaman aynı şey değil. İşin içine ayrıntı düzeyi, ayrıntıların taşıdığı önem ve dilin kendine özgülüğü gibi etmenler de giriyor çünkü.

Genel bir sıkı dilden uzlaşım-sala dönen, hatta yer yer iyice gevşeyen öyküler (Jale Sencak’ın bazı öyküleri gibi), genel bir uzlaşım-sal dilin içinde yer yer gevşeyen ya da tam tersine yoğunlaşan öyküler de olabiliyor.

Bütün bu uç özelliklerin ve bileşimlerinin ölçüsü, soyut dil elbette; standart, olağan ya da uzlaşım-sal dil de diyebiliriz. Genellikle “dil” derken (örneğin “Öykü ve dil” diye başlık atarken) kastettiğimiz dil. Genleşmişlik, yoğunluk, sıkılık, ayrıntı zenginliği, yenicilik ve yaratıcılık gibi özellikleri o dile göre saptıyoruz. Bu özellikler de uzun erimde soyut dilin (sözcük dağarcığının, kuralların, olağan/ideal sayılanın vb.) oluşup belirlenmesine katkıda bulunuyor. İki yönlü ve karmaşık bir ilişki.

İlişkinin iki yönlülüğünü her okurun (her eleştirmenin) göz önünde tuttuğu söylenemez. Bu durum, hem okurun edebiyatla ilişkisinden alacağı verimi sınırlıyor, hem de edebiyata yönelik araç-

sallaştırıcı eğilimleri besliyor.

Araçsallaştırıcı eğilim dediğim, edebiyata bakarken amacın betimlemek, değerlendirmek, yorumlamak ya da kuramsallaştırmak değil de edebiyata dolaysız bir görev yüklemek olmasıdır. Yüklenen görev, siyasal ya da dinsel olabildiği gibi, dilsel de olabiliyor; dili geliştirme ve arındırma görevi gibi.

Türkçe için, önerdiğim ikili bakış açısından bir dönemselleştirme çalışması yapılırsa, 1950'lere kadar egemen olan "önce dil, önce memleket" diye özetlenebilecek anlayışın bugün de ilk bakışta sanılabileceğinden çok daha temelli uzantıları olduğu görülebilir. Sözelimi, Refik Halit Karay ya da Memduh Şevket Esenal gibi büyük yazarları öncelikle dilde arınmanın ve Anadolu'yu öyküye dahil etmenin simgesi olarak görmek, bu dediğim eğilimin göstergelerinden sayılmalı.

Aynı araçsallaştırma, Türkçenin hayalet komşusu Kürtçede yazılmış öykülerin başına geliyor şu sıralar. Öykünün Kürtçeyi ve Kürtçe edebiyat dilini geliştirmek için araç olarak seçilmesi önerisinde bulunulduğunu görmek için Semih Gümüş'ün 3.2.2006 tarihli *Radikal Kitap*'taki yazısına bakılabilir. Evrensel Basım Yayın'ın yayımladığı, Hasan Kaya'nın hazırladığı *Kürt Öykü Antolojisi*'ne ayırdığı yazısında Semih Gümüş şöyle diyor:

"Kürtçenin, hem de şimdi bir edebiyat dili olarak gelişmesini ancak düzyazının olanakları içinde yaşayabileceğini düşünüyorum. Bu aracın şiir olması kolay değil, belki olanaksız. Çünkü bugün şiirin soyutlamaya, indirgemeye, yoğunlaştırmaya dayalı dil biçimi bir gelişmeye öncülük etmeye değil, gelişmiş olanı daha ileri götürmeye yatkın. Roman da yeterince gelişmemiş bir dil içinde yürekendirici değil, cesaret kırıcı olabilir ki, romancıların bir elin parmakları kadar olmayışı da bunu gösteriyor."

Buradaki fikir, bir bütün olarak öykünün dilsel gereklerini şiire ve romana oranla daha düşük tutmak, öyküye kompozisyon muamelesi yapmaktır gibi geliyor bana.

Eğitim sistemi bizim ülkemizdeki gibi fazlasıyla sorunlu olduğunda, insanlar belki farkında bile olmadan okulların açığını başka yollardan kapama eğiliminde oluyor.

Edebiyatın eğitsel işlevi dolaysız olamaz oysa; edebiyatın tanımı da, varoluş nedeni de, dolayım gerektiriyor.

Gümüş'ün yazısındaki tek araçsallaştırma dille ilgili değil; “siyasal kaygı ve yükümleri bu dönem içinde bütünüyle atıp yalnızca edebiyatın yazınsal değerleri içinde...” diyor Gümüş. Böyle demenin, araçsallaştırma açısından, “siyasal kaygı ve yükümler her şeyin önünde olmalıdır” demekten bir farkı olduğunu sanmıyorum. En azından, “siyasal/yazınsal” biçimindeki karşıtlaştırmanızı temellendirmede bulunmadığınız sürece.

***Bir Şey Oldu* üzerine notlar²**

Behçet'in güzel Türkçe kullanımı ve diksiyon konusunda TRT 2 tarzı bir titizliği vardı.

“Ne satın alıyorlar... alıyor olurlar... alıyordurlar?”

“İthal İtalyan zeytinyağı.”

Alıntı, Fatih Özgüven'in *Bir Şey Oldu* (2006) adlı öykü kitabındaki “Boğaziçi Cinayetleri” öyküsünden (s. 108).

Acaba, buradaki öykü anlatıcısı, “TRT 2 tarzı titizlik” demekle bir övgüde mi bulunuyor, yergide mi? Yoksa yalnızca bir saptama mı bu?

Öykünün bütünü çerçevesinde bakıldığında, TRT 2 tarzı titizlik sözünün, olumsuzlama olasılığını da içeren bir saptama olduğu yorumu geçerli sayılabilir. Bu, Fatih Özgüven öykülerinin, aşağıda sözünü edeceğim temel anlatım teknikleriyle de ilgili bir nokta.

Alıntıdaki ilk cümle öykünün anlatıcısına, diğer iki cümle ise sırasıyla Tamer ve Behçet adlı iki reklamcıya ait. Bir reklam çalışması için kurgu tartışıyor bu iki öykü kişisi.

İkinci cümle nasıl yorumlanabilir peki? Olası yorumlar: 1) Tamer, Behçet karşısında cümlemi yanlış kurarım endişesiyle sözünü evirip çeviriyor; 2) Tamer, “TRT 2 tarzı” titizlikle herhangi bir ilgisi

olmaksızın, sözün bağlamla olan ilişkisinin nasıl sorunsallaştırılabileceğinin örneğini veriyor. Bu ikinci yorum geçerli olabilir, çünkü alıntıdaki ilk cümleyi bir sonraki cümleye değil, bir önceki (Behçet'in konuştuğu) paragrafa bağlama olanağı var.

Bir Şey Oldu kitabı üzerine çok iyi yazılar okudum: Ahmet Ergeç'in (Mart 2006 tarihli *Milliyet Sanat*), Jale Parla'nın (12.5.2006 tarihli *Radikal Kitap*). Ergenç'in yazısındaki bir iki nitelemeyi tartışmak gereğini duyuyorum.

Ergenç, "başlığın naifliği" diyor, örneğin. "Naif" sözcüğünün ilk elde anıştırdıkları (safyürekli, çocuksuluk, deneyimsizlik) var mı bu başlıkta? "Bir şey oldu", bu anlamda "naif" olanın orta yere söyleyeceği bir söz sayılabilir mi? Bu anlamdaki naiflik, sözgelimi, "Fuat'a bir şey oldu" gibi bir şey der, bir dolaylı nesne, bir somutluk eklerdi bana kalırsa. Böyle orta yere "Bir şey oldu" demek, esaslı bir felsefe sorununun açılması oluyor; her beklenmedik sözdeki gibi dolaylı bir düşünme çağrısı. Bu da belki ancak Schiller'deki anlamıyla "naif" olarak nitelenebilir, kısmen; doğayı "olduğu gibi" konuşturmak anlamında.

Ergenç, yazısında daha sonra kitabı da başlığa yaklaştırarak naif (ve sonuçta endişenin ağırlığından azade) buluyor. Oysa başlık gibi kitap da büyük bölümüyle, herhangi bir anlamıyla "naif" olanda kolay kolay göremeyeceğimiz bir tarzda, belirli bir temelde ayıklanarak yazılmış. Ergenç de "minimal bir üslup" demiş zaten, çok yerinde bir saptamayla. Ama naiflikle yan yana ya da iç içe bir minimallik mi buradaki?

"Soğukluk" saptaması var bir de. Ergenç yazısı boyunca beş kez "soğuk", bir kez "soğukluk", dört kez de "soğukkanlı" demiş. Saptama yersiz değil, ama fazla yinelenmiş. "Minimal üslubun" özelliğidir neredeyse soğukluk. Naifliğin bir özelliği de olabilir mi peki? "Naif" nitelemesi kavramdan çıkıp sığa yaklaştığımız ölçüde zorlama kalıyor.

"Minimalizm" bu öykülerle olan düşünsel ilişkimiz için en elverişli kavramlardan biri. Ama bu öyküler bizi bir Adnan Çoker tablosu karşısındaymışız gibi rahat bırakmıyor. Git istediğin zaman gel bak, değil: Jale Parla'nın yazısındaki "asıl öyküler", Ergenç'in dediği gibi hayaletler misali ortalıkta dolanıyor. "Asıl öyküler"den ka-

sıt, *Bir Şey Oldu*'da anlatılıyor gibi görünenlerin gizledikleri. Minimalizm böyle bir şey midir? Evet ama, bir kez daha: Minimalizmden minimalizme fark var. *Bir Şey Oldu*'daki öyküler arasında da öyle; minimallik şampiyonu, "Gürol'un Annesi" adlı öykü olmak üzere.

Jale Parla'nın "kabuk öyküler" kavramı ile Ahmet Ergenç'in Nabokov'dan alarak kullandığı "gergin cila" kavramı, birbirine çok yakın ve Fatih Özgüven'in minimalizmini aydınlatan kavramlar.

"Akıllı Şey" adlı öyküdeki, insanları ilk görüşümüz, ikinci, üçüncü ve beşyüzüncü görüşümüz üstüne kesin önermeler içeren paragrafı (s. 21: "Üçüncüyle beşyüzüncü arasında bir fark yoktur") okuduğunda durup "öyle mi gerçekten" diye düşünmeyecek kimse yoktur sanıyorum. Anlatıcının hınzırlığı var ama tabii. Dolayısıyla, düşünmeye devam edebiliriz: Öyle mi gerçekten, yoksa minimalizmin içeriğe verdiği zarar mı bu paragraftaki, ya da hınzırlığı gizilgüç olmaktan çıkarıp fiiliyata dökmüş (kabuğu kırmış, cilayı bozmuş) bir anlatıcı mı, diye. Neyse ki iki sayfa sonra "Belagat etkiler beni" diyor aynı anlatıcı ve hemen ekliyor: "Kesin noktalarla biten cümleler."

Anı-öyküler³

Esther Heboyan'ın *İstanbul Yolcuları*'nı (2007) okumak benim için bambaşka bir deneyim oldu.

Birincisi, Heboyan da Fatih Özgüven ve belki çoğu esaslı yazar gibi, okurun karşısına geçip ona bir şeyler anlatmıyor. Ortaya bir şeyler koyuyor, o kadar.

İkincisi, kitapta dil-toplum ilişkileri açısından eşsiz veriler ve bakış açıları sunuluyor. Buna aşağıda değineceğim.

Üçüncüsü, "anı-öykü" kavramını düşünmemizi sağlıyor bu kitap. Kişisel olarak daha önce "özyaşamöyküsel" sıfatıyla idare ediyordum. "Anı-öykü" kavramı, "özyaşamöyküsel" sıfatına olan ihtiyacımızı karşılıyor demiyorum elbette. Özyaşamöyküsellik, bütü-

nü özyaşamöyküsel olmayan metinlerde de bulunabilir. “Anı” sözcüğüyle yapılan “anı-öykü”, “anı-roman” gibi bileşik adlar ise, ilgili öykünün ya da romanın özelliklerinden birini değil, bütününe işaret ediyor.

İstanbul Yolcuları’nda, Mıgırdiç Margosyan’ın “anı-roman”ı *Tespih Taneleri*’ni çağrıştıran bir yan var. Bu çağrışımında, içerik ve kitap adının sözdizimi kadar, kitabın düzenindeki yayınevi damgası da rol oynuyor olabilir: Aras Yayınları’nın kitapları, her açıdan ideal denebilecek bir özenle hazırlanmış olmalarının yanında, kurmacalar dahil, bir dizinle sunuluyor okura.

Heboyan’ın kitabındaki dizin ayrı bir önem taşıyor, çünkü kitap her ne kadar dokuz öykü ve bir sunuştan oluşuyorsa da, bunlar aynı bütünün parçaları aslında. Birbiriyle örtüşen kesimleriyle, bir tür dönem öyküsü sunuyorlar bize. Aynı kişilere ve yerlere, kitaptaki birden çok öyküde rastlıyoruz. Öykü kişilerinden bazılarını, dizinden başka, kitabın arkasındaki fotoğraflardan da izlemek olanaklı. Böylelikle kişiler kadar, bütünlü ilgili kavrayışımız da artıyor.

Kaçınılmaz soru: Metin dışı gerçekliğe bu derece bağlıysa, öykülüğü nereden geliyor bu metinlerin? “Anı” değil de “öykü” sınıflandırmasıyla sunulmaları yerinde mi? Bence, evet. Anı türünde yazılsa belki ilgisiz kaçacak, yerleşik anı tasavvuruna fazla gelecek ayrıntılar ve kurgu özellikleri var bu anlatılarda. Tür olarak anı-öykünün ya da anı-romanın seçilmesi yazara ve okura anıdan farklı (daha üstün değil, yalnızca farklı) olanaklar sunuyor.

İstanbul Yolcuları’nın yazarı Esther Heboyan, İstanbullu bir Amerikalı. Doğduğunda kendisine verilmiş olan ad, Yester. Bu adın, Batı’ya doğru gittikçe, yakınındaki daha başka adlarla birlikte nasıl dönüştüğünün, Esther olduğunun öyküsü, çağımıza ait, gitgide üstümüze gelen alt üst oluşların en kısa ve en esaslı anlatımlarından biri. Bu bölüm ve kitabın gerek sunuş yazısında gerekse sonlarında yoğunlaşan dil odaklı bölümler, dil meraklılarını derinden sarsacak nitelikte: .

“... onlar duygularını ve düşüncelerini sözdizimleri ve deyimlerle trampa etmişlerdi.” (s. 113)

Bu sözle ve sözün geçtiği öykünün bütünü ile ilgilenmezsek, kendimizi dil sorunlarıyla ilgileniyor saymayalım.

Yester Heboyan İstanbul'dan annesi ve kardeşiyle birlikte, göçmen işçi olarak Almanya'da çalışan babasının yanına gitmek üzere 1963'te ayrılmış. Sekiz yaşındaymış o zaman. Ayrılış o ayrılış. Almanya-Fransa-ABD. Ermenice-Türkçe-Almanca-Fransızca-İngilizce.

“Fakat ben yalnız İngilizce ve Fransızca yazabiliyordum, onlar [yazarın annesi ve babası] yalnızca Türkçe ve Ermenice okuyabiliyordu. İki dilden dört dile geçmiştik ve birbirimizi anlamak imkânsız görünüyordu.” (s. 11)

Esther Heboyan kitabının Türkçe çevirisine Türkçe bir sunuş yazması istendiğinde önce beceremeyeceğini düşünmüş. Sonra, yazmış. Sunuşunun başlığı: “Annemin ve Babamın Kelimeleri”.

Anneannesini anarken ise şöyle diyor:

“O çoktandır anlamıştı: Dillerin içinde ve etrafında yaşamak için öfke değil sabır lazımdı.” (s. 13)

İstanbul Yolcuları, anı, öykü, dil vb. kavramların yanı sıra, daha önce okuduğum başka öykü kitaplarıyla olan ilişkiyi de yeniledi. Kapağında “anı-öykü” yazmayan kitaplarda ortak özellikler görür gibi oldum. Bu özelliklerden biri, yazarların, derinlerindeki gerçekleri, çıplak haliyle bulmak, onları yeniden değerlendirmek ihtiyacıyla anlatan kadınlar olması: *Anneannem* yazarı Fethiye Çetin, *Annem Gibi Olmadım* yazarı Mebuse Tekay, *Gözlerini Değiştirsinler* *Çocukların* ve *Duran Zaman* yazarı Ayfer Coşkun gibi. Farklı gerçekler, kesişen duygular, ihtiyatla anlatan, “hikâye anlatıcısı” kadınlar.

Anı-roman, anı-öykü⁴

Adalet Ağaoğlu, “Anı-öyküler” başlıklı yazım üzerine telefon ederek, “anı-roman” kavramıyla ilgili bazı bilgiler verdi. Kendisinin bu kavrama 1985’te yayımlanan *Göç Temizliği* romanıyla uğraşırken ulaştığını, bu süreçle ilgili günlük notlarının *Damla Damla Günler*’de yayımlandığını (2007), sürecin, ilki 7 Haziran 1985 tarihli notta olmak üzere oradan (III. Cilt, s. 164, 168, 178, 184) izlenebileceğini belirtti.

Kavramların yaratıcılarının ya da ilk kullanıcılarının anılmasını önemsiyor Adalet Ağaoğlu. “Anı-roman”ın yanı sıra, “Kardelen”, “Karşılaşmalar”, “Hiçbir Yer”, “Dar Zamanlar” gibi Türkçe edebiyat alanında ilk kez olmak üzere ulaştığı bazı kavram ve sözcükleri, daha sonra, kaynak göstermeden, tınak içine bile almadan kullananlar olduğunu anlatıyor.

İlgisi ve katkısı için Adalet Ağaoğlu’na teşekkür ederim. Kavramların ilk kez kim tarafından, ne zaman, nerede ve hangi anlamda kullanıldığı bence de önemli. Patent paylaşımı için değil, düşünsel yaşamımızın gelişme sürecini incelikleriyle izleyebilmek için. Bir kavramın belirli bir dil ve kültür içinde, belirli metinlerle bağlantılı olarak dolaşıma girmesi (ya da girmemesi) düşünsel yaşamı etkilediği içindir ki iyi genel sözlüklerde, özellikle de alan sözlüklerinde kavramların ilk kez hangi yazar tarafından hangi tarihte kullanıldığı belirtilmeye çalışılır.

Damla Damla Günler’de Ağaoğlu’nun söylediği sayfalara bakıyorum: “Anı-Roman” sözcüğünü hep böyle büyük harfle başlatarak ve aldığı ekten kesme işaretiyle ayırarak yazıyor; başka bir deyişle, sözcüğü özel ad gibi kullanmış ve giderek *Göç Temizliği* romanının altbaşlığına dönüştürmüştü. Bir gün günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan bir Türkçe edebiyat sözlüğü yapılırsa, “Anı-Roman” biçimindeki büyük harfli madde başlığının Adalet Ağaoğlu’na ayrılması gerekecektir. Öncesinde, gözden kaçmış başka kullanım yoksa elbette.

Bazı sözcüklerin farklı yazarlar tarafından farklı anlamlarda kullanıldığı gerçeği de var. *Göç Temizliği*'nin yazıldığı tarih, 1985. Aradan geçen yıllarda “anı-roman” sözcüğü Türkçede bazen kısa çizgiyle, bazen kısa çizgisiz ve bitişik, ama küçük harfle yazılarak, terimleştii, bir roman türünü adlandırır oldu.

Bu noktada yayınevleri arasındaki bir farklılığa dikkat çekmeden geçmemeliyim: “Anı-roman” sözünü dizi adı olarak kullanan yayınevlerinden bazılarının bu sözden kastı, belli ki, bir roman türü değil, “anı kitapları ve romanlar”dır. Kısa çizginin bileşik sözcük yapmayıp, “ve” anlamını verdiği kullanımlardır bunlar.

“Anı-roman” bir roman türünü ya da tekniğini adlandıran bir bileşik sözcük olarak da farklı anlamlarda kullanılabiliyor. Yazarın özyaşamöyküsüne dolaysız bir biçimde bağlanabiliyor bazen. Bana kalırsa, kaçınılması gereken bir anlayış bu. Roman ya da öykü söz konusu olduğu sürece, anlatıcıyı hiçbir biçimde yazarla tam olarak aynı kişi saymamak gerekir. Bu ikisinin örtüştüğünü bildiğimiz durumlarda bile.

Konuyu biraz daha açabilmek için, kavramın çok daha eski olduğu Fransızca ve İngilizcedeki deneyimlere bakmak yararlı olabilir. Bu dillerde “anı-roman”ın (sırasıyla *roman-mémoire* ve *memoir-novel*) teknik özellikleri genellikle şöyle sıralanıyor: Anlatıcının birinci tekil kişi (“ben anlatıcı”) olması, zaman kipi olarak “-di’li geçmiş”in kullanılması ve anlatıcıya ait anıların söz konusu edilmesi.

İmdi, bu özellikleri taşıyan romanlar arasında, yazarın kendi özyaşamöyküsünü malzeme kılarak yazdıkları da var, ünlü *Robinson Crusoe*’daki gibi bütünüyle kurmaca bir anlatıcının ağzından yazdıkları da. Yalnızca bir ya da birkaç bölümü “anı-roman” tekniğiyle yazılmış romanlar da olabiliyor vb.

Ağaoğlu’nun *Göç Temizliği*’nin de Esther Heboyan’ın *İstanbul Yolcuları* gibi yazarın özyaşamöyküsüyle örtüştüğü, yine yazara ait metinlerden bildiğimiz bir durum. Öyle görünüyor ki Heboyan özellikle kurgusal özgürlük için öykü türüne başvurmuştur, Adalet Ağaoğlu ise özellikle eğretilme gibi olanaklardan daha iyi yararlanabilmek için.

Ağaoğlu, *Damla Damla Günler*’de, “Anı-Roman”ının çıktığını

kaydederken bu dolayımın anlaşılmayacağına ilişkin kaygısını şöyle belirtiyor:

“Galiba kitaba ‘Anı-Roman’ dememdeki ironi, kendimle ‘ödeşmem’ falan pek anlaşılmayacak. Bir çalışma odasının dili’ne yabancı kalınacak (mı acaba?)” (s. 178).

Ağaoğlu “ironi” diyor, ben “eğretileme” demekten yanayım. *Göç Temizliği*’ndeki “göç” ve “çalışma odası” dahil olmak üzere pek çok “şey”, en az iki anlamlı olarak okunabiliyor: “Oda çok karışık” (s. 147).

***Kaveko*⁵**

Kaveko, duymuş olabilirsiniz, Dinçer Sezgin’in bir öykü kitabının adı (2005). Dili ve erotizmiyle dikkat çekiyor. Orta Avrupa’nın doğalcı yazarlarını ve Kemal Tahir’in *Göl İnsanları*’nı anımsatan bir erotizm.

Kaveko sözcüğü bana “cıslavıt”ı anımsatır: İkisi de ülkemizin toplumsal tarihinde unutulmuş nesneler listesinde kalacakken edebiyat sayesinde kayda geçen adlar. *Kaveko* kitabındaki daha başka nesne adları gibi.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğmuş olanlar arasında “cıslavıt”ın (özgün yazılışıyla *Gislaved*) ne olduğunu bilen çıkmayabilir. Eskinin kauçuk ya da lastik ayakkabılarına verilen addı “cıslavıt”. Çeşitleri vardı: Köylülerin giydiği düz tiplerinden tutun, kentli kadınların yağmurda giydiği yandan düğmeli botlara kadar. Günümüzde yazın plajlarda giyilenlerin dedeleri.

“Kaveko” sözcüğü işte o zamanların ünlü kalem markası. Küçük öğrencilerin düşlerini süsleyen kalem. Peki ya “burunlu” (s. 33), o ne peki? Eski yolcu otobüslerine sonradan, “burunsuzlar” çıkınca verilen ad. Önlerinde günümüzün yarış arabalarındaki gibi uzun motor bölümleri olan otobüsler.

Takaç (s. 13), kaçaburuk, raspa, delgeç (s. 15), diringa (s. 23), ka-

minato (s. 18). Bunlar *Kaveko*'da rastladığım, tam olarak bilebilmek için sözlüğe bakmamız gereken sözcüklerden. Yine de, ne tür nesnelere ad oldukları bağlamdan anlaşılıyor: Ayakkabı ustasının geçreleri söz konusu belli ki. "Takaç" ve "delgeç" zaten kökünün yarımıyla kendi kendisini anlatan sözcüklerden. (*Derleme Sözlüğü* "delgeç"i "delgiç" olarak veriyor.) "Kaçaburuk", çoğu yerde "biz" adı verilen deri delme iğnesi. Kaminato, sözlüklerin "kamineto" diye verdikleri sözcük olmalı; "küçük ispirto ocağı, ispirotluk".

Cin cin böcekleri (s. 22), şambali ve sübye de (s. 40) bazılarımıza az çok yabancı gelse bile bağlamdan yola çıkılarak tahmin edilebilecek terimler.

"Eftiklenip durmak" (s. 37) deyimine gelince. Açıklamasını bir sonraki cümlede vermiş yazar: Kıpırdanıp durmak. *Derleme Sözlüğü*'nde, "oyalanıp durmak" gibilerden bir tanım var. Biraz farklı. Bana kalırsa sözlükteki tanıma "sabırsızlık" anlamının eklenmesi gerekir.

Kaveko'daki güzel yinelemeler: "seyrek sepelek" (s. 19), "çığrım çığrım çığırışmak" (s. 40). Güzel atasözü: "Yavru kuşlar gördüğünü işler" (s. 30). Güzel fiiller: eksiklenmek (s. 46), hasetlenmek (s. 47). "Bendenleştirmek" de fena değil (s. 50). Güzel benzetme: "yokuş çıkan bir yaşlı gibi, kendimi zorlaya zorlaya anlattım sırrımı" (s. 55).

Ve yazıyla çok haşır neşir olanlarda görülebilecek bir eğilim olarak, harflerin gerçekliğiyle gündelik gerçekliği iç içe geçirme isteği: "Sözcüklerin bazıları pişmanlık harfleriyle dolu, bazılarında harfler hırslarını söylüyor Mustafa Ustanın" (s. 17); "sesimin her harfi o parçalardan birine dönmüştü" (s. 28).⁶

Bazı dil sorunları:

1) "Elinizi yalayacaksınız" (s. 34). Yazar, "avucunuzu yalayacaksınız" demek istiyor.

2) "Gerçekte konuşmak istemesinin nedeni, duruyormuş gibi görünen zamana bir hız kazandırmak içindi." (s. 73) İkisinden biri faz-

6. Her ne kadar "harf" sözcüğünün Osmanlıcadaki ikinci anlamı "söz, lâkırdı" ise de, buradaki bağlam böyle anlamamıza elvermiyor.

la: Ya “nedeni”, ya “içindi”. Öneri: “Gerçekte konuşmak istemesi, duruyormuş gibi görünen zamana bir hız kazandırmak içindi.”

3) Virgül fazlası: “Tam giyinecekleri anda, birilerine çırıl çıplak yakalanıvermiş gibi şaşkındılar” (s. 88).

4) Bana kalırsa, “aşk an’ı” değil, “aşk ânı” (s. 89).

5) “Sevgidaşım”, okurun dikkatinden kaçmayacak bir sözcük; ayrıca “(Sevdin mi bu sözcüğü? Patenti ve maliyeti bana ait)” diye ayrıca açıp dikkat çekmek fazla kaçmış (s. 78).

6) “Gâvurun dölü” (s. 34) sözüne de itirazım var. Toplumsal tarihimizde böyle bir deyim var ama, bu tür ayrımcı anlatımlar yenisinden üretilmemeli.

Sanatlı sözlerin fazlaca yığıldığı yerler de var.

Bu arada ilginç bir dil olgusu: İnsanların “vıgıl vıgıl kaynaşmaları” sözü (s. 48) bende olumsuz yankı yapıyor, *Kaveko*’da ise olumlu kasıtlı kullanılmış. “Çok gürültülü” anlamına gelen bir deyim bu. Öykünün acar çocuk kişisine olumsuz gelmemiş bu durum, doğal olarak. Deyimlerin ve deneyimlerin göreliliğine örnek olsun.

Yasaklama?⁷

Mustafa Şerif Onaran, Dinçer Sezgin’in *Kaveko* adlı öykü kitabıyla ilgili tartışmalara değinirken benim “Kaveko” başlıklı yazımda söylediklerimi de eleştiriyor.⁸ Onaran’a ilgisi için teşekkür ederek eleştirisindeki birkaç noktaya değinmek istiyorum. (...)

Onaran’a katılıyorum: “Sözcüklerdeki anı yükü sahici bir ortam oluşmasını kolaylaştırabilir. Dinçer Sezgin’in öykülerindeki sözcüklere de bu gözle bakılabilir.” Ancak, buradan devamla söyledikleri, tartışma gerektiren bir konuyla ilgili; şöyle diyor:

“Necmiye Alpay ‘Gâvurun dölü’ deyimini ‘ayrımcı anlatım’ olarak niteleyip diyor ki: ‘Gâvurun dölü’ (s. 34) sözüne de itirazım var. Toplumsal tarihimizde böyle bir deyim var ama, bu tür ayrımcı anlamlar yeniden belirtilmemeli.”

7. *Radikal Kitap*, 4.11.2005.

8. *Cumhuriyet Kitap*, 20.10.2005.

“Necmiye Alpay’ın bu görüşüne göre dilimizde yaşayan ‘gâvur’la ilgili atasözlerini ne yapacağız? ‘Gâvurun ekmeğini yiyen gâvurun kılıcını çalar.’ ‘Gâvurun tembeli keşiş, Müslümanın tembeli derviş olur.’ Gâvur’la ilgili başka deyimler de var: ‘Gâvura kızıp oruç bozmak’, ‘Bir şeyi gâvur etmek’, ‘gâvur inadı’. ‘Ayrımcı anlam’ kaygıları öne sürülünce, bir öykücü, dilin söz değerlerini kullanamayacak demektir. Necmiye Alpay gibi, görüşlerine önem verilen bir dilcinin ‘yasaklama’ olarak yorumlanabilecek sözleri öykücüleri şaşırtacaktır.”

Onaran benim “ayrımcı anlatımlar yeniden üretilmemeli” sözü-mü “ayrımcı anlamlar yeniden belirtilmemeli” diye okumasa, meramımı daha iyi anlayabilirdi belki. Meramım şu:

“Gâvur” sözcüğü, tarihte dinsel düşmanlığın egemen olduğu dönemlerden kalma, gayrimüslim yurttaşları inciten, olumsuzlayıcı bir sözcük. Haksız yere olumsuzlayıcı. Yeniden üretmemek demek, bu tür sözleri alışılmış dilsel değerleriyle kullanmamak, kullanılacaksa, ayrımcı içeriklerini bir biçimde belirgin kılarak kullanmak demek.

Onaran’ın saydığı atasözleri ya da kalıpsözler, söz konusu yazım-da da söylediğim gibi, toplumsal tarihimize var. Daha başka ırkçı ve ayrımcı sözlerin yanı sıra. Gelgelelim, çoğumuz Türkçede bu nitelikte söz yok sanıyoruz. Çünkü o sözleri ırkçı, ayrımcı, yabancı düşmanı bir kasıtle kullanmıyor sayıyoruz kendimizi. Oysa sözcükler o kadar da masum şeyler değil: Söyleyenin kastetmediği anlamları da ulaştırabiliyorlar.

Benimkisi etik bir öneri. Reçetesiz önerilerden. Ayrımcı sözleri yeniden üreten bir metin, başka pek çok yönden büyük bir edebiyat yapıtı olabilir. Ama böyle olması, etik açıdan eleştiriye uğramasını engellemez. Tersinden söylersek, etik tartışma sonsal bir değerlendirmedir; estetik yasaklama anlamına gelmez. Ahlakçıların tepki-siyle birlikte anılmaya ise hiç gelmez.

Onaran’ın değinmek istediğim son eleştirisi imlayla ilgili. Dinçer Sezgin “aşk an’ı” diye yazmıştı, ben de “[b]ana kalırsa “aşk an’ı” değil, “aşk ânı” diyorum. Onaran soruyor:

“Bir sözcüğün yazılmasında Yazım Kılavuzu’na mı başvurmalı, kendimize göre bir yazım mı uygulamalı? Yazım kılavuzlarında an

sözcüğüne düzeltme imi konmamıştır.”

Elbette kılavuzlara başvurulmalı. Gerçek bir soru değil Onaran'ın ki; kılavuzların dışına çıkılmamalı demek istiyor. Gelgelelim, zamansal terim olan “an” a düzeltme-ışareti koymayan imla kılavuzları, anlam karışıklığı durumunda kesme işareti kullanılır da demiyor; çözüm önerileri yok bu konuda. Dinçer Sezgin, buradaki karışıklığı kesme işaretiyle çözmüş, benim önerim ise düzeltme işaretiyle çözülmesi. Kısacası, ortada tartışmalı kullanımlar var. Onaran'ın dediği gibi “yanlış bulduğu” m değil, tartışmalı bulduğum kullanımlar. Yoksa tartışmamalı mı?

Margos'un tatlı dili⁹

Gündelik dilde “tatlı” dediğimiz söylemin özellikleri nelerdir? Nedir bir dili “tatlı” yapan?

Sözlü dilden söz ediyorsak, işin içine tonlama girer elbette. En berbat içerikli sözleri bile sevecen tonlarla seslendirmek olanaklıdır. Bazı muzip insanlar böyle şakalar da yapar. Peki ya yazılı dil? Yazılı dili “tatlı” yapan ne olabilir?

Genellikle sevgi ve sevecenlik sözcükleri ya da masallara özgü sözler içeren ince ayar söylemlerdir “tatlı dil” derken kastettiğimiz. Bazen de, kendine özgü bir sesi okura duyura duyura konuşarak sıcak duygular uyandıran “tatlı dil”ler olur. Hayatla bir humor çerçevesinde ilişki kurduğu için tatlı olan diller de vardır. Mıgırdiç Margosyan'da bu tür özelliklerin en belirgin, en özgün olanlarını buluyoruz.

Margosyan'ın, gerek anlatımı gerekse anlattıkları açısından edebiyatımızda bütünüyle kendine özgü bir yeri var. Bu yer *Gâvur Mahallesi* (1992) adlı öykü kitabıyla belirmişti, *Tespîh Taneleri* (2006) adlı anı-romanıyla perçinlenmiş oldu. Aradaki o pekiştirici öykü kitaplarını unutmadan: *Söyle Margos Nerelisen?* (1995) ve *Biletimiz İstanbul'a Keşildi* (1998).

Heyecan çoğu zaman bizi iki uç arasına geren duygunun adıdır. Alışılmış olanın dışına çıkarkenki duygumuz. Margos'un öyküleri ve *Tespih Taneleri*, en çıplak hüznle en bilgece bir mizaha dayalı bakış açısını iç içe geçirerek ayaklarımızı yerden kesip başka bir gerçeklik eksenine konduruyor. Bildiğimiz gerçekliğin, görmediğimiz eksenlerinden birine.

Margos gösterici. Diyarbakır Edebiyat Günleri'nde tanıştığımızda bir fırsat bulup bizi küçük bir grupla Gâvur Mahallesi'ne (öyküye değil, fiziksel ve tarihsel mahalleye, ama elbette aynı zamanda öyküye) götürdüğünde aynı mekânda başka bir zamanı göstermeyi başarıyor diye düşünmüştüm. Anlatılarında da uzun cümlelerini hep aynı tatlılıkta tutarak okura geçilmiş zamanı ve o zamanın zeminini gösteriyor. Bunun sırrı belki Margos'un sözcüklerinin birer sözlük birimi değil, birer ses olmasında yatıyordur.

Sözcüklerin ses olmasında edebiyatçıların öteden beri kullandığı bir tekniğin payı var. Köylüleri köylü gibi, filanca yörelileri o yöreliler gibi, Lazı Laz, Kürdü Kürt, Arnavutu Arnavut gibi konuşturmak. Çok kullanılıp bugün artık epey seyrelmiş olan bu tekniğin bize gerçekten sesler duyuran örnekleri pek fazla değildir aslında. Karşımızda çoğu zaman, sinemada da yankısını bulmuş olan o sahte yerellik vardır. Sahtedir, çünkü yazar (ya da yönetmen) yüzeysel bir öykünmeyi ses diye kabul etmemizi bekliyordur bizden; genellikle de paçasını, "popülizm/halk dalkavukluğu" adı verilen eğilime kaptırmıştır.

Bugün edebiyat daha çok yazarın kendisi gibi konuşuyor. Sinema görselleşirken, edebiyat da sessizleşti. Sahte seslere ise artık daha çok TV dizilerinde rastlıyoruz. Dolayısıyla, ses duyurmanın güçlükleri iyiden iyiye arttı. Bu bapta sahte olmamayı başaran, Ayşe Kilimci gibi, çok az sayıda yazar çıkıyor.

Margos'un anlatılarını okurken, ses duyurmak konusundaki bu güçlükler akla bile gelmiyor aslına bakılırsa. Benim bu yazıyı yazarken aklıma gelmesi "teknik" bir çözümleme yapmaya çalışmamdandır. Has edebiyat, verili yargılara sığmaz. Margos'un edebiyatı da yerel dile başvuran edebiyatın devri sona ermiştir yargısına sığmıyor. Margos bir Diyarbakırlı ve bölge insanının tüm dilleriyle Türkçe konuşuyor: "Türkçe, Kürtçe, Zazaca, Ermenice, Arapça."

Anılarını bu derece ses olarak, hiçbir şemaya dökmeden yazılaştırma yeteneğinin bir benzerini daha bulmak zor: “Bağlı Dikro gö-risen, evin bağdadisi duvardan çığıtı çığhacağ”. Anlatı kişileri ka-dar, eşyaları da kendi sesleriyle canlandırıyor Margos. Terlikler çı-kardıkları “sıfırts sıfırts sıfırts” sesleriyle, katırlar yük altında “tıslayıp pısla”malarıyla, yufkalar sacın üstüne “huşt” diye fırlatılıp “fırt” diye toplanmalarıyla yer alıyor bu anlatılarda. Çokdilli bir ortamın getirisi mi, yoksa sese duyarlı bir yazarın çokdilliliğe armağanı mı? Belki ikisi de var.

Ya tarih? Margos’un yazdığı her şey tarih. Ama bunlara “mikro tarih” demeyi seçeceksek, büyük tarihi bir yanıyla bu anlatılara uza-yıp kısalan bir gölge gibi eşlik eden hüznünde ve sorulan sorularda aramak gerektiğini anlamalıyız. Tsunamilerinkini aratmayan “kaf-le” yankılarında. “Kafle”, böyle, İ’siz.

Bir dilin olağanüstülüğü¹⁰

Hasan Ali Toptaş’ın dilini olağanüstü kılan nedir? Eğretilmeler mi? Benzetmeler mi? Alışılmamış bağdaştırmalar mı? Kişileştirmeler mi?

Bu tür teknik adlandırmalar Toptaş’ın metinlerinin karşısında fazlasıyla yadırgatıcı kalıyor. Mitolojik bir havai fişek sanki bu dil; ardı arkası kesilmeyen patlamalarla her birkaç satırda bir, zihnimize, dilimizin, yaşantılarımızın bir köşesinde, alışılmamış renkte bir aydınlanma yaratıyor, gidip eğriliklerde dolaşıyor, karanlıklarda kaybolanları gösteriyor. Bir uzay dili. Dikkatimizi toplayarak okuduğumuzda böylesine iyi anlamaktan şaşkınlığa düştüğümüz bir “yabancı” dil.

“Patlama” sözcüğünü seçişim, bu sözcüğün hem o sürüp giden ani dallanıp budaklanmaları, hem de her seferinde ortaya çıkanın yarattığı etkiyi anlatmaya elvermesinden.

Patlayanlar birer balon, aslına bakılırsa; yerleşik mantığın balon-

10. *Radikal Kitap*, 25.11.2005 (“Hasan Ali Toptaş” başlığıyla).

ları; “arkadaşlarıyla değil de düşleriyle birlikte yürüyen trompetçi”, binlerce örnekten biri. Gerçekten binlerce.

Bu yazıya *Uykuların Doğusu*’yla (2009) başlamak niyetindeydim ama, bir şeyler beni daha başlara, Toptaş’ın ilk kez 1993’te yayımlanmış olan kitap boyu şiiri *Yalnızlıklar*’a¹¹ gönderiyor. Bu bir şeylerin içinde, Toptaş’ın *Yalnızlıklar*’da başat özellikleriyle belirmiş olması kadar, bu büyük şiirin tuhaf bir biçimde unutulması da var. Oysa aynı zamanda Toptaş metinlerinin vazgeçilmez tamamlayıcısı, bir anlamda da anahtarı bu şiir. İşte ilk dizeleri:

Nereden bakılırsa bakılsın,
her cümlede bir çift göz vardır
ve her noktada bir insan.

Bu üç dize en az bir adet dilbilgisi terimi içeriyor: “cümle”. “Cümle”nin varlığından hareketle “nokta”yı da dilbilgisi terimi sayabiliriz. Toptaş, katı olmayan başka pek çok şey gibi dilin birimlerini de katı birer gerçeklik kılabiliyor ya da katı gerçekliğin mekânına dönüştürebiliyor; “bir çift göz vardır” diyor; nerede? “[C]ümlede”. Dördüncü bölümün sonunda örneğin, mekân, çobanların bakışıdır. Yalnızlık orada “zamanı güden” bir çobandır: “*Ve yalnızlık, yalnız bir çobandır / çobanların bakışında / zamanı güden*”. Bakış, Toptaş’ın her iki anlamıyla da nesneleştirdiği ve mekânlaştırdığı örüntülerden.

Yalnızlıklar’ın ikinci basımında bazı değişiklikler yapmış Toptaş. Dizelerin düzeni açısından, ilk basıma oranla daha “usta işi” bir metinle karşı karşıyayız. Sözgelimi, şiirin yukarıya aldığım ilk dizelerinin ilk basımdaki düzeni şöyleydi:

Nereden bakılırsa bakılsın, her tümcede
bir çift göz vardır; ve her noktada bir
insan.

11. İş Kültür Yayınları 2003 basımının arka kapağında bir bilgi yanlığı var: “Hasan Ali Toptaş’ın daha önce kitap olarak yayınlanmamış yapıtı *Yalnızlıklar*” deniliyor orada; oysa ilk basım ondan on yıl önce, Kavram Yayınları tarafından yapılmıştı.

Toptaş sonradan vurguyu okura bırakmak istemiş olmalı ki, 2003 basımında “insan”ı bir başına dize olmaktan çıkarmış. “Usta işi” dediğim değişikliklerin bir bölümü bu türden vurgu değişiklikleri. Bir bölümü ise, “gürültü/ müdürler” örneğindeki gibi kötü bölünmüş dizelerin yarattığı istenmeyen çağrışımlardan kurtaran düzenlemeler: Sonraki basımda dize böyle bölünmeyip “gürültü müdürler,” biçimini almış ve aklımızı müdürlere gitmekten kurtarmış.

İki basım arasında “tümce-cümle”, “sözcük-kelime”, “kent-şehir” gibi değişiklikler de dikkat çekiyor. Yer yer bir ses zorlamasından kurtaran, ama yer yer yeni zorlamalar yaratan değişiklikler. Bendeki yadırgıda önceki sese ısınmışlığın payı da olabilir elbette; bunu ayırt etmek zor. Her durumda, ilk basımı nasıl olursa olsun, şöyle bir şey, büyük şiir:

.....

ve benim gözlerim gördüklerimden yaratılmıştı
o yıllarda,
ellerim dokunduklarımdan.
Dilimi sormayın,
konuşamadıklarımdandı
ve kanlı bir kitap gibi yatıyordu ağzımda.

Toptaş, aklımızın ve dilimizin yerleşik egemen mantığına karşı ruhumuzun sözünü geçerli kılıyor. Metinlerini belirleyen de “gerçeklikten kopukluk” değil, gerçeklikle birlikte dışlanmış olan ruhumuzda odaklanması, etkinlik mevkiine onu yerleştirmesi. Toptaş’ın dili, bütün anlamsallığın buna uyarlanmasıyla oluşuyor. Bilinen teknik tanıların yadırgatıcı kalması bundan.

*

Uykuların Doğusu’na geliyoruz.¹² Bu romanda Hasan Ali Toptaş’ın anlatıma ve içeriğe değgin pek çok özelliği, deyim yerindeyse sivrileşmiş, fazlasıyla belirgin bir nitelik kazanmış.

12. Romanın adı için ek: Bu iki sözcüklük tamlamada, tamlanan esastır, yani doğru. Bunu romanın bütününde oluşan bağlamdan anlıyoruz: Toptaş’ın anlatısında esas olan “doğu”dur ve “uykuların” olmak, “doğu”nun esas özelliğidir.

Yukarıda, etkinlik mevkiine ruhumuzu yerleştirmek dediğim ve her Toptaş metni gibi *Uykuların Doğusu*'nda da başladıktan hemen sonra devreye giren tavır için, romanın ilk paragrafından tipik bir bölüme bakalım:

“Sonra, işte ben böyle kımıldanırken, nasıl oldu bilemiyorum ama, birdenbire masanın üstündeki kâğıtların şeklini alan zaman da kımıldandı sanki. Hatta, çevremi saran duvarların rengi bu zamanın içine doğru akar, akınca hafif hafif titreşir, titreşince de karşımdaki pencere gelip bu titreşimlerin ortasında durur gibi oldu.”

Zamanın kımıldaması, duvar renginin zamana akması, bir pencerenin gelip bir yerde durması... Bunlar alışılmış “nesnel” gerçeklikte olmayacak şeyler. Birer eğretileme olabilirler ancak. Ama eğretilmeden çok, “sanki” ve “gibi”nin varlığı nedeniyle, benzetme demek daha doğru olacak.

“Benzetme” terimi Toptaş’la birlikte bugüne değin söze dökülmüş kapsamını sıçrama ölçüsünde genişletmiş, büyütmüş durumda. Öyle ki, Toptaş benzetme sanatının tanımını değilse bile, uzanımlarını değiştirmiştir demek olanaklı. Erişilmesi, okunmadan tahmin edilmesi zor bir özgünlük, ayrıntı ve incelik evreni oluşturuyor Toptaş’ın benzetmeleri; başka anlatım özellikleriyle de birleşerek, metni uzlaşımsalla gerçeküstü arasında, gerilimli bir bölgede devindiriyor.

Uykuların Doğusu da diğer Toptaş metinleri gibi izlek olarak dış dünyanın devletinden, bakışın sonu gelmez yaşantılarına kadar uzanıyor. Derin yapıda yeterince derine indiğimizde, çoğul bir özneliliğin ruhundaki küsmüş ya da körelmiş görülerle yakınlaşıp “gibi olduğumuzu” duyumsuyoruz.

Yüzey yapıda, yani anlatımda, yerleşik dış gerçeklik anlayışından en kopuk bölümlerde bile, başta benzetme olmak üzere belirli dil olanaklarını kullanarak o gerçeklikle (göndergeyle) köprüler, daha doğrusu hava köprüleri kuruyor Toptaş. Başka bir deyişle, az önce “olmayacak şeyler” dediklerimi anlatıcının da yadırgadığını bildiren dilsel öğeler kullanıyor. Yukarıdaki alıntıda bu öğelerden “sanki” ile “gibi oldu”ya işaret etmiştim. Aynı alıntıda, Toptaş’ın bu köprü işlevi için sık sık başvurduğu araçlardan “hatta”yı da görüyoruz.

“Hatta”, olağan dilde dişe dokunur bir veriyi ya da netliği pekiştirmek için kullandığımız bir üsteleme bağlacıdır. Toptaş’ın “hatta”sı ise, yukarıda da görüldüğü üzere, yerleşik gerçeklik anlayışında hiç de dişe dokunur ya da net sayılmayacak içerikler için kullanılıyor. Yaratılan olağandışılık duygusuna büyük katkısı var bunun. Olağan gerçeklik anlayışında esaslı ya da net sayılmayan şeyi, belirli ayrıntıları ve ayrıntılılıkları, “esaslı ya da net” mevkiine oturuyor bu “hatta”lar; anlamsallığın uyarlanması dediğim işleyiş dahililer.

Toptaş’ın odaklandığı ruhsallık ile uzlaşımsal “gerçeklik” anlayışı arasında köprü işlevi gören dil olanaklarından biri de, bir örneğini yukarıdaki alıntıda gördüğümüz “belki inanmayacaksın ama”, “nasıl oldu bilemiyorum ama” gibi cümlecikler. Uzlaşımsal dilde, olağanüstü bulduğumuz bilgileri vereceğimiz zaman kullandığımız hazırlama cümlecikleri. Aynı köprü işlevi için başka yerlerde “nendense”, “tabii”, “bir bakıma” gibi belirteçleri de kullanıyor Toptaş.

Uzlaşımsal olanla “gerçeküstü” olan arasında bir alan, bir gitgel alanı oluşturan, söylenenleri anlatıcının da yadırgadığı duygusunu ileten dilsel özelliklerden bir diğeri olan masal diline değineyim son olarak. Doğrudan “-mış” kipinin yanı sıra, sözü bir önceki cümleden ya da cümlecikten alarak yinelemek biçimindeki, Attilâ İlhan’ın da çok başvurduğu ve yukarıdaki alıntıda iki tipik kullanımını gördüğümüz teknik (“akar, akınca...”, “titreşir, titreşince...”), Toptaş’ın hem öyküleme hem de masal kipinde kullandığı, Gülten Akın’ı akla getiren “sonra, işte...” bağlacı, “efendime söyleyeyim”ler, masal “de”leri...

Tüm bu öğelerin, huzursuzlaştırıcı bir ısrarla yinelenişi.

Hasan Ali Toptaş *Uykuların Doğusu*’nu kendisinin ne yazdığı ve nasıl yazdığı en kalın çizgilerle belirsinsin diye yazmış sanki.

Orhan Pamuk'un Nobel konuşması¹³

“Duygusalı” diyenler oldu. Böyle denmesinin nedeni, yazarın baba odaklı bir kurguya başvurması ve konuşurken, istemediği kadar heyecanlı olmasıydı sanıyorum.

Gerçekte Orhan Pamuk'un her halinde, her konuşmasında (ve her metninde) heyecan yok mudur? Vardır ama, belirli türden bir heyecandır bu; enerji fazlalığıdır daha çok. Orhan Pamuk'ta enerji, sözcüklerin üstünden uçup gitmemek için durmadan frene basmasını, bazen fren yeterli gelmediğinden sözü ileri kaçmış olduğu için cümleyi baştan almasını gerektirecek kadar fazla gelmektedir. Halk dilinde “canı tez” denen insanlardan.

Enerji fazlalığı biçimine de yansır: Sık sık cümlelerin sonuna atlayıverir Orhan Pamuk, başta yer alacak öğeler sona kalır, son anda yükleme tutunarak yer bulur ancak. Böylece ortaya hızlı, daha doğrusu hız içeren metinler çıkar. Romanları, içerik açısından da gitgide hızlanmışır. *Kara Kitap*'ta (1990) ve *Yeni Hayat*'ta (1994) fıldır fıldır dolaşılıp fırtına hızına ulaşıldıktan sonra, *Benim Adım Kırmızı*'da (1998) sıkı bir fren çalışması buram buram okunur. Oradaki bölümlemeyi bile hız tümsekleri olarak görmek olanaklıdır.

İstanbul kitabına (2003) gelindiğinde, fırtınalı duygular, iyi yönlendirilmiş bir enerji kaynağı gibidir artık. İstanbul sokaklarında esen rüzgâr ne kadar hızlansa dizginlerini koparmaz, hep denetim altındadır. Nobel konuşmasında “yavaş yavaş”, “yıllarını vererek”, “sabırla” yazmış olmayı özellikle önemsemesi de hız sendromunun anlatımlarındandı; “sabır” sözcüğünü üç kez kullandı.

Canlı yayından izlediğim kadarıyla bu konuşmasında da her zamanki gibi ruhun cidarlarına basınç yapan enerji hissediliyordu ama, bu kez ses kısan türden bir heyecana dönüşmüştü. Heyecanını bir iki kez yendiye de, bütünüyle yendiği bir an olmadı. Yukarıda dediğim gibi konuşmanın “duygusal” bulunmasının başlıca iki nedeninden biri bu olmalı.

İçeriğe geçmeden önce, Türkçe hatası yaptı mı Orhan Pamuk di-

ye soralım. Evet yaptı. Söyleyiş değil, kullanım hataları:

1) Aslı “bir aşağı bir yukarı yürümek” ya da “volta atmak” olan deyim, “aşağı yukarı yürümek” biçiminde kullandı. Deyimlerle oynamak yasak değil ama, nasıl bir sonuç elde edildiğine bakılmalı. “Aşağı yukarı yürümek”, iyi bir farklılaştırma sayılmaz;

2) “Hissettiren” anlamında “duyduktan” dedi (çifte ettirgen);

3) “Aşırı” sıfatının bazı kullanımları da sorunluydu.

Hızını kesemediği için havalanıp ancak yüklemine önüne inebilen öge örnekleri vardı:

“[Defterlerin] Bazılarına bir şeyler yazarken babamı görmüş-tüm.”

“Babamı” sözcüğü, baştaki yerine konamayıp uçmuş, “görmüş-tüm” yüklemine önüne inmiş. Cümle düzeyinde bir anlam farklılaşması da doğmuş bu yüzden. Yalnızca cümleye bakarsak, bir şeyler yazan kişi Orhan Pamuk’tur; metnin bağlamına baktığımızda ise, babası.

Nobel konuşmasının içerik açısından en çok dikkat çeken cümlelerinden birinde de var benzer bir “tehir”:

“Onu ancak değiştirerek gerçekliğe katlanabildiğim için yazıyorum.”

Bir de hesap hatası vardı konuşmasında: 23 yaş artı 22 yaş, 48 değil, 45 eder.

Bütün bunlar, bir Mozart senfonisi güzelliğinde olmasını engellemiyor konuşmanın.

İçerik babında: Orhan Pamuk’un dönüp dolaşıp odaklandığı baba ve bavul, gerçekliğin yanı sıra, eğretilme olarak da okunabilir: Bavuldaki edebiyat, geleneğin eğretilmesi olmak üzere. Konuşmayı bir de bu gözle okumak anlamlı oluyor. Aileyi bırakıp Batı’ya gidip gelen, cumhuriyet kültürü, Sartre ve Montaigne, solcu cumhuriyet aydınlarının yazarları, vb.

Filiz Aygündüz de yakalamış, 8.12.2006 tarihli *Milliyet*’te yazdı: *İstanbul* kitabında, babasının Paris’te yazdığı şiirler ve çevirilerle dolu bavulunu bir Amerika yolculuğunda hırsızlara kaptırdığını anımsar Orhan Pamuk (s. 293). Aygündüz, bavul için, “baba Gün-

düz Pamuk daha sonra bulmuş olmalı” diyor: “Çünkü 35 yıl sonra dün, oğlu Pamuk, yaptığı Nobel ödülü kabul konuşmasında bu bavulu açtı.”

Önemli olan, Orhan Pamuk’un bavuldakiler için söyledikleri ve kurgusundaki güzellik.

Yukarıdaki yorumumda belki de Elif Şafak’ta rastladığım bavul benzetmesinin etkisinde kalmışımdır. İhsan Yılmaz’ın *Baba ve Piç*’le ilgili sorularını yanıtlarken şöyle diyordu Elif Şafak: “Geçmiş bir an evvel elimizden çıkarılacak bir bavul gibi görmüşüz.”

Orhan Pamuk’un “politik değil” denilen Nobel konuşması, yukarıda sözünü ettiğim eğretileme açısından okununca politik boyutunu açığa vuruyor. Şu belirtik ve çok haklı saptamayla birlikte: “[K]itap yakmalar, yazarları aşağılamalar milletler için karanlık ve akılsız zamanların habercisi”dir.

***Eşsiz Olana Yakınlık*¹⁴**

Ahmet Soysal’ın altıncı kitabı *Eşsiz Olana Yakınlık* (2006). Altbaşlık, *Çağdaş Şiirin Burçları*. Şiirle ilişkilerini yenilemek isteyenlere de salık verilebilecek bir kitap; okumaya Dağlarca bölümünden başlanması önerisiyle.

Konu olarak daha çok belalı şairleri ya da az fark edileni seçiyor Soysal. Bu arada şairlerdeki kavramları yakalamaya ve gerek felsefi yeri, gerekse çeviri açısından sorgulamaya çalışıyor.

.....

Aynı fikirde olmakta zorlanılacağı düşünülebilecek bölümlerden biri, “bilinçdışı” kavramıyla ilgili. 2004’teki bir açık oturum konuşmasının metni olan “Dil ve Bilinçdışı” başlıklı yazı, terime yöneltilmiş bir itirazla başlıyor. Soysal, “bilinçdışı” demenin sakıncalarına dikkat çekerek yerine “bilinçli-olmayan” terimini öneriyor.

Çeşitli nedenlerle katılamıyorum ben bu öneriye: Birinci neden, yıllar yılı “bilinçaltı” dendikten sonra geçilmiş olan “bilinçdışı”nın bugün artık fazlasıyla yerleşip yaygınlaşmış olması.

Denebilir ki bir zamanlar da “bilinçaltı” terimi yerleşip yaygınlaşmıştı, yine de vazgeçildi ondan. Ancak, ona yöneltilen itirazlar değişikliği gerektirecek güçteydi: Eski terimin bileşimindeki “-altı” belirtimi, kasıt öyle olmadığı halde “alt kat” fikrini içeriyordu. Oysa Ahmet Soysal’ın “bilinçdişi”na karşı çıkma gerekçeleri aynı derecede güçlü görünmüyor.

Soysal’ın önerisine katılmayışımın ikinci nedeni, önerdiği “bilinçli-olmayan” sözünün, yine yerleşik bir biçimde, zihinler için değil, kişiler için kullanımda olması. Ama elbette bu konudaki asıl kararı ruhbilimciler verecektir.

Terim düzeyinde itiraz edilebilecek noktalardan biri de Soysal’ın, Rimbaud’yla ilgili olarak, Fransızcadaki *autre* kavramını “farklı” gibi okuyup yalnızca “başkalaşmak” çerçevesinde ele alması, günümüzdeki adıyla “öteki”yle ilişkilendirmemesi (s. 97). Bu durum belki de yazısının, daha doğrusu konuşmasının tarihiyle ilgilidir: 1992, yani “ötekilik” fikrinin henüz pek fazla gelişmemiş olduğu bir dönem.

Mallarmé’yle ilgili olarak, *suggestion*’un “çağrışım” diye çevrilmesine de itirazım var (s. 98). *Anıştırma* olacak bence.

Yves Bonnefoy’nın *Arrière-Pays* adlı kitabının Türkçesi de, “Geri Ülke” değil, “Artbölge”.

Ahmet Soysal’ın belirgin yazarlık özellikleri demiştim: Anlatım bazen son derece yalın, –“Çağdaş Şiirin Burçları” sözündeki kadar klişeye yakın olmasa da– serilmiş ve anlaşılır; bazense dört beş kez okumayı gerektirecek kadar yoğun. Dil düzeyleri de uçlarda dolaşıyor: Kâh fazlasıyla incelikli, kâh neredeyse sövüp saymalara kadar varıyor. Bu uçlaşma, pozitif akla karşı dururken, deyim yerindeyse pozitif dilin de karşısına geçme isteği olarak yorumlanabilir.

***Korkunun Irmağında*¹⁵**

Suzan Samancı'nın romanı, *Korkunun Irmağında* (2004). Anadili Kürtçe olan Samancı'nın, yazı dili Türkçe. Yazısı bir tür deprem kayıt aygıtı gibi: Yörede “uzayıp giden”lerin titreşimlerini kaydediyor.

Korkunun Irmağında'yı bugünlerde okumanın verimi herkes açısından çok yüksek olabilir, öbür taraftan bakabilmek için. Yazarın bize duyarlılığını ve hakikiliğini derinlemesine duyumsatmayı başardığı roman kişisi, yabancılığımızı azaltabilir. Elbette, her esaslı sanat yapıtı gibi, ilk eldeki yer ve zaman bilgilerinden bağımsız olarak da (örneğin, kuşaktaşlık ya da kadınlık konusunda) pek çok şey söyleyen bir romandan söz ediyoruz.

Samancı, romanına “yöre”de doğup büyümüş, bu son yıllarda da orada yaşamış bir genç kadını merkez kılıyor. Romana verdiği adın özel olarak ağırlıklı bir anlamı var. Korku ve ırmak. Korku, bizim toplumumuzun egemen duygusu. Ama özellikle “bölge”nin egemeni. (Aslına bakılırsa, Dieter Duhm'un o yaşamsal önemdeki *Kapitalizmde Korku* kitabını (2009) düşünerek, kapitalizmin egemen duygusu da diyebiliriz.) Ve ırmak, yani süreklilik. Süreklilik, korkunun ve baskının kesintisizliği, bıçakla kesilebilecek yoğunlukta oluşu, romanın ortaya koyduğu atmosferin başat özellikleri.

Yazılarını kaçırmamaya çalıştığım birkaç eleştirmenden biri olan Hande Ögüt'ün dediği gibi (bkz. 12.12.2004 tarihli *Radikal Kitap*), bir büyümlü gerçeklik tadı alınıyor bu romandan. Bunu demekle romanı etiketlemiş olmaktan da korkarım. Samancı'nın, bütün o gerçeküstü görünümlü, düşsel geçişlerin katkısıyla gerçekliğin en koyusunu, korkunun sürekliliğini anlatan, kendine özgü bir dili var. Biçemi, demeliyim. Bu biçime ait öğelerin en çok göze çarpanlarından biri, somutlaştırmalar ve eğretilmeler:

“O an ağızlarından burunlarından korku dumanı çıkıyordu (...) Söyleyemediklerimiz bakışlarımızda asılı kalırdı” (s. 14), “Horulalarda yasaklı düşünceler uyukluyordu” (s. 19), “Hepimiz sır bon-

cukları yutmuştuk; bu boncukları taşımak kolay değildi” (s. 26).

Samancı'nın biçemine ait başlıca özelliklerden biri de, çokzamanlı cümleler; Hande Öğüt'ün andığım yazısında işaret ettiği “bir-birinden bağımsız olayları bir araya getiren uzun cümleler”in, iki kipi art arda eklemesi.

Çoğu durumda art arda eklenen iki (bazen de üç) kipten ilki bir saptamayı anlatan “-iken”, “-nce” ya da “-diğinde” kipi, ikincisi ise uzak geçmiş izlenimi veren bir “-di’li geçmiş”. Bu “-di’li geçmiş”, sonraları, genellikle süreklilik anlatan “-yor” ya da “-yordu” kipine dönüşüyor. Tipik bir iki örnek:

“Rodî'nin varlığından güç alırken, ona sevgimi anlatamıyorum” (s. 10), “Güneş odaya uzandığında kaşların, bıyıkların uzadığı gelirdi akla” (s. 13), “Kendal gözlerini bir noktaya diktiğinde şakakları seğiriyordu” (s. 139).

Süreklilik anlatan öğeler olarak, romanın neredeyse nakaratı olan “uzayıp gidiyordu”ları eklemeliyim.

Romanın bize o koyu korku ortamını ve orada insani olanla olmayanı bütün hakikatiyle duyumsatmayı başarılmasında en önemli pay, birinci tekil kişi anlatıcının (“ben”in) kendisiyle arasına uzaklık koyabilmesinde yatıyor belki: “Ağzımı yaya yaya kaşlarımı ve bıyıklarımı temizledim” (s. 42), “Kendimi ikiye bölüyorum. O evden eve koşturup ense sayan ‘ben’ ile evde gölgesiyle konuşan ‘ben...’” (s. 62).

Kitaptaki korku dili, korku atmosferi ile, yer yer beliren çocuksu dil serbestliği (“osurukçu ninem”, “kıcının korkusundan”) arasındaki zıtlık, anlatımın sıcaklığına katkıda bulunan özelliklerden. Tuhaf bir biçimde, Kafka, Amado, Attilâ İlhan göndermeleri de; yazarın bir açıksözlülüğü gibi.

Ben romanın ilk iki sayfası ile son sayfasının getirdiği kurgu ögesini zorlama buldum. Romandaki koyu yoğunluğu herhangi bir ayraca almak gerekmiyordu.

Her durumda Suzan Samancı ülkemizde korkarım henüz incelenmemiş olan ikidilliliğin o artırıcı, büyük verimlerinden biri; yazarlıkları birbirine hiç benzemese de, Yaşar Kemal ve daha niceleri gibi. Yaşar Kemal'den bildiğimiz “ipildemek” (s. 10, 62), “kirp diye

kesmek” (s. 14) gibi fiilleri Samancı’da da görüyoruz. Böyle yığınla özgün sözcüğün, söyleyişin ve benzetmenin, bu taraftan bakıldığında akla gelmeyecek benzetmelerin diyarı bu metinler. Anlattıklarıyla ise derinden irkiltici.

Acı anne¹⁶

Perihan Mağden’in romanlarıyla ilgili eleştirilerden bana en tuhaf gelenlerinden biri, köşe yazısı diliyle roman yazdığı biçimindeydi. Bir sürü itiraz sıralanıvermişti zihnimde bu eleştiri karşısında:

1) Genel bir kural olarak, yazar dediğinin köşe yazılarında kullandığı dil ayrıdır, romanlarında kullandığı ayrı, diye düşünmek, gündelik elbise / dışarılık elbise gibi ayrımları akla getiriyor. Böyle bir ayrımın varsaydığı türden dil standartları yok. En azından, günümüzde artık yok.

2) Böyle dil standartlarının var olduğunu kabul etsek bile Mağden’in ne köşe yazılarındaki dil uyar herhangi bir standarda, ne de romanlarındaki dil.

3) Bu iki yazı türü arasında dil açısından farklılık olması gerektiğini kabul ettiğimizde gerçekte Mağden’in romancılığına yine hallet gelmiyor, çünkü zaten onun köşe yazılarındaki dille romanlarındaki dil arasında esaslı bir fark var: Bu iki dil yüzeyde birbirine benzediği halde derin yapıda benzemiyor, çünkü köşe yazılarında bol miktarda humor üretiyor bu dil, romanlarındaysa melankolik bir keder. Bana göre, olumsuzlanmak şöyle dursun, olağanüstü bulunması gereken bir durum.

Biz kimden kaçıyorduk Anne?’deki (2007) kurgu, ilk bakışta, televizyonda izlediğimiz orta karar ABD yapımlarının klişelerinden birini, motel motel kaçan anne-çocuk klişesini çağırıştırıyor. Ama benzerlik bu en kaba çizgilerden öteye gitmiyor. O filmlerde anne ile çocuğun peşinde genellikle şiddet hastası bir koca vardır, film de yasalardeki boşluklar yüzünden mağdurun nasıl suçlu konumuna düştüğünü göstermeye çalışıyordur.

Mağden'in romanındaki yönelim böyle değil. Romanın adını oluşturan "Biz kimden kaçıyorduk Anne?" sorusunun yanıtı sonunda ne kadar verilir gibi olursa olsun, hepimizi içine almış bir kaos olarak kalıyor. Kaçış ise, bütün ayrıntılarıyla birlikte o kaosa bir düzen verme çabası olarak; ama, çırpındıkça batan türden bir çaba. Hayatlarımızda çoğu durumda görmezden gelinen türden.

Biz kimden kaçıyorduk Anne?, tıpkı yazarın bir önceki romanı *İki Genç Kızın Romanı*'ndakiler (2002) gibi ikide bir kendini gösteren cinayetlere karşın, odağında ölüm bulunan bir roman değil bence; duygusal şiddet ile ilgili bir roman. Mutluluk sözlerindeki ısrar ya da yinelemeyle bile hissettirilen bir duygusal şiddetin romanı. Ufukta kâbus görüp görmediğimizden emin olmaksızın şöyle böyle seçebildiğimiz cinayet izlerini ölüm izleğinin işaretleri olarak okusak bile ancak beşinci dereceden bir olasılık olarak okuyabiliriz. Bu cinayet izlerini, tıpkı *İki Genç Kızın Romanı*'ndakiler gibi, duyguların şiddet derecesini anlatma, kavratma, hissettirme aracı olarak okumaktan yanayım ben. Gerçek cinayet değil, yalnızca birer olasılık, birer gizilgüçtürler. Romanda topluca görülen bir kâbus gibi bırakılmışlıkları bundandır. Roman gerçekliğinin bire bir parçası sayılamayacak kadar fantezi öğeleri konumunda bu cinayetler. Ama aynı fantezilik, metnin bütününde de farklı tonlarda olmak üzere hep var.

Romanın giriş cümleleri Nâzım'ın şu iki dizesine verilmiş bir karşılık gibi:

"İki şey var ancak ölümle unutulur/ annemizin yüzüyle şehrimizin yüzü."

Anlatıcı çocuk, "Annemin hiçbir şeyi başkalarına benzemez ki. Ama başkalarını bildiğim de söylenemez" diye başlıyor anlatısına. Başkalarını bilmemesine karşın karşılaştırma mantığına dayalı bir değerlendirme yapması, daha ilk cümleden anaför etkisi yaratıyor. Romanın devamında birkaç kez yinelenecek bu karşılaştırma.

"Onlar" adılı, bir başına, "anne"nin bütün bir dış dünyaya duyduğu haddini aşmış yabancılığı duyurmaya yetiyor. Kalıplaşmış duyarsızlık anlatımlarıyla desteklenmiş, yabancı düşmanlığına varmış bir yabancılık duygusu.

Mağden bu kitapta büyük harf kullanımında iyice ustalaşmış.

Büyük harfleri, tam olarak Almandaki gibi değil ama, ona benzer bir vurguyla kullanarak, benim “yarı özel ad” dediğim yapılar oluşturuyor. Annesinin “Ağır Yürek Günleri” oluyor, “O Vakitler”. Tasarruflu bir anlatım elde etmede rolü var bu yöntemin. Yükte hafif, pahada ağır bir dil.

Artık yaygınlaşmış bir Mağden yaratisı olarak, cümleleri bölme- de de ustalaşmış yazar: “Görmek istemediği şeyleri, görmüyor insanın gözü. Yüreği.” (s. 28)

Bunlarla iç içe, örneğine yalnızca Yeşilçam dilinde rastlayabileceğimiz bir “anneciğim” bolluğu, bize hissettireceklerini hissettirmeye yetiyor. Yeşilçam dili, melodram, bugünün romancısının, kurallaşmış bir yasağı ya da yasaklaşmış bir uygulamayı aşması anlamına geliyor. Hem de anahtarını vererek.

Murat Belge ve dil¹⁷

“Dil” sözcüğü çok sayıda anlamı karşılıyor ya, bu yazının başlığında onlardan ikisini kastediyorum: biçim ve söylem.

Murat Belge’nin biçemi, alışılmış Türkçe yazı dilinden çok, konuşma diline, daha çok da Belge’nin kendi konuşma diline yakın. Tüba Çandar’ın yaptığı *Bir Hayat* (2007) adlı nehir söyleşide kendisi de, “Yazma ile konuşma arası bir söylem kurmak istiyorum” diyor (s. 327).

Bu biçemi belirleyen iki özellik, koşaçsızlık ve ironi. Koşaçsızlık dediğim, “-dir”lerin ve “-miştir”lerin yokluğu, Türkçe yazı dilinde tuhaf bir biçimde yaygın olan keskinlikten ve resmiyetten uzaklık. Başka bir deyişle, hem bilimsel/kuşkuya dayalı düşüncenin gereklerine, hem de, olağan (özel bir vurgulamanın amaçlanmadığı) koşullarda koşaçsız bir dil olan Türkçenin ruhuna uygun bir biçimle karşı karşıyayız.

Kuşkuculuğun biçimdeki yansımalarından bir diğeri de “ama” bağlacının sıklığı: Neredeyse her saptamanın ardından “ama” diyerek aynı olguya bir başka açıdan daha göz atmak gereğini duymak.

Bir de, elbette, klişelerden arınmışlık var. Bu durumda, “Belge’nin eleştirel söylemi” dediğiniz yerde, “söylemindeki eleştirelilik” de demek gerekiyor.

Türkçenin ruhuna uygunluğun da rastlantısal olmadığı herhalde açıktır. M. Belge Türkçeyle dolaysız bir biçimde de ilgilenip ürün vermiş bir yazar. Özellikle “Türk Dilinde Gelişmeler” (1983: 2588 vd.) başlıklı kitapçık boyu çalışması, Türkçenin yakın geçmişine ve günümüzde tartışılan yönlerine ilişkin, vazgeçilmez, arada bir yenden okunmasında yarar olan kaynaklardandır.

İroniye gelince: Bazen kendi kendime soruyorum, acaba M. Belge *Radikal* gazetesindeki yazılarıyla ironi kotamızı beslemeyi sürdürmese, 12 Eylül döneminin ünlü Sadık Özben’i bu kadar kolay unutulur muydu diye. İroni, M. Belge’nin biçemi kadar, verimlerine de dahil. Böyle bir verimini yeni keşfettim: 14.5.2006 tarihli *Radikal*’deki “İroninin sakıncaları” başlıklı yazısı. Dil Meseleleri’nde “ironinin tehlikeleri” vb. deyip dururken Belge’nin o yazısını görmemiş olarak konuşuyordum. Ya da belki “bilinçdışı” gözüm başlığa ilişmiş ve kopya çekmiştir diyeceğim ama yazı, okumuş olsam unutacağım türden değil. Belge orada kendi biçeminden söz etmiyor; Hrant Dink’in yargılanan yazısından söz ediyor, dünya tarihinden benzer örnekler ve konunun incelikleriyle birlikte.

“İroni” kavramına daha önce başka yazılarında da değinmişti M. Belge: Sözelimi, bence bir yaratıcı eleştiri örneği olarak her okulda okutulabilecek bir metin olan “‘Yol Türküleri’ ile ‘Han Duvarları’” (2001) başlıklı yazısında, Orhan Veli’deki ironiden söz eder. *Edebiyat Üstüne Yazılar*’da (1994) yer alan “Tutunamayanlar” başlıklı yazısında da, Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’ı bağlamında ve “eleştiri” kavramıyla karşılaştırmalı olarak “ironi’ye değinir. Orada ironi, yalnızca anlatım düzlemine ait bir teknik olarak değil, içerik düzlemini de ilgilendiren, köklü ve yoğun bir ret gibi tanımlanır ve “eleştiri” ile karşılaştırılır: “İroni, alaycı ve hattâ nihilist bir tavidir (...) Eleştiri bir sistematığın sonucu, ironi ise bir sistematığın yokluğudur” (s. 188). Yine de kavramı çeşitlendirerek, ironinin Oğuz Atay’da nihilizmin bir sonucu olarak değil, “duygusal bağlanması”nın bir sonucu olarak, “duygusallığını denetleme aracı olarak var” olduğunu söyler. Bu bence M. Belge’nin kendi biçemindeki ironi

için de geçerli bir saptama.

Edebiyat eleştirmeni olarak M. Belge'yi okumak, pek çok yapıtla olan ilişkimizin yanı sıra, eleştirinin kavramlarıyla olan ilişkimizi de geliştiren bir deneyim. Sözelimi, sık sık bir suçlama sözü olarak rastladığımız “insansız”lık gibi kavramların içi boşluğuyla ilgili bir açıklamaya gerek duyuyorsanız, az önce andığım “Tutunamayanlar” yazısında bulabilirsiniz.

İçeriğine bayıldığım, ama terim olarak sevmediğim bir M. Belge kavramı: “Edebiyatın MP’leri (Marksist Polisler)”. Ben olsam, “Marksizm Komiserleri” derdim.

Metne bilgi anlayışı açısından bakmak¹⁸

Murat Belge gibi Jale Parla’nın da tam olarak kimseyle ortaklaşmayan bir dili var. Belli belirsiz bir sevecenlik algılanıyor bu dilden. Bunda iki etmenin rol oynadığını sanıyorum. Birincisi, J. Parla’nın ikinci kitabında belirip üçüncüsünde iyiden iyiye göze çarpan, daha çok dolaysız edebiyat ürünlerinden beklenebilecek sıcaklıktaki başlık seçimleri: “Babalar ve Oğullar, Süfli lezzetler, Kıskanç ve geveze türler, Okurla atışma, Öyküler hep gebedir,” vb. (1990, 2000). İkincisi, J. Parla’nın baştan itibaren konusuna ve ele aldığı yapıta gösterdiği dikkatteki duyarlılığın türü: Her şeyi yeniden düşünerek yol alması, her tür kalıptan ve kabalaştırmadan uzak durması. İçeriğin sıkı düşünselliğiyle birleşince pırıltılı bir hâl alıyor bu sevecenlik tonu.

J. Parla’nın bana en vazgeçilmez gelen eleştirel katkılarından biri, “epistemoloji (bilgikuramı/bilgi felsefesi)” bilinciyle ilgili olanı. Onun eleştirel yönteminin temel bileşenlerinden biri bu kavram: Karşılaştığımız metne ya da konuşmaya bilgi anlayışı açısından da bakmak; o metnin bilgiyi ne olarak ve nasıl anladığına, bunun kendimizdeki anlayıştan olan farkına ilişkin bilincimiz.

Bu kavramı biraz kurcalamak için, epey önce yaşadığım bir ola-

18. *Radikal Kitap*, 17.8.2007. Yazının ilk hali, “Jale Parla” başlığıyla yayımlanmıştı.

ya başvuracağım.

Yıllar önce Nemrut'un zirvesini ziyaretim sırasında civar büfele-
rin birinden bir kitap satın almıştım. Hani şu arkeolojik alanları an-
latan, beyaz ve parlak kalın kâğıtlı, net fotoğraflarla donatılmış, kı-
sa tarih bilgileri içeren kitaplardan. Bir kır kahvesine oturmuş kitabı
karıştırırken, fotoğraflarda bir tuhaflik hissettim ve epey sonra an-
ladım nedenini bu tuhaflığın: Fotoğrafların çoğu kolajdı! Nem-
rut'taki tanrı başı heykelleri, gerçektekine uymayan bir kompozis-
yon içindeydi, boyutları da gerçekteki gibi görünmüyordu, kapılar
kolajdı vb. Tam, yazılardaki kolaj havasını keşfederken, karşıdaki
masadan biri geldi ve elinizdeki kitabın yazarı benim dedi.

Gerçekten de, kitabın arkasında, vesikalık gibi duran fotoğraftaki
kişi karşımda duruyordu. Kırk yaşlarında bir adam. Oturdu, sohbe-
te başladık, bir arkeolojik kazı işçisiydi kendisi. Uzun yıllar kazılarda
çalışmıştı ve sonuçta bir gün, bir kitap da ben yapayım demişti. Ya-
nında çalıştığı hocaların kitaplarından ve bir matbaa çalışanı akra-
basından yararlanmıştı bu iş için.

Kazı işçisinin kitaptaki kolajlar için yapabildiği tek açıklama, her
şeyin böyle daha güzel görüldüğüydü. Metinleri geçtik (onlar ko-
nusunda tutabileceği başka bir yol herhalde yoktu, ben de üsteleme-
dim zaten). Ama fotoğrafla gerçeklik arasındaki bağ konusunda bir
türlü anlaşılamıyorduk. Bu konuda diyalog kuramıyorduk daha doğ-
rusu. Fazla iyi yapılmış olan kolajların Nemrut'la yeni ilgilenen in-
sanları yanıltacağını anlatmanın yolunu bulamadım. Kazı işçisi, fo-
toğraflar böyle çok daha güzel görüldüğü halde neden ille de ilk
hallerinin geçerli olduğunu anlamıyordu. O bana şaşıryordu, ben
de ona.

Bilgi anlayışlarımızın farklılığı açısından baksak, şaşacak pek
bir şey yoktu aslında: Onun gözünde fotoğraf denen şey, sanıyorum,
tüm sunumlarıyla soyut, bütünüyle süs ya da belki sanattı; fotoğra-
fın bilgi vermekle bir ilgisi olsa bile, süsü de içeren, farklı, sanat-
takine benzer bir bilgiydi o. Birbirimize şaşırdık, çünkü ikimiz de
insanlar arasındaki bilgi anlayışı farklılığının bilincinde değildik.

Bu durumun fazlasıyla yaygın olduğunu sanıyorum: Bütün za-
manların kişi ve metinleriyle kendi aramızda bilgi açısından var
olan farklar yalnızca nicel ya da türselmiş gibi davranıyoruz. Yü-

zeydeki ortaklık görünümü bizi yanıltıyor. “Epistemoloji” kavramıyla karşılaşmış, hatta bu kavramla ilgili metinler okumuş olanlarımız bile, başka pek çok kavram gibi bunu da zihnimizdeki ya-
malardan biri olarak taşıyor. En azından, kendi durumumun çok uzun süre böyle olduğunu söyleyebilirim.

J. Parla’nın bu yanılgı türünü göstermedeki çok belirleyici katkısını en dolaysız biçimiyle, altbaşlığı “epistemoloji” sözcüğünü içeren *Babalar ve Oğullar* kitabında buluyoruz. Orada, Tanzimat romanı hangi bilgi anlayışına dayalıdır, onu gösteriyor bize, bir tür örnek olay gibi. Ama başlı başına bir roman okulu olan *Don Kişot’tan Bugüne Roman* kitabında da temelde aynı kavramdan yararlanılıyor, ayrıca kavramın anıldığına rastlıyoruz. Örneğin, modernizmle birlikte gelen belirsizlik için, “Yeni epistemolojinin gereğidir bu” diyor J. Parla (s. 177). Yapısalcılık ve sonrasında, “bu epistemoloji” diye söz ediyor: “... bu epistemolojide dilin bilince egemen olduğu varsayımı geçerlidir” (s. 179).

“Dünya düşüncesi”nin içinde¹⁹

Yanlış ya da eksik izlemediysem, son onyılların Türkiye’inde önem kazanan ve bence uzun süre de önem taşıyacak olan yeni bir “biz”in ilk dile getiricisi Nurdan Gürbilek’tir. Bu “biz”, Gürbilek’in 1986 tarihini taşıyan “Krizin İmkânları” başlıklı yazısında belirdi ve daha sonra da belirli bir süreci izledi.

“Krizin İmkânları”nda “biz”den kasıt “Marksistler”di. Yenilik, böyle olmasında değil elbette: Gerek “Marksistler” kavramının, gerekse “Marksizm” kavramının bizim toplumumuzda o vakte kadar yerleşik olandan farklılaşmasında, içerik değiştirmesinde. O vakte kadar reel sosyalizm ideolojisi çerçevesinde içeriklendirilen bu kavramlar, Murat Belge ve Nurdan Gürbilek gibi yazarlar eliyle, reel sosyalizm dışı Marksist ve muhalif düşünceden yararlanacak biçimde genişletildi. “Marksizmler” biçimindeki çoğul kullanımla

19. *Radikal Kitap*, 10.8.2007. Yazının ilk hali, “Nurdan Gürbilek” başlığıyla yayımlanmıştı.

durum sözcük düzeyine de taşındı. Buradaki çoğul ekinin bir libe-ralliğe işaret olmaktan çok, gerçeklikteki farklılaşmaya işaret oldu-ğunu belirtmekte yarar olabilir.

Gürbilek'in Marksizm içi eleştirisinde bana en temel önemde gö-rüneni "çelişkilerin dışsallaştırıldığı" saptaması olmuştur: Her bü-tünlüğün, o arada birer bütünlük olarak "Marksizm" in ve "Mark-sistler" in, "mutlak ve kuralcı bir olumlamaya" dönüştürülmesini eleştiriyordu Gürbilek. Yazılarındaki pek çok nokta gibi Gürbilek'in "biz" i de bu eleştiri temelinde ya da sayesinde daha iyi anlaşılabilir. Gürbilek'in "biz" i, diğer yazılarını da dikkate aldığımızda, Murat Belge'nin ironik "biz" inden farklı, Yıldırım Türker'in son yıllarda iyiden iyiye "bizim" kıldığı "biz" le çok yakın ya da aynı: Genellik-le, Marksizm temelinde "sivil toplum" u, yani siyasal iktidarın ve yönetimin dışında ve karşısında olanı içeriyor.

En iyi eleştirmenler, düşünsel ve kavramsal ihtiyaçları için, dü-şüncelerinin içinden gelen bir ihtiyaçla, "dünya düşüncesi" ne alıcı gözle bakmasını biliyor; "dünya=Avrupa" yanılışına, diğer adıyla Avrupamerkezciliğin tehlikelerine dikkat çeken görünmez bir ay-raçla birlikte.

Nurdan Gürbilek de bu eleştirmenlerden. Düşüncesindeki mer-kezi bileşenlerden ve boyutlardan biri, en başından itibaren dil oldu. Gürbilek'i okumak, aynı zamanda dilsel ve söylemsel olana ilişkin, benzersiz gözlemler ve kavramlaştırmalar okumak anlamına geli-yor. Edebiyat ilgisiyle sınırlı değil bu özellik. Dikkatini edebiyat dı-şında, kültür alanında yoğunlaştırdığı durumlarda da böyle. *Vitrinde Yaşamak* adlı kitabında, 1980'lerdeki "söz patlaması" nı, bunun be-raberinde getirdiği "cümle yapısından, sözcüklerin yüklendiği sim-gesel değerlere ... fiil zamanlarına kadar" saptayıp çözümlüyordu. Dönemin kültürel bileşenlerini sayarken, "kısmen kurgusal ve sen-tetik bir dil", "kuşatıcı ve kışkırtıcı bir söz düzeni", "tümüyle keyfi ve nedensiz bir dil" i de sayıyordu. Bugün fazlasıyla alışılmış bir ha-le gelen aburcuburlaşmanın dilsel başlangıçlarını saptıyordu böyle-ce. Sözü'nün nasıl bir tür supap işlevi görebildiğini kavramamıza yar-dımcı oldu Gürbilek. Bizi "söz patlaması, söz siyaseti, söz düzeni, normallik parantezi, yaşananları estetize eden söylem düzeni, sözel ya da görsel adlandırma" gibi pek çok kavramla tanıştırdı.

Edebiyat yazılarında yer alan, dile ilişkin saptamaları ise, aklınızın bir köşesine yazılır: “Biri Türkçe’nin en uzun cümlelerinin yaratıcısı, öteki en kısıtlarının” (Gürbilek 1995: 43). Çoğu yazısının sonunda karşımıza çıkan soruları da öyle.

Gürbilek’in en çok kullandığı zaman kipi, geniş zaman. Tehlikeli bir kip, çünkü iki işlevinden biri bilgi vermek bu kipin. Ders kipi, otorite taşıyan kip. Ama Gürbilek’teki kullanımıyla bana öteden beri büyük ölçüde ikinci işlevine yakın, dolayısıyla daha çekici geldi. Oadaki geniş zamanın ufkunda genellikle haber verme, hikâye etme var. Sonradan başka yazarlarda, geniş zaman kipiyle birlikte, aynı düzeyi tutturmadan hayli uzak bir biçimde yaygınlaşan bir kalıpla kullandığı zaman bile.

Kalıp dediğim, yazıya ya da paragrafa “[Filanca yazar], ‘...’ der” diye başladığı durumlar. Gürbilek, bu kalıpla yaptığı alıntıyı her zaman tartışmasında hareket noktası, nirengi noktası ya da bir koşulluk dolayımı kıldı. Onda ve Orhan Koçak’ta bu yapı, “dünya düşüncesi”nin içinde yer alma duygusu veriyor, başka pek çok örnekte rastlandığının tersine, yaslanacak bir otorite duygusu değil.

Eleştirel mesafeler²⁰

Orhan Koçak’ın dar anlamda “kavramsal” bir dili var: Adlandırma, daha çok da kavramlaştırma ve kavram kullanma eğilimi, ayırt edici ölçülerde yüksek. Eleştirel düşüncesinin temelinde ise “mesafe” ve “gerilim” kavramları yatıyor.

“Eleştirel mesafe”, günümüz eleştirel düşüncesi açısından da ilke düzeyinde bir kavram: Ormanı göremez durumuna düşmemek için ağaçlara mesafe almak. Ama hep aynı mesafeden bakmak için değil; yakından, uzaktan, farklı açılardan bakabilmek, ilgi nesnesine yapışıp önyargılar oluşturmamak için. “Mesafe” kavramı, dönüşlü düşüncenin de anahtarı: Zihnin, kendi kendisine mesafe alma çabası. Sözelimi, şunu dedirtiyor bu anlayış Koçak’a: “Kişinin

20. *Radikal Kitap*, 24.8.2007. Yazının ilk hali, “Orhan Koçak” başlığıyla yayımlanmıştı.

kendi anlamazlığıyla yüzleşmesi, onu adlandırmaya ve betimlemeye çalışması gerekir: Ben neyi anlamıyorum ve daha önemlisi, nasıl anlamıyorum.”

Mesafe almak, gerilim yaratıcı bir çaba. Gerilim olumlu olduğu kadar, olumsuz da olabilir. Her durumda, Koçak'ın ayrıcalıklı kavramlarından “enerji”yle bir ilgisi var “gerilim”in.

Nurdan Gürbilek'in anlatımındaki bazı özelliklerin Koçak'la ortaklaştığını belirtmiştim: Geniş zaman kipi, ve yine geniş zamanlı bir yüklem içeren, “[Filanca yazar], ‘...’ der” kalıbı. Bana göre Gürbilek gibi Koçak'ta da bu kalıp, “dünya düşüncesi”nin içinde yer alma duygusunun ya da çabasının bileşenlerindendir.

Koçak'ta devrik cümle dozu yüksek. Bu açıdan Enis Batur ve Ahmet Oktay gibi yazarlarla ortaklaşıyor. Devrik cümlelerini “bu” işaret sıfatıyla bitirmeyi seviyor ayrıca: “Daha matematiksel ve daha zamansal bir çalışma bu” (Koçak 1995: 16). “Gibidir”le biten cümleleri de seviyor: “Arz ve talep öznelciliği, nesnenin kendisini kısa devreye uğratar gibidir” (s. 14). Anmışken belirteyim: Sanat yapıtı-piyasa ilişkisi konusunda rastladığım en iyi metinlerden biri, Koçak'ın bu cümleyle biten paragrafıdır.

Özgün yüklem kullanımı olarak, “-yordur” kipi var: “Adlandırılmıyor çünkü yaşanıyordur” örneğindeki gibi. Bu kipi, olumsuzluk ekiyle de kullanıyor yazar: “Ama bir zorunluluk eksikliği de sezilmiyor mudur?” vb.

Koçak'ın biçem özelliklerinden biri de, “çünkü” ve “demek” bağlaçlarını, alışıldığı üzere iki cümle ya da yancümle arasında değil, iki adsoylu sözcük ya da tamlama arasında açıklayıcı olarak kullanması: “... daha tümel işlemlerin, çünkü kavramların aracılığıyla...” örneğindeki gibi.

Koçak'ın düşünsel çabasında dilin yeri konusunda burada yalnızca Türkçe-eleştiri ilişkilerine değineceğim. Bu konuda bana en önemli görünen Orhan Koçak kavramı, “değersizleştirme” olmuştur. Yalnızca Türkçe ile eleştiri arasındaki ilişkiler açısından değil, günümüz dahil, genel olarak dil politikaları açısından da anahtar bir kavram. Koçak, Osmanlıca yazılmış edebiyatın kendi eleştirisini çıkaramadığını, çünkü Osmanlıcayla birlikte edebi dilin de gözden düşürüldüğünü düşünüyor. Jale Parla da, “egemen politikaların da-

yatıcı yapaylığı edebi dili öldürdü” diyordu.

Hemen söyleyeyim de, bu sözler üzerine kimse korkmasın, “yeni Osmanlıcılık” gibi yaftalar yapıştırmaya heveslenmesin ve kimse ellerini ovuşturmasın: Nurdan Gürbilek’in de dediği gibi, Türkçe açısından bulunduğumuz nokta, geri dönüşü olmayan bir noktadır. Burada eleştiriyi ve diller arası ilişkileri daha iyi düşünebilmek için dikkat çekilen, “değersizleştirme” olgusu ve sonuçlarıdır.

Koçak, eski edebiyatın tefsir ve şerh pratikleriyle Batı kökenli yorum ve anlama teknikleri arasında doğurgan bir alışverişin başlatılamamış olmasını “yerel dilin veya dillerin envanteri olması gereken filolojinin, başlangıcından hemen sonra, bu ülkede kullanılan dilin değersizleştirilmesi çabasına dönüşmesi”ne bağlıyor (*Defter*, no. 31, s. 89). Eski dil içindeki düşünce yeterliliklerinin böylece harcanmış, bunun bir zayıflama yaratmış olduğunu düşünüyor Koçak ve buna Nurullah Ataç’ı örnek veriyor. Ataç’ın, öz Türkçecilikte aşırılaşma sonrasında düşünsel açıdan güç yitirdiğini söylüyor: “Kuruluşuna katkıda bulunduğu yeni Türkçe, en azından onun zamanında, kuvvetli düşünceye, zorlu düşünceye imkân vermiyordu. O fakirleşme sonra başka çabalarla aşıldı... Ama bu arada çok kayıp da oldu.”

Jale Parla da aynı yitime dikkat çekerken, eleştirinin eski edebiyatımızla bağ kurması konusunda hiçbir zaman geç değildir diyor: İngiliz edebiyatıyla uğraşanlar nasıl son derece eski ve zor anlaşılır bir İngilizcesi olan Chaucer’ı okuyorlarsa, bizim okuryazarlarımızın Nedim’i, Fuzuli’yi okuması da öylece olanaklıdır.

Bir göstergibilimci²¹

Yaratıcı eleştirmenlerin yazdıkları yalnızca içerikleriyle değil, anlatımlarıyla da özgün. Mehmet Rifat’ın yazdıkları da öyle.

Gerçi “özgün” der demez korkuyorum da, çünkü sağımız solumuz özentili özgünlüklerle ya da özgünlük özentileriyle çevrili. İş

21. *Radikal Kitap*, 31.8.2007. Yazının ilk hali, “Mehmet Rifat” başlığıyla yayımlanmıştı.

ya Orhan Koçak'ın dediği gibi klişelere varıyor ya da yazarın kendisinin de anladığı kuşkulu metinlerin deneme diye önümüze konulmasına. Dolayısıyla, “özgün” demekle yetinmeyip, eski bir arkadaşımın başka bir vesileyle kullandığı bir nitelemeye başvurarak “özgün ve özentisiz” demek yerinde olacak.

Çoğu iyi eleştirmen gibi Mehmet Rifat'ın yazdıkları da biz okurları için bir tür okuldur. Göstergebilim ve dilbilim disiplinlerinin terimleriyle konuştuğu için, meslekten olmayanlar her zaman kolayca okuyamaz onu; ama bunun yanında, kavramlarını hiç de didaktizm kokmayan bir biçimde tanıtmak, tanımlamak, tartışmak, sözlükçeler ve dizinler hâlinde metnine eklemek konusunda, bildiğim en çalışkan yazarlardan biridir. Okul olabilmesi de biraz bu sayededir.

M. Rifat'ın anlatımının belirgin bir özelliği, heyecan dozunun yüksek olması. Bu heyecanın göstergeleri arasında, yazılarındaki ve kitaplarındaki büyük harfler, çözmeceler, bildirgeler, farklı farklı sayfa düzenleri gösterilebilir; enerjisi ve arılığı açısından çocuksu bir yanı vardır bu heyecanın. Gerçi bu tür düzenlemeler göstergebilime içkindir; M. Rifat'ın bunları sevmesi salt heyecana dayalı bir özellik olmayıp göstergebilim kuramının defterinde de yazılı; kuramın “yoğun bir kavramlaş(tır)ma ve biçimselleş(tir)me gerektir”diği, M. Rifat'ın *Homo Semioticus* (2007) adlı kitabında anlatılmıştır (s. 24). Kendisi de bu gereği seve seve yerine getiriyor.

Heyecan ögesinin bir başka göstergesi, M. Rifat'ın başvurduğu bazı duygu çağrışımlı kalıplar. Tipik bir örnek olarak, kendi eleştiri anlayışında metnin tuttuğu yerden söz ederken kullandığı cümleye bakabiliriz: Yayına hazırladığı ve en uzun bölümünü kendisinin kaleme aldığı *Eleştirel Bakış Açıları* (2004) adlı kitabın sunuşundaki ilk cümledir bu ve “O benim için her şeydir” kalıbını çağrıştırır: “Eleştirel yaklaşımda metin benim için her şeydir.” Burada hem çok tanıdık bir duygumuzu buluruz, hem de bir eleştiri ilkesini. Bu kadarı göstergebilime içkin değil, M. Rifat'a ait bir anlatım özelliği. Onun bu açıdan (metinle ilişkisini duygu çağrışımlı terimlerle dile getirmek açısından) Murat Belge ve Orhan Koçak'la ortaklaştığı söylenebilir, ancak daha dolaylı ve heyecanlı bir tonda olmak üzere.

Bu arada, “metin benim için her şeydir” ilkesi konusunda yanılmamak gerek: “Metin” kavramı M. Rifat'ta “ön-metin, metin ve

metin-sonrası”nı kapsayan bütün bir süreç anlamına geliyor. “Gösterge eleştirisi” ise, yalnızca yazılı metinleri değil, her anlamlı bütününü metin kabul eden bir kuram; hayat, tarih ve bunların parçaları dahil.

M. Rifat’ın yazılarındaki kesinleyici kipin de bir özelliği var: Yüksek perdeden bir seslenme izlenimi yaratıyor onda bu kip. “Yüksek sesli yazar” bile diyebiliriz kendisine. Zaten ses, şiir üstüne çalışan her eleştirmen gibi M. Rifat’ın eleştirel düşüncesinde de yeri olan bir öge.

Bende en çok yer eden yazısı, aynı zamanda deneme sayılabilecek bir “göstergebilimsel yaklaşım”dır: “İstemek ve Korkmak” (1993: 55). Bu yazı, eleştirel zihnin “korkulardan arınmış, soyutlanmış olması”nı koşul sayar: “toplumsal, düşünsel, ruhsal kökenli *gerçek* ya da *hayali* ‘korku’”lardan arınmış olması gerekmektedir, eleştirel zihnin. M. Rifat bu yazısında korkunun, inceleme konusu seçiminde, konuyu anlama tarzında, salt “biçim”e yönelmede kendini gösteren gücünü, etkisini tartışır. Korkularımızın ve isteklerimizin bizi yönlendirmesine ilişkin bir sorgulamaya girişmiştir: “Özne’nin isteğinin yarattığı program” ve “Özne’nin korkularının yarattığı program” ayrımını yapar, “Gönderen”i kişileştirir...

M. Rifat bu yazısının yeni bir çeşitlemesini *Homo Semioticus* adlı kitabında yayımladı. Başlık bu kez “İstemek/ Bilmek/ Yapabilmek ve Zorunda Olmak”tı, içerik de ince ince geliştirilmişti. M. Rifat, temel nitelikteki yazılarını ve bildirgesini ince ince gözden geçirip geliştiren bir yazar.

Berrak ve bereketli²²

İç rahatlıkları ve bitmez tükenmez soruları açısından birbirine yakın duran has deneme yazarları var benim zihnimde: Fethi Naci, Melih Cevdet Anday, Memet Fuat... Katılmadığınız tavır ya da yargıları olsa da onları okumak her durumda ayırdığınız zamana ve enerjiye değer. Füsun Akatlı da bu yazarlardan.

İç rahatlığı izlenimini yaratan özellik, bu yazarların anlatımındaki berraklığın aydınlanma düşüncesine olan yakınlığıdır sanıyorum. Memet Fuat'ta berrak anlatım, daha önce de yazdığım üzere, dünyanın da fazla berrakmış gibi gelmesine yol açar. (Belki benzer bir duyguyladır, Memet Fuat bu etkiyi öykü ve romanlarında, ters yoldan bertaraf etmiş: Öykü ve romanlarının anlatımında son derecesine vardığı berraklık, içerikteki uçurumların daha da belirginleşmesini sağlamış.)

Fusun Akatlı'daki anlatım berraklığının ise, içerikteki yaygın memnuniyetsizlik nedeniyle olmalı, böyle bir etkisi olduğu söyleyemeyiz. Buna karşılık, berraklık ile bir başka anlatım özelliğinin, sohbet tadında, dostlarıyla konuşurcasına yazmasının birleşmesi sonucu doğan rahatlık, yazıların temelindeki ve ara katmanlarındaki zorlu fikirlerin alımlanmasını yer yer güçleştiriyor olabilir.

Bu tehlikenin gidericilerinden biri, yine Akatlı'nın anlatımındaki dilsel berekettir diyebilirim. Örnek olarak, Borges konulu nefis bir yazısına bakalım (*Cumhuriyet*, 8.12.1988): "uşçelen", "ruh havalandırmaları", "saltıklık motifi gibi kabalistikler", "'olanaksız' geometriler" vb. Bunlar böyle cımbızlanıp yan yana konulunca tuhaf gibi duran sözcükler ve sözler ama, metin içindeyken, metnin olgunluğu nedeniyle, tuhaf değiller. Başka bir deyişle, kavramlaştırma yordamının işaretleri konumundalar; ortaya konan fikrin temellendirilmesinde rolleri var.

Akatlı'nın anlatımındaki humorun etkisi ise iki farklı yönde: Bir yandan metindeki sohbet atmosferine katkıda bulunuyor, bir yandan da, anlatılmakta olan olguyu anlam açısından zirveye ulaştırmaya yarıyor. Tipik bir örnek olarak, Nusret Hızır'a ilişkin anılarından söz etmesi istendiğinde yazdığı yazının giriş bölümüne bakılabilir (1989: 77). Gerçekte bu bölümü, anı yazmak üzerine başlı başına bir deneme saysak yeridir:

İlişki ne kadar yakınsa, anılar yumağı o kadar çözülmez, anılar birbiriyle başa çıkamaz, yenişemez oluyor

diye başlıyor bu kısa bölüm ve keskin bir eleştiri oluşturan humorla zirveye ulaşarak tamamlanıyor:

Böyle olunca da; “bir gün yolda yürürken bana, yağmurdan nefret ederim demişti” ya da “hiç unutmam, bir gün bir köftecide oturup köfteyle piyaz yemiştik de, biliyor musun şu köftenin tadını istakozla değişmem dediydi” gibisinden anılarınız olmuyor, olamıyor Tanrı’ya şükür.

Aynı yazıdan, araya sıkıştığı için eleştirisinin gözden kaçmasına yol açabilecek bir humor örneği daha:

[Nusret Hızır] Batı kültürünü didik didik bilirdi, belleği de çok güçlüydü; ama düşüncelerine ve yargılarına, adı büyük (ya da adı duyulmamış olduğu için etkisi büyük) tanıklar bulup buluşturmazdı.

Fusun Akatlı’nın dil ilgisine gelince. Felsefeyi “çözümleyici bir üst-dil olarak gör”düğünü yazıyor Akatlı (1989: 187). Felsefe-dil ilişkisi onda dil felsefesi dersleri vermesine varacak kadar önemli. Kendisi ayrıca, uygulamadaki Türkçe sorunlarıyla ilgilenmek konusunda da öncü yazarlardan biri. Bu alandaki yazılarından bazıları *Yaz Başına Neler Gelir*, *Zamansız Yazılar*, *Felsefe Kıyılarında* gibi kitaplarında yer alıyor. Türkçe sorunları konusunda vazgeçilmez katkıları var. Sözgelimi, “eski” sorununa ilk dikkat çekenlerden biri odur: “Bayındırlık eski bakanı” demenin, yapısal açıdan “patlıcan yoğurtlu kızartması” demeye benzediğini yıllar önce yazmıştı. Katkılarından biri de, diller arası karşılaştırmada “sözcük sayısı” ile “dilsel zenginlik” arasındaki ilişkiyi tartışan “Dilleri Var Bizim Dile Benzemez!” başlıklı yazısıdır (1980).

Ancak, dil sorunlarına olan ilgisini dilbilim ve toplumdilbilim yönünde yeterince geliştirmede Akatlı. Daha çok, kuralcı bir anlayış ve “kirletilen dil” söylemi çerçevesinde kaldı. Bu anlayış, öncülüğünün olumsuz bir yönüdür bence: Uyarılarıyla düşündürücü ve yararlı oldu, ama bu uyarılarını dil olgularının yer aldığı daha geniş tarihsel ve toplumsal halkalarla ilintilendirmeye yeterli önemi vermedi. Sanıyorum, bunun nedeni, dilin bu yönüne olan ilgisinin kendi içinde ikincil kalmış olmasıdır.

ANADILI, YENİDEN

Dil, ulus, toplum...¹

İki yazardan iki alıntı:

1) “Dilini koruyamayan uluslar kendilerini de savunamazlar. Dil güçtür, egemenliktir aynı zamanda. Dil ulusaldır ve toprağından beslenir.”

2) “Dil bir ülkenin kültürüdür. Dil olmazsa millet de olmaz. (...) Bir milletin ana dili kültür yozlaştırması ile yok edilmeye çalışılmaktadır.”

Birinci alıntı, Behlül Zelal’in 2.3.2006 tarihli *Gündem* gazetesindeki “Ana dilde eğitim sorunu” başlıklı, Kürdi dilleri esas alan yazısından.

İkinci alıntı, HYP Genel Başkan Yardımcısı Tülay Hergünlü’nün “Ana Dilim, Güzel Türkçe’m” başlıklı yazısından; kaynak, Üzeyir Çaycı tarafından [E-Yediiklim] grubuna gönderilen, yine 2.3.2006 tarihli e-posta.

Bu iki alıntıdan her birini diğerinin yazarına göstersek, onaylamaz mı dersiniz? Yazarını ve kaynağını söylemez, yazının bütününe göstermezseniz, onaylayacaklarını tahmin etmek zor değil.

Sorun şurada ki, iki alıntı da aynı bilgi yanlışını içeriyor: Dili ulusla bire bir ilişkilendirme yanlış.

Dil olgusunu ulus olgusuyla bire bir ilişkilendirmenin gerçeklik- le bağdaşmadığını anlayabilmek için, gazetelerde de sıkça rastlanan

1. *Radikal Kitap*, 10.3.2006.

bir başka bilgiyi, dünyada bugün 6 bin küsur dilin yaşamakta olduğu bilgisini düşünmek yeterli olabilir: Bu dillerden her biri bir ulusa denk düşmekten fazlasıyla uzak. Almanca, İngilizce, Fransızca, İspanyolca gibi bazı diller birden çok ulus tarafından konuşuluyor, çok sayıda dil ise ulus sayılmayan topluluklar tarafından.

Dolayısıyla, “Dil ulusaldır” önermesi de, “Dil olmazsa millet de olmaz” önermesi de geçersiz önermeler: Ulusal olmayan yüzlerce dil var ve ayrı bir dili olmadan “millet” olan çeşitli “millet”ler var.

Durum buyken, söz konusu önermelerin dayanağı ne olabilir?

Burada belki “ulus/millet” teriminden ne anlaşıldığını sormak gerekiyor: Yukarıdaki iki alıntıda da bu terimin, modern “ulus”tan çok, “kavim/etni” anlamında kullanıldığı söylenebilir. Sık sık karşılaştığımız bir durum bu. Sözünü ettiğim yazıların tipikliği biraz da buradan ileri geliyor. Her iki yazının mantığında da, tek etnik varlığın belirlediği bir “ulusal” bütün var. İkinci alıntıdaki “bir milletin ana dili” sözü bunun en açık göstergesi.

Bu sözün sahibi, Tülay Hergünlü, “anadili” terimini milletler için kullanarak, terimi yeterince tanımadığını göstermiş oluyor. “Anadili” terimi, bireyler için geçerli olan bir terim; “millet”i nasıl tanımlarsanız tanımlayın, milletler ya da herhangi bir insan topluluğu için geçerli değil.

Gerçekte, “kavim/etni” dediğimiz varlığın dil dediğimiz varlıkla bire bir ilişkili olduğu da tartışmalı bir nokta: Bazı bilimcilere göre, genellikle “lehçe” denilen dilsel varlıklar bağımsız birer dildir. Sözgelimi, Talat Tekin, “Türk Dilleri” diyor, bu adda bir kitabı da var (1999).

Geçerken belirteyim, Tülay Hergünlü’nün “dünyada yaklaşık bir milyar insanın değişik ağızlarda Türkçe konuştuğu” sözü de en az bir adet bilgi yanlış içeriyor: Hergünlü, “ağız” ile “lehçe”yi birbirine karıştırmış; “değişik lehçelerde Türkçe konuştuğu” demek istiyor.

Her durumda, dünyada 6 bin küsur dil olduğu bilgisi bir yanda, “dil ulusaldır” önermesi başka bir yanda. Dil ulusaldır önermesini kabul ettiğimiz anda, hem “ulusal” olmayan binlerce dili gözden çıkarmış oluyoruz, hem de yukarıda sözünü ettiğim İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi “çokuluslu” diller, düşünme ufku-

muzun dışında kalıyor. Öte yandan, günümüzdeki verili durumuyla devletlere egemen olan tekdilci mantığa da mesafe almış olmuyoruz. Oysa o mantığın, özellikle bizim ülkemizde, çatışmacı eğilimlere zemin hazırlayan nedenler arasında yer alıp almadığını sorgulamak gerekiyor.

10.2.2006 tarihli, “Toplum olmak ya da olmamak” başlıklı Dil Meseleleri’ndeki “toplum olmak” önerim bazı okurlarda “zaten toplum değil miyiz” türünden sorular uyandırmıştı. Bir okur, “toplum” sözcüğüne fazla ideal bir anlam yüklüyor olabileceğimi yazdı.

Geniş anlamıyla “toplum” olduğumuz söylenebilir elbette. Ama “toplum olmak” deyince tüm mensupların birbirinden haberdar olmasını ve birbirini hesaba katarak asgari müşterekler temelinde anlaşmasını anlıyorsak, bu anlamda toplum olmadığımızın en açık göstergelerinden ikisi, yukarıdaki alıntılardır.

Tüm mensupları birbirini hesaba katan topluluk anlamındaki “toplum” anlayışı, ideal değil, asgari olandır. Şöyle asgari ki, bu anlayışın yokluğu, ülkemizde otuz küsur yıldır kan dökülmesiyle sıkı sıkıya ilintilidir.

*

Aşağıdaki alıntıların kaynağını tahmin etmeye çalışmak da iyi bir egzersiz olabilir:

Anadili dersi kuşkusuz bu dersin sınırlarını aşan çok yönlü bir ders tir. Bütün öteki derslerde de anadilinden yararlanma, anadilini iyi bilme söz konusudur. Aynı zamanda bütün öteki dersler de anadili dersinin malzemesini, kaynağını oluştururlar. Böylece anadili dersi yalnız bu dersin sınırları içinde kalmamakta, bütün öteki derslerle tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. (...)

Dile egemenliğin yetersizliği, öğrencinin bilgilerini genişletme ve derinleştirme etkinliğinde de olumsuz etkisini göstermektedir. (Tezcan 1983: 75)

Bu bilgisizlik ve bilinçsizlik ana diline karşı duyarsız nesillerin yetişmesine ve yukarıda belirtilen sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. (Ercilasun 2000: 5)

İkidillilik²

Milli Eğitim Bakanlığı'nın internet sitesinde “ana dil/anadil/anadili” terimini arayınız, Hasan Âli Yücel'den beri aynı durumun sürdüğünü göreceksiniz: Eğitimciler bu terimi hiç bilmiyorlar, bildiği belli olan bir iki kişi de toplantılarda dil sorunları konuşulurken “anadili demeyelim, Türkçe diyelim” diye uyarıda bulunuyor. Elhak, dilbilimle eğitim politikalarının bir araya gelmemesi için elden gelen titizlik gösterilmiş. Bu politikalar sonucu, “bilinmeyen bir dil” aşamasına kadar geldik.

Bu çerçevedeki bir adlandırma da şu: “Türkçenin Yeterince Doğru ve Güzel Konuşulmadığı Yörelere”.

136 sayfalık bir kitabın adında ve neredeyse her sayfasında okunuyor bu söz. Kitabın adı, *Türkçenin Yeterince Doğru ve Güzel Konuşulmadığı Yörelere İçin Sınıf Öğretmeni Rehberi*. MEB “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığınca incelenmiş; 9 Ağustos 1990 tarih ve 3824 sayılı yazıyla eğitim ve öğretim açısından uygun bulunmuş”, aynı yıl yayımlanmış (Dikmen 1990).

Kitabın yazarı, söz konusu yörelerdeki “Türkçe” sorununun kaynakları hakkında bin dereden su getiriyor, öğretmen adayının yeterince bilgilendirilmemesinden tutun, “maddi imkân”lara kadar onlarca neden sayıyor ama, dil farklılığı demeye bir türlü dili varmıyor. Satır aralarından içler acısı bir kıvrınma okunuyor; “... anne ve babalara izah edilmeli ellerinden geldiğince çocuklarıyla Türkçe konuşmaları sağlanarak çocuklarını teşvik etmeleri gerektiği anlatılmalıdır” vb. Bu anne ve babalar Türkçe konuşmayıp ne konuşuyorlar acaba? Böyle bir soru içermiyor kitap. Soru içermiyor zaten. Yol gösteriyor: Öğretmenlere, “köyde Türkçe konuşanların isimlerini tespit ediniz”, “Türkçeyi rahat konuşan aile ve velileri tespit ediniz” diyor (s. 19, 22).

Sorun aslında kitap boyunca önemszenmektedir ama, sorunlardan çok dayatmalar da belirleyici olunca ortaya bunlar çıkıyor: Sömürge mantığına göre kurulmuş bir Ezop dili, gerçek adlardan kaçmak

için bulunmuş gülünç birtakım betimleyici adlar ve çözüm adı altında usandırmaktan başka işe yaramayan bir ısrar. Çözüm kapsamında, öğretmen yetiştiren kurumlara ve bakanlığa düşen görevler, hazırlanması gereken rehber kitapçıklar, Türkçe derslerinin mutlaka artırılması, Türkçe anaokulları ve anasınıfları açma çalışmalarının hızlandırılması gereği vb.

Ve yazar sonlara doğru şu hükmü veriyor:

“Bu yörelerdeki eğitim ve öğretim faaliyetlerinde öğretmenlerimizin ayrı bir yol, ayrı bir metot aramaları da boşunadır (...) normal okullarda kullanılan metot ve teknikler az bir değişiklikle daha cazip hale getirilerek uygulanacaktır.”

Bugünlere işte böyle gelmişiz. Devlet, dilbilimin gelişmesini bunun için ketlemiş ve dilbilim Türkiye’ye ilgi göstermekten çekinmiş.

Türkoloji bölümlerinin sayısı geometrik olarak artarken dilbilime böylesine uzak durmayı başarmak, dramatik bir durum. Tüm sonuçlarını hesaba katarsak, aslında trajik.

“Türkçenin Yeterince Doğru ve Güzel Konuşulmadığı Yöreler”den kasıt aslında ikidilli yöreler. “İkidilli/çiftidilli (İng. *bilingual*)” sözcüğü, belirli gerçekliklere verilmiş bir ad olarak, dilbilimsel bir terim. İki ayrı durum için kullanılıyor: 1) Toplumda ikidillilik; 2) Kişinin ikidilliliği.

İkidillilik, çokdilliliğin bir türü. Türkiye toplumu çokdilli. Belirli yöreler ikidilli. Yurttaşlarımızın çoğu ikidilli. Kimimiz, anadilimiz Türkçe olmadığı için ikidilliyiz. Kimimiz, İngilizce ya da başka bir dil öğrendiğimiz için ikidilliyiz. İngilizce öğrenen bir ikidilli yurttaş, üçdilli oluyor...

Dilbilim, dilleri yaygınlığı ve saygınlığı içinde göz önünde tutmak gerektiğini söylüyor. Siz bu gerçekliği örtmeye ya da şeytanlaştırmaya çalıştınız mı, ayrılık tohumlarını kendi elinizle ekmiş oluyorsunuz, niyetiniz her ne olursa olsun.

Öyle bir aşamadayız ki, bu saatten sonra resmî dilin, bayrağın, hatta devletin tek kalabilmesi için, bu tekliklerin altında gerçek bir çoğulculuğun gerçekleşmesi gerekiyor. Kürtler Meclis’te ve mahkemelerde Kürtçe konuşmak yoluyla bunu anlatmaya çalışıyorlar...

Ve aradan Çözüm Süreci geldi geçti, MEB metinlerine iki üç soh-

bet cümlesinden başka eklenen söz olmadı. Çözüm Süreci'nin kendisi de çözümden dönmez sanılan iktidar partisinin 2017 kuruluş kutlamaları için hazırlanan tarihçesinden silinip atılmış. Şairin dediği gibi: "Bu iş zor, Yonca".

Nahoşem³

12-13 Haziran 2010'da Diyarbakır'da "Uluslararası Dil ve Eğitim Çalıştayı" yapıldı. Düzenleyen, Milli Eğitim Bakanlığı değil, Demokratik Toplum Kongresi'ydi, çalışma dili ise Kurmançî.

Anadilinde eğitim, Kürt sorununun belki en temel boyutu. Devlete ve Deniz Baykal CHP'sine bakılırsa, Kürtler anadili sorununu siyasi birlik ve giderek ayrılık için istemekte, yani bahane etmektedirler. Siyasi birlik fikrinin canlı olduğu Kürtler ise, en azından benim izlenimime göre, bu fikre başka çareleri kalmadığı ölçüde kapılıyorlar; büyük çoğunluk için esas olan, anadilleri, kültürleri ve tarihleridir. Bunları ne pahasına olursa olsun ("behemehal") korumak ve geliştirmek meselesi. Karşılarına çıkarılan her engel, uygulanan her baskı, onları kendilerine ait bir kamuya doğru biraz daha itiyor.

Dil ve eğitim konusunda epey toplantıya çağırılmışlığım var. Bu seferki yeniliklerden biri, toplantıyı büyük ölçüde kulaklıkla izlemem oldu. Eşzamanlı çeviri yapıldı, Zazacadan ve Kürtçenin Sorani gibi lehçelerinden Türkçeye ve Kurmançîye. Toplantının "uluslararası" niteliği de diğer ülkelerden gelen Kürtlerin varlığıyla ilgiliydi. İsveç'ten Horasan'a, Moskova'dan Kürdistan'a kadar farklı ülkelerden gelmişti konuşmacılar.

İlk gün öne çıkan izleklerden biri, Kürt özgürlük hareketini temsil edenlerin kamu önünde anadillerini konuşmamaları, anadillerinde konuşma yetilerini geliştirmek için yeterli çaba harcamamalarıydı. Asimilasyon nedeniyle durumunuz anlayışla karşılanabilirdi ama, eğer Kürtlerin temsilciliğine soyunmuşsanız, anadilinizi geliştirmek ve her yerde anadilinizi konuşmak zorundaydınız...

Bu, yeni ve hayli ağırlık kazanmış bir görüş. Çalıştayın Kürt katılımcıları gerçekten de devletten umutlarını büyük ölçüde yitirmiş bir biçimde, kendi sorunlarını kendi olanaklarıyla çözmenin yollarını aramakta ve kendi içlerine dönmekteler. Eğitim dahil, sosyal ve kültürel alanlarda çok sayıda yeni girişim, dernek, dernekler arası koordinasyon gibi sivil çalışma yordamlarını devreye sokuyorlar.

Çalıştayda yapılan konuşmalar arasında iki hekim katılımcının söyledikleri, anadili meselesinin neden yaşamsal bir boyut olduğunu sözcüğün gerçek anlamıyla ortaya koyuyordu:

Kürt kadınlarının önemli bir bölümü Türkçe bilmediğinden ve yakın zamanda öğrenmeleri gibi bir perspektif de bulunmadığından, bölgede çalışmakta olan kırk hekime 2009'da Diyarbakır Tıp Odası tarafından gereken ölçüde Kürtçe öğrenmeleri amacıyla kurs verilmiş ve aynı amaç için iki de kitap yayımlanmış.

Hekimler için dil açısından “gereken ölçü” denen şey, “anamnez” adını verdikleri hastalık öyküsünü tam olarak almalarına ve hastaya açıklama yapmalarına yetecek Kürtçedir. Bunun olmadığı koşulları düşünmek zor olmamalı. Hekimlerin hastaya uygulanacak müdahaleler konusunda hastayı bilgilendirip onun iznini almaları zorunluluğunun bu koşullarda hayli lüks kaldığı anlaşılıyor, tıpkı diğer haklar gibi.

Diyarbakır'da yaşayan ve çalıştay dışında görüşüp bir röportaj⁴ yapma fırsatını bulduğum üçüncü bir hekim, Necdet İpekyüz, çoğu Türkçe bilmeyen hastaların doktor karşısında sarf ettikleri tek sözün “Nahoşem”⁵ olduğunu anlattı. Doktor sordukça hasta yineliyor: “Nahoşem”. Tıpkı Gülsüm Cengiz'in ünlü “Kamber Ateş” şiirindeki “nasılsın” sözcüğü gibi yankılanıyor şimdi zihnimde bu söz.

Çalıştaydaki doktorlar, öğrenim çağına geldiğinde dil nedeniyle

4. bianet.org/bianet/toplum/122883-travmaya-cati-alti

5. Bir okurdan, “nahoşem” biçiminde yazdığım sözcüğün Kurmançi imlasını belirten bir mektup geldi: “Nahoş” sözcüğü *nexweş* biçiminde yazılır, bunun birinci kişiye göre çekimlenmiş hâli de *nexweşim*'dir, diyor okur. Kendisine teşekkür ederim.

Başka bir okur mektubunda da, “Nahoşem” başlıklı yazıda sözünü ettiğim anadili olgularına ilk elden bir tanıklığın yanı sıra, bu konuyu işleyen, Zazaca bir romandan söz ediliyor: İlhami Sertkaya'nın *Kılama Şilane* (Şilan'ın Türküsü). Umanım Türkçeye çevrilir.

dışsal zorlamalarla karşılaşan çocuklarda, “beyin atrofisi (daralma)” dahil çok sayıda fiziksel rahatsızlığın ve konuşma yitimi ya da zorluğu gibi belirtilerin ortaya çıkabildiğini anlattılar.

Çalıştayda ben de aşağıdaki konuşmayı yaptım:

İkidilli eğitim modellerine genel bakış

Anadili Kürtçe olan pek çok dilci, kendisinin ya da tanıdığı çocukların okula başladıkları zaman Türkçe ve tekkültürlü eğitim nedeniyle yaşadıklarını dile getirirken, bunun tam bir travma olduğunu belirtir. Kürtçe konuşmanın yasaklandığı, hatta para cezasına bağlandığı, çocukların Kürtçe konuştu diye birbirlerini ihbar etmeye zorlandıkları dönemler anlatılır. Bütün bu olguların içinde en vahim olanlarından biri de bu koşullarda çocukların kendi anadillerinden ve kültürlerinden utanır hale getirildiğini anlamak olmuştur.

İnsanların, özellikle de çocukların, anadillerinden ötürü utanç duymalarına sebep olmak, bu toplumun ve devletin büyük ayıplarından biridir. Bunun için Kürtlere bir özür borcu vardır, ben kendi payıma, özür diliyorum.

Her ülkenin bir ortak dile ihtiyacı vardır, dünyanın da bir ortak dile ihtiyacı vardır. Ancak, bunu sağlamanın yolu asimilasyon olmamalıdır. Bütün dillerin eşit değerde olduğunu en iyi dilbilimciler söylüyor. Demek ki ortak dilin, ikidilli ve üçdilli eğitim yoluyla sağlanması gerekmektedir.

UNESCO’nun öğretimle ilgili bölümü de yıllardır aynı gerçeği söylüyor.

İkidilli eğitim, öğrencilerin bir yabancı dil, ikinci bir dil öğrenmesinden ibaret değil. Bunun yanı sıra, belirli ders konularının iki dilde de işlenmesi gerekiyor.

Gerçekte şu an Türkiye’de iki türlü ikidilli eğitim var. Bunlardan birincisi, resmen tanınmış olan azınlıkların okullarında verilen eğitim. Bu okullarda bazı dersler Türkçe, bazı dersler ise öğrencinin kendi anadilinde, yani Rumca ya da Ermenice yapılmaktadır.

Kürtçe gibi, resmen azınlıkta sayılmayan anadillerini konuşan çocuklar için de ikidilli eğitim sağlanabilir. Çocukların yaşadığı

travmanın aşılabilmesi için düşünülebilecek başlıca yöntem budur.

İkيدilli eğitimde en temel nokta, hedefin ne olduğu, hangi amaca ulaşılmaq istendiğidir.

Bizim gibi çokdilli olan ülkelerden bazılarında ikيدilli eğitimde amaç her yurttaşın diğerlerinin dilini öğrenmesidir: İsviçre, Belçika, Lüksemburg, Kanada, Paraguay gibi. Bunlar, çeşitli sorunları olsa da, çokdilli eğitimin başarıyla uygulandığı örnekler. Eski Sovyetler Birliği'nde de bu amaca yönelik ikيدilli eğitim programları uygulanıyordu. Ancak, oradaki gelişmeler yarım kaldı.

Bu açıdan ABD de önemli örneklerden biri.

Hemen herkesin göçmen olduğu bir çokkültürlü ülke olan ABD'ye ilk göç dalgalarıyla gelenler genellikle çocuklarını ikيدilli okullara ya da anadillerinde eğitim veren okullara kaydettirmişler. İlk ikيدilli eğitim yasası 1839 yılında Ohio eyaletinde kabul edilmiş. Bu yasayla, velilerin talebi halinde Almanca-İngilizce olmak üzere ikيدilli eğitime izin verilmiş. Sonraki yıllarda, nüfus durumuna göre diğer eyaletlerde de Fransızca-İngilizce ve İspanyolca-İngilizce eğitime izin verilmiş. Yanı sıra, Norveççe, İtalyanca, Polonya dili, Çekçe ve bir yerli dili olan Cherokee gibi, çok çeşitli dillerde, İngilizceyle birlikte ikيدilli eğitim düzenlenmiş.

1864 yılında, ABD Kongresi anadilinde eğitimi, dolayısıyla ikيدilli eğitimi yasaklamış. Dünyada gitgide yükselen milliyetçiliği bahane ederek "Amerikalılaştırmak" amacı ağır basmaya başlamış. O yüzyılın sonlarında eyaletlerin çoğunda yasalara tek eğitim dili İngilizcedir biçiminde hükümler konulmuş.

Bu tekdilli (yalnızca İngilizce) eğitim, anadili farklı olan öğrencilerde yarattığı başarı düşüklüğü alarm verici bir hale gelinceye kadar devam etmiş.

Yurttaş hareketlerinin de yükselmesiyle, 1968 yılında, İkيدilli Eğitim Yasası kabul edilmiş. Yerel okullarda anadilinde eğitim için fon sağlanmaya başlanmış. Eyaletlerden çoğu da bundan yararlanarak kendi ikيدilli eğitim yasalarını çıkarmışlar ya da en azından, okullarda diğer dillerin kullanılmasını suç olmaktan çıkarmışlar. ABD Kongresi'nin 1974'te çıkardığı Eğitimde Fırsat Eşitliği Yasası bu ilkeyi desteklemiştir.

Bazı eyaletlerde amaç, anadili farklı olan çocukların İngilizceye

geçişini travmasız bir biçimde 3-5 yıl içinde sağlamak. Bu durumda çocuklar önce derslerinin yalnızca %10'unu İngilizce görüyor, sonra bu oran azar azar artırılıyor.

Tüm yurttaşların birbirinin dilini öğrenmesini amaçlayan bazı eyaletlerde ise, anadili İngilizce olan öğrenciler eğitimlerini önce İngilizce olarak değil, İspanyolca olarak görüyorlar. Bu ilkeye "eşit ikidillilik" diyebiliriz.

Bütün bu yöntemlerin başarı derecesi konusunda farklı istatistikler var. Çelişen istatistiklerin siyasi ölçülerle derlendiği ileri sürülüyor. Başarısızlık iddiasıyla Kongre'ye ikidilli eğitimin kaldırılması ve yeniden tekdilli eğitime dönülmesi için yasa tasarısı verilmiş ama, bu tasarı reddedilmiş.

Ancak, bazı yasalarda ikidilli eğitimi zora sokan hükümlerin de bulunduğu belirtiliyor.

Eşit ikidilliliği savunanlar solculukla ve etnikçilikle suçlanıyor...

Bu noktada, Kürtlerin anadilinde eğitim taleplerinin gücü önem taşıyor. Ve siyasi belirsizlik faktörü devreye giriyor.

Soru şu: Kürtler siyasi birlik için mi anadilinde eğitim istiyor, yoksa anadilinde eğitim için mi siyasi birlik istiyor?

Bu bir tavuk-yumurta meselesi değil. Henüz hangisinin geçerli olacağına bir belirsizlik var.

Esas olan anadilinde eğitimse, bunun çözülmesi için bağımsızlık veya federasyon şart değil. Ancak, devlet bir önyargıyla davranmaya devam ediyor. Asıl kısır döngü burada. Devlet bu tavrıyla gerçekte Kürtleri uzaklaştırmış oluyor.

Anadili söylemleri⁶

Anadilinde eğitim güçlü bir talep olarak kendini dayattı ve yeni anayasa tartışmaları sırasında yaşamsal bir konu hâline geldi. Anadilinde eğitim olanağı sistemde yer bulacak mı, bulacaksa bunun biçimi ne olacak, vb.

Konu o kadar uzun bir süre inkârların, yasakların ve baskıların

altında ezilmişti ki, tam bir bilgi yoksunluğu ve önyargı fazlalığı ortamında kalmıştık. O arada yalnızca erkeklerden oluşan konuşmacı gruplarının türban konusunu tartışması gibi, dilbilimcilerin ve eğitimcilerin olmadığı ortamlarda anadili konusu tartışıldığından olmalı, “anadil/anadili” farkı silinip gidiyordu.

Sözlükçüler herhalde farkındadır, “anadil” sözcüğü bir süredir “anadili” anlamında kullanılan bir galatimeşhura dönüştü. Bu, dilbilim açısından aynı zamanda bir iç sorun, bir terim sorunu anlamına geliyor, çünkü “anadil” demek, dil doğuran dil demek. Latince, bir anadildir ve Fransızca, İspanyolca, İtalyanca gibi dilleri doğurmuştur. Oğuzca, bir anadildir ve Türkiye Türkçesi, Türkmence, Azeri Türkçesi gibi bir dizi lehçe/dil doğurmuştur. Oğuzcanın anası Ana Türkçe, onun da anası “İlk Türkçe”dir vb. (bkz. Tekin ve Ölmez 1999).

Şimdi tutup bu “anadil” terimini “anadili” anlamında, yani bireyin “annesinden [ya da anne işlevi gören kişi(ler)den] edindiği (‘öğrendiği’ değil, edindiği) dil” anlamında kullandınız mı, terime ikinci bir anlam yüklemiş oluyorsunuz. Dünya literatüründe yerleşik iki terimi tutup tek terime indirgemek bir terbiye yokluğuna işaret. Dilbilimcilerin ya da eğitimcilerin onyıllarca konuşamamış olduğuna işaret de diyebiliriz. Düşünce/ifade özgürlüğünden yoksunluk tam böyle bir şey.

Arada bir uyarar çıksa bile hâlâ birbirine karıştırılan diğer bir terim çifti de, “anadilinde eğitim” ile “anadil eğitimi” ya da “anadilin öğretilmesi” oluyor. Bir öncekinden farklı bir karışıklık biçimi bu: Onun kadar masum değil ve şimdiye kadar çoktan ortadan kalkmış olması gerekirdi. Öğretmenlerin bunca çabasına rağmen eğitimcilerin hâlâ ortalıkta görünmemesi, konuyu yazıp çizmeye başlamaları, yalnızca baskılardan değil, onun bir sonucu olarak cahil kalınmış olmasından da kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Sorun eski, ama devede keşiş politikasıyla görmezden gelinmiş. Gerçekte bütün bir dünyanın deneyimi var incelenecek, yığınla yazı okunup yazılacak, eğitim (varsa) yenilenecek.. Büyük iş. Hele bir de siyasi oklar tam ters yönü işaret etmeyi sürdürürken, pek şans yokmuş gibi de görülebilir.

Bu konuda genel düzlemi aşan tek inceleme, anadilinde eğitimin

maliyeti ne olabilir konulu bir yazıydı. Hangi ilkelere dayalı bir eğitimin maliyeti hangi yöntemle göre hesaplanıyor belli değildi ama, sonuç kesindi: Bu maliyetin altından kalkılamaz!

Anadilinde eğitim meselesi, adı üstünde, öncelikle bir pedagoji sorunu; “pedagoji” sözcüğü eğitim bilimi (=eğitbilim) anlamına geliyor. Sorun çokboyutlu ve pedagoji bu boyutların en temel önemde olanlarından biri.

Konuya biraz eğilenler ve bu arada öğretmenler, anadilinin uzun süre bir kırmızı çizgi konusu olamayacak kadar ivedi ve çokboyutlu olduğunu biliyor ya da seziyor. Yasin Ceylan’ın yazdığı özyaşam-öyküsel tanıklığın (*Radikal İki*, 3 Ekim 2010) benzerleriyle her an karşılaşabiliyor onlar. Zora dayalı bir asimilasyonun dolaysız aracı olmak ya da olmamak ikilemiyle karşı karşıyalar. Özellikle de artık “bilmiyordum, meseleyi göremiyordum” deme olanağının kalmadığı günümüz koşullarında.

Asimilasyonun bir insanlık suçu olduğunu söyleyerek tarihe geçen Erdoğan ise, tam da anadilinde eğitim talebi konusunda Türkiye’nin resmî dilini hatırlatmakla yetinmesinden birkaç gün sonra, Almanya’da Türkçeyi kastederek anadilinde eğitim talebinde bulunuyordu. Acaba Türkçe Almanya’da resmî dil olsun mu demek istiyordu?!

Prof. Dr. Aydın Köksal

Aydın Köksal dil alanında günümüzün Nurullah Ataç’ı gibi. Bunu derken herhangi bir öykünmeden değil, dilde anımsamalık temelindeki bir gelişim çizgisinden söz ediyorum. Köksal da Ataç gibi, yazılarının belirli süreler ham meyve tadı taşımasını göze alarak Türkçeye çok sayıda yeni sözcük kazandırdı, kazandırmayı da sürdürüyor; Türkçenin köklerini sağlamlaştırma çabasına olan katkısı büyük.

Prof. Köksal, Türkçeye sahip çıkmak konusunda teknolojinin hızına meydan okuyan bir bilimci. Doktorasını bilişimsel dilbilim alanında yapmış; alanın adı da içinde olmak üzere bilişim terimleri üretimini büyük ölçüde ona borçluyuz. Bu üretimin önemli bir bö-

lümü (bilgisayar, yazıcı, bilgi işlem, bilişim, iletişim, veri tabanı, çevrimiçi/çevrimdışı, imleç, benzetim vb.) yerleşmiş, giderek dil korumacılığında dünya şampiyonu olan Fransızlara bile örnek olmayı başarmış. Köksal'ın çabasının verimli olması, onun da tıpkı Ataç gibi, savunduğu dil politikasını havada bırakmayıp belirli bir kültür politikasıyla temellendirmesi sayesinde. Bu politikaya ve kültür anlayışına katılanlar da katılmayanlar da Prof. Köksal'ın katkısını ciddiye almak zorunda. Başka pek çok çalışmasının yanı sıra, dilin kültürle olan bağlantısı açısından Türkçe yazılmış birkaç temel kaynaktan birinin yazarı Köksal: *Dil ile Ekin* (2003).

Burada üzerinde durmak istediğim nokta, “yabancı dilde eğitim / anadilinde eğitim” karşılaştırmasında “anadilinde eğitim” tezinin savunucularından pek çoğu gibi Prof. Köksal'ın düşünsel matrisinde de görülen kopukluk ve boşluklar.

Köksal, kuramsal düzeyde “anadili” kavramını öne çıkardığı çerçevelerde, kuramsal düzeyden uygulama düzeyine geçtiğinde “anadili” kavramını bırakıp “ulusal dil” kavramına yaslanmaya çalışıyor. Kopukluk işte bu noktada: Köksal'ın “anadili” kavramıyla ilgili olarak verdiği bilgiler ve belirttiği fikirler “ulusal dil” kavramı çerçevesinde yer bulamıyor, bulması da beklenemez.

Çeşitli fırsatlarla belirttiğim üzere “anadili” kavramı yıllardır en çok hor kullanılan kavramlardan biri. Köksal'ın söz konusu kitabında ve “yabancı dilde eğitim/anadilinde eğitim” tartışmasının önde gelen metinlerinden olan “Yabancı Dille Öğretimi İzleme” başlıklı makalesinde de durum çok farklı değil ne yazık ki. Köksal, “anadili” kavramının bilimsel tanımına gereğince yer veriyor vermesine; gelgelelim, iş bu tanımla uygulamada göz önünde tutmaya gelince sorunlar başlıyor. Örnek, “Yabancı Dille Öğretimi İzleme” makalesinden:

“Uluslaşma süreci içinde, kimi toplumların anadilleri, kurdukları devletlerin anayasalarında ‘ulusal dil’ olarak tanımlanmıştır.”

Oysa, bu noktaya kadar olan açıklamalarında, gerektiği üzere, toplumların değil, bireylerin “anadili”nden söz etmişti yazar. Belki burada “kimin toplumların anadilleri” derken “kimin toplumlarda konuşulan anadil(ler)i” demek istiyordur ya da “topluluk” yerine yan-

ışlıkla “toplum” demiştir, deyip devam edelim:

“Anadili gibi ulusal dilin de tecimsel, siyasal, yazınsal, ekinse bir önemi ve ayrıcalığı vardır. Bu önem ve ayrıcalık, anadili gibi ulusal dilin de yabancı dilden ayırt edilmesini gerektirir.”

Bu saptamayla birlikte sözü edilen dil sayısı üçe çıkmış oldu: anadili, ulusal dil ve yabancı dil. Ancak, Köksal bu üçlü denklemi geliştirmiyor; “ulusal dil” kavramını buracıkta bırakıp yeniden “anadili” kavramına dönmek ve “yabancı dil” kavramını hep “anadili” kavramıyla ikili olarak tartışmak zorunda kalıyor. Böyle olması, “yabancı dilde eğitim”in karşısına “ulusal dilde eğitim” gibi bir kavramın konulamaması doğal, çünkü bilimsel verilerin kavramı “anadili”dir. Prof. Köksal gibi “UNESCO’ya göre insan haklarının en başta gelenlerinden biri anadilinde öğretim hakkı’dır” dedikten sonra sorgulamaya bu yoldan devam etmeniz beklenir. Gelgelelim, bu noktada karşınıza yürürlükteki resmî politikalar (ideolojik/politik nedenler) çıkıyor. Bu politikalar bilimcileri ülkenin hem içine hem dışına bakmak yerine, yalnızca dışına bakmaya zorladı hep. “Anadilinde eğitim” gibi haklı bir tez, anadili Türkçe olan bilimcilerden çoğunun söyleminde İngilizce/Türkçe karşıtlaşmasına indirgendi ve gerek öncelik ilişkisinin yerine karşıtlık ilişkisinin konması, gerekse kavramların temellendirilmesinde bırakılan boşluklar, tezin yeterli güce kavuşmasını engelledi...

Konu üzerine düşünürken son olarak, bugün “anadilinde eğitim”den çok, “çiftdilli eğitim” ve “çokdilli eğitim” terimleri ile uygulamalarının öne çıktığını da eklemek gerekiyor.

“Dil Meseleleri” üzerine sorular⁷

Radikal Kitap'ta uzun zamandır “Dil Meseleleri” başlıklı köşenizde imla, anlatım konularını tartışıyorsunuz. Türkçe Sorunları Kılavuzu ve Dilimiz, Dillerimiz gibi kitaplar yazdınız. Dil meseleleri maceranız nasıl başladı?

Dile ilgi duymadığım bir zaman hatırlamıyorum. Uzun yıllar çevirmenlik yapmak da dille olan ilişkiyi geliştirdi, Türkoloji eğitimi görmediğim halde Türkçe dersi verebilecek duruma getirdi beni. Yanı sıra notlar birikti, yazıya dönüştü, bu yazılara talep doğdu...

Dilin bir ifade, iletişim aracı olduğu söyleniyor. Bu doğruysa, birbirimizin ne demek istediğini anlamamıza imkân verecek kadar konuşabilmek neden yetmesin? Kılı kırk yaran dilbilgisi, anlatım ayrıntılarına ne gerek var? (İmla bilgimizi artırmak bizi daha kibar, daha nüktedan, daha cazip, daha barışçı... mı kılar? Nasıl?)

Dilin bir iletişim aracı olduğu doğru ama sık sık unutulmuş yönü, aynı zamanda düşünme aracı olduğu. Diliniz ne kadar gelişkinse düşünceniz de o kadar gelişkin. Düşünce üretimi ancak dil aracılığıyla olabiliyor. Dilbilgisi ise, buna imla da dahil, dil bilinciyle ilgili. Kullandığınız aracı iyi tanımanızla, iyi kullanmanızla ilgili. Birbirimizin ne demek istediğini anlamamız zaten sanıldığı kadar kolay değil. Kastımızı anlatmamız da öyle. Dilbilgisi ve imla gibi bilgiler, dilimize askeri bir disiplin kazandırmak için değil, birbirimizin düşüncesini anlamamızı kolaylaştırmak için var. Bir tek virgülün nasıl da farklı anlamlara yol açabildiği hep bilinir ama sık sık da unutuluyor.

Bir de modern toplum olma meselesi var elbette. Almanya'da yıllar boyu en çok satan edebiyat dışı kitap, Almanca imla kılavuzu olmuş. Modern toplum demek, başka araçlarının yanı sıra dilini de alabildiğine standartlaştırmış toplum demek. İyi ve kötü yanlarıyla.

Yine de, dil birbirimizi anlamada tek belirleyicidir demiş olmayayım. Bazı durumlarda iyice yetersiz bir araç, bazı durumlarda da zavallı bir fazlalık olabiliyor. Hangi ortamda, hangi niyetlerle, hangi derinlerde bulunduğumuza bağlı bütün bunlar.

Şunu diyebiliriz: Dil meseleleriyle eleştirel bir bakışla ilgilenmek, hem kendi zihnimizin hem de diğer insanların zihninin farkına varmamızın yollarından biri.

Dilbilgisinin sadece iletişimle değil, doğru düşünmeyle de birebir ilgisi olduğunu söylüyorsunuz. O halde Türkiye'deki entelektüel düzey düşüklüğünün cehaletten de önce gelen sebebi imla ve anlatım konusundaki yetersizlik mi?

“Doğru düşünme” demeyelim de, düşünme diyelim. Doğru meselesi biraz karışık. Dilbilgisi, imla, anlatım gibi konulardaki yetersizlikle düşünsel düzey düşüklüğü birbirini etkiliyor diyebiliriz. En azından uzun erimde.

İsmet Özel, bir konuşmasında “Okullarda Türkçe öğretiliyor mu?” demişti. Sizce bu soru nasıl cevaplanmalı? İlköğretimden başlayarak verilen dilbilgisi derslerini yeterli buluyor musunuz? [Evetse / hayırsa, neden?]

Bu soruya olumlu yanıt verecek biri çıksa herhalde şaşırmak gerekir. İstisna oluşturan bazı öğretmenler ve anababalar vardır, her zaman oldu. Öğrencilerin büyük çoğunluğu onlara rastlayacak kadar şanslı olmuyor. Sistemin kendisi neredeyse öğrencilerin Türkçeden ve edebiyattan kaçması için elinden geleni yapıyor. Ders kitapları, öğretim anlayışı, öğretmen kavramı hep bu yönde işliyor. Dayatıcı, meraka dayalı olmayan, asık suratlı dersler ve kitaplar. Öğrenciye yukarıdan bakan bir anlayış. Neden böyle? Sanıyorum toplumun diğer yönleriyle sıkı sıkıya ilişkili bir durum bu. Çocukların ve kendinizin meraklarına korku sınırları koyduysanız o sınırlar kendi kendine genişlemez.

Ülkemizde okur-yazar oranı yüzde 85 civarında. Fakat siz bu oranı ciddiye almıyorsunuz? (Neden?)

Çünkü bu istatistikler iki harfi yan yana getirmeyi öğrenen herkesi okuryazar kabul ediyor. Okuma yazma bu mudur? Çıta çok fazla düşük düzeylerde. Kavramı bir an ciddiye aldığınızda, ülkedeki okuryazar oranının gerçekte ne kadar düşük olduğu da hemen ortaya çıkar.

Medyanın dili hakkında ne söyleyeceksiniz? Diyelim, Türkçe'nin nasıl doğru ve düzgün kullanılabileceğinin örneklerini görmek isteyen insanlar gazete okuyup televizyon izlese yeri mi?

Medyanın dili bu kadar sorunlu olmasa eğitim de bu kadar başarısız sonuçlar vermezdi. Bunlar birbirini besleyen olgular. Çocuklar çevrelerinde gelişkin bir dille karşılaşsalar onu örnek alırlar ama örnekler kıt. Bir kısır döngü oluşmuş durumda.

Yazılarınızda "İngilizceleşme"den söz ediyorsunuz. Nedir bu? Türkçe'miz, İngilizce'nin etkisi altına mı giriyor? (Neden, nasıl?)

İngilizceleşmekten kastım kabaca iki olgudur: Birincisi İngilizcenin eğitim dili olarak Türkçenin yerini alması, ikincisi ise İngilizcenin sözcük ve mantık düzeyinde Türkçeye sızması. Buna dilin kirlenmesi diyenler var ama ben bu "kirlenme" kavramından yana değilim.⁸

İngilizceleşmenin nedeni, dilin toplumsal ve siyasal belirleyicilerinde yatıyor. İngilizce en güçlü emperyalistlerin dili. Bu nedenle dünya dili durumuna geldi. (...) Günümüzün Türkçe argo sözlüklerine bakıldığında, İstanbul argosunda bu liman dilinden gelme pek çok sözcüğün yer aldığı görülüyor. İmparatorlukların ve din kurumlarının yüksek sınıfları da kendi içlerinde ortak dillere gerek duymuşlar: Bizdeki Osmanlıca, Batı Avrupa'daki Latince gibi. İngilizceleşmenin böyle bir yanı da var. Hem egemenlerin ortak dili, hem de ikincillerin. Dünya düzeyindeki toplumsal ilişkilerin genel biçimi emperyal. Böyle olunca dil tek yönde hareket ediyor. Emperyal kültürle birlikte o kültürü taşıyan dil de kendini dayatıyor. Etkilenme tek yanlı. Gerçi son dönemlerde buna karşı bir direncin geliş-

8. Bkz. "Kir" başlıklı yazı, *Dilimiz, Dillerimiz*.

meye başladığı söyleniyor. Sözgelimi, internetteki İngilizce kullanım oranı yüzde seksenleri bulduktan sonra bir gerileme eğilimine girmiş. Kendi dilinde site kurma gibi girişimlerin arttığından söz ediyor.

Türkiye’de bir Dil Devrimi yapıldı. Dile ilişkin bu siyasi eylemin anlamı neydi?

Dil devrimi Türkiye’nin modernleşme, kapitalistleşme, sanayileşme çabasıyla iç içe bir olgu. Az önce dediğim gibi kapitalist ilişkiler giderek daha büyük ölçeklerde standartlaşmayı ve tekdilciliği dayatıyor. Önce belirli bölgelerde, sonra ülke düzeyinde, bugün de tüm dünyada. Türkiye Cumhuriyeti de aynı yolu tuttu. Dil devrimi tekdilci temelde Türkçeyi esas aldı. Bu politika Türkçenin köklerini canlandırmak gibi esaslı bir iş de yaptı ama aynı zamanda asimilasyonun ve belirli bir politik tavrın simgesi durumuna geldi. Bugün bu son iki olumsuzluğun sonuçlarıyla karşı karşıyayız.

Eğitim, medya ve siyasi iktidarın oluşturduğu; dil sorunlarının aşılmasını güçleştiren bir fasit daireden söz ediyorsunuz. Bu daireden çıkmak için toplumsal ve/yahut bireysel olarak neler yapılabilir?

Bizim ülkemizde bilimciler kuramsal alana kapanıp kalmış durumda. Türkologlar için genellikle ağaçlardan ormanı görmüyorlar ya da görmekten kaçıyorlar denebilir. Uygulama alanında söz alan ender Türkologlar da tuhaf bir biçimde, tıpkı dil yanlışı yazarları gibi bilim dışına çıkabiliyor. Kuralcı, fetvacı bir dar görüşlülüğe kaptırabiliyor kendini. En azından az çok sürekli bir biçimde yazarların durumu bu. Dolayısıyla, iki yönlü bir çaba gerekli görünüyor: Bilimcilerin üniversite dışıyla, uygulamayla daha çok ilgilenmesi, ama elbette bunu bilimsel temelden ayrılmadan yapmaları. Üniversite dışında yazıp çizen dilcilerin de bilim alanında neler olup bittiğiyle ilgilenmeleri gerekiyor. Bunlar hem bireysel hem de toplu olarak çeşitli biçimlerde yapılabilecek, yapılması gerekli olan işler, açılımlar.

Bugün onlarca işadamı, yüzlerce siyasetçi, binlerce “sanatçı” medyaya çıkıp halkımıza bir şeyler söylüyor, mesajlar veriyor. Fakat hiç-

biri bir kitaptan, bir yazardan alıntı yapmıyor. Bu durumu neyle açıklayabiliriz?

Alıntıdan kastınız başlıca düşünce verilerini temel almaksa, sorunuz kendi yanıtını kendi içinde taşıyor zaten. Belli ki bu düşünce verilerinden pek haberdar değildirler.

Siz aynı zamanda bir edebiyat eleştirmenisiniz. Fakat dil konusundaki görüşlerinizle edebiyat telakkiniz arasında belli belirsiz bir ayırım var gibi, yanılıyor muyum?

Benim görebildiğim bir ayırım yok, yani bence yanılıyorsunuz. Ama bu soruyu başkaları da soruyor. Dil alanında titizlenen biri olarak, görünürde Türkçeyi paldır küldür kullanan yazarları nasıl olup da beğendiğim sorusu bu. Bana göre yaratıcı yazı ille de kurallara uygun bir dil anlamına gelmiyor. Uzun erimde dilin yapısını, kurallarını öğrenmeyen birinin yazarlık yönünde yol alması zordur elbette. Tıpkı araba kullanmaya başlayan biri gibi. Bir şoförün kullandığı araçtan hiç haberdar olmadan iyi bir şoför olarak yola çıkması, uzun uzun yol alması düşünülebilir mi? Basit bir gerçekten söz ediyoruz aslında. Alfabetik düzeydeki bir gerçek. Ama yaratıcılığın dilbilgisiyle olan ilişkisi bir belirleyicilik ilişkisi değil. Hele başlangıç için. Standart dilin kurallarına uygun bir metin dünyanın en yavan ve boş metni de olabilir. Kurallar konusu kötü gittiği için üslup diye bir şey olduğunu unutmamız gerekmez.

Benim dil alanında önemsedığım bakış açısı, betimleyici dilbilgisi adı verilen anlayışa yakın. Dilin işleyişini görebilmek için dilin içinden yola çıkan anlayış bu. Gündelik Türkçe üstüne yazanların çoğu ise, bazen farkında bile olmadan kuralcı bakış açısını benimsemiş kişiler. Kuralcı bakış açısı dile otoritenin kurallarını dayatan anlayışın adı. Dolayısıyla, o bakış açısı yaygınlaştı bizde. Oysa Türkçenin kuralları yeterince netleştirilmiş bile değil. Türkçenin başlıca dilbilgisi kitapları Fransızcadan çevrilerek oluşturulmuş kitaplar. Başka bir deyişle, Türkçeden yola çıkmış özgün bulgular değil, düpedüz uyarlama bilgiler bunlar. Fransızca gibi yapısı bakımından temelden farklı bir dilden uyarlama.

Betimleyici dilbilgisinin kuralsızlık anlamına geldiği sanılma-

sın. Burada temel alınan, kullanılan dilin kendisidir. Kurallar, kullanımdan çıkarılır ve yine kullanılan dilin izlenmesi yoluyla sürekli olarak sorgulanır. Temel kaygı, insanların anlatım ihtiyaçlarıdır çünkü.

Edebiyat, insanın anlatım ihtiyaçlarını gündelik yollardan karşılayamadıkları uğraklarda başvurabildikleri bir olanaktır. Dolayısıyla, yaratıcı dil yerleşik kuralların bir biçimde dışına çıkıyor. Ama salt yazı yazmayı bilmemekten kaynaklanan bozuk bir Türkçeden söz etmiyoruz elbette burada. Yaratıcı yazar, dili bozmak gereğini duyuyorsa bunu haklı çıkaracak gerekçeleri olan yazardır.

Sonsöz

Dil olguları da tıpkı diğer insani boyutlar gibi karmaşık etkileşimler içinde, dönemler halinde belirleniyor. Benim söz aldığım *Dilimiz*, *Dillerimiz* ile *Dil Meseleleri*, belirli bir toplumsal-tarihsel süreç oluşturan bir dönemin ayrıntıları kadar, ana çizgileriyle de ilgilidir, bütünü kapsama savında olmaksızın.

Her dil hem bir tür kaptır, hem de bir kütüphane. Dilin sözlükleri, kılavuzları ve dilbilgisi, dilin kap olma boyutunu betimler. O dilde üretilmiş ve yaratılmış, sözlü ve yazılı, az ya da çok kalıcı, sanatsal, bilimsel ya da felsefi, telif ve çeviri bütün metinler ise kütüphane boyutunu oluşturur. Burada söz konusu olan, elbette, soyut bir kütüphane, o dilde erişilebilen, somut ve soyut metinler toplamı anlamında. Bunu bütün diller düzeyinde düşünürsek, bir Dünya Kütüphanesi'nden, bir tür Babil Kütüphanesi'nden söz edebiliriz.¹

Biz insanların hemen tüm özellik ve marifetleri dillerde temsil ediyor. Yeni özellik ve marifetler de dillere ekleniyor, diller birer paralel evren gibi kendi içinde yoğruluyor. Dünyada hâlâ yaşamakta olan 6 000 (altı bin) küsur doğal dilden (=anadilinden) her birinin ömrü, bir yandan konuşurlarının durumuna, bir yandan da kütüphanesinin gelişkinlik ve yaşarlık derecesine bağlı. Arkadan yeni konuşurları gelmeyen ve sözlü ya da yazılı kütüphanesi gelişmeyen bir dil, ömrünü tamamlamış demektir. Ondan geriye kalabildiği ka-

1. 2009 yılında ABD'nin ünlü Kongre Kütüphanesi tarafından UNESCO desteğiyle bir "Dünya Dijital Kütüphanesi" kurulmuş (*World Digital Library* www.wdl.org). Yalnızca yedi dilde düzenlenmiş bir kütüphane bu: Arapça, Çince, Fransızca, İngilizce, İspanyolca, Portekizce ve Rusça. Bakış açısı sınırlı, ağırlık tarihte, yine de değerli, geleceği olabilecek bir başlangıç. İlgi gerektiriyor. Ancak, benim kastettiğim bu değil, sanal olanlar da dahil, genel ve soyut Dünya Kütüphanesi'dir.

dar metin kalır, tıpkı müzelerdeki eserler gibi. Eserler elbette değerlidir, sınırsızca bilgiye ve yoruma açıktır ama, artık kendi kendisinin üstdili olamıyordur, başka dillere konu/konuk olabiliyordur ancak. Ölen dillerden bazılarının bilinen bir müzesi bile yoktur, en azından şimdilik, teknolojilerin yetersizliği nedeniyle.

Belki teselli olabiliriz: Bilimsel teknolojik devrim ataların “söz uçar yazı kalır” sözünü de eskitti. Çoktandır, seslerimiz de kayda geçiyor. Ve “dil” sözcüğü habire yeni anlamlar kazanırken, kütüphaneler büyüyor. Metinler bir yandan elim elim elenirken, bir yandan da, yalnızca edebiyat ve diğer sözel sanatlarda değil, hatta onlardan da çok, bilimin sayısız dalları ve felsefe gibi daha çevrilebilir alanlarda, dünya insanların onsuz edemeyeceği ortak kütüphaneler) gelişiyor.

Hiçbir dili kütüphanesinin ve konuşan bireylerinin dışında, yalnızca “kap” olarak düşünemeyiz. Hiçbir dil, kabından ya da dilbilimin verdiği adla “anlatım düzlemi”nden ibaret değil. “Anlatım düzlemi” kavramı, kullanışlı bir soyutlamadan ibaret. Dilbilim her ne kadar uzun yıllar bu düzlemi konu edinegeldiyse de, 20. yüzyılda diğer boyutlar da bir bir kendini dayatarak yeni disiplinler halinde ortaya konuldu: Toplumdilbilim, sesbilim, anlambilim, çeviribilim, metindilbilim, söylem çözümlemesi, kökenbilim, edimbilim, sözlükbilim, ruhdilbilim, göstergebilim vb.

Her birimiz zaman zaman kendi bireysel kütüphanemizi yoklarız. Bazen sevinir bazen fena halde yüksünürüz. Karşımızdaki birilerinin kütüphanesi konusunda da böyledir halimiz.

Dilimizin kütüphanesi ne durumda? Hangi dillerin hangi kütüphanelerine ihtiyacımız var?

Bu soru her dil için bir uğrakta kaçınılmaz hale gelir. Her dil, kendi kütüphanesi ile Dünya Kütüphanesi arasında karşılaştırmalar yapmak, bağlar kurmak zorundadır. Sağa bakar, sola bakar, önüne arkasına bakar. Bazen gaiplerden inanılmaz bir ses duyar.

Kaynakça

- Abrevaya, Elda (2013) *Kadınlığın Uzun ve Dolambaçlı Yolu*, İstanbul: Bağlam.
- Ağaoğlu, Adalet (1985) *Göç Temizliği*, İstanbul: Remzi.
- (2007) *Damla Damla Günler III*, İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Akatlı, Füsün (1980) *Yaz Başına Neler Gelir*, İstanbul: Ada.
- (1989) *Felsefe Kıyılarında*, İstanbul: Afa.
- AKDITYKTDK (2000) “Avrupa’da Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Sorunları Toplantısı”, Ankara.
- Aksan, Doğan (2007) *Türkçenin Bağımsızlık Savaşı*, Ankara: Bilgi.
- Alpay, Necmiye (2000) *Türkçe Sorunları Kılavuzu*, İstanbul: Metis.
- (2004a) *Dilimiz, Dillerimiz: Uygulama Üzerine Yazılar*, İstanbul: Metis.
- (2004b) *Radikal Kitap*, 26.11.2004. Bu yazıya internetten ulaşılabilir: www.radikal.com.tr/kitap/dil-meseleleri-856340/
- Altun, Selçuk (1990) *Ku(r)şun Lezzeti*, İstanbul: Sel.
- Arslan Öçal, Kübra (2011) “Dişil Dil ve Eko-Feminist Bağlamda Latife Tekin ve Muinar”, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Ana Bilim Dalı.
- Atbaşoğlu, Cem (2005) *Ses*, İstanbul: Can.
- Belge, Murat (1983) “Türk Dilinde Gelişmeler”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, Cilt 10, İstanbul: İletişim.
- (1994) *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İstanbul: YKY.
- (2001) “‘Yol Türküleri’ ile ‘Han Duvarları’”, *Birikim*, Eylül.
- Chomsky, Noam (2002) *Dil ve Sorumluluk*, çev. Hüsnü Özasya, İstanbul: Ekin Yay.
- Çandar, Tuba (2007) *Murat Belge: Bir Hayat*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Çotuksöken, Yusuf (1991) *Türkçe’de Ekler, Kökler, Gövdeler*, İstanbul: Cem.
- Dikmen, Selahattin (1990) *Türkçenin Yeterince Doğru ve Güzel Konuşulmadığı Yörelere İçin Sınıf Öğretmeni Rehberi*, Ankara: Öğretmen Kitapları.
- Direk, Zeynep (2005) *Başkalık Deneyimi*, İstanbul: YKY.
- (haz., 2007) *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, İstanbul: YKY.

- Duhm, Dieter (2009) *Kapitalizmde Korku*, çev. Sargut Şölçün, İstanbul: Kırımızi.
- Ercilasun, Ahmet B. (2000), *Avrupa'da Yaşayan Türk Çocuklarının Ana Dili Sorunları Toplantısı*, Ankara: AKDITYKTDK Yay.
- Ergenç, İclâl (1995) *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, İstanbul: Simurg.
- Gazi, Mustafa (2006) *Diyarbakır Türkçesi: Melmeketten Êlesine Yansımalar*, İstanbul: Do.
- Güçlü, Nazmiye (2004) *araba aldım kadın oldum*, İstanbul: Nokta.
- Gürbilek, Nurdan (1986) *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis.
- (1995) *Yer Değiştiren Gölge*, İstanbul: Metis.
- Güzel, Doğan (1997) *Qırıq*, Diyarbakır: Avesta.
- Hatiboğlu, Vecihe (1971) *İkileme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Heboyan, Esther (2007) *İstanbul Yolcuları*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras.
- İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman, A. Sumru Özsoy (2011), *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üni. Yay.
- İplikçi, Müge (2013) *Söyleşi: Gülenay Börekçi*, www.haberturk.com/yazarlar/gulenay-borekci/901461-muge-iplikciden-mutluluk-kitabi.
- İzgören, Ahmet Şerif (2004), *Avcunuzdaki Kelebek*, Ankara: Elma.
- Kasar, Sündüz Öztürk (1995) “Hedef Kitle Olarak Çocukları Alan Yazılı Basında Dil Kullanımı”, *Kitle İletişim Araçlarında Dil Kullanımı* içinde, Ankara: Dil Derneği Yay.
- Kaya, Hasan (2005) *Kürt Öykü Antolojisi*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Koç, Nurettin (1990) *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Koçak, Orhan (1995) *İmgenin Halleri: Mithat Şen'in Resmine Doğru Üç Deneme*, İstanbul: Metis.
- (2009) “Dağlarca ve ‘Etkiler’ Sorunu”, *Fazıl Hüsnü Dağlarca* içinde, Kültür Bakanlığı Yay.
- Korkmaz, Zeynep (2003) *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksal, Aydın (2003) *Dil ile Ekin*, İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Lewis, Geoffrey (2004) *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, çev. Mehmet Fatih Uslu, İstanbul: Gelenek.
- Mağden, Perihan (2002) *İki Genç Kızın Romanı*, İstanbul: Everest.
- (2007) *Biz Kimden Kaçıyorduk Anne*, İstanbul: Can.
- Margosyan, Mıgırdıç (1992) *Gâvur Mahallesi*, İstanbul: Aras.
- (1995) *Söyle Margos Nerelisin?*, İstanbul: Aras.
- (1998) *Biletimiz İstanbul'a Kesildi*, İstanbul: Aras.
- (2006) *Tespîh Taneleri*, İstanbul: Aras.

- Mehmet Rifat (1993) "İstemek ve Korkmak", *Kuram Kitap 2*, İstanbul: Kur.
- (2004) *Eleştirel Bakış Açıları*, İstanbul: Dünya Kitapları.
- (2007) *Homo Semioticus ve Genel Göstergibilim Sorunları*, İstanbul: YKY.
- Memet Fuat (2001) *Dil Üstüne*, İstanbul: Adam, s. 73-80.
- Menz, Astrid ve Christoph Schroeder (haz., 2006) *Türkiye'de Dil Tartışmaları*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Öğüt, Hande (2011) "Feminist iyilik meleği Maeve Binchy ve feminizmin içinin boşaltılması", 14 Mayıs 2011, kritisyen.blogspot.com.tr/2011/05/tek-boyutlu-kadinin-yukselisi.html (Erişim tarihi: 10.1.2018).
- Özbudun, Sibel (1997) *Ayinden Törene: Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Özgül, Fatih (2006) *Bir Şey Oldu*, İstanbul: Metis.
- Pamuk, Orhan (1990) *Kara Kitap*, İstanbul: Can.
- (1994) *Yeni Hayat*, İstanbul: İletişim.
- (1998) *Benim Adım Kırmızı*, İstanbul: İletişim.
- (2003) *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*, İstanbul: YKY.
- Parla, Jale (1990) *Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim.
- (2000) *Don Kişot'tan Bugüne Roman*, İstanbul: İletişim.
- Sadoğlu, Hüseyin (2003) *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Samancı, Suzan (2004) *Korkunun Irmağında*, İstanbul: Metis.
- Sezgin, Dinçer (2005) *Kaveko*, İstanbul: Papirüs.
- Sofuoğlu, Ebubekir (2017) birizblog.wordpress.com/2017/03/05/dilde-tasviye-ile-ozturkcedegil-ingilizce-yerlesmektedir/ (Erişim tarihi: 6.12.2017).
- Soysal, Ahmet (2006) *Eşsiz Olana Yakınlık*, İstanbul: Kanat Kitap.
- Tekin, Talat ve Mehmet Ölmez (1999) *Türk Dilleri*, İstanbul: Simurg.
- Tezcan, Nuran (1983) "Yükseköğretimde Anadili Öğretimi", *Türk Dili* dergisi, Dil Öğretim özel sayısı, Sayı 379-380, Temmuz-Ağustos, TDK yayını.
- Toptaş, Hasan Ali (1993) *Yalnızlıklar*, İstanbul: Kavram.
- (2009) *Uykuların Doğusu*, İstanbul: İletişim.
- Ünlü, Mahir (2004) *Türkçe'de İnciler İncelikler: CÖNK Gibi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yücel, Tahsin (2007) *Dil Devrimi ve Sonuçları*, İstanbul: Can.

Dizin

- ~ imi/işareti, bkz. dalga imi/işareti
12 Eylül 1980, 21, 48, 214
301. madde, 50-51
- A., Osman Hakan, 81
A., Utku, 13
Abacı, Tahir, 54-56, 76
ABD, 32, 35-36, 53, 62, 63, 95, 152,
191, 211, 234, 247
acknowledge, 165
açılım, 151
ad tamlaması, 78, 108
ad/başlık, 72
adalet, 43, 88, 128
adıl, 29, 68, 110
“adına”, 100
Ağa, Kenan, 86-87
Ağaoğlu, Adalet, 192-94
ağız, 17, 132, 177, 180, 227
ahde vefa/ahd-i vefa, 72
ahlak, 23, 128
Ahmed Arif, 33
aidiyet, 90
akademi, 175-80
Akaş, Cem, 13
Akatlı, Füsün, 223-25
AKDITYKTDK, 21, 44, 45, 79, 91-92,
102, 106, 114, 118, 130-35, 139,
143, 166-67
Akın, Gülten, 204
aklı selim/aklıselim, 72-73
Aksan, Doğan, 180-82
aksiyon almak, 151
Aktan, Gündüz, 35
Aktürk, Sait, 98
alfabe, 24-27, 116-18, 131-34, 172-73
algı, 137-38
Algın, Adnan, 13
Alkaya, Orhan, 16
Almanya, 47, 113, 191, 237, 240
Altun, Selçuk, 69, 70
“ama” bağlacı, 213
Amado, Jorge, 210
Ana Oğuzca, 236
Ana Türkçe, 236
anadil/anadili, 141, 165, 226-31,
235-37
anadilinde eğitim, 231-39
anakronizm, 174
anayasa/Anayasa, 104
Andaç, Feridun, 61, 69-70
Anday, Melih Cevdet, 65-66, 223
“anlam”, 38, 66
“anti” enflasyonu, 165-66
apaçık/göz göre göre, 73
apostrof, 108-9
araçsallaştırıcı, 186-87
Arapça, 12, 22-24, 26-29, 71, 73, 89,
91, 106, 124, 138, 144-45, 159, 199,
247
Araplar, 63
argo, 15, 18-19, 30, 156, 242
Arslan, Ahmet, 148
Arslan Öçal, Kübra, 31

asimilasyon, 231, 233, 237, 243
 “asker millet”, 47, 143
 Aslankara, M. Sadık, 79
 at binmek/ata binmek, 74
 Ataç, Nurullah, 124, 178, 221, 237-38
 Ataseven, Recai, 13
 atasözü, 173, 195
 Atay, Oğuz, 214
 Atbaşoğlu, Cem, 184
 Atilla, Mehmet, 13
 Atlantik, 151-52
 avro, 166
 Avrupa Birliği, 24, 40
 Aydın, Mehmet, 111-12
 Aygündüz, Filiz, 206-7
 ayırıcı imler/işaretler, 120
 Aymaz, Göksel, 161
 ayrılıkçılık/ayırımcılık, 48, 74-75
 ayrılmak/gitmek, 152
 ayırım/ayırımcılık, 75
 Azeri Türkçesi, 236
 azınlık, 40, 41, 53, 179, 233

Badak, Aydın, 111
 bağlaçlar, 57, 66-67, 84, 91, 99,
 108-9, 116, 119, 122-24, 126,
 204, 220
 bağlam, 38-39
 bağlantılı, 60
 bahane, 133, 231, 234
 Balbay, Mustafa, 69
 Balçık, M. Berk, 178-79
 Banguoğlu, Tahsin, 110-11
 barış, 30, 34-35, 47, 99
baril/varil, 168
barter, 168
 baş başa/başabaş, 76
 bayan kahraman, 143
 Bayanoğlu, Selim, 13
 bayi/bayii, 106-7
 Baykal, Deniz, 99-100, 231
beach, 164-65
 Bear, Joshua, 13
böceri/yetenek/yeti, 92-93

Behramoğlu, Ataol, 76, 85
 Beker, Pınar, 13
 Belge, Murat, 94, 113, 153, 180,
 213-15, 217-18, 222
 Benedictus, 116-17
 Bener, Vüs'at O., 184
 beyt-i berceste, 174
 biçem, 15, 19, 69-70, 99, 154, 205,
 209-10, 213-14, 220
 biçembilim, 184
 Bindak, M. Cahit, 13
 bir yana/şöyle dursun, 76
BirGün, 32-35, 103
 bitişken/bitişimli, 58, 60
 “bizim”in varlığı, 93
 bolluk/fazlalık, 140
 Bonnefoy, Yves, 208
 Borges, J. L., 224
 “boşa heba etmek”, 93
 Bouillon, Claude, 77
 bölücülük/ayırımcılık/ayrılıkçılık,
 76-77
 Börekçi, Gülenay, 30
 Brando, Marlon, 32
 Brecht, Bertolt, 146
 Brendemoen, Bernt, 178
 Britanya, 22
 “bu sebepten dolayı”, 93
 Bush, George W., 32, 34
 Butto, Benazir, 89
 büyük harf, 78, 104-5, 114, 119-20,
 180, 212
 cami/camii, 106-8
carry trade, 168
casus belli, 152
 CCO, 169
 Cemal, Ahmet, 16
 Cengiz, Gülsüm, 232
 CEO, 169
 Cevizci, Ahmet, 159
 Ceylan, Yasin, 237
 Chaucer, Geoffrey, 221
 Chomsky, Noam, 160

- cilt/deri, 77
cinayetın türleri, 51-52
cins adı, 105, 114, 158, 175
cinsiyetçi, cinsiyetçilik, 28-29, 31, 39, 120, 143
CMO, 169
Comrie, Bernard, 58
cool, 166
Coşkun, Ayfer, 191
Cönk dergisi, 174
cönk, 173-74
cumhurbaşkanı/Cumhurbaşkanı, 104
cümle düşüklüğü, 122, 160
- Çağbayır, Yaşar, 45, 68
çağrı merkezi, 152-53
Çalışlar, Oral, 84
Çallı, Mustafa, 13
Çandar, Tûba, 213
Çapan, Cevat, 80
çekim eki, 110-11, 113
Çelik, Ergün, 13
Çetin, Fethiye, 191
çeviri, 26, 55-56, 63, 135, 141, 144-45, 147, 151, 153, 155-61, 165, 207
çeviribilim, 248
“çıkma”, 153
Çiçek, Cemil, 51
çiftidilli, 230, 239
çifte ettirgen, 94, 206
Çiller, Tansu, 99
Çingene, 36, 45, 131, 142
Çintay, Nur, 158
“çoğul disiplin”/çokdisiplinli, 153
çoğul eki, 71-72, 91-92, 141-42, 218
çoğulculuk, 30, 230
çokdilli, 200, 230, 234, 239
Çoker, Adnan, 188
Çolak, B., 13
Çotuksöken, Yusuf, 60, 110, 112
Çölgeçen, Bilal, 147
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü, 174, 207
dakiklik/isabet, 153-54
dalga imi/işareti, 129
dava, 82
“de” bağlacı, 108-9, 122
demagoji, 49-50, 99
Demir, Nurettin, 255
Demiralp, Kaan, 13
Demirtaş, Hande, 13
derin yapı, 54-55, 203, 211
dermekleşme hakkı, 154
derogasyon, 146
derpiş etmek, 85
destinasyon, 146
deyimler, 36-39, 46, 123-24, 171, 190, 196-97, 206
dijital, 247
Dikmen, Selahattin, 229
dil değişimi, 145, 179
Dil Derneği, 76, 102, 118, 121, 130, 166
Dil Derneği'nin *Yazım Kılavuzu*, 118-34
dil düzeyleri, 17
dil düzlemi, 19
dil yanlışı kitapları/yazarları, 137, 243
“dilde bozulma”, 17-19
“dilın cinsiyeti”, 28-31
dilın statüsü, 179
dilsel/dilbilimsel, 154
dilyetisi, 56
Dink, Hrant, 214
dinozor/dinazor, 102
dipnot imi/işareti, 122, 125
Direk, Zeynep, 28, 31
direk/direkt/doğrudan, 77
disiplinlerarası, 153
dizinler, 11, 109, 222
doğal dil, 18, 29, 183, 247
doğrudan aktarma, 71
doğrulamak, 11
dokunuş/üslup, 154
dolayım, 187, 194, 219

- doyumsuz tadı, 96
 dönüşlülük eki, 112
 Duhm, Dieter, 209
duopoly, 163
 duygu değeri, 67
 duygusal katsayı, 154
 duymazdan/duymamazlıktan
 gelmek, 79
 düşük cümle, 122, 160
 düzanlam, 124
 düzensiz göçmen, 154

 Ece Ayhan, 18, 185
 edebi dil, 220-21
 edilgen çatı, 72, 121
 edim, 39, 90
 egemen dil, 19
 eğik çizgi, 109-10
 eğitim, 173, 236-37
 eğitim almak/görmek, 16, 78
 eğretileme, 18, 36-40, 81, 97, 193-94,
 200, 203, 206-7, 209
 eküri, 74
 eleştirel mesafe, 219
 eliptik, 146
 emlak, -ki/-kı, 121-22
 emlakçı/emlakçi, 122, 130
 emperyal, 23, 34, 159, 242
 emperyalizm, 34, 35, 242
 "empoze edip dayatmak", 94
 enerji, 205, 220, 222
 engelli, 37, 39, 41-42
 Engels, Friedrich, 161
 entelektüel, 115, 155, 241
 entonasyon, 146
 epistemoloji, 215, 217
 EQ, 154
 Erbil, Leyla, 184
 Ercilasun, Ahmet Bican, 228
 Erdemol, Haluk, 13
 Erdoğan, Emine, 89
 Erdoğan, Recep Tayyip, 76, 88,
 100, 237
 Ergenç, Ahmet, 188-89
 Ergenç, İclâl, 88
 Ergin, Muharrem, 112
 Erkiner, Ergin, 41-42
 Ermeni, 36, 44, 50-51, 95
 Ermenice, 117, 191, 199, 233
 Erözçelik, Seyhan, 13
 Ersen, Margarete I., 13
 Esad, Esma, 89
 Esendal, Memduh Şevket, 186
 "eski", 225
 espri, 174
 eşitçe/aynı biçimde, 155
 eşitlik, 76
 eşya, 89
 etik, 23
 etki/sonuç, 155
 etni, 50, 81, 146, 227
 etnik, 49-50, 77, 81, 90, 227
 etnisite, 48
 etnonasyonalizm/etnosentrizm/
 etnikçilik, 146
 Euler, Leonhard, 42
 euro/avro, 166
 evrak, 89
 eylem planı/önlem planı, 155
 Eyüpgiller, Saygın, 150
 ezbercilik, 15-17
 ezbersiz eğitim, 16

 facebook/Facebook, 114
factoring, 169
 faili meçhul, 138
 farklılık/görüş ayrılığı, 155
 Farsça, 22, 24-27, 117, 138
 fazlalık, 140
 Fethi Naci, 223
 Fişekçi, Turgay, 75, 94
fitness center, 166
 fonetik (sesçil), 25
forex, 169
 Fransa, 46, 113, 191
 Fransızca, 18, 29, 39, 46, 55-56, 58,
 80, 89, 105, 115, 145-51, 159,
 161, 165-66, 168, 180, 193, 208,

236, 244

Fuzuli, 107, 221

füzen, 103

galatımeşhur, 71, 73, 236

Gazi, Mustafa, 171-72

geçmiş sıfatfiili, 111

Gencan, Tahir Nejat, 110

gerçek/gerçeklik, 140

Goethe, J. W. von, 71

google/Google, 114

görev/unvan, 78-79

"görevden azletmek", 94

görmezden/görmemezlikten

gelmek, 79

gösterge, 54-55

gözetim/göz önü/göz hapsi, 79

gözlemek/gözlemlemek, 79

grand prix, 166

guvaş, 103

Güçlü, Nazmiye, 36-38

Gül, Abdullah, 51

Güler, Hilmi, 148

Gülizar, Jülide, 60-61

günlük/gündelik, 80

günün sonunda, 156

Gürbilek, Nurdan, 217-21

güruh, 74

Güzel, Doğan, 171

Hacı, Gürkan, 167

hâlâ/yine de, 156

Hatiboğlu, Vecihe, 62

"hatta" bağlacı, 203-4

Hawking, Stephen, 42

Heboyon, Esther, 189-91, 193

hedge fonları, 169

Hekimoğlu, İnci, 47

Hepçilingirler, Feyza, 98

Hepdurluk, Murat, 13

Hergünlü, Tülay, 226-27

Hızır, Nusret, 224-25

hikâye/haber, 156

Hilfiger, Tommy, 63

Hitler, Adolf, 36, 39

Humeyni, Ayetullah, 35

hükümet, 32, 60, 156

ırk, 50, 181

ırkçılık, 30, 32, 36, 44-46, 50-51, 63,

77, 90, 142, 197

ırkçılık/hak ve özgürlük talebi, 80-81

Işık, Toprak, 32

İbranice, 117

"içi kof", 94

ideoloji, 28, 32, 46, 142-43, 173,

175-76, 179, 217, 239

idi/-(y)di, 65-66

ikidilli/ikidillilik, 21, 210, 229-31

ikidilli eğitim, 233-35

"iletişim yanılsaması", 16

ilgeç, 69

İlhan, Attilâ, 174, 182, 204, 210

İlk Türkçe, 236

ima turnağı, 126

İmer, Kâmile, 95

imla işaretleri/yazım imleri, 119-20

"ince anlam", 174

infaz, 178

İngilizce, 22-23, 29, 55-56, 59-63, 72,

83, 85-91, 103, 110, 114, 116-17,

126, 133, 136, 144-70, 178, 182,

193, 242

inovasyon, 147

İnsel, Ahmet, 72, 161

integrist, 179

internet/İnternet, 114

İpekyüz, Necdet, 232

İplikçi, Müge, 30

ironi, 176, 194, 213-14

İsrail, 35-36

istem/istenç, 81

istihare/istiare, 81

itibar, 87

İzgören, Ahmet Şerif, 63

- Japonya, 47
jargon, 18, 61
jet-lag, 167
- kabiliyet, 92
kabristanlık/kabristan/mezarlık, 81
kaçınılmaz/vazgeçilmez, 81
Kadioğlu, Ayşe, 90
Kafaoğlu-Büke, Asuman, 65
Kafka, Franz, 210
Kâhyaoğlu, Orhan, 85, 105
kakışma, 21, 61-62, 93, 95, 118
kamu/kamuoyu/kamusal alan, 82, 157
kapitalizm, 145, 209
Karakuş, Hidayet, 33-35
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, 85
Karasu, Bilge, 124
Karay, Refik Halit, 65, 186
karting, 147
Kasar, Sündüz Öztürk, 92
kavim, 45, 49, 50, 81, 96, 143, 146, 227
Kaya, Hasan, 186
kayıtdışı, 154
kaynaklar, 19, 30, 31, 48, 58, 63-64, 70, 109, 118, 131, 180-81, 214
kelimelendirme, 157
Kemal Tahir, 194
kesme imi/işareti, 104-6, 108, 113-14, 120-21, 127, 164-65, 192, 198
Kılıçdaroğlu, Kemal, 112
kısa öykü, 85-86
kısaltmalar, 129-30, 164, 169
-kî eki, 101, 110-11, 119
Kilimci, Ayşe, 199
kişi adı, 112, 127
klişeler, 97-99
klişecilik, 30, 118
know-how, 169
Kocaman. Ahmet, 95
Koç, Nurettin, 66, 110
Koçak, Orhan, 99, 219-22
kod değiştirimi/kod karıştırımı, 144-45
- komedyen/oyuncu, 147
Kongar, Emre, 89, 98
konsolide etmek, 147
koşya, 157
Korat, Gürsel, 70
Korkmaz, Zeynep, 110, 178
korku, 209-10, 223, 241
köken dil, 137
Köksal, Aydın, 237-9
köy olmayan köyler, 104
kriminalize etmek, 147-48
Kuday, Neval, 13
Kumkumoğlu, Ali Kemal, 77
“kur fiyatı”, 94
kurgu/kurmaca, 83
Kurmançi, 231-32
kurum adları, 120-23
Küçük, Murat B., 13
Küçükoğlu, Rıza, 47-48
küfür, 36
küreselleşme, 32, 34, 95, 138
Kürt, 35-36, 40, 45-46, 48, 50, 53, 80, 132-33, 134, 171, 230-33, 235
Kürtçe, 18, 45, 117, 131-34, 145, 172-73, 179, 186, 230-33
- laiklik, 42-44
Latin alfabesi, 24-26, 116-18, 133-34, 173
Latince, 12, 111, 117, 144, 150, 152, 236, 242
Le Guin, Ursula K., 75
lehçe, 27, 49, 139, 177, 227, 231, 236
Lewis, Geoffrey, 181
Luxemburg, Rosa, 161
- Mağden, Perihan, 211-13
Mallarmé, Stéphane, 208
Margosyan, Mıgırdiç, 190, 198-200
masal dili, 57, 204
“masum” olmak, 51
mazeret, 153
medyatizm, 17

- Mehmet Rifat, 221-23
 meleke, 92
 Memet Fuat, 66, 67, 223-24
 menkıbe, 174, 175
 menopoz/menapoz, 102
 mensubiyet, 90, 91
 Menteş, Murat, 38, 240
 Menz, Astrid, 176
 mesafe, 18, 220
 Mesci, Ayşe Emel, 95
 mesele, 59, 67-68
 Mete, Ömer Lütfü, 80
 metin şiir/düyazı şiir/dizesiz şiir, 83
 meydan okuma, 157
 mısra-ı berceste, 174
 Milan/Milano, 83
 militarizm, 47, 53, 143
 Miller, Arthur, 32
 millet, 226-27
 milliyetçi, 30, 74-75, 234
 modern bilim, 43
 Montaigne, Michel de, 206
 mortgage, 150, 169
 Mübarek, Suzanne, 89
 müdahale/müdahele, 112
 mülkiye/Mülkiye, 84
 münacaat, 174-75
 naif, 188
 Nâzım Hikmet, 33, 65, 212
 “ne de”, 67, 158
 ne ki/ne var ki, 84
 “ne... ne...” bağlacı, 66-67
 Nedim, 221
 nefret söylemi, 30
 nepotizm, 158
 neskafe, 158
 Netanyahu, Benjamin, 36
 Nietzsche, Friedrich, 109
 nik, 158
 nokta, 116, 124-25
 noktalama imleri/işaretleri, 119-20, 126
 not etmek, 159
 NTV, 164
 nüke, 174
 O. Henry, 185
 off-shore, 163, 169
 Oğuzca, 236
 Oktay, Ahmet, 85, 220
 Okumuş, Fatma, 13
 “olmak”, 159
 olmazsa olmaz/vazgeçilmez, 140
 olumsuzluk eki, 66-67, 111, 220
 Onaran, Mustafa Şerif, 196-97
 onaylamak, 165
 opsiyon, 97
 Orhan Veli, 214
 ortak dil, 117
 ortakgörü, 159
 ortodoks/Ortodoks, 105
 ortopedik/ortapedik, 102
 Osmanlıca, 12, 26-27, 58, 73, 106, 138, 220-21, 242
 otoritarizm/otoriterizm, 112
 otorite, 148
 oyuncu/özne/fail, 159
 Öğüt, Hande, 30, 209-10
 Ölmez, Mehmet, 236
 Ömer Seyfettin, 185
 “önceden ödenebilir”, 160
 öncelikle/önce, 84
 “önemli değil”, 160
 öngörmek, 85
 öngörü/bilicilik/tahmin, 85
 örgütlenme hakkı, 154
 öykü/kısa öykü, 85-86
 Öz, Erdal, 124
 Özal, Turgut, 99
 Özbudun, Sibel, 20
 Özdemir, Alişan, 13
 Özdemir, Emin, 174
 Özdemir, İlknur, 86
 Özden, Özge, 13
 özel ad/yarı özel ad, 114, 133
 özel alan, 82

- özel dil, 56
 Özel, İsmet, 241
 Özel, Sevgi, 78-79
 özentili, 221-22
 Özer, Cansu, 13
 özgün, 221-22
 özgürleşmek/kurtulmak, 160
 Özgüven, Fatih, 98, 187-89
 Özön, Mustafa Nihat, 27
 Özön, Nijat, 63
 Özsoy, A. Sumru, 95
 Öztürk, Zarife, 13
 "Öztürkçecilik", 178-79
- Pamuk, Orhan, 89, 178, 205-7
 pantolon/pantolon, 102
parity, 163
 Parla, Jale, 188-89, 215-17, 220-21
 pastel, 103
payable in advance, 160
 Pekkan, Ajda, 166
 pik, 148
 Pir Sultan Abdal, 44-45
 PKK, 74, 100
 politika/siyaset, 86
 popülist, 99
post, 167
 pozisyon, 148-49
 proletarya/proleterya, 112
 promosyon, 149
 prospektüs, 149
 psikanaliz, 19, 31
 Püsküllüoğlu, Ali, 63-64
- raporlamak, 160
 rasgele/rast gele, 67
 reaksiyoner, 161
 realist/realite, 140
 realize etmek, 149
 renovasyon, 147, 165
 resmî dil, 86, 149
 reyting, 149
 rezidans, 149
 Rimbaud, Arthur, 208
- röveşata, 149-50
 ruhbilim, 173, 208
- saatlerin ekleri, 114
 Sadoğlu, Hüseyin, 181
 sağduyu, 73, 159
 Sait Faik, 76
 sakat, 36-39, 41, 52, 87
 salım/salınım, 87
 Samancı, Suzan, 209-11
 sanayi/sanayii, 106-8
 Sancak, Jale, 185
 Saraç, Tahsin, 46
 Sartre, Jean Paul, 206
 Satılmış, Engin, 13
 satın almak/inandırıcı bulmak, 161
 Saussure, Ferdinand de, 145
 saygı/saygınlık, 87
 Schroeder, Christoph, 176
 seçim sathı mahalli/seçim sath-ı
 maili, 87
 seküler, 43
 seküritizasyon, 150
 -sEl eki, 67-68
 Selçuk, İlhan, 80
 Sertkaya, İlhami, 232
 ses düşmesi, 63-65
 sesbilim, 133, 248
 sesçil (fonetik), 25
 Sezgin, Dinçer, 194-98
short selling, 163
 sıfat tamlaması, 78, 96, 107, 135
sine qua non, 140
 Sirmen, Ali, 104
 sit/SİT, 105
 sitasyon, 150
site-specific, 167
 sivil itaatsizlik/kampanya, 88
 sivil, 84, 218, 232
 siyaset, 48, 86
 skor, 150
 slaş, 110
 Sofuoğlu, Ebubekir, 22-23
 "sonucunu çıkarsamak", 95

- soru eki, 69-71
 sorunsal, 52, 67-68
 sosyal/toplumsal, 88
 sosyalizm, 161, 217
 soy, 81
 soydaş, 50, 91
 Soysal, Ahmet, 207-8
 soyut dil, 185
 söylem, 28-56, 87, 213-14, 218
 söylem/söyleyiş, 88-89
 sözcük yasakları, 133, 173, 181, 196-97
 “sözde”, 95-96
 sözdizimi, 58, 61-62, 73, 122, 124, 126, 141-42, 160, 178
 sözlük, 44-46
 SPA, 167
 spor terimleri, 170
 stabil, 150
 standart dil, 18-19, 244
 start almak, 167
 statü planlaması, 181
 stiker, 168
 Su, Ruhi, 112
subprime, 170
 suistimal/suiistimal, 68

 Şafak, Elif, 158, 207
 Şaron, Ariel, 36
 Şavkay, Tuğrul, 181
 Şen, Halidun, 133
 şeyler/eşya, 89
 şive, 17, 177, 180
 şovenizm, 142

 Taner, Haldun, 65-66
 tanrı/Tanrı, 105-6
 Tansuğ, Avniye, 13
 tarihsel yük, 175, 179
 tasarruf ilkesi, 60-61, 64, 68, 79, 115
 tek mi çift mi, 115
 tek turnak imi/işareti, 127
 Tekay, Mebuse, 191
 tekdilcilik, 179, 228, 234-35, 243

 Tekin, Talat, 227, 236
 tema, 150
 temel anlam, 124
 terim birliği, 60, 124
 terörize etmek/olmak, 150
 tezat/tezatlı, 89
 Tezcan, Nuran, 228
 turnak imi/işareti, 124-7, 134, 192
 tilde, 129
timeless, 162
top 10, 163
 toplantı adları, 106
 “toplum olmak”, 171, 228
 toplumbilim, 40, 178
 toplumdilbilim, 95, 178, 225, 248
 toptancı, 30-35, 40
 Toptaş, Hasan Ali, 184, 200-4
 trend, 148
 Tuna, Deniz, 126
 Tunç, Özden, 13
 Turan, Tevfik, 178
 “tüketici”, 161
 Türk Dil Kurumu, 20-21, 139
 Türk dilleri, 227
 “Türkçe dili”, 96
 Türker, Yıldırım, 53, 218
 Türkeş, A. Ömer, 64
 Türkiyeli, 142
 Türkmen, 36
 Türkmence, 236
 Türkseven, Hanife, 13
 twitter/Twitter, 114

 ua/uva, 115
 Uçar, Aliye, 13
 ulus, 90, 142, 179, 226-28
 “ulusal çıkar”, 34
 ulusal dil, 238-39
 ulusalcı, 34
 unvan, 78-79, 104
 Uyar, Yılmaz, 13

 ücret/fiyat, 90
 Ünlü, Mahir, 173-74

üstanlam terimi, 119-20
 üstdil, 54-56, 177, 248
 üstenci/üsttenci, 90
 üstlenmek/üslenmek, 90
 Üstündağ, Tülay, 13
 üyelik/aidiyet/mensubiyet, 90
 vaka/vakıa, 91
 van, 168
 Vanunu, Mordechai, 36
 vatandaş, 50, 60, 90-91
 vazgeçilen ekler, 60-63
 ve/veya, 91-92
 virgül, 115-16, 120, 122-23, 125-29,
 142, 196
 vizyon, 151
 Wallerstein, Immanuel, 161
 Wellness, 167
 Woolf, Virginia, 75
 wordpress/Wordpress, 114
 WQX, 132-33
 “y” harfi ile biten isimler, 118
 “ya da”, 161-62
 yabancı dil, 33, 177, 179, 233, 239
 yabancı özel adlar, 116-18
 yabancı sözcük, 15, 33, 127-28, 132,
 136, 165, 195
 Yahudi, 44-46, 63
 “yanlış önyargı”, 96
 yapım eki/çekim eki, 110-111
 “yardım edin”/imdat, 162

yarı özel ad, 114, 175, 213
 “yaşanan”, 101
 Yaşar Kemal, 184, 210
 Yavuz, Hilmi, 100
 yazım imleri/işaretleri, 119-20
 yazım, 92, 121
 yazın/edebiyat, 92, 119, 181, 187
 yer adları/yeradları, 106, 111, 113,
 120-21, 127, 134
 yeradabilim, 121
 yerel dil, 199, 221
 Yeşilyurt, Servet, 13
 yetenek/yeti/beceri, 92-93
 Yıldız, Erkan, 13
 Yıldız, Nuran, 81
 Yılmaz, İhsan, 207
 Yunanca, 117
 Yunus Emre, 33
 Yücel, Hasan Âli, 229
 Yücel, Sibel, 13
 Yücel, Su, 112
 Yücel, Tahsin, 180-82
 zaman/saat, 162
 “zaman süresi”, 97
 zaman tutucu, 162-63
 zamanlama, 174
 zamansız, 162
 zayı/zayii, 106-8
 Zazaca, 199, 231-32
 Zelal, Behlül, 226
 Zülfikar, Hamza, 134-43

Necmiye Alpay

Dil Meseleleri

"İlk ciltteki gibi burada da başlıkların büyük bir bölümü, güncel Türkçe metinlerde dil ve anlatım yönünden tartışmak, doğrulamak ya da sorgulamak ihtiyacını duyduğumuz noktalardan oluşuyor: Dilbilgisinin, imlanın, İngilizce ile Türkçe arasındaki ilişkinin, dil-toplum ilişkisinin, ayrıca terim ve kavramların uygulamada içebakış ve tartışma gerektiren bazı yönleri; 'söylem' adını verdiğimiz boyut dahil. Her iki cildin de dizinleri sayesinde birer başvuru kaynağı ve çalışma malzemesi olarak işlev görebileceğini umuyorum.

"Ancak, bence en önemlisi her iki ciltte de yer alan 'Genel Bakış' yazıları başta olmak üzere, dil meselelerine bakış tarzıdır. Dilin 'doğru'su 'yanlış'ı, hayatın bin bir hâlinde ve toplumun bin bir oluşumunda dilin aldığı biçimler, bunların bir süreç halindeki incelikleri... 'Genel bakış' derken, dil olgularıyla ilgili sezgiler oluşturmaktan söz ediyorum. *Dilimiz*, *Dillerimiz* ve *Dil Meseleleri* bu sezgilere ne ölçüde katkıda bulunabilirse, amacına da o ölçüde ulaşmış olacak."

– Necmiye Alpay

Metis Edeblyat dışı

ISBN-13: 978-605-316-131-8

Metis Yayınları

www.metiskitap.com